

VISNYK OF THE LVIV UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 45

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 45

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).

Свідцтво про реєстрацію ЗМІ: серія КВ № 25240-15180ПР від 05.08.2022 р.

Друкується за ухвалою Вченої Ради

Львівського національного університету імені Івана Франка

№ 43/2 від 02.02.2023 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (головний редактор); Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Бартошевський Я., доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва, Державна вища професійна школа (Республіка Польща); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща).

Адреса редколегії:

Львівський національний
університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Editorial office address:

Ivan Franko National
University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН

Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР

Технічний редактор С. ВОЗНЯК

Комп'ютерний макет С. БЕКАР

Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку: 15.02.2023 р.
Формат 70х100/16
Ум. друк. арк. 18,04.
Тираж 100 прим. Зам. 0223/099

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2022

ISSN 2307-1664

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Галина Арсентьєва</i> СПОНТАННІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ДАОСИЗМУ.....	9
<i>Василь Гоголь, Руслан Делятинський</i> АНТРОПОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ХРИСТИЯНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ РЕНЕ ДЕКАРТА, ЕДИТ ШТАЙН, ІВАНА ПАВЛА II (ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА).....	15
<i>Наталія Денисенко, Тетяна Щириця</i> АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ВІЧНОГО МИРУ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА ЗА УМОВ ВІЙНИ.....	30
<i>Андрій Мірошинченко, Сергій Довгаль</i> СИНЕРГЕТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ЗМАГАНЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	41
<i>Олена Мішалова</i> КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВА АРТУРА ДАНТО.....	48
<i>Віталіна Нікітенко, Валентина Воронкова, Юрій Каганов</i> SMART-ОСВІТА ЯК ЧИННИК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА.....	56
<i>о. Руслан П'яста</i> ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА ЗГІДНО ВЧЕННЯМ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	66
<i>Лариса Харченко</i> МІСЦЕ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР.....	74

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

<i>Яна Балінська</i> ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ В ІТАЛІЇ ПІД ПРИЗМОЮ НЕОФУНКЦІОНАЛІЗМУ.....	80
<i>Олег Батрименко, Дмитро Неліпа</i> ФЕЙК-НЬЮЗ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК МАНІПУЛЯТИВНИЙ ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....	86
<i>Олена Газізова</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ІНТЕРЕСІВ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ В АР КРИМ У 1991–2014 РР.: ПРОБЛЕМИ ТА ПОЗИТИВНІ ПРАКТИКИ.....	92

<i>Ірина Дудко, Інна Погорськова</i> НАТО ЯК МОДЕЛЬ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВ.....	100
<i>Ірина Єрмоленко</i> МОЛОДІЖНІ РАДИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	111
<i>Роман Іващенко</i> ФЕНОМЕН АНТИПОЛІТИКИ: СУТНІСТЬ ТА ЕВОЛЮЦІЯ.....	117
<i>Валентина Кубко</i> КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ.....	125
<i>Олег Кукарцев</i> ІДЕЙНИЙ ВПЛИВ АНТОНІО ГРАМШІ НА ТЕОРІЮ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	135
<i>Віталій Лебедюк</i> ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА ТА ПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ В УКРАЇНІ.....	142
<i>Павло Лисянський, Віра Ястребова</i> СТВОРЕННЯ РФ КВАЗІДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ УКРАЇНИ.....	151
<i>Людмила Лукіна</i> МОДЕЛЬ МІНІМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВИБОРІВ	161
<i>Олександр Назарчук</i> СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ ТА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	169
<i>Марія Павлюх</i> ПОЛЬСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ЖІНОЧІ ЧАСОПИСИ НА КРЕСАХ ПЕРІОДУ МІЖВОЄННОГО ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ.....	178
<i>Анна Руднєва, Юлія Мальована</i> ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФРОНТ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ 2022.....	186
<i>Ольга Свідерська</i> КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИКИ СОРОМУ.....	193

Яна Сичова

ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ В ІДЕОЛОГІЇ ПРАВОГО КОНСЕРВАТИЗМУ:
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ 200

Вікторія Циганюк

ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЯПОНІЇ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ..... 206

Андрій Шемчук

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ..... 214

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

<i>Halyna Arsentieva</i> SPONTANEITY THROUGH THE LENS OF TAOISM PHILOSOPHY.....	9
<i>Vasyl Gogol, Ruslan Deliatynskyi</i> ANTHROPOLOGICAL CONCEPTS OF CHRISTIAN THINKERS RENÉ DESCARTES, EDITH STEIN, IVAN PAUL II (COMPARATIVE DESCRIPTION).....	15
<i>Nataliia Denysenko, Tetyana Shchyrytsia</i> ACTUALIZATION OF THE CONCEPT OF ETERNAL PEACE IN THE CONTEXT OF CIVILIZATIONAL DEVELOPMENT OF MANKIND IN CONDITIONS OF WAR.....	30
<i>Andrii Miroshnychenko, Serhii Dovhal</i> SINERGISTICAL METHODOLOGY OF DUAL STUDIES AND COMPETITIONS IS DURING MARTIAL LAW.....	41
<i>Olena Mishalova</i> ARTHUR DANTO'S CONCEPTION OF HISTORICAL NARRATIVE.....	48
<i>Vitalina Nikitenko, Valentyna Voronkova, Yyuriy Kaganov</i> SMART EDUCATION AS A FACTOR IN THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF SOCIETY.....	56
<i>Ruslan Piasta</i> "GLORY TO JESUS CHRIST. TOPIC:" ETHICAL PROBLEMS OF SURROGATE MOTHERHOOD ACCORDING TO THE TEACHINGS OF THE CATHOLIC CHURCH.....	66
<i>Larysa Kharchenko</i> THE PLACE OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: SOCIOCULTURAL DIMENSION.....	74

POLITICAL SCIENCE

<i>Yana Balinska</i> EUROSCEPTICISM IN ITALY UNDER THE PRISM OF NEO-FUNCTIONALISM.....	80
<i>Oleh Batrymenko, Dmytro Nelipa</i> FAKE NEWS IN SOCIAL NETWORKS AS A MANIPULATIVE TOOL OF INFORMATION WARFARE.....	86

Olena Hazizova

ENSURING THE CULTURAL AND EDUCATIONAL INTERESTS
OF ETHNIC UKRAINIANS IN THE AUTONOMOUS REPUBLIC
OF CRIMEA IN 1991–2014: PROBLEMS AND POSITIVE PRACTICES..... 92

Iryna Dudko, Inna Pogorelova

NATO AS A MODEL OF UKRAINE'S SECURITY POLICY:
FROM HISTORICAL TRENDS TO FORECASTING OF PROSPECTS.....100

Iryna Yermolenko

YOUTH COUNCILS AS A TOOL FOR THE FORMATION
AND IMPLEMENTATION OF YOUTH POLICY IN UKRAINE.....111

Roman Ivashchenko

PHENOMENON ANTIPOLITICS: THE ESSENCE AND EVOLUTION.....117

Valentyna Kubko

CULTURAL DIPLOMACY IN THE SYSTEM
OF STRATEGIC COMMUNICATIONS OF UKRAINE.....125

Oleh Kukartsev

ANTONIO GRAMSCI IDEA'S INFLUENCE
ON INTERNATIONAL RELATIONS THEORY.....135

Vitalii Lebediuk

ELECTORAL BEHAVIOR AND POLITICAL COMPETITION
IN THE 2020 LOCAL ELECTIONS IN UKRAINE.....142

Pavlo Lysianskyi, Vera Iastrebova

THE CREATION OF QUASI-STATE FORMATIONS
BY THE RUSSIAN FEDERATION AS A TOOL TO DESTABILIZE
THE POLITICAL SITUATION IN UKRAINE.....151

Lyudmila Lukina

A MODEL FOR MINIMIZING THE INFLUENCE
OF THE PHENOMENON OF POLITICAL POPULISM
IN UKRAINE DURING THE ELECTIONS.....161

Oleksandr Nazarchuk

SOCIALIST INTERNATIONAL AND RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE.
POLITICAL AND LEGAL ASPECTS.....169

Mariia Pavliukh

POLISH POLITICAL WOMEN'S MAGAZINES
AT THE END OF THE INTERWAR TWENTY-ANNIVERSARY PERIOD.....178

Anna Rudnieva, Yulia Malovana

INFORMATION FRONT OF RUSSIAN AGGRESSION IN UKRAINE 2022.....186

Olha Sviderska

CULTURAL DETERMINANTS OF THE POLITICS OF SHAME.....193

Yana Sychova

IDENTITY POLITICS WITHIN THE IDEOLOGY OF RIGHT-WING
CONSERVATISM: RELATIONSHIP AND FEATURES OF MANIFESTATION.....200

Viktoriia Tsyhaniuk

REFORMATION OF THE JAPAN'S FOREIGN POLICY
IN THE CONDITIONS OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR.....206

Andriy Shemchuk

THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF POLITICAL SECURITY..... 214

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 141.7(091)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.1>

СПОНТАННІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ДАОСИЗМУ

Галина Арсентьєва

*Національний університет «Запорізька політехніка»,
Економіко-гуманітарний інститут, кафедра філософії
вул. Жуковського, 64, 69063, Запоріжжя, Україна*

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу спонтанності в контексті даоської філософської традиції.

Даосизм підкреслював творчу природу спонтанності, спрямовану на реалізацію можливостей, закладених у людській індивідуальності де. Через де Дао добудовує ситуації. Шукаючи з них вихід, Дао таким чином продовжує конструювати світ з урахуванням людської індивідуальності де. І саме так відбувається вічний рух, становлення та зміна світу з урахуванням пережитого окремою людиною.

Авторка статті зробила спробу виокремити елементи і структурні параметри спонтанності як однієї з атрибутивних властивостей принципу у-вей, чим зробила уточнення як сутнісної визначеності спонтанності, так і умов функціонування її, як процесу. Спонтанність розглядається як умова прояву самості людини та її самовизначеності.

Виведена дефініція спонтанності як прояв самодіяльності людини, як мимовільності її дій, як процес саморозвитку людини, здатності активно діяти під безпосереднім впливом своїх спонукань внаслідок внутрішніх причин, без безпосереднього втручання ззовні, із самого себе, тобто містить джерело свого руху в самому собі. Спонтанність – це такий прояв саморуху, в результаті якого людина стає самодостатнім світом і в той же час утворює самодостатній світ навкруги, створюючи гармонію і в собі, і в світі.

Якщо людина до самої себе дуже вимоглива, активна у прояві свого індивідуально не повторного почерку в тій діяльності, яка їй до душі і яку вона робить краще за інших, завдяки своєму таланту та самобутності, то для натхнення та творчого осяяння їй вкрай необхідна спонтанність. Тільки спонтанність здатна стати умовою прояву особливих якостей людини, обдарувань, вищого професіоналізму.

Ключові слова: даосизм, принцип недіяння, спонтанність, Дао, де.

Як відомо, будь-яка філософія, – хоч китайська, хоч українська, – не національні, не про конкретні країни, а про усе людство. Отже і ця стаття не про Китай, а про те, що давні китайці відкрили про щастя людини на Землі або на планеті із іншої галактики без різниці, хто ці люди за національністю, за віросповіданням чи за місцем проживання. А щаслива будь-яка людина, якщо вона займається справою за покликанням та має відносини любові, хоча б у найближчому для себе колі.

Давньокитайська філософія в контексті даоської філософської традиції дала відповідь, що все це створюється мистецтвом спонтанності. Дана стаття представляє результати пошуку відповіді на такі питання: у чому суть цього мистецтва спонтанності, який механізм функціонування цього процесу і як його застосовувати у всіх сферах людського життя, як за допомогою цього мистецтва спонтанності досягати результату швидко, легко

і з задоволенням, починаючи з сексу, закінчуючи відкриттями у науці чи у витворах мистецтва, у пізнанні Всесвіту чи у розумінні конкретної людини.

Давньокитайські джерела даосизму, що розповідають про спонтанність, дають нам унікальний погляд на таку грань духовного й суспільного життя, як творчість.

Тематику філософії спонтанності в контексті давньокитайської філософії досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Акімова А.О., Бойченко О.І., Бутко Ю.Л., Данилова Т.В., Кіктенко В.О., Михайлов В.С., Омельчук О.М., Родічева І.С., Шекера Я.В., Гране М., Пол К.-Х., Стивенсон Дж., Томпсон М., Слінгерленд Е., Уотс А., Юнг К.Г. та ін.

У нашому дослідженні джерелами дослідження стали, передусім, коментовані переклади трактату «Дао де Цзин» [1]. Як відомо, інтерпретація філософських поглядів Лао-цзи подана тут образною мовою і носить алегоричний характер, більш поетичний, ніж логічний. Все це обумовило і певні різночитання в трактовці і певні труднощі в розумінні спонтанності як атрибутивної властивості принципу *у-вей*, як в стародавні часи, так і зараз.

У даосській філософії образи на стільки сильні і багаті, що суто дискурсивно висловити їх словами майже не можливо. А категорія спонтанності іноді і зовсім цьому не піддається. Її логіка на стільки парадоксальна і суперечлива законам формальної логіки, що піддається лише інтуїтивному розумінню. Все це дуже ускладнило і наше дослідження. Але все ж таки нам вдалося дійти певних висновків і щодо сутності спонтанності, і щодо її характерних ознак, і щодо механізму її прояву.

Наше дослідження спонтанності базується на розумінні *недіяння* не як бездіяльності і навіть не як пасивної діяльності, а як особливого виду діяльності, що не зводиться ні до якої іншої діяльності [2]. Спонтанність – це прояв самодіяльності, це мимовільність дій, що ведуть до процесу саморозвитку, здатності активно діяти під безпосереднім впливом своїх спонукань внаслідок внутрішніх причин, без безпосереднього втручання ззовні, із самого себе, тобто містить джерело свого руху в самому собі. Визнання спонтанності саморуху та саморозвитку не виключає необхідності обліку зовнішніх впливів на об'єкт, що розвивається, його взаємозв'язку з усім об'єктивним світом. Головне тут – співвідносити свої дії, вчинки з природним перебігом речей.

Щоб бути доречним природі, – потрібно правильним чином сприймати реальність. Звичайна людина, керуючись інстинктами, не знає реальності, не бачить її. Вона бачить лише об'єкти, речі, які допомагають чи заважають її інтересам, її цілям. Звичайна людина сповнена оціночних суджень. Вона намагається все оцінювати за шкалою «добре-погано». Її так навчили. Тому її реальність – суб'єктивна, оцінна. А для того, хто слідує спонтанності, важливо навчитися бачити світ у його наготі, без емоційного оцінювання. Треба навчитися бачити світ як би очима людини, позбавленої емоцій і бачить будь-які події не миттєво, а з позицій Вічності. Тоді ви зможете побачити їх справжній зміст.

Рефлексія, вміння бачити себе з боку – необхідна умова, щоб навчитися витягувати себе із ситуації. Навколишнє середовище без наших суб'єктивних інтересів – це об'єктивна реальність. Спонтанність означає неспровокованість, самодостатність процесу, коли все настає у потрібний момент, коли процеси відбуваються, відповідно до своєї внутрішньої природи – не через роздуми, розрахунки чи бажання. Згідно з Лао-Цзи, якщо хтось хоче опанувати світ і маніпулює ним, того спіткає невдача. Бо світ – це священна посудина, якою не можна маніпулювати. Якщо ж хтось хоче маніпулювати їм, знищить його. Якщо хтось хоче привласнити його, втратить його.

Спокій, розслабленість та вільне волевиявлення – це і є обов'язковими умовами спонтанної діяльності, коли людина живе у відповідність до законів Всесвіту, перебуваючи в природності та природній простоті та гармонії, приймаючи те, що дає навколишній

світ як такий, який не суперечить істинно людській природі, коли людина не веде війни ні з оточуючим світом, ні із самою собою, бо вона відчуває свою самодостатність. Останнє дуже важливе. Бо якщо людина не самодостатня, вона намагається комусь щось довести. Якщо ви відчуваєте ворожість навколишнього світу – значить, вона живе у розладі зі світом і у розладі із власною природою. Якщо людина бореться за зовнішні ресурси, намагається у когось щось відібрати – значить, вона відчуває спустошеність у собі і не відчуває своєї цілісності. А причина дій багатьох людей – внутрішній дисбаланс, стан психологічної потреби втекти від почуття цієї внутрішньої порожнечі. Такі люди діють під впливом стимулів, видаючи реакцію, детерміновану, яка визначається системою поведінкових стимулів. Це не спонтанність, це навпаки – зумовленість. Спонтанність – це завжди діяння без боротьби.

Спонтанність неможлива без розуміння людиною своєї самодостатності. Самодостатність – це опора, насамперед, на свої внутрішні ресурси, віра в те, що Бог зробив людину за своїм образом і подобою. Якщо людина віри у свою чисту, просвітлену, божественну природу, – то вона не шукає ресурсів зовні, вона шукає їх у собі і ділиться своїми внутрішніми силами з оточуючими, шукає того, кому потрібна її допомога, хто готовий її прийняти. І це перетворює людину на стільки, що вона стає здатною здійснювати дії без підключення своєї волі, без напруги для досягнення поставлених цілей, її дії стають мимовільними та приносять задоволення, а не перевтому та знесилення.

Така мимовільна діяльність протікає в повній згоді людини зі своєю внутрішньою природою, з ухваленням миру та себе у світі. Не можна прийняти цей світ, не приймаючи себе. Адже ми є частиною цього світу. Тому, щоб по-справжньому прийняти цей світ – треба прийняти себе. Прийняття – це стан, який протилежний боротьбі, опору. Бо людина вірить у те, що народилася не випадково, що в неї є індивідуально неповторна програма та завдання у цьому житті – знайти свої цінності, смисли. Це означає не повну бездіяльність, а уникнення спроб надто значно змінювати перебіг подій і порядок речей. Потрібно жити відповідно до природи, адаптуючись до змін. Як зауважує німецький фахівець з китайської філософії Карл-Хайнц Пол, в цьому контексті людина проявляє своє *де*, як *Дао* у відношенні «повернення». А «повернення» Дао приблизно визначається як тенденція Шляху повертати та досягати рівноваги між екстремальними можливостями. Якщо орієнтуватися на принципи природи, то незбалансовані відрізки життя людини вирівнюються природним чином [3].

У спонтанній діяльності людина не може наперед знати, куди і як їй рухатися. І в цьому вказувати і дозволяти ніхто зовнішній їй не може, тільки вона сама визначає напрям у відповідність зі своїм внутрішнім позивом. Людина визначає правильність курсу з динаміки течії власної енергії. Якщо це приносить йому задоволення і відчуття, що все йде, як за нотами, протікає ніби само собою, без особливих зусиль, якщо вона відчуває стан потоку – отже, рухається у потрібному напрямку. Якщо ж нічого її не тішить, кольори збігли і все зупинилося – значить, вона досягла своїх особистих кордонів і треба рухатися в інший бік.

Будучи природним процесом, спонтанна діяльність містить у собі найважливіший для людини механізм захисту її особистості та інтегрованості. Спонтанність людини і є найвищою формою адаптації до умов мінливого світу. Адже людина реалізує себе в конкретних життєвих обставинах і просто не можемо бути ефективною, не враховуючи їхньої природи.

У спонтанній діяльності людина діє відповідно до своєї внутрішньої природи, посилюючи свої сильні сторони та захищаючи слабкі, реалізуючи свої можливості та

зменшуючи, контролюючи ризики. Таким чином, спонтанність є інструментом підвищення нашої сили. Розвиваючи себе, контролюючи себе зсередини, а не зовні, ми спираємося на власні внутрішні ресурси, наші джерела сили.

Але не усяка людська творчість підлягає дійсно спонтанному прояву Дао через людину. Часто творчість людська є не що інше, як діяльність *его* людини. У цьому випадку людина бажає показати світові, що вона хтось: художник, скульптор, поет, музикант. Людина хоче показати світові, що вона із себе представляє. Її творчість в дійсності позбавлена творчого начала, і тоді творчість є лише підпіркою її *его*. Спочатку ця творчість і не була справжньою творчістю. Але коли людина перестає думати про неї, вона стає більш чутливою, більш відкритою, більш живою. Треба не чекати осяяння та натхнення, а жити звичайним життям, звичайними радощами, але обов'язково у гармонії із собою та з оточуючим світом, – і тоді з цієї жвавості, чутливості та відкритості невдовзі виникне нова творчість. Людиною заволодіє щось неймовірне. Це вже не буде її діяльністю. Людина стане знаряддям Дао. І через нього потече енергія. Вона не буде створена нею, вона лише тектиме через неї. Людині потрібно лише дозволити через неї текти так, щоб, коли Дао почне творити через цю творчу людину, – вона йому не заважала. Звичайна творчість походить від *его*, яке заявляє: «Я творець». Тому бачимо, що звичайний поет, звичайний художник дуже егоїстичні. Важко знайти більш егоїстичних людей, ніж люди мистецтва, вони дуже егоїстичні. Вони постійно критикують один одного, сваряться, і кожен стверджує, що він єдина справжня, оригінальна, творча людина. А насправді це просто пошуки способу, засоби задоволення своїх егоїстичних амбіцій. Але є простір Дао всепроникаючого, і справжня творча людина періодично відчуває в собі появу нової енергії, яка, крім нього, породжує вірші або веде пензлем художника. У такому разі він навіть не зможе підписатися та сказати: «Це моє». Він тільки зможе з вдячністю сказати: «Дао обрало мене знаряддям, посередником».

Спонтанність включає процес саморозвитку. Враховуючи, що спонтанність – це життя без певних цілей, то саморозвиток – це і є самоціль і самоцінний процес. І він не має кінця і краю. Людина живемо, поки вона саморозвивається зсередини – назовні. Саморозвиток – нескінченний, спонтанний процес, як спіраль, що розкручується, з кожним витком якої людина стає все сильнішою і масштабнішою. І поки людина здатна рости, розвиватися, бути спонтанними – вона живе. І, якщо людина не зайнята саморозвитком, значить, – вона фактично не живе або живе не своїм життям, що, загалом, те саме.

Спонтанність, що веде до саморозвитку, – це єдиний спосіб для людини повернути собі саму себе, пізнати свою природу і жити у відповідність до неї. Так що спонтанну діяльність можна розглядати як спосіб стати повністю реалізованим людиною, що знайшла своє місце в Світобудові.

Наше дослідження дозволяє зробити висновок, що спонтанність у даоському розумінні сприяє реалізації можливостей, закладених у людській індивідуальній неповторності. Завдяки спонтанності не тільки створюються сприятливі умови щодо цього, але в той же час і щодо утворення самодостатнього світу навкруги, створюється гармонія як в людині, так і в її оточенні. Але заважає цьому непізнанність людьми свого неповторного «Я», займання з раннього дитинства справами не за покликом серця, що не приносять задоволення, а потребують вольових зусиль. І це робить більшість людей, коли вони вимушені напружуватися сильніше і рухатися швидше там, де натиск скоріше шкідливий, а саме: у творчій діяльності, в якій немає алгоритму дій і не може бути термінів виконання, а потрібні насага і натхнення, які приходять не на замовлення, а самі і невідомо коли і звідкіля. І якщо вони прийшли, потрібно ловити

момент і використовувати його по максимуму, бо тільки так можна досягти найкращих результатів і успіху швидко і легко.

Спонтанність здатна оптимізувати різні види діяльності, коли діяльність не має прикладу виконання дій і коли не можна пояснити алгоритм, як це робиться, коли діяльність робиться буквально сама, невимушено та ефективно.

Завдяки спонтанній діяльності в людині проявлятися починає сильне *де*, яке не тільки їй дозволяє йти безперешкодно власним індивідуально неповторним шляхом, а й чинить певний вплив у цьому на інших людей. Завдяки спонтанності висвітлене *де* робить людину харизматичною, вона починає притягувати інших і вселяти в них довіру, як до себе, так і до своєї справи. Але тільки сама людина може зрозуміти, чи діє вона відповідно до потоку *Дао* або просто потурає своєму *его*. Даосисти говорили, що треба спостерігати і навчитися прислухатися до власного внутрішнього голосу та до голосів нашого оточення.

У стані спонтанності людина відчуває себе частиною Єдиного цілого, до якого належать і інші люди. Здатність діяти в світі абсолютно спонтанно і в той же час в повній гармонії з природним порядком природної і соціальної реальності *Дао* – це ціле мистецтво. А будь-яке мистецтво передбачає натхнення. А воно не приходить у результаті наполегливих зусиль, неймовірних напружень чи, навпаки, довгих пасивних очікувань. Воно приходить не відомо звідкіля і не відомо коли, але обов'язково після того, як людина довгий час працювала в цьому напрямку, і він відповідав її інтересам і здібностям, повністю захоплював собою усю творчу особистість як у думках, так і у ділах та вчинках, коли людина бачить в предметах те, чого ніхто не бачить, аналізує те, над чим ніхто ніколи не замислювався.

Під час натхнення і осяяння люди більш цілісні, зібрані, більше знають про себе і про світ під час цих вершинних моментів. У таких випадках ми думаємо, діємо і відчуваємо більш ясно і точно. Ми сильніше любимо і ближче приймаємо інших, у нас слабкіше внутрішні конфлікти і тривога, і нам легше направити нашу енергію на творчість.

Завдяки особливій спостережливості, сильному чуттєвому сприйняттю, здатності до глибокої зосередженості, сильної гри уяви, багатогранності інтересів або хоча б уникнення вузької спеціалізації йде своєрідна підготовка глибокого розуміння тієї справи, яку людина робить краще за інших. А потім людині бажано відчути момент, коли всі напружені зусилля треба припинити та дати собі відпочинок, розслабитися, переключитися на щось інше. Усе це може наблизити момент осяяння. Не виключено, що він так і не настане. Передбачити його неможливо. Але помічено, що те, що геніям відкривалося в одному спалаху осяяння, може дійти до менш обдарованих людей не так яскраво і не так конкретно.

У будь-якому разі спонтанність потребує подальших досліджень, бо завдяки їй відбувається натхнення у самовираженні людського «Я». А саме це і дає відчуття щастя.

Список використаної літератури

1. Акімова А. О. Художні особливості філософського трактату «Дао Де Цзін». *Збірник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. «Літературознавчі студії»*. 2013. №37. Ч. 1. С. 10–15.
2. Арсентьєва Г.О. Поняття «недіяння» в контексті даоської філософської традиції. *Вісник Львівського університету: зб. наук. пр. Серія: «Філософсько-політологічні студії»*. Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2021 р. №36. С. 20–29.
3. Данилова Т. В. Онтологія процесів, або декілька слів про даосизм. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Гуманітарні студії*. К., 2014. Вип. 203(2). 166 с.

4. Бойченко О. І. Принцип недіяння у філософії Давнього Китаю (на матеріалах даосизму та легізму). *Філософські проблеми гуманітарних наук*. К.: Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2012. Вип. 12. С. 15–19.
5. Кіктенко В. О. Історія українського китаєзнавства (XVIII – початок XXI століття). Київ, 2018. 388 с.
6. Михайлов В. С. Філософія даосизму: онтологічні принципи та соціально-історична ретроспектива. *Мультиверсум. Філософський альманах*. К.: ІФ НАН України, 2008. Вип. 74. С. 28–45.

SPONTANEITY THROUGH THE LENS OF TAOISM PHILOSOPHY

Halyna Arsentieva

*National University "Zaporizhzhia Polytechnic",
Institute of Economics and Humanities, Philosophy Department
Zhukovskogo str., 64, 69063, Zaporizhzhia, Ukraine*

The article is devoted to find out the content, role and importance of spontaneity in the context of the Taoist philosophical tradition.

Spontaneity remains hidden for language aids, understanding and knowledge. Spontaneity is much worse logically analyzed (sometimes it does not come at all) than usual for perception Europeans discourses, however the logic laid in it is paradoxical and disputes the laws of formal logic. «*Dao de zhin*» is so delicate for understanding treatise, where everything is at the level of intuitive understanding, deep penetration. Going beyond these categories or translating them into similar categories of Western philosophy is almost impossible. On the one hand, spontaneity allows all to develop without interference from any outside; on the other hand – tells about ridiculous things, paradoxes in the parables allegorically and figuratively, to convey the unwise man inclination to the unspoken. In the Taoist philosophy images are stronger and richer than the purely cursive expression of words.

However, the author of the article, nevertheless made an attempt to separate elements and structural parameters of spontaneity as one of the attribute properties of the U-way principle, what made a clarification of both the essence of spontaneity and the conditions of its functioning as a process, and not as an instant insight. Spontaneity – it is an manifestation of self-determination. Spontaneity is a manifestation of self-reliance, it is the immobility of actions, the process of self-development, the ability to actively act under the direct influence of your own motives as a result of internal reasons, without direct interference from outside, however from yourself, that is, contains the source of own movement in itself. Spontaneity – this is a manifestation of self-movement, as a result of which not only everyone becomes self-sufficient world, however at the same time all form a self-sufficient world, which in essence becomes a world of harmony.

Key words: Taoism, the principle of malpractice, spontaneity, Dao, de.

УДК 27-18:[2-335+272-732.2-05(456-31)] – 042.2
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.2>

АНТРОПОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ХРИСТИЯНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ РЕНЕ ДЕКАРТА, ЕДИТ ШТАЙН, ІВАНА ПАВЛА II (ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Василь Гоголь

<https://orcid.org/0000-0001-5236-885X>

*ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
факультет гуманітарних наук, кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна*

Руслан Делятинський

<https://orcid.org/0000-0002-6020-7666>

*ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
факультет гуманітарних наук, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті проаналізовано основні антропологічні концепції трьох християнських мислителів (філософів і богословів) – Рене Декарта, Едит Штайн та Івана Павла II. В їхній філософській та богословській спадщині виокремлено погляди на основні антропологічні проблеми, які розкривають буття та сутність людини: єдність душі і тіла, свободу волі та пізнання, єдність людини з Богом. Автори підкреслюють, що християнська антропологія посідає особливе місце в історії розвитку світової філософської думки, адже християнські мислителі довели, що лише у відносинах з Богом людина може розвиватися, реалізувати свої здібності, правильно розуміти себе, свого ближнього та своє місце в світі.

Порівнюючи нову та сучасну християнську антропологію, автори підкреслюють її специфіку: якщо в Нові часи християнські мислителі особливу увагу в антропології звертають на пізнання людини, а не на буття, як це було в Середньовіччі, то вже сучасна християнська антропологія розглядає людину у світлі богослов'я та ставить основні акценти на тілі, яке є видимою реальністю божественної правди про людину. Так, Рене Декарт розглядав людину механістично як складний механізм, що поєднує дві субстанції – *res cogitans* та *res extensa*, відповідно душу і тіло, приймав існування субстанціональної душі, проте її сутність зводив до мислення, наголошував, що знання людина досягає лише за допомогою розуму. В антропології Едит Штайн структура людини досягає тринітарного погляду – союзу трьох елементів (тіла, душі та духу), які створюють нерозривну єдність, однак мають відмінний зміст. Між ними, на думку Штайн, встановлена ієрархія: тіло повинно бути підпорядковане душі і служити як інструмент діяльності людини, а душа є структурою, яка формує союз двох начал – матеріального (тілесного) і духовного (духа). При цьому тіло розуміється як матеріальне, але через це не зневажається, бо є вмістилищем душі, отже, в християнському розумінні тіло високо цінується. Антропологія св. Івана-Павла II є глибоко теоцентрична, тому що, на його думку, в Бозі і через Бога людина може пізнати свою повну гідність. Людина, створена за образом Бога, – це істота, що складається з душі і тіла; буття – з одного боку, приналежність до зовнішнього світу, а з іншого – до трансцендентного. Це означає, що тіло також бере участь у своєму власному шляху в гідності «образу Бога», так само, як воно бере участь у гідності людини. І тому не можна зводити тіло до вимірів чистої матерії, воно є одухотвореним тілом. Людськість полягає у глибинній єдності душі і тіла.

Ключові слова: богословська антропологія, антропологічні концепції, Бог, людина, душа і тіло, свобода волі.

Постановка проблеми. Від початків свого існування людина намагалася пізнати основні проблеми власного буття, знайти відповіді на питання про своє походження і призначення, про життя і смерть, добро і зло, радість і терпіння. Це спричинило появу різних антропологічних концепцій, що виявляли прагнення людини віднайти власну ідентичність, пізнати себе, свою роль і місце у світі та у відносинах з Богом. Антропологічні питання є надзвичайно актуальними й сьогодні, в умовах воєнних подій в Україні, коли питання пошуку, розуміння та дотримання вищих духовно-моральних цінностей є особливо гострим. Адже саме тепер, в умовах війни, як відзначив Патріарх УГКЦ Святослав Шевчук, «українці показали на весь світ, що є щось і є хтось, за що варто віддати навіть своє життя. Тобто є якісь об'єктивні істини – чи цінності – які можуть бути сенсом життя», тим часом філософія «постправди», властива «споживацькому суспільству», навпаки, «змішує поняття добра і зла, і сучасна людина є дезорієнтованою, вона не знає, куди йти. Не маючи моральних орієнтирів, думає, що йде вперед, але, властиво, глибоко деградує» [25]. Капелан о. Андрій Зелінський, ТІ (УГКЦ) підкреслив, що «важливо на війні зберегти у воїні людину. Коли говоримо про перемогу, про майбутнє – це до снаги лише людині, яка озброєна певними чеснотами, переконаннями, любов'ю до Батьківщини» [26]. Потреба переосмислення таких вищих цінностей в сучасному українському суспільстві **практично актуалізує** дослідження антропологічних концепцій християнських мислителів – богословів і філософів. Розглядаючи буття та сутність людини через історичну призму християнської антропології, на нашу думку, можемо отримати відповідь на антропологічні проблеми сучасності. Адже християнська антропологія, ґрунтуючись на особливому розумінні людини, викладеному в Святому Письмі, оцінює людину передусім як образ і подобу Бога, підкреслює, що тільки людині Бог в акті творіння передає свої якості – розум і свободу волю [5, с. 19].

Втім, попри таке спільне розуміння сутності людини, в християнській антропології наявні дещо відмінні антропологічні концепції, які по-різному трактують питання єдності душі і тіла, розуму і волі, відношення людини до Бога, процесів пізнання та діяльності людини. Так, представники східної патристики преп. Максим Ісповідник і св. Григорій Ніський вважали, що людина – це взаємозв'язок душі і тіла, які виникають одночасно в результаті творчого акту Бога та фізичного зачаття людини батьками, а відтак через душу людина уподібнюється до Бога. Представник західної патристики св. Августин, розвиваючи на основі філософії Платона поняття субстанціональної душі, вважав душу однією субстанцією, яка посідає різні «влادي» та завдяки їм виконує різні функції, а її властивостями є пам'ять, розум і воля. В епоху середньовічної схоластичної філософії природа людини розглядалася в світлі вчення Аристотеля про матерію і форму. Людина вважалася складеною субстанцією душі і тіла; при цьому тіло визначалося матерією, а душа – формою, властивою всім живим істотам, принципом життя і самостійного руху. Св. Тома Аквінський приймає душу як субстанціальну форму тіла, а зі спокуси душі з тілом постає психофізична єдність – людина. Тим часом в європейській філософії Нового часу обґрунтовано раціональне розуміння сутності людини, яка в контексті механістичної картини світу уявлялася як своєрідна досконала машина. Так, Рене Декарт розглядав людину як єдність тіла, що є складним механізмом, та душі, яка виявляється у мисленні та волі [24, т. 1, с. 230–231, 238–246, 336–344; т. 2, с. 60–62; 12, с. 129–130]. Вже сучасна християнська антропологія, представлена, зокрема, Едит Штайн та Іваном Павлом II (Каролом Войтилою), розглядає людину у світлі богослов'я та ставить основні акценти на тілі як видимій реальності божественної правди про людину. Один з ідеологів Другого Ватиканського собору, богослов єзуїт Карл Ранер запровадив у богослов'я ідею трансцендентного екзистенціалу, суть якої

полягає в тому, що людина є собою тільки завдяки тому, що вона є місцем присутності Бога у творінні [27, с. 79]. Польський філософ і богослов Чеслав-Станіслав Бартнік, послідовник Івана Павла II, розвинув концепцію персоналістичної антропології, згідно з якою «в людині відображається сутність Бога-Творця, а вся її культурна діяльність виявляється продовженням Божої справи» [6, с. 97–98; 4, с. 14–15].

Відтак на сьогодні особливої *теоретичної актуальності*, на нашу думку, набуває потреба додаткового аналізу та порівняння антропологічних поглядів християнських мислителів Рене Декарта, Едит Штайн та Івана Павла II (Кароля Войтили), що дозволить з'ясувати особливості еволюції сучасної християнської антропології від раціоналістичної концепції до богословсько-екзистенціальної та персоналістичної моделей, можливостей їх діалогічного поєднання.

У вітчизняній українській філософській науковій літературі окремі аспекти антропологічної концепції Р. Декарта висвітлювали, зокрема, А. Залужна [10], А. Малівський [19; 20], антропологічні концепції Е. Штайн – Т. Біленко [1], В. Лучицька [18], І. Савинська [21], антропологічні погляди Івана Павла II (Кароля Войтили) – П. Яроцький [31], М. Кохановська [14; 15], М. Довгань [7], А. Лапутько [17]. Враховуючи зазначені тенденції досліджень антропологічної проблематики, відзначимо актуальність компаративного аналізу різних концепцій християнської антропології.

Метою статті є порівняльна характеристика антропологічних концепцій трьох християнських мислителів – Рене Декарта, Едит Штайн та св. Івана Павла II на основі їхньої філософської та богословської спадщини, виокремлення поглядів на основні антропологічні проблеми, які розкривають буття та сутність людини: єдність душі і тіла, свободу волі та пізнання, єдність людини з Богом.

Результати досліджень. Антропологічну концепцію французького філософа Рене Декарта, або Картезія (1596–1650), викладену в працях «Міркування про метод», «Пристрасті душі», «Начала філософії», «Правила для керування розумом» та деяких інших, умовно називають «антропологічним психофізичним дуалізмом» [24, т. 2, с. 61–62; 10, с. 139], або «метафізичною антропологією», в якій «ключове місце відводиться осмисленню умов можливості саморозбудови людиною себе як особистості» [20, с. 297, 299; 19, с. 102].

В основу антропології Р. Декарт поставив вчення про дуалізм душі і тіла: людина об'єднує в собі дві субстанції – «res cogitans» (річ думуюча, тобто душа або свідомість) і «res extensa» (річ протяжна у просторі, тобто тіло). Декарт розглядає людину, як зв'язок бездушного тілесного механізму з душею, що володіє розумом і волею. На думку філософа, душа може вступати у взаємодію тільки з тілом людини, тим самим наповнюючи його свідомість мисленням [24, т. 2, с. 61–62; 10, с. 141–142]. Декарт ототожнює організм зі складною механічною системою: тіло людини – це складний механізм, що діє згідно із законами хімії та фізики, а душу ж наповнюють воля і афекти, пристрасті, які мають у своєму розпорядженні душу до тих речей, до яких підготовлено тіло. Тіло людини здатне здійснювати складні механічні рухи під впливом душі і її пристрастей. Філософ підкреслює, що органічні процеси і ряд елементарних психічних функцій залежать від зовнішніх впливів і матеріальних рухів усередині тіла. При цьому зовнішній вплив виступає в ролі поштовху, рух тілу наданий ззовні, тому що тіло не містить у собі сил, щоб рухатися, а душа, атрибутом якої є лише мислення, не володіє здатністю приводити тіло в рух, а руху матерії надає Бог [24, т. 2, с. 61].

Всі думки, згідно Декарта, діляться на дії душі та її пристрасті. Дії – це різноманітні людські бажання, а пристрасті – отримані ззовні якісь знання, сприйняття, які впливають

на мозок. Пристрасті Декартом поділяються на кілька груп: фізіологічні – радість, смуток, печаль; психологічні – в яких душа і тіло проявляються в єдності і які можуть визначатися як суб'єктом, так і об'єктом – це бажання, надія, страх, любов, ненависть; моральні – пов'язані зі свободою волі і які несуть на собі печатку душі (напр. щедрість). Пристрасті можуть допомагати або заважати мисленню. Тому необхідно навчитися ними керувати, долати непотрібні емоції і забезпечувати ясність самосвідомості. Р. Декарт вирішує психофізичну проблему в дусі взаємодії, він припускає, що в організмі є орган, що забезпечує цю взаємодію – шишковидна залоза (епіфіз) – посередник між тілом і свідомістю [24, т. 2, с. 61; 10, с. 146–147].

У теорії людського пізнання Р. Декарт вважав, що здатність пізнавати надана людині Богом, і стосується істин предметів. Мислення, як віднайдення істини, повинно передбачати свій вихідний пункт. На думку Декарта воно має починатися із себе самого. Вимогу такого початку він виражає аксіомою «*De omnibus dubitandum est*» – це для нього абсолютний початок мислення і вихідний принцип його теорії пізнання. Даний принцип дає можливість позбавитися всіх упередженостей, а пошук істини передбачає сумнів. Людина може сумніватися в будь-чому, але не можна сумніватися, що висновок «*cogito ergo sum*» – істинний, і тому що він є першим і найвірнішим з усіх висновків. У засаді «*cogito ergo sum*» міститься критерій усякої правди, бо якщо людина питає себе: «чому я не сумніваюся, що я існую?», то ясно і виразно пізнає, що думає, а тому що думає, мусить існувати. Таким чином, мисляче «Я» Декарта є самодостатнім і не потребує для свого існування нічого, крім самого себе. Із цього тлумачення мислення випливає його розуміння субстанції. Субстанція, за Декартом, існує так, що не потребує для свого існування нічого, окрім самої себе. У філософії субстанцією називається перша основа всього існуючого. Такою субстанцією є сам Бог, – це її істотна властивість, без якої її не можна визначити, а сама вона не може існувати. Тоді субстанція – це мисляча річ, що виявляє себе через мислення. Воно є атрибутом «мислячої речі», а саме душі. Душа – це мисляча субстанція, яка для свого існування не потребує жодної тілесної речі. З іншого боку, будь-яка тілесна річ не потребує для свого існування субстанції не тілесної, тобто душі. Якщо мисляча субстанція має своїм атрибутом мислення, то тілесна субстанція – протяжність. Все ж душа й тіло є субстанціями створеними, і ми достеменно можемо розрізняти атрибути, як одної, так і другої субстанції. Від Бога залежить існування цих двох субстанцій, однак Декарт ніде не обґрунтовує, чому Бог створив ці дві – мислячу і тілесну, і чому вони не залежать одна від одної. Але визнання тілесної субстанції має на меті довести реальне існування зовнішнього світу [13, с. 219–221; 10, с. 142].

Знання, за Декартом, людина досягає лише за допомогою розуму. Відчуття є придатними до життя, але не до пізнання, так само як і почуття дані інтелекту тільки для того, щоб повідомляти, що для людини є шкідливим, а не для того, щоб вказувати на істину, тому на думку Декарта, коли люди розглядають відчуття як джерело пізнання, то діють проти природи. Відчуття мають виключно практичне значення, тоді як функцію пізнання виконує тільки розум. Неправильним є навіть і те, що відчуття – це початок пізнання, до якого потім приєднується розум; відчуття – це тільки можливість усвідомлення розумом власних вроджених ідей [24, т. 2, с. 62–63].

Р. Декарт висуває теорію, що уявлення, які є в розумі людини, розділяються на три типи: перші – вроджені разом з людиною, другі – надходять ззовні, тобто є набутими, треті ж – сконструйовані самою людиною. Так, уявлення Сонця є набутиим, уявлення грифона сконструйоване самою людиною, а загальні уявлення, такі як уявлення субстанції, Бога, власного «Я», є вродженими. Найбільшою критики зазнав Декарт за вроджені ідеї, які на

думку емпіристів не мають основи для існування, бо пізнання походить з досвіду [24, т. 2, с. 63]. Декарт вважав, що вроджені ідеї не є результатом дії на інтелект зовнішніх предметів, а належать інтелекту, як його властивості, вони є незалежними від волі та є ясними, простими і виразними, бо те, що належить самому розуму, не може бути для розуму темним. Натомість Декарт зовсім не твердив, що вроджені ідеї постійно присутні в інтелекті, бо це не є необхідною умовою вродженості. Формулюючи свою точку зору якомога обережніше, він твердив, що вродженою є лише схильність до певних уявлень, лише здатність інтелекту породжувати їх [24, т. 2, с. 62].

Але поряд із цим психологічним розумінням вроджених ідей, у філософії Декарта простежується інше – метафізичне їх розуміння, а саме: вродженим ідеям притаманна не тільки незмінність, але й надійність. Вроджені ідеї є надійними, тому що Бог прищепив їх інтелекту, тому їм і притаманне «природне світло», яке забезпечує їх істинність. Бог прищепив їх і Бог гарантує їх істинність, тоді як набуті ідеї є результатом випадкової дії речей на інтелект та результатом людських помилок. Отож, Декартова теорія вроджених ідей все ж таки мала зв'язок з давньою августинівською теорією ілюмінації, згідно якої душа пізнає істину, то тільки тому, що існує Бог, Який її наділяє своїми ідеями.

Переживання Декарт поділяє на два види: пасивні та активні. Коли я щось собі уявляю, тобто я маю якусь ідею, то такі мої переживання є пасивними, натомість, коли я стверджую або заперечую, тобто здійснюю судження, тоді поведжусь активно, і здійснюю акти. Ці два види переживань є відмінними, а найбільше це проявляється при розгляді природи омани та помилки. Людина не може зробити помилку, коли поводить пасивно, а лише тоді, коли поводить активно, тобто, коли щось стверджує чи заперечує. Жодне уявлення саме по собі не є хибне, наприклад, ідея якогось страховиська, хоча в дійсності йому нічого не відповідає. Однаково істинним є як те, що людина уявляє собі корову чи страховисько. Помилка та омана з'являються лише тоді, коли людина здійснює судження про ідеї, наприклад, коли людина твердить, що ідеї страховиська відповідає реальна істота [24, т. 2, с. 63]. Судження становить собою складний акт. За Декартом, в ньому беруть участь дві основні здатності інтелекту: не тільки здатність пізнання, але й вибору, не тільки розум, але й воля. Для Декарта розум є здатністю уявлення, тому твердити та заперечувати не належить до компетенції розуму, це є справою волі, власне вона, як активна функція, що здійснює акти є справжньою пружиною судження [24, т. 2, с. 63]. Судження не є виключно інтелектуальним актом, а актом рішення, згоди або незгоди. Істина та помилка – це результат визнання або заперечення, і воля є тим, що влучає або помиляється, знаходить істину або впадає в оману. Таким чином, декартівська теорія судження, а відтак й уся теорія пізнання мали волютаристський характер [24, т. 2, с. 64]. Якщо говорити про помилку, то Декарт вважає, що вона береться з необмеженості людської волі, бо розум людини є обмеженим. Якщо воля стримує себе в тих межах, в яких розум бере підстави для суджень, тоді вона не може суперечити істині, але коли вона виходить за ці межі і здійснює судження там, куди розум не досягає, тоді воля помиляється. Бог дав людині вільну волю, але це потягло за собою можливість помилки. Як і в теорії вроджених ідей, релігійно-метафізична основа психології Декарта проявилась у його теоріях судження та помилки, а в теорії людини, так само як і в теорії Бога, проявився волютаризм та індетермінізм, переконання в панівній ролі волі та свободи [24, т. 2, с. 64].

Декарт відокремив акти волі від сприйняття, а усі інші стани свідомості, в тому числі й афекти, він розглядав інтелектуалістично, як уявлення. Існує два типи уявлень: такі, які душа відносить до зовнішніх причин, або ж такі, які душа виводить сама з себе, – останні мають назву афектів. Афекти викликаються зовнішніми предметами,

а безпосередньо – «життєвими силами», які знаходяться в крові, й залежно від температури різних індивідів, породжують різні афекти. Випереджуючи сучасну психологію, Декарт приписував афектам властивість спонукати душу до дії, наприклад, спонукати до втечі – це не лише наслідок, а підставовий чинник афекту страху. Усе різноманіття складних афектів Декарт звів до шести простих та первинних афектів: здивування, ненависті, любові, радості, смутку та жадання. Афекти Декарт вважав позитивними фактами, оскільки вони є доцільними функціями, що в нормі спонукають людину до того, що є корисним, і відвертають від того, що є шкідливим. Одночасно Декарт застерігав, що афекти стають шкідливими, коли надмірно збуджують схильність до одних цінностей за рахунок інших [24, т. 2, с. 65].

Таким чином, в антропології Декарта як раціоналіста людина складається з тіла та душі, тіло – протяжна субстанція, душа – мисляча. Знання людина досягає лише за допомогою розуму. Відчуття є придатними до життя, а не до пізнання, так само як і почуття, вони дані інтелекту тільки для того, щоб повідомляти, що для людини є шкідливим, а не для того, щоб пізнавати. Підсумовуючи роздуми про філософію Декарта, підкреслимо, що його обґрунтування раціоналістичної філософії мало гуманістичний, власне антропологічний характер, спрямовуючи людину до «саморозбудови» та пошуку шляхів єднання з Богом.

Антропологічну концепцію філософа єврейського походження та святої Католицької церкви Едит Штайн, або святої Терези Венедикти від Хреста (1891–1942) [30, с. IV–V], називають «тринітарною антропологією», оскільки вона надала антропології теоцентричний характер. Е. Штайн розглядає людину насамперед як єдність трьох складових елементів – тіла, душі, духу, відкликаючись на слова апостола Павла: «А Сам Бог миру нехай освятить вас цілком досконало, а непоручений дух ваш, і душа, і тіло нехай непорочно збережені будуть на прихід Господа нашого Ісуса Христа!» [22, ч. 2, с. 252]. Водночас структура людини в Е. Штайн досягає тринітарного погляду – союзу трьох елементів (тіла, душі та духу) значною мірою також під впливом тринітарного богослов'я св. Августина, викладеного в його знаменитому творі «De Trinitate» («Про Трійцю»). Оскільки людина створена на образ Бога, тому, на думку Е. Штайн, ознаки Трійці повинні бути присутні і в людині, створеній «на образ і подобу» Бога [30, с. XVI–XVIII].

У своїй богословській антропології Е. Штайн значну увагу звертає на матеріальність людини та вважає, що через феномен тілесності проявляється духовність. «Все, що ми сприймаємо про дух та душу через зовнішність людини» [28, с. 27]. Зовнішній вигляд тіла сформований із середини. Воно має в собі щось, що робить його тим, чим воно є. Тут Е. Штайн покликається на св. Тому Аквінського та Аристотеля, які називають цей формуючий принцип душею. Людина є сформованою матерією, а це дає можливість відрізнити живі організми від інших матеріальних речей. Матерія без форми є неможливою, вона втримує буття тільки завдяки формі. Однак форма отримує життя через формування матерії, а це дозволяє формувати та будувати організм. Тому для організму існує пік розвитку, а тому старіння тіла відбувається через поступове припинення функціонування формуючої сили, що закінчується смертю людини. Отже, жива сила, душа робить людське тіло організмом. Якщо в тілі більше нема формуючої сили, воно є лише матеріальною річчю [28, с. 28].

Властивістю живого є те, що воно може самостійно рухатися, тому людина є щось більше, ніж матеріальне тіло, вона є чимось живим. «Якщо квітку, що цвіте, кладуть у книжку, щоб спресувати, то це може викликати в нас жаль, тому що передчасно зруйнована жива природа. Але якщо б подібно хотіли вчинити з людиною чи твариною, то ми б обурено втрутилися, щоб цьому перешкодити. Ми тоді неначе бачимо біль того, що його

мучать, і також відчуваємо його» [28, с. 30]. Це означає що люди і тварини не лише живі, але і чуттєві істоти. У тому якраз полягає поділ на тваринний і людський рух, і в самій людині Штайн розділяє тваринне і специфічно людське. Тваринний рух відбувається за строгими законами, але він не зумовлений суто механічними законами, бо для рослини характерний спокій та закритість у собі. Тіло людини рухається без законів, а за допомогою свободної волі. Ця характерність чітко відрізняє людину від тварини і тому людина є відповідальною за своє тіло, бо людське тіло через свободні дії зазнає правильного або не правильного з собою поводження. Правильне поводження, що полягає в належному харчуванні та тренуванні, допомагає розвитку тіла [28, с. 31].

Тому формування тіла шляхом свободних вчинків відбувається безпосередньо в самому тілі або посередньо через організацію душевного життя. Будь-яке поводження з тілом через догляд чи фізичні вправи є формуванням вільними вчинками і за недбайливе ставлення до тіла людина несе відповідальність. Це означає, що людське тіло через свободні дії людини зазнає правильного або неправильного з собою поводження, якщо людина належно його харчує і тренує, то це свободне формування служить для досконалішого розвитку тіла. Що досконаліше розвинутий організм, то досконалішим він є як фундамент, вираження та інструмент духовно-особової людської душі. Душа входить у буття в людському тілі, яке є матеріальним і живим організмом, тому духовне і душевне життя залежить від властивостей і відповідного стану тіла. Хвороба і слабкість тіла, порушення його нормальних функцій зумовлюють гальмування і зміну духовно-душевного життя [28, с. 74].

Духовно-душевне буття і життя відбивається на тілі і висловлюється через тіло, а з боку тіла Едит Штайн виділяє перешкоди, які називає хворобливими деформаціями. «Параліч мускулів і нервів або надмірний ріст тканин шкодять здатності вираження» [28, с. 74]. Тіло є не тільки вираженням духа, а й інструментом, яким воно користується у своїй діяльності та творчості. Наприклад, художники, музиканти, ремісники залежні від вправності рук та інші таланти людини мають необхідність у рухливості тіла. Тому фізичне тренування тіла допомагає, щоб воно стало духовним тілом, але воно може стати ним тільки через духовне формування, тобто через те, що в ньому присутнє духовне життя [29, с. 101–102]. На процес духовного формування впливає воля. Як воля має свободу панувати над тілесним вираженням, то так само має свободу застосовувати тіло, як інструмент. Тобто, хто як поводить себе зі своїм тілом, так ним може володіти. Коли людина дисциплінує своє тіло, тоді людина цілісно удосконалюється [28, с. 74–75].

Тіло, душа і дух створюють нерозривну єдність, однак мають відмінний зміст. Між ними встановлена ієрархія – тіло повинно бути підпорядковане душі і служити як інструмент діяльності людини. Душа є структурою, формою, яка формує союз двох начал: матеріального (тілесного) і духовного (духа). Тіло розуміється як матеріальне, але через це не зневажається, оскільки воно є вмістилищем душі, тобто душі потрібне тіло для свого вираження. Також Е. Штайн наголошує, що в християнському розумінні тіло високо цінується [30, с. XVI–XVIII].

Е. Штайн розглядає людську душу, як форму тіла у двоякому значенні формування: через суттєву будову і через свободні дії. Внутрішня людська особливість виявляється у її зовнішності, яка – поряд з актуальним душевним життям є для людини найважливішим доступом до своєрідності інших – це формування здійснюється без участі зовнішності [4, с. 80]. Людська душа має особову структуру та індивідуальні риси і є формою цілого тілесно-духовного індивідуума і таким чином людська природа являє єдність, яка охоплює матеріальне тіло і духовну душу. «У виразі «духовна істота» вже міститься те, що

«дух» означає не щось абсолютно просте й унікальне, а тлумачиться як сфера буття, до якої належить суще різного виду» [28, с. 83]. Мислителька пояснює суть духа людини на прикладі Божого духа, який є нескінченний, не замкнений у межі буття, тобто не є обмеженою субстанцією. «Божий дух – це інтелект і воля, самопізнаючий інтелект, самоволююча воля, обидвоє не поділені, а перебувають в одному духовному бутті» [28, с. 84]. Тому чистий дух – Бог є особою у найвищій формі особовості, оскільки має свідомість і свободу. Натомість людський дух є скінченний, але не в значенні часового кінця, а тому, що він існує не від вічності, а є створеним і його суть є обмеженою. Людський дух зв'язаний з конкретною субстанцією і відповідним їй буттям, тому матерія необхідна для будови кожного створіння, для того, щоб могло бути скінчення, мусить бути щось, що протиставлене Божому, тобто Безконечному і Необмеженому, щось, що допускає, навіть вимагає, міри і обмеження [28, с. 85].

Душа має також спільність з безтілесним духом – особову структуру і духовне буття. Обоє є субстанціями, котрим є властива «духовна матерія» та індивідуально кваліфікуюча форма [28, с. 86]. Отже, сполучення з тілом для душі є суттєвим, а смерть людини – це розлучення душі і тіла, тому страх людини перед смертю є природним явищем. Таким чином, щоб зрозуміти смерть, потрібно зрозуміти поєднання душі і тіла. «Звичними для нашої мови є висловлювання про те, що ми «сердечно» раді, що любимо якусь людину або Бога «від усього серця». Звісно знаємо, що серце – як тілесний орган – не може радіти і не може любити. Але щодня досвідчуємо, що все, що глибоко заторкує нашу душу, «зворушує» серце (у цілком буквальному значенні), як воно під час сильного душевного хвилювання починає бурхливо битися або загрожує зупинитися, та й насправді може зупинитися» [28, с. 87]. Це означає, що у серці безпосередньо відчутний взаємозв'язок між душевним і тілесним. Неможливо, щоб людське тіло, як матеріальна субстанція існувало самотійно. Тому всередині людського тіла неможливі жодні матеріальні події, котрі б не перебували в якомусь зв'язку з душевним. Душа пронизує тіло цілком і повністю, і завдяки цим проникненням організованої матерії не тільки матерія стає чуттєвим тілом, котре просякнуте духом, а й дух стає матеріалізованим і організованим духом [32, с. 70–91]. «Душа не «живе» в тілі як у будинку, вона не одягає і не роздягає його як сукню» [28, с. 88].

У своїй антропології Е. Штайн розглядає взаємозв'язок духа і матерії (тіла) через призму богослов'я. Бог є чистий Дух, в Якому нема нічого матеріального, Він є Суций і в Ньому немає нічого з небуття, Він є чисте буття. Чистий дух, чисте буття, чиста форма і чистий акт: все це у Бозі одно. Людина не є чистим духом і дух мав би бути матеріально залежний, бо в його бутті є щось від небуття. Але матерія є вільна від духа, як і дух від матерії [28, с. 96]. Людина – це єдність душі, матерії і духа, тому духовна душа пронизує тіло і ним володіє. «Коли в людину влучає м'яч, то їй не потрібно падати, як це було б з мертвим тілом однакової їй величини, ваги тощо за відповідної сили зіткнення: людина може ухилитися або (за якихось обставин) витримати зіткнення» [28, с. 97]. Тіло є суто механізмом, яким володіє духовна душа.

Отже, людина належить до двох світів – духовного і матеріального. Життя душі – це духовне життя: пізнавати, думати, хотіти, гніватися, жаліти. Вона в тому відкривається для іншого духовного буття, з котрого вона може одержувати силу, тому не обов'язково потребує для свого існування чуттєве тіло. Але оскільки її буття починається у природній єдності з чуттєвим тілом, то до переходу в суто духовний спосіб існування спочатку потрібно відокремитися від цієї єдності [28, с. 106].

Богословська антропологія Папи Римського святого Івана-Павла II, або Кароля Войтили (1920–2005) [3, с. 474–481], відомого у філософії та богослов'ї як представника

феноменології та християнського персоналізму, хоча й не викладена в якомусь одному цілісному творі, проте навіть «розпорошена» у майже всіх його енцикліках, містить цілісне християнське вчення про людину. Іван-Павло II вважає що, цілісно можна розглянути людину тільки через призму християнської моральності, тому його богословська антропологія є однією з богословських галузей, що показує більш чітко певні істини про людину, які не можуть бути легко розкриті розумом, а тільки Божим об'явленням з якого випливає моральність [14, с. 104–108]. Боже Слово розкриває кінцеву мету людини і дає всебічне розуміння її дій у світі [9, с. 114].

Антропологія св. Івана-Павла II глибоко теоцентрична, тому що в Бозі і через Бога людина може пізнати свою повну гідність. Ця істина є частиною Божого плану, початок якого – створення людини за образом і подобою Бога – виправдання її особистої гідності і переваги над всім творінням. Тому Понтифік вважає, що християнська антропологія – це антропологія «образу Бога» в людині. Посилаючись на біблійний опис творіння людини [22, ч. 1, с. 4–10], Папа підкреслює, що людина несе в собі відображення Божої сили, пов'язаної з силою пізнання і вільною волею, вона є автономним суб'єктом, джерелом своїх вчинків, але вона не перестає нести в собі суттєві риси залежності від Бога, свого Творця [23, с. 53].

Людина, створена за образом Бога, повинна бути вираженням слави Бога в світі. Це бачення людини відкривається в Христі, який є образом невидимого Бога, і водночас первістком усього творіння [22, ч. 2, с. 245]. Отже, правда про людину, створену за образом Бога, не лише визначає місце людини у всьому порядку творіння, але й говорить про її зв'язок з порядком спасіння в Христі, який є вічним і спільним «образом Бога» [22, ч. 2, с. 221]. Це бачення людини як образу Бога містить особливі ознаки щодо її буття і свободи і безсмертя душі [9, с. 117–118]. До традиційного вчення про образ Бога в людині як джерелі раціональності і свободи св. Іван-Павло II додає здатність до любові, здатність вступати в особисті відносини. Дар особливого образу і подоби Бога означає не тільки раціональність і свободу, як конститутивну властивість людської природи. Це також означає, з самого початку, здатність особисто асоціюватися з Богом, як «ти і я» [23, с. 53]. Створена за образом Бога, людина з самого початку є в особливому відношенні з Богом: вона може пізнати його і з'єднатися з ним.

Правда про створення людини за образом Бога показує її покликання до істини, це також вказує на її дар совісті. Людина, створена за образом Бога, наділена совістю, яка є мудрістю і вічним законом, джерелом морального порядку. Тому вона поплікана брати участь у правді, і таким чином жити в союзі з Богом [9, с. 122]. Звернення людини до істини є одним з найважливіших елементів моральної антропології св. Івана-Павла II. Папа підкреслює, що людина є єдиною істотою у всьому видимому створеному світі, яка не тільки може знати, але й усвідомлює, що вона знає і тому хоче знати істотну істину того, що вона сприймає [14, с. 104–108]. Тому необхідно, щоб цінності, які люди обирають і прагнуть у своєму житті, були істинними, тому що тільки через істинні цінності вона може стати кращою, розвиваючи та удосконалюючи свою природу [9, с. 41–42].

Св. Іван-Павло II часто нагадує думку Другого Ватиканського Собору, в якому подоба особистості з Божественними Особами веде до переконання, що людина, будучи на землі єдиною істотою, якої Бог бажав тільки для Себе, не може знайти себе іншим способом, крім самовідданості [23, с. 26–28]. Людина, створена за образом Бога, – це істота, що складається з душі і тіла; буття – з одного боку, приналежність до зовнішнього світу, а з іншого – до трансцендентного. Щоб підкреслити цю єдність, св. Іван-Павло II стверджує, що людина є втіленою душею, або, іншими словами, тілом, наділеним безсмертною

душею. Відповідно до Папи, біблійні джерела дозволяють показати людину як особисту єдність і одночасно як подвійність душі і тіла. Це означає, що тіло також бере участь у своєму власному шляху в гідності «образу Бога», так само, як воно бере участь у гідності людини [2, с. 17].

У душі цієї єдності треба читати спасіння людини: не тільки душа, але й тіло призначено для вічного життя. Так само потрібно дивитися на заклик до любові: людина, як втілений дух або душа, яка виражається через тіло, і тіло, утворене безсмертним духом, покликане любити в цьому єдиному цілому. Любов також включає людське тіло, і тіло бере участь у духовній любові [11, с. 29–30]. Звідси випливає, що також людська сексуальність не обмежується лише тілесною сферою, відокремленою від інших вимірів людства. Вся людина – це чоловік або жінка, тому сексуальність охоплює всі виміри, включаючи духовний вимір [8, с. 32].

Роздумуючи над буттям та сутністю людини, св. Іван-Павло II розглядає питання гідності і особливого значення людського тіла. Понтифік у багатьох своїх повчаннях розкриває значення людської тілесності через призму християнського розуміння, оскільки християнство пропонує цілісне бачення людини, як єдності душі та тіла. Папа вперше запропонував християнське обґрунтування тісного зв'язку між тілесністю і людською особою. Інноваційна теологія тіла, розроблена св. Іваном Павлом II, є найбільш безпосередньою відповіддю на звинувачення в маніхействі, про презирство до тіла і про гальмування сексуальності, що перейшла до Католицької Церкви певною модерністю [8, с. 47–49].

Якщо заглибитися в навчання Папи про тіло, як невід'ємну складову сутності людини, то можна спостерегти багато революційних моментів, оскільки майже всі християнські мислителі, як патристичного, так і середньовічного періодів не звертають особливої уваги на людське тіло, а глибоко вивчають душу людини. Натомість св. Іван-Павло II вважає, що тільки тіло здатне вчинити видимим те, що невидиме: духовне та божественне. Тіло створене для того, щоби перенести у видиму реальність божественну таємницю про людину, а більше того, тіло в індивідуальний спосіб виявляє конкретну людську особу. Особа особливим чином посідає власне тіло [11, с. 31]. Отже, тіло об'являє людину та виражає її і в такий спосіб є переданням інформації Бога до людини, воно хоче сказати людині також про її суть та покликання. Тому тіло може бути назване «першим таїнством», знаком, який людина отримує від Бога для того, щоб краще зрозуміти план Бога стосовно самої себе [16, с. 214].

У «Листі до сімей» Папа говорить, що новітній раціоналізм, а саме Рене Декарта, який сказав: «Думаю, отже, існую», одночасно дав початок сучасному мисленню про людину, яке відрізняється дуалістичним характером, він протиставляє у радикальний спосіб дух тілові, а тіло – духові. Людина навпаки, є особою через єдність тіла і духа. Св. Іван Павло II, опираючись на Святе Письмо, говорить, що «людина стає справді собою, коли тіло і душа перебувають у глибинній єдності» [2, с. 10]. Не можна зводити тіло до вимірів чистої матерії, воно є одухотвореним тілом. Найбагатшим джерелом пізнання тіла є Христос, який об'являє людині людину [11, с. 76]. Але сучасний раціоналізм не переносить і не приймає цієї тайни, якою є людина: чоловік та жінка, і тому не приймає правди про людину, яка була об'явлена в Ісусі Христі. «Роз'єднання між тим, що в людині духовне, і тим, що матеріальне, викликало схильність до того, щоб людське тіло розглядалося не за категоріями особливої подібності до Бога, а за категоріями подібності до всіх інших природних тіл, які людина вживає як матеріал для виробництва товарів» [11, с. 77].

Людська статевість – чоловічість і жіночість – являє, на думку св. Івана-Павла II, «подружнє значення», тобто особливе призначення людського тіла виражати подружню

любов і спілкування. «Людське тіло виконує завдання: бути особливим «знаком», який являє внутрішній світ особи, її «я». Саме християнське поняття «знаку» як ланки, що поєднує дійсність матеріального і духовного світу, було взяте з богослов'я про святі тайни Церкви, як про матеріальні знаки, які передають невидиму Божу благодать, і відіграють роль засобів спілкування людини з Богом» [8, с. 51].

Статева відмінність глибоко закорінена у природі людини, інтегрована у особове «я» людини. На думку св. Івана-Павла II, чоловічість і жіночість – це «завдання», яке людина повинна відкрити як фактичну даність, прийняти як «Божий дар» й гідно реалізовувати впродовж життя. Папа наголошує на глибокому психічному зв'язку між особою та тілесністю, що відображається у людській свідомості та мисленні, у процесах осмислення усього, що пов'язане з функціонуванням тілесності й статевої [8, с. 36].

Бог створив людське тіло з пороку землі і дав подих життя, таким чином людина стала живою істотою [22, ч. 1, с. 4]. Завдяки цьому подиху людина носить в собі «зерно вічності», і тому не може бути зведена лише до самої «матерії». Тіло – це первинне таїнство створення, оскільки воно стає видимим знаком Божественної економії правди і любові. Тіло за своєю природою завжди носить в собі знамення статі. Людський рід складається з цих двох елементів – чоловічого і жіночого. Людське тіло, яке є даром Бога-Творця, від початку має в собі подружню ознаку [11, с. 81].

Св. Іван-Павло II підкреслює, що «таїнство світу і таїнство людини в світі походить з Божого джерела святості і водночас для святості встановлене; людина почувається в своєму тілі як «чоловік і жінка» – суб'єктом святості». Це одна з найглибших думок, виражених в богослов'ї тіла. Завдяки тілу людини відбувається освячення світу, так як через Втілення Ісуса Христа, досконалого Божого Образу, відбулося спасіння світу. Тіло людини приймає участь в надприродній тайні Втілення Божого Сина і Відкуплення світу [8, с. 41].

Для належного підходу до тілесності дуже важливим є текст св. Павла: «Все мені можна, та не все корисне. Все мені можна, та я не дам нічому заволодіти надо мною. Їжа для живого і живіт для їжі! Бог же одне і друге знищить. Тіло ж не для розпусту, але для Господа, і Господь для тіла. Хіба ж не знаєте, що ваше тіло – храм Святого Духа, який живе у вас? Його ви маєте від Бога, тож уже не належите до себе самих. Ви бо куплені високою ціною! Тож прославляйте Бога у вашому тілі» [22, ч. 2, с. 207–208], людина повністю входить у дійсність спасіння, зреалізовану Ісусом Христом і продовжувану Святим Духом. Спасення Христом людина вже не належить тільки собі, а тому не може вважати своє тіло за «власність»: тіло є для Господа. Християнин поєднується з Богом не лише в духовному вимірі, а й через свою тілесність. Богослов'я тіла від початку пов'язане із створенням людини на Божу подобу, стає таким чином богослов'ям статі – або богослов'ям жіночості і чоловічості. Тіло людини виражає покликання людини до любові.

Отже, св. Іван-Павло II говорить про це значення тіла в контексті таких тем, як *communio personarum*, питання інтерперсонального спілкуванні, подружнього сенсу тіла. Такий погляд на сенс людського тіла в контексті спільноти осіб дозволяє зрозуміти глибший сенс статевої: виражати любов, дарувати себе і приймати дар іншої особи. Не достатньо вказувати на те, що тіло є знаком любові, воно також є знаком плідності. Відчитати значення людського тіла в перспективі плідності означає зрозуміти, що чоловічість та жіночість віднаходить своє сповнення в материнстві та батьківстві [8, с. 46–48].

Висновки. Проаналізувавши антропологічні концепції трьох християнських мислителів – Рене Декарта, Едит Штайн та Івана Павла II, можемо стверджувати, що християнська антропологія посідає особливе місце в історії розвитку світової філософської

думки. Адже християнські мислителі порушили та розв'язали багато питань щодо сутності та буття людини, стверджуючи, що людина є самотнім творінням, здатним сприймати Бога, що об'являється, та здатним брати участь у нествореній Божественній природі. Лише у відносинах з Богом людина може розвиватися, реалізувати свої здібності, правильно розуміти та осмислювати себе, свого ближнього, своє місце у світі. Саме існування людини відкриває таємнистість та парадоксальність людської природи, адже, з одного боку, людина є земним і видимим творінням, з іншого – вона є вмістилищем невидимої дійсності.

У контексті історичної ретроспективи християнської антропології можна зауважити, що в період середньовічної схоластики християнські мислителі приділяли більшу увагу душі людини, бо в цю епоху виникли багато єретичних думок та поглядів, які суперечили християнському навчанню про душу людини, тим часом в період Нової та Сучасної філософії, коли знецінюється гідність людського тіла через викривлення моральності, християнські філософи звертають особливу увагу на тіло людини, як безцінний дар Бога Творця.

Отже, порівняємо ще раз вчення нової та сучасної християнської антропології. В Нові часи християнські мислителі особливу увагу в антропології звертають на пізнання людини, а не на буття, як це було в Середньовіччі, тому концепція про душу і тіло розглядається у сфері гносеології. Рене Декарт приймав існування субстанціональної душі, проте її сутність зводив до мислення. Для Декарта людина складається з двох субстанцій – *res cogitans* та *res extensa*. *Res cogitans* – душа (мисляча субстанція), *res extensa* – тіло (протяжна субстанція). Знання людина досягає лише за допомогою розуму. Відчуття є придатними до життя, а не до пізнання, так само як і почуття, вони дані інтелекту тільки для того, щоб повідомляти, що для людини є шкідливим, а не для того, щоб пізнавати.

Проте сучасна християнська антропологія розглядає людину у світлі богослов'я та ставить основні акценти на тілі, яке є видимою реальністю божественної правди про людину. В антропології Едит Штайн структура людини досягає тринітарного погляду – союзу трьох елементів: тіла, душі та духу. Тіло, душа і дух створюють нерозривну єдність, однак мають відмінний зміст. Між ними встановлена ієрархія – тіло повинно бути підпорядковане душі і служити як інструмент діяльності людини. Душа є структурою, формою, яка формує союз двох начал: матеріального (тілесного) і духовного (духа). Тіло розуміється як матеріальне, але через це не зневажається, оскільки воно є вмістилищем душі, тобто душі потрібне тіло, як доповнення, отже, в християнському розумінні тіло високо цінується.

Антропологія св. Івана-Павла II є глибоко теоцентрична, тому що, на його думку, в Бозі і через Бога людина може пізнати свою повну гідність. Людина, створена за образом Бога, – це істота, що складається з душі і тіла; буття – з одного боку, приналежність до зовнішнього світу, а з іншого – до трансцендентного. Це означає, що тіло також бере участь у своєму власному шляху в гідності «образу Бога», так само, як воно бере участь у гідності людини. І тому не можна зводити тіло до вимірів чистої матерії, воно є одухотвореним тілом. Людськість полягає у глибинній єдності душі і тіла.

Список використаної літератури

1. Біленко Т. Засади особистісного буття людини. Дослідження на основі думки Едіт Штайн // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. 2013. Вип. 665–666. С. 300–303. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_fil_2013_665-666_57
2. Бог є любов. Про християнську любов. *Deus Caritas Est*. Енцикліка Вселенського Архiereя Венедикта XVI / Пер. з італ. З. Курдини. Львів: Місіонер, 2008. 58 с.

3. Вайгель Дж. Свідок надії. Життєпис Папи Івана-Павла II / переклад з англійської Р. Скакуна. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011. 583 с.
4. Василюк П. Любов у Христі: Персоналістична інтерпретація благодаті в універсальному персоналізмі та в догматичному богослів'ї Чеслава Станіслава Бартніка. Чортків: Вогонь з неба, 2016. 943 с.
5. Гоголь В. В. Богословська антропологія Папи святого Івана Павла II // Scientific and pedagogic intership «Pedagogical technique and competence of teachers in the field of historical, political, philosophical and sociological sciences»: Intership proceedings, 15.02.–26.03. 2021. Venice, 2021. P. 19–24.
6. Горбань Р. Персоналістична антропологія Чеслава Бартніка // Українське релігієзнавство. 2016. № 79. С. 97–103.
7. Довгань М. Г. Вихідні засади адекватної антропології Кароля Войтили // Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2021. № 1 (48). С. 110–120. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224766>.
8. Енцикліка *Evangelium Vitae* Святішого Отця Йоана Павла II до єпископів, священників і дияконів, ченців і черниць, світських католиків та до всіх людей доброї волі про вартість і недоторканність людського життя / Пер. з польськ. та нім. К. Демчук, В. Паскевич, В. Дивнич. Libreria Editrice Vaticana, 1995. 160 с.
9. Енцикліка *Fides et Ratio* Святішого Отця Івана Павла II до єпископів Католицької Церкви про співвідношення віри й розуму. Київ: Кайрос; Львів: Свічадо, 2000. 152 с.
10. Залужна А. Особливості дуалізму філософського вчення Р. Декарта // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Філософія. 2009. Вип. 5. С. 139–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2009_5_16
11. Іван-Павло II. Лист до сімей з нагоди Року сім'ї. Київ: Кайрос, 2001. 96 с. URL: <https://issuu.com/romkostep/docs/>.
12. Козовик І. Антропологія. Івано-Франківськ: ІФТКДІ, 1997. 232 с.
13. Козовик І. Історія філософії. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. 360 с.
14. Кохановська М. Г. Моральна досконалість як відповідь на кризовість сучасного гуманізму (у філософсько-богословській спадщині Кароля Войтили) // Вісник Національного авіаційного університету. 2013. Том 18. № 2 С. 104–108. DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.18.7484>
15. Кохановська М. Становлення особи в контексті суспільних трансформацій за адекватною антропологією Кароля Войтили // Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск Л. Рижак, Г. Шипунов. Львів, 2019. С. 88–90. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/05/Tezy-konferentsii-2019-1.pdf>
16. Кравченко В. Теологічний персоналізм Кароля Войтили // Філософські обрії. 2010. № 24. С. 209–221. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/25937>
17. Лапутько А. В. Цінність людського життя в енцикліці «*Evangelium Vitae*» Івана Павла II // Освітній дискурс: збірник наукових праць. 2020. Том 29, № 12. С. 58–67. DOI: [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.29\(12\)-6](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.29(12)-6).
18. Луцицька В. І. Концепція особи у феноменологічній антропології Е. Штайн // Мультиверсум. Філософський альманах / Гол. ред. В. В. Лях. Київ, 2016. Вип. 5–6 (153–154). С. 69–79. DOI: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2016.5-6.06>.
19. Малівецький А. М. Антропологічна інтенція філософування Рене Декарта та її прояв у тексті «Правил» // Антропологічні виміри філософських досліджень. 2015. Вип. 8. С. 97–105. DOI: <https://doi.org/10.15802/amp2015/55737>.

20. Малівський А. М. Незнаний Декарт: антропологічний вимір у філософуванні: монографія. Дніпро: Герда, 2019. 300 с. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/11855>
21. Савинська І. Едіт Штайн в гетінгенському колі феноменологів // Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Одеса, 2017. Вип. 1 (27): Пам'ять та ідентичність. С. 252–266. DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2017.1\(27\).143726](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2017.1(27).143726)
22. Святе Письмо Старого і Нового Завіту : в 2-х ч. / пер. о. І. Хоменко; повний пер., здійснений за оригін. євр., араб. та грец. текстами. Київ: Місіонер, 2008. Ч. 1: Старий Завіт. 1126 с.; Ч. 2: Новий Завіт. 350 с.
23. Сотий рік. Centesimus Annus. Енцикліка Вселенського Архієрея Івана Павла II з нагоди сотої річниці енцикліки Rerum Novarum. Київ: Кайрос, 2001. 104 с.
24. Татаркевич В. Історія філософії: В 3 т. Львів: Свічадо, 1997–1999. Т. 1: Антична і середньовічна філософія / пер. з поль. А. Шраб'юка. 1997. 456 с.; Т. 2: Філософія Нового Часу до 1830 року / пер. з поль. Я. Саноцький, О. Гірний. 1999. 352 с.
25. «Те, що сьогодні діється в Україні, є моральною революцією – і для світу, і, передусім, для самих українців», – Блаженніший Святослав // Синод єпископів УГКЦ. Дата оновлення: 13.09.2022. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/te-shcho-sogodni-ditsya-v-ukrayini-moralnoyu-revolutsiyu-i-dlya-svitu-i-peredusim-dlya-samyh-ukrayntsiv-blazhennishyusvyatoslav-10070/>
26. Тереверко О. «Дуже важливо на війні залишатися Людиною» – військовий капелан Андрій Зелінський. *АрміяInform*. Дата оновлення: 27.04.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/27/duzhe-vazhlyvo-na-vijni-zalyshatysya-lyudynoyu-vijskovyj-kapelan-andrij-zelinskyj/>
27. Шепетяк О. Сучасна теологічно-метафізична антропологія // Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм. Матеріали наукової конференції (14–15 жовтня 2013 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. С. 79–81. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19668525.pdf>
28. Штайн Е. Будова людської особи: лекція з філософської антропології / пер. з німецької І. Терзова. Жовква: Місіонер, 2011. 192 с.
29. Штайн Е. Вступ до філософії / пер. з німецької І. Терзової. Жовква: Місіонер, 2011. XLIV + 201 с.
30. Штайн Е. Що таке людина? Богословська антропологія / пер. з німецької О. Конкевич. Жовква: Місіонер, 2014. XXII+232 с.
31. Яроцький П. Л. Філософія людини як особистості в рефлексіях Кароля Войтили (Папи Івана Павла II) та сучасні спроби її перегляду // Українське релігієзнавство. 2011. № 57. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/44228/2011_57_4.pdf?sequence=1
32. Schabanowa Ju. O. Mystischer Aspekt der Lehre von Edith Stein: von der Phänomenologie zum Thomismus // Гуманітарне знання у викликах сучасності: зб. наук. пр. Дніпро: НГУ, 2017. С. 70–91. URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/154122>

ANTHROPOLOGICAL CONCEPTS OF CHRISTIAN THINKERS RENÉ DESCARTES, EDITH STEIN, IVAN PAUL II (COMPARATIVE DESCRIPTION)

Vasyl Gogol

<https://orcid.org/0000-0001-5236-885X>

PHEI «Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotousty»,

Faculty of Humanities, Department of Theology

Sofron Mudry str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Ruslan Deliatynskyi

<https://orcid.org/0000-0002-6020-7666>

PHEI «Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotousty»,

Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities

Sofron Mudry str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article analyzes the main anthropological concepts of three Christian thinkers (philosophers and theologians) – René Descartes, Edith Stein and John Paul II. In their philosophical and theological heritage, views on the main anthropological problems that reveal the existence and essence of man are distinguished: unity of soul and body, freedom of will and knowledge, unity of man with God. The authors emphasize that Christian anthropology occupies a special place in the history of the development of world philosophical thought, because Christian thinkers proved that only in a relationship with God can a person develop, realize his abilities, correctly understand himself, his neighbor and his place in the world.

Comparing new and modern Christian anthropology, the authors emphasize their specificity: if in modern times, Christian thinkers in anthropology pay special attention to the knowledge of a person, and not to being, as it was in the Middle Ages, then already modern Christian anthropology considers a person in the light of theology and puts the main emphasis on the body, which is the visible reality of the divine truth about man. Thus, René Descartes considered a person mechanistically as a complex mechanism that combines two substances – *res cogitans* and *res extensa*, respectively soul and body, accepted the existence of a substantial soul, but reduced its essence to thinking, emphasized that a person achieves knowledge only with the help of the mind. In the anthropology of Edith Stein, the human structure reaches a trinitarian view – the union of three elements (body, soul and spirit), which create an inseparable unity, but have a different meaning. According to Stein, a hierarchy is established between them: the body should be subordinate to the soul and serve as an instrument of human activity, and the soul is a structure that forms the union of two principles – material (bodily) and spiritual (spirit). At the same time, the body is understood as material, but it is not despised because of this, because it is the container of the soul, therefore, in the Christian understanding, the body is highly valued. Anthropology of St. John Paul II is deeply theocentric, because, in his opinion, man can know his full dignity in God and through God. Man, created in the image of God, is a being consisting of soul and body; being – on the one hand, belonging to the external world, and on the other – to the transcendent. This means that the body also participates in its own way in the dignity of the "image of God", just as it participates in the dignity of man. Therefore, the body cannot be reduced to the dimensions of pure matter, it is a spiritualized body. Humanity consists in the deep unity of soul and body.

Key words: theological anthropology, anthropological concepts, God, man, soul and body, free will.

УДК 130.2:008:[327.5+327.8+355.4]:341.3
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.3>

АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ВІЧНОГО МИРУ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА ЗА УМОВ ВІЙНИ

Наталія Денисенко

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
просп. Перемоги, 37, 03056, м. Київ, Україна*

Тетяна Щириця

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
просп. Перемоги, 37, 03056, м. Київ, Україна*

У статті актуалізується філософсько-практичні проблеми концепції вічного миру за умов несправедливої, терористичної і цинічної війни РФ проти України. У ситуації, що склалася в світі після 24 лютого 2022 р., постає нагальна потреба і необхідність ґрунтовної філософської рефлексії проблем віднаходження засобів запобігання і відвернення війн, а також механізмів відтворення людяності. У цьому відношенні досвід європейських філософів, особливо філософів XVII–XVIII ст., епохи Просвітництва має універсальне значення і окреслює напрямки практичного застосування щодо поставання і забезпечення стану вічного і справедливого миру як безумовної, найвищої цінності та антиподу війни. На базі структурно-функціонального, феноменологічно-герменевтичного та компаративного підходів здійснено філософську рефлексію таких феноменів як мир і війна, виявлено специфіку їх інтерпретації та обґрунтування в контексті парадигмальності історичного розвитку філософського знання. Досліджено генезу концепції «вічного миру» та її остаточне оформлення в філософській творчості І.Канта в аспекті виявлення регулятивного характеру ідеї вічного миру і можливості її інституційного забезпечення. Вічний мир потребує імплементації в контексті пошуку таких дієвих правових механізмів, які виконують функції запобіжників і попередження воєн, що ґрунтуються на цінностях свободи і справедливості. Розглянуто важливі віхи конституювання змістового поля тих цінностей і норм, які закладаються проєктами «вічного і справедливого миру» як антитези війні й насиллю. У статті артикульовано, що специфіка вічного миру полягає в його структурованому характері на засадах верховенства права і справедливості, на відміну від дестабілізуючого стану війни. Мир як мета, цінність і смисл цивілізаційного поступу – це сконструйований стан, який має постати як результат організаційних зусиль багатьох складників соціального розвитку. Це прояв тенденції «комунікативної раціоналізації» (Ю.Габермас), що обумовлюється взаємодією та взаємовпливом політичних і моральних норм, які на протигагу процесам ентропії, хаосу і дегуманізації, виступають базовими чинниками гуманізованого впорядкування світу людського співжиття.

Ключові слова: вічний мир, війна і мир, суспільна угода, права людини, соціальна справедливість, рівність, свобода.

Метою людського суспільства є всезагальний мир і безпека
Ян Амос Коменський

Актуальність дослідження. Росія напала на Україну, здійснивши неспровоковану масштабну агресію. Путінська навала атакувала базові міжнародні принципи і правила мирного співіснування. Триває безпрецедентна, найзапекліша, жорстока та цинічна війна в Європі з часів Другої Світової війни. Після подій, починаючи з 24 лютого 2022 року скептичний вислів представника Франкфуртської школи Т.Адорно «Як можлива філософія після Аушвіцу?» трансформувався у запитання «Як можлива філософія після трагедій у Бучі, Бородянці, Ірпені, Маріуполі...?». Той рівень знелюднення і дегуманізації, якого сягнуло російське суспільство та притаманна йому політична культура, вимагають ґрунтовної належної філософської рефлексії з віднаходженням аргументів відповідей, що мають забезпечити неможливість відтворення «Можемо повторити». У цьому контексті досвід європейських філософів, які переймалися віднаходженням засобів запобігання та відвернення війн, особливо філософів XVII–XVIII ст., епохи Просвітництва, має універсальне значення і практичне спрямування. Прагнення тривалого миру – це найбільш помітна і незаперечна характеристика історії процесу цивілізаційного розвитку людства. В цьому сенсі концепція вічного миру набуває актуальності як вирішальний крок думки в напрямку створення такого символічного універсуму, який би послуговував запорукою порозуміння, злагоди та дотримання традиції, що бере свій відлік з прадавніх часів, а в сучасному вимірі розгортається імперативами демократії, дотримання прав людини та вимог свободи нічим не обмеженої комунікації (Ю. Габермас). Дороговказом на цьому шляху постають ідеали права, справедливості та рівності як засади поставання стану мирного співіснування.

Мрія про вічний мир супроводжувала людство протягом тривалої історії його становлення як цілісності та суб'єкту історичного поступу, починаючи від ідеалу життя без воєн, дотримання загально визнаних норм справедливості, до ідеї про мир як найвищої та безумовної цінності, яка була зумовлена страшним досвідом XX століття. Проблема досягнення вічного миру залишається вкрай актуальною й для XXI століття. Життя на Землі постало перед реальною загрозою свого знищення і подальшого існування як наслідку термоядерної війни: у разі реалізації такої можливості людство має всі шанси здобути «вічний мир», але в його негативному варіанті – як «вічний мир на всесвітньому цвинтарі людства» [1, с. 195]. Отже, майбутнє сучасної цивілізації залежить від необхідності віднаходження значущості ідеї миру як безумовної та найвищої цінності. Тому звернення до концепції «вічного миру», яка артикулює життєво необхідні питання щодо умов і можливостей досягнення миру, припинення воєн, постає актуальним засобом збереження життя на Землі.

Метою статті є розгляд генези ідеї вічного миру та її остаточне концептуальне оформлення в філософській творчості І. Канта в аспекті виявлення регулятивного характеру ідеї вічного миру і можливості його інституційного забезпечення в контексті пошуку дієвих правових механізмів запобіжників і попередження воєн. Вказані механізми постають похідною філософської рефлексії феномену війни як соціального явища, яке розглядається в контексті конфлікту і міри його ескалації, а також перспективи розбудови громадського миру. Методологією дослідження є структурно-функціональний, феноменологічний, герменевтичний, історичний та компаративний підходи.

Виклад основного матеріалу. З'ясування становлення концепції «вічного миру» вимагає змістовного філософського прояснення таких понять як мир і його антиподу – війни, оскільки останні були притаманні людству протягом всієї історії його становлення. Досліджуючи можливості філософії в питаннях війни, ми можемо констатувати, що

здійснюючи рефлексію феномену війни, філософія здатна збагнути специфіку цих руйнівних процесів, артикулюючи їх сутність. Осягнення останньої є засадою виходу в практичну площину дії щодо можливості припинення воєнних конфліктів і розуміння того, як класти їм край, а також віднаходження запобіжників можливим війнам.

Філософська рефлексія стосовно будь-якого явища завжди передбачає вихід у сферу з'ясування його причинного характеру, що власне було в свій час обґрунтовано Аристотелем у трактаті «Метафізика», яка розглядається в контексті першої філософії як вчення про перші причини і начала буття. Так само ґрунтовний філософський аналіз феномену війни передбачає її розгляд на рівні причин, що зумовлюють війни. Не дивлячись на множинність теорій щодо причин війни – серед провідних теорій можна згадати, приміром, теорію про вроджену людську агресивність або деякі економічні теорії, які постулюють війну як відповідну форму економіки, – з'ясувати остаточно питання чинників війни науці поки не видається можливим. Але ми можемо виявляти причини тієї чи іншої війни, які можна предметно розглянути, виходячи власне з історичного контексту. Тому можна констатувати наявність певних складнощів щодо виявлення комплексу причин, що призводять до війни, але в будь-якому разі ми можемо з'ясувати неминучість воєн за певних політичних устроїв.

Дж. Роулз у своїй «Теорії справедливості» показав, що держава, як й інші соціальні інституції, має своє виправдання тоді, коли її вважають справедливою [2, с. 143]. Так само ми можемо говорити і про війни в контексті справедливості. Загальне уявлення про війну як певне соціальне явище, яке розглядається в контексті конфлікту і міри його ескалації, вимагає свого переосмислення в кожному конкретно-історичну епоху, тим більше, якщо війна безпосередньо триває, як наразі російсько-українська війна. З'ясовуючи характерні риси та особливості такого феномену як війна, М. Попович акцентував той факт, що ще Августин вів мову про справедливі і несправедливі війни. Визначаючи специфіку російсько-української війни він зауважував: «наша війна справедлива не тільки тому, що вона оборонна і що вона захищає нашу землю. Річ у тому моральнісному змісті, який вона має від початку. Ми воюємо за свободу» [3, с. 5]. Наші мужні захисники виборюють цінності і норми людського співжиття у європейському вимірі. М.Попович підкреслював: «... про кожен війну можна питати, який вона має сенс для її учасників, для їхніх нащадків і для людства в цілому... Ми мусимо в цих складних умовах об'єктивно, по-науковому визначити... риси того миру, який маємо вибороти як наслідок наших змагань» [там само].

Західна філософія, артикулюючи проблему війни, істотно змінює свої погляди на цей феномен в контексті свого історико-філософського становлення. Починаючи з античної традиції, ми можемо констатувати наявність вже різних точок зору щодо війни – як прихильність, так і певний пацифізм. Останній виявляється вже у кініків, які, прагнучи жити за природою, заперечували не тільки політичну систему, але й війну як стосунок. Космополітизм, який вони розробляли, паралельно йшов з ідеєю вічного миру між людьми. У Аристотеля війна постає як звичайна річ, так само, як і рабство, оскільки частина людей, за Аристотелем, від природи призначені бути рабами. Античні мислителі прагнули лише до усунення міжусобних війн (внутрішній мир), а зовнішній мир поставав лише короткою перервою між війнами. Переважна більшість мислителів у цей період вважали правомірним вести війни проти інших народів, оскільки війна виявлялася основним джерелом здобуття рабської сили для підтримання та забезпечення рабовласницького типу господарства.

В епоху Відродження конфлікти та війни між державами починають обґрунтовуватися діями правителів, тим самим позбавляючи їх сакралізованого виміру.

Основні концепції в осмисленні війни і миру виникають у період Нового часу XVII–XVIII ст. Провідною теорією щодо походження суспільства в цей період постає суспільна

угода та теорія природного права, більшість прихильників якої виходили з того, що війна є природним станом людства. Провідний теоретик суспільної угоди Т. Гобс постулює, що людській природі притаманне природне прагнення до війни, яке виявляє себе в можливості позбавити іншого обмежених ресурсів для життя, привласнити їх, що призводить до суцільного стану війни – «війни всіх проти всіх» як природного стану [4]. Звісно, соціальну робінзонаду філософ використовує як необхідну абстракцію, щоб пояснити механізми становлення суспільства в контексті суспільної угоди. Але відкинути цілком соціальну генезу людської буттєвості не видається можливим, оскільки люди завжди жили групами. І те, що пов'язано зі специфікою війни, завжди мало змогу відбуватися між групами. Тому ми можемо констатувати, що війна – завжди спільна, колективна справа. Головна інтенція Т. Гобса полягає в тому, що людській природі притаманне прагнення відбирати те, чого бракує. Отже, на рівні конфліктного співіснування малих і великих груп людей ми можемо констатувати схильність до війни як природного стану, притаманного людській природі взагалі. Але коли мова йде про причини війни, то їх треба шукати в інтересах і політичних стосунках саме в контексті стосунків між спільнотами. Війна в такому розумінні постає як інший спосіб ці стосунки організувати, не дивлячись на радикальність такого засобу.

Необхідно зафіксувати для нашого дослідження, що традиція осмислення миру як вищої цінності і його антиподу – війни – починає систематично розроблятися у Г. Гроція (початок XVII ст.) і остаточно оформлюється у І. Канта (наприкінці XVIII ст.). Гуго Гроцій у своєму трактаті «Про право війни і миру», роблячи спроби систематизувати уявлення філософів про війну, згадує Цицерона, який визначає війну як змагання силою. Продовжуючи таку інтенцію щодо осмислення сутності війни, Г. Гроцій говорить про неї як про певний стан, а не дію, а саме: стан боротьби через застосування сили. Також Гуго Гроцій одним із перших висуває ідею про встановлення миру між усіма народами світу, а не тільки в контексті християнських народів Європи.

У історичному контексті підґрунтям народження ідеї вічного миру постало зростання все більшої загрози війни для народів Європи. Багаторічні війни змусили мислителів шукати шляхи запобігання воєнним конфліктам, у зв'язку з чим склалася гуманістична традиція, яка пов'язана з концепцією та проєктами «вічного і справедливого миру» як антитези війни і насилля.

Історичні корені ідеї всезагального миру сягають глибокої давнини. Так, у міфах народів Азії, Європи та Америки можна віднайти уявлення про «золотий вік» людства, коли всюди панував мир. Уявлення про всезагальну гармонію містяться у «Ведах» (близько XV–V ст. до н.е.), «Авесті» (від IX ст. до н.е. до III ст. н.е.) – священній книзі давніх персів, де минуле зображується як час достатку, спокою та миру. В античних філософів, таких як Демокрит, Платон та Аристотель, стоїки можна віднайти погляди щодо розуміння миру. Але мир розглядався ними тільки як проблема відношень між грецькими державами-полісами.

Для ранніх християнських філософських концепцій миру без воєн (головне значення серед яких належить вченню Блаженного Августина) є характерним перехід від натуралістичних концепцій війни та миру до сакралізованого тлумачення проблеми війни. У Середньовіччя Європа поступово виробила духовну самоідентифікацію як *Respublica Cristiana* – «Християнська республіка», яка була протиставлена народам, позбавленим «Христової благодаті». Найвідоміші європейські проєкти Середньовіччя щодо питань миру – це проєкт П'єра Дюбуа «Про припинення воєн та суперечок у королівстві Франція» та проєкт чеського короля Іржі Подебрада «Трактат про встановлення миру у світі християнському» – зводилися до об'єднання християнських держав для війни з «невірними», а ідеалом загального миру залишався мир серед християнських народів Європи.

Іржі Подебрад, пропонуючи створити союз, зазначав, що його учасники повинні дати згоду не застосовувати зброю, встановити мир у християнській Європі, покінчити з війнами і насиллям: «турбота про мир немислима без справедливості..., адже зі справедливості мир народжується і зберігається» [5, с. 20].

Епоха Відродження надає нового звучання проблемі миру та засобів його досягнення. Сам термін «вічний мир» до часів Відродження можна було віднайти тільки в богословських трактатах і дипломатичних документах – мирних угодах, а відтепер він увійшов у філософські доктрини як провідний елемент етичних програм. У зв'язку з цим потрібно згадати вступ до трактату Піко дела Мірандоли «Про гідність людини» (1482 р.), в якому він наголошує: «Дома у нас іде тяжка міжусобна ворожнеча і громадянська війна. Якщо б ми захотіли, якщо б пристрасно побажали такого миру..., то єдиним, що заспокоїло і утримувало нас повністю, – це філософія моралі... І якщо, турбуючись про себе, ми побажали б тоді вічного миру, він наступив би» [6]. Останнє засвідчує усвідомленість мислителями епохи Відродження залежність принципів вічного миру, які обґрунтовуються етичними чинниками. Згодом Еразм Роттердамський оприлюднює «Скаргу миру» (1516 р.), де окреслює біди та негаразди, які є наслідками війни. Мир – це «джерело, батько, годувальник, примножувач і захисник усього найкращого... Без мене (Миру – авт.) ніколи й ніде не буває процвітаючого, надійного, чистого і святого... Війна ж, навпаки, противна усьому сущому: війна – першопричина всіх бід і зол...Через війну все руйнується, прекрасне і корисне знищується» [7, с. 71–72]. І щоб запобігти наслідкам війни обґрунтовує механізми запровадження всезагального миру.

У процесі становлення й розвитку ідеї миру без воєн та єдності особливе місце належить проектам XVII століття. Загальна інтеграційна теорія сформується в епоху Просвітництва, але її основу складають європейські проекти М. Сьюлі, Е. Крюсе, Я.А. Коменського і В. Пенна. Вони не будуть серйозно сприйняті сучасниками, але їхні положення будуть використані в XIX–XX ст.

У період Нового часу продовжується процес десакралізації проблем війни та миру та обґрунтовуються ідеї їх природно-правової специфіки, пропонуються нові державно-правові механізми врегулювання відношень з приводу війни та миру, які починають виходити з принципів свободи, рівності, демократії, проголошуються ідеї всезагального миру, заснованого на мирному вирішенні конфліктів.

Відправними концептами філософської рефлексії проблем миру та війни в XVII ст. постають суспільна угода та природне право. (Т. Гоббс – «війна всіх проти всіх», Ш. Монтеск'є – «стан миру в суспільстві є природним», Ж.-Ж. Руссо – «війна і мир – це відношення між державами»). О. Біла, визначаючи ознаки суспільної угоди в контексті делегування народом певної частки своїх прав і свобод правителю, акцентує відмінність між Гобсівською і Локівською теоріями суспільної угоди: «У Гобсівській теорії це відбувається для створення певних обмежень і пригнічення злої та агресивної природи людини, а у Локівській – для забезпечення спільного блага і рівних можливостей». У свою чергу, в своєму трактаті «Про суспільну угоду» Ж.-Ж. Руссо обґрунтовує такий тип суспільства, який «забезпечував би добробут і безпеку всіх громадян, а не партикулярні інтереси певних політичних сил» [8, с. 224]. Осягнення природних законів призводило до розуміння необхідності припинення воєн і укладання угод між країнами, оскільки спустошення, спричинені воєнними діями, затримували суспільний розвиток. Особливо негативні наслідки спричинила Тридцятилітня війна (1618–1648 р.р.), в якій задіяні були майже всі держави Європи. У цих умовах з'являються проекти «єдиної Європи», метою яких було запобігання воєнним конфліктам. Першим таким проектом XVII ст. був «Великий план» (1638 р.)

Максиміліана де Бютона Сюллі, який запропонував проєкт європейської федерації, заснований на мирі та домовленості, але виключно в інтересах французького абсолютизму. Лейтмотивом «Великого плану» Сюллі була не так релігійна спільність європейських країн, як прагнення усунути міждержавні конфлікти в Європі. «Великий план» Сюллі, цей відомий утопічний проєкт створення християнської республіки, позиціонується як перший із грандіозних планів інтеграційних стратегій об'єднання Європи для забезпечення стану миру, які зрештою заклали основи створення Європейського Союзу. Ідеї створення спільних європейських установ для боротьби зі зовнішньою загрозою, гарантування внутрішнього миру і розв'язання суперечок мирним шляхом визначили подальший напрям утворення об'єднаної Європи. Схожі ідеї спільної боротьби та підтримання стабільності висловлював також Е. Лакруа, який 1623 р. висунув пропозицію створення об'єднання європейських держав із столицею у Венеції.

Суть ідеї «вічного миру», яку висловив герцог де Сюлі і яка набуває концептуального оформлення у XVII столітті полягає саме в сконструйованому характері миру. Постає ціла традиція створення проєктів таких організацій, які б завадили виникненню війни як повсякденної даності. У де Сюлі вічний мир постає як проєкт міждержавної угоди, що має слугувати гарантом і запобіжником воєн. Тут в певному сенсі можна провести паралелі між Гобсом і де Сюлі в сенсі застосування принципів суспільної угоди. У Гобса в його відомій праці «Левіафан» ми віднаходимо, що суспільна угода є альтернативою війни природного стану «війни всіх проти всіх», який нічого не гарантує [4]. І для того, щоб позбутися цієї неврегульованості, непередбачуваності та незручності, люди мають домовлятися, щоб скласти сукупну силу, яка буде перевищувати окрему силу будь-кого. Ідея суспільства, за Гобсом, полягає в тому, що коли ми домовляємося і укладаємо угоду, ми відмовляємося від окремих бажань, прагнень стосовно інших на користь суверена, який забезпечує дотримання певних принципів.

Новаторство де Сюлі полягало в тому, що принцип суспільної угоди він застосовував вже не по відношенню до людей, які об'єднуються в суспільство, а по відношенню до суспільств, які становили Європу XVII ст. Тобто, мова йшла про створення організації європейських держав, які покладають на себе обов'язок діяти за певними правилами і проти порушників цих правил погоджуються виступати колективно. Надалі ми можемо вже говорити про цілу низку трактатів про вічний мир і відомих мислителів, які приділяли увагу вказаним аспектам і розробляли цю ідею.

Серед авторів європейських проєктів XVII ст. слід згадати Емеріха Крюсе та його книгу «Новий Кіней, або думки про стан, який дає можливості та засоби встановлення всесвітнього миру і свободи торгівлі у всьому світі. Монархам та суверенним правителям Європи» (1623 р.). Саме Е. Крюсе починає розробляти концепцію «вічного миру» як стану загального миру, свободи і розвитку торгівлі у всьому світі. На його думку, досягнення миру в середині країни – це тільки половина справи; важливішим є зовнішній мир. Тому встановлення всесвітнього миру за межами країни – краща гарантія її внутрішнього розквіту. Можливість усунення конфліктів і воєн вбачається через необхідність усвідомлення єдності людей та їх взаємозв'язку. У Крюсе вже намічаються інституційні аспекти забезпечення всезагального миру – через створення Ради Асамблеї та міжнародного третейського суду як запобіжника воєн. У заключній частині трактату Крюсе подає картину загального миру, необмеженого лише Європою або християнським простором: «Ми не хочемо ніякого невидимого миру, ніякого миру на три дні, а хочемо тривалого миру на добровільній і рівній основі, миру, який кожному дає те, що йому належить: бюргеру – його привілеї, іноземцю – право гостя, а всьому світу – свободу в торгівлі та спілкуванні» [9].

Також до розроблення ідей «вічного миру» долучився чех Ян Амос Коменський, який через декілька десятиліть після Е. Крюсе написав трактат «Загальна порада людському роду, і перш за все вченим і благочестивим властителям Європи, для виправлення людських справ», який також є проєктом створення єдиного європейського, а надалі – світового об'єднання. Він постулює, що метою людського суспільства має бути загальний мир та безпека, які є засадами загального блага як найвищого закону для людських спільнот. Але для цього необхідно знищити будь-яку можливість ворожнечі та воєн. Я. Коменський вказує три причини розділення людей – різниця в поглядах, ненависть, відкрита ворожнеча та гоніння. Вихід він вбачає, так само як і гуманісти Відродження, в покращенні людських якостей. Коменський пропонує створити нову філософію, нову релігію і нову політику, засновані на законах загальності, простоти та добropорядності. «Що шукає нова філософія? Миру думки з речами шляхом істинного пізнання... Що шукає нова політика? Миру зі всіма людьми... Що шукає нова релігія? Миру з Богом, щоб ніхто не відчув його гніву» [там само].

У розпал чергової Європейської війни між Англією та Францією з'являється детальний європейський проєкт, який належав англійському політичному та громадському діячеві Вільяму Пенну, відомому як засновник англійської колонії в Північній Америці, що була названа на його честь Пенсильванією. Пенн пропонує мирний проєкт, що базується на принципах міжнародного права, який оприлюднює в трактаті «Дослідження про сучасне і майбутнє миру в Європі шляхом створення європейського Конгресу, Парламенту або Палати держав» (1693 р.). Тут Пенн продовжує гуманістичну традицію своїх попередників. Свій трактат він розпочинає епіграфом, складеним з Біблії та Цицерона: «Блаженні миротворці» (Євангеліє від Матвія 5, 9); Нехай зброя поступиться тозі (Цицерон). Починаючи трактат з опису кровопролитних воєн в Європі та тих страждань, які вони несли європейським народам, В. Пенн характеризує переваги миру, які він вбачає в розвитку промисловості, зростанні торгівлі та комерції, будівництві, забезпеченні різноманітних проєктів для мирного життя. Найкращим засобом досягнення миру, на його думку, є справедливість, яка постулюється як у сфері внутрішніх, так і зовнішніх зносин: «...справедливість є плодом діяльності уряду, подібно до того, як сам уряд є наслідком суспільства, яке... виникло шляхом розумної угоди людей про мир» [10]. Основна думка В. Пенна – створення, знов таки, всесвітнього союзу держав, «виходячи з того ж принципу, який спонукав людей створити суспільство із любові до миру й порядку» [там само]. Він наголошує на важливості миру як результату суспільної угоди: «мир підтримується силою права, яке є плодом діяльності уряду, так само як уряд створюється суспільством, а саме суспільство – взаємною угодою». Пенн вперше обґрунтовує устрій європейського парламенту, який буде створений за два з половиною століття по тому в межах Римського договору 1957 р. про утворення Європейського економічного співтовариства. Він розглядає склад Верховної установи, або Палати держав, яку він визнає як Загальноєвропейську установу, ретельно описує процедуру її роботи, щоб запобігти будь-яким непорозумінням і порушенням принципу справедливості. Пенн також доказово відводив можливі заперечення проти даного проєкту і, навпаки, говорив про реальні вигоди, що впливають з нього, а саме: запобігання великого кровопролиття, яке несуть із собою війни; відновлення доброго імені християн «в очах нехристиянських народів»; позбавлення від великих витрат на війну; розвиток науки і освіти; безпека торгівлі та сполучення. Політичний реалізм Пенна полягає в тому, що «завоювання, підтверджене договором та укладанням миру, є прийнятним

правовим встановленням», хоча і «штучним», але забезпечує «надійність важливих правових понять» [11, с. 24–27].

Подальше осмислення проблеми вічного миру вже у XVIII ст. продовжує Сен-П'єр «Записки про збереження вічного миру в Європі» (1712 р.), Ж.-Ж. Руссо «Думки про вічний мир» (1782 р.). Суголосні думки про підстави можливості вічного миру ми можемо віднайти й у таких відомих філософів, як Джамбатіста Віко, Шарль Луї де Монтеск'є, Вольтер, Йоган Готліб Гердер, Йоган Готліб Фіхте, що засвідчує про потужну гуманістичну традицію осмислення ідеї миру в європейському контексті. Тому виявляється не виправданим асоціювати з становленням ідеї вічного миру виключно І.Канта, хоча така точка зору зустрічається серед науковців [12, с. 45]. Звісно, Канту належить всебічне філософське обґрунтування концепції «вічного миру», яка набуває класичних форм і остаточного завершення в його відомому трактаті «До вічного миру» (1795 р.), але при цьому він продовжує потужну гуманістичну інтелектуальну традицію, яка склалася ще до нього.

Проблематика миру розглядається Кантом в трансцендентальному і прагматичному вимірі. Прагматичність знаходить свій вияв і в специфіці самої назви трактату «До вічного миру», яка артикулює напрямок руху і практичне застосування висунутих Кантом положень щодо вічного миру. Розглянемо ті положення кантівського трактату про вічний мир, які постають актуальними і для сучасного світу, оскільки охоплюють сутнісне розуміння специфіки миру і війни.

Перша частина трактату містить шість попередніх статей, які мають статус «трансцендентальних приписів» і уможливають дієвість основних положень угоди, що мають забезпечити поставання сталого миру. Перше положення: «Жоден мирний договір не повинен вважатися таким, якщо при його укладенні таємно зберігається основа нової війни» [13, с. 121]. Тобто, політика, яка не усуває справжні глибинні причини війн, не може призвести до миру. Актуальність проголошеного положення є беззаперечним, не дивлячись на те, що воно було проголошено наприкінці XVIII ст. Більш того, Кантом висувається вимога до тих, хто укладає мир, мати щирі наміри в його укладанні саме як вічного миру. До речі, статут ООН має схожі положення – стосунки між державами мають передбачати неможливість нечистих намірів стосовно одна одної. Беззаперечною постає необхідність розрізнення і виявлення безпосередніх причин для війни з практичною перспективою їх усунення. Головна теза Канта стосовно вказаного полягає в тому, що неусувність війни залишається, коли зберігаються причини війни.

Друге положення як «трансцендентальний припис» переміщує у площину розуміння держави саме як публічної справи (*res publica*), на відміну від приватної справи: «Жодна самостійна держава ні у спадок, ні в результаті обміну, купівлі чи дарування не повинна бути придбана іншою державою» [там само]. Недотримання даного положення закладає підґрунтя порушення миру.

Із вказаних попередніх положень постає наступне, яке висвітлює питання щодо армії: третє «завершальне» положення скасовує «армії нападу і створює армії захисту». Власне, дане положення втілює в практичний вимір категоричний імператив Канта щодо заборони розглядати людину як засіб, в даному випадку саме солдата як засіб війни. Має бути розумний баланс між армією та іншими сферами суспільства.

Також важливого значення набуває п'яте положення щодо права суверенітету іншої держави як передумови встановлення миру. «Жодна держава не повинна насильно втручатися у політичний устрій і управління іншої держави» [13, с. 122]. На думку Канта, запобіжником щодо руйнівних ідей іншої держави має постати добра організація держави, в зв'язку з чим необхідно створити «політико-правовий інститут публічно-державної безпеки».

Коли закладаються певні принципи, на основі яких можливе об'єднання держав, має залишитися ще одна річ, без якої взагалі неможливе поставання миру, за Кантом: всі ці держави мають бути республіками. «Громадянський устрій кожної держави має бути республіканським» [13, с. 123]. Даний устрій передбачає заснованість членів суспільства на принципах свободи, залежність усіх від єдиного загального законодавства, рівність усіх (як громадян держави). «Республіка – це особливий етос, де громадяни реалізують свою розумну людську природу в активній участі в законодавчих процесах. Ця активність робить можливим верховенство права, де мораль і політика можуть збігатися» [14, с. 111]. Республіка передбачає врахування всіх істотних інтересів суспільства, а також залученість громадян в ухвалення рішень, за які вони несуть відповідальність. Тільки між республіками можливий вічний мир – такий висновок І. Канта. Саме республіканський устрій, за Кантом, «єдиний, що впливає з ідеї первісного договору, на якій повинно ґрунтуватися усіляке правове законодавство народу» [13, с. 123]. Тому поки існують республіки і не республіки – поставання миру не можливе. Республіканські країни повинні об'єднуватися одна з одною і становити силу, яка відлякне всіх можливих агресорів. Ця ідея протистояння війні винятково силою об'єднання на підставі договору і чітко прописаних правил – ключовий момент у Канта.

«Стан миру між людьми, які живуть поряд, не є природним станом (*status naturalis*), останнім, навпаки, є стан війни, тобто якщо і не безперервні ворожі дії, то постійна їх загроза. Отже, стан миру має бути встановлено...» [13, с. 123]. Тобто, мир – це не природна даність, на відміну від війни, і стан миру є результатом певних організаційних зусиль, мир потрібно створювати. Саме тому ідея вічного миру набуває свого неминучого регулятивного значення. Мир як кінцева мета соціального розвитку, до якої мають прагнути розумні істоти, оскільки альтернативи їй немає, (в іншому випадку мир можливий тільки на «гігантському цвинтарі людства»), організує взаємодію і спілкування людей в контексті дотримання угод, домовленостей і правил, які не підлягають уникненню та їхньому порушенню. Останнє є тим, що дарує надію на існування людства у стані справедливого миру. Тут безпосередньо починається взаємодія і взаємовплив політичних і моральних аспектів як характеристик раціоналізації життя розумних істот. «Те, що пізніше Габермас назве комунікативною раціональністю», вже в трактаті «До вічного миру» зазнає своєї першої артикуляції [14, с. 110].

Перша частина трактату «До вічного миру» обґрунтовує передумови миру і закладає принципи і правила, які здатні спрямовувати до миру. За Кантом, відсутність війни ще не означає поставання миру. Ба більше, вічний мир можливо забезпечити і встановити тільки через функціонування дієвих правових механізмів.

Ідея республіки, так само як й ідея вічного миру, має у Канта регулятивний характер, оскільки такий політичний устрій сприяє реалізації як окремої людини, так і людства в цілому на засадах права і закону. Наперед визначеність стану вічного миру, який має бути розбудований, виходячи із засад верховенства права, походить із телеологічної природи людського розуму. Тому висновки Канта, які стосуються розбудови республіки і світової федерації, постають як механізми імплементації норм міжнародного права з перспективою виходу в царину метаправа для встановлення стану вічного миру і подолання стану війни, враховуючи різновекторні інтеграційні стратегії і практики.

Висновки. Підсумовуючи наші історико-філософські розвідки, ми можемо визначити такі причини російсько-української війни, а саме: теоретично-методологічні та культурно-історичні. Якщо першими є забуття ідеї конструйованого характеру миру, а саме – що останній як штучний стан потрібно створити, в зв'язку з чим ми можемо констатувати

конструйований характер вічного миру на засадах верховенства права і справедливості, на відміну від дестабілізуючого стану війни. А другими причинами є соціально-історичний поступ Росії, який не створив умов для *res publica*, що стало ґрунтом для пропаганди «руського мира» з культом домодерних цінностей і пропагандою антиамериканізму, ксенофобії, авторитаризму та тероризму.

Мир – це результат цілеспрямованих зусиль. Філософські принципи, які розроблялися і були запропоновані в ході становлення концепції вічного миру, постають як відповідні засоби раціоналізації і впорядкування світу людського співжиття на протидію процесам ентропії, хаосу і дегуманізації.

Список використаної літератури

1. Kant I. Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf. *Kant I. Werke in zwölf Bänden, Band 11, Herausgeber Wilhelm Weischedel*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. P. 195–251.
2. Ролз Джон. Теорія справедливості / Пер. з англ. О. Мокровольський: К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
3. Війна і суспільство. Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка*. 2015. № 1. С. 5–59.
4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Пер. з англ. Р. Димерця, В. Єрмоленка, Н. Іванової, Є. Мірошніченка, Т. Олійник. К.: Дух і Літера, 2000. 606 с.
5. Подебрад І. Трактат про встановлення миру у світі християнському / Пер. І.С. Андрусішин, А.С. Крилової; Передм, вступ. ст. М.К. Кеда. Чернігів: Десна – Поліграф, 2016. 28 с.
6. Джованні Піко делла Мірандола. Промова про гідність людини / Пер. з лат. Назарія Назарова. *Всесвіт*. 2013. №11-12. С. 44–64.
7. Еразм Роттердамський «Скарга миру». *Європейський Союз: від ідеї до імплементації. Практикум* / Упорядники: М.К. Кеда та ін.: Навч.-метод. посібник. Чернігів: Десна – Поліграф, 2017. 616 с. С. 71–85.
8. Хома О. Трактат Ж.-Ж. Руссо «Про суспільну угоду». *Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права*. К.: Port-Royal, 2001. С. 219–274.
9. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу / За ред. І.В. Яковлюка. К.: Ред.журн. «Право України», 2012. 208 с.
10. The Select Works of William Penn V1: Kessinger Publishing, LLC, 2007. ISBN: 9781432502089. 496 p.
11. Денисенко Н.В. Цивілізаційний розвиток людства: від потреби тривалого миру до сучасної актуалізації концепції вічного миру. *Світові конфлікти у ХХІ столітті: філософська рефлексія соціальних, економічних, екологічних, політичних та релігійних аспектів*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (25 жовтня 2018 р., м. Київ) / Укладачі: Новіков Б.В., Покулита І.К., Казаков М.А. К.: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2018. 145 с. С. 22–27.
12. Улашкевич Л.А. Концепція Кантівської теорії вічного миру і сучасність. *Молодий вчений*. 2019. №4 (68). С. 45–48.
13. Іммануїл Кант. До вічного миру. *Європейський Союз: від ідеї до імплементації. Практикум* / Упорядники: М.К. Кеда та ін.: Навч.-метод. посібник. Чернігів: Десна – Поліграф, 2017. 616 с. С. 121–133.
14. Мінаков М. Сучасність і мир. Уроки прикладного просвітництва Канта. *УКРАЇНА МОДЕРНА. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2019. Число 26. Тематичний випуск. С. 99–117.

ACTUALIZATION OF THE CONCEPT OF ETERNAL PEACE IN THE CONTEXT OF CIVILIZATIONAL DEVELOPMENT OF MANKIND IN CONDITIONS OF WAR

Nataliia Denysenko

*National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy
Peremohy ave., 37, 03056, Kyiv, Ukraine*

Tetyana Shchyrtsia

*National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy
Peremohy ave., 37, 03056, Kyiv, Ukraine*

The article actualizes the philosophical and practical problems of the concept of eternal peace in the context of the unfair, terrorist and cynical war of the Russian Federation against Ukraine. In the situation that has developed in the world since February 24, 2022, there is an urgent need and necessity for a thorough philosophical reflection on the problems of finding means of preventing and preventing wars, as well as mechanisms for reproducing humanity. In this respect, the experience of European philosophers, especially philosophers of the XVII–XVIII centuries, the Enlightenment era has universal significance and outlines the directions of practical application for the emergence and provision of a state of eternal peace as an unconditional, highest value and antipode to war. On the basis of structural-functional, phenomenological-hermeneutical and comparative approaches, philosophical reflection of such phenomena as peace and war is carried out, the specifics of their interpretation and justification in the context of the paradigmality of the historical development of philosophical knowledge are revealed. The article examines the genesis of the concept of "eternal peace" and its final design in the philosophical work of I. Kant in the aspect of identifying the regulatory nature of the idea of eternal peace and the possibility of its institutional support. Eternal peace needs to be implemented in the context of finding effective legal mechanisms that serve as safeguards and Prevention of wars based on the values of freedom and Justice. Important milestones in the Constitution of the content field of those values and norms that are laid down by the projects of "eternal and just peace" as the antithesis of war and violence are considered. The article states that the specificity of eternal peace lies in its structured nature based on the rule of law and justice, in contrast to the destabilizing state of war. Peace as a goal, value and meaning of civilizational progress is a constructed state that should appear as a result of organizational efforts of many components of Social Development. This is a manifestation of the tendency of "communicative rationalization" (Y. Habermas), which is caused by the interaction and mutual influence of political and moral norms, which, in contrast to the processes of entropy, chaos and dehumanization, are the basic factors of humanized ordering of the world of human cohabitation.

Key words: eternal peace, war and peace, social agreement, human rights, social justice, equality, freedom.

УДК 37.013.73

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.4>

СИНЕРГЕТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ЗМАГАНЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Андрій Мірошніченко

Комунальний заклад вищої освіти

*«Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»,
кафедра управління інформаційно-освітніми проектами
вул. Антоновича Володимира, 70, 49006, м. Дніпро, Україна*

Сергій Довгаль

Комунальний заклад вищої освіти

*«Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»,
кафедра управління інформаційно-освітніми проектами
вул. Антоновича Володимира, 70, 49006, м. Дніпро, Україна*

Дослідження присвячене філософському осмисленню запровадження синергетичної методології у дуальних освітніх процесах. Не підмінюючи собою загальних підґрунть та освітніх концепцій, філософія освіти повинна насамперед розглядати фундаментальні виклики та запити. Оточуючий світ розглядається як складна самоорганізована система, яка постійно рухається та змінюється. У цьому контексті ставиться питання про застосування методології синергетики та синергетичного підходу, які разом вдало відбивають різні рівні застосовності й взаємодії дуального навчання та сучасного стану інформаційного суспільства, що неперервно навчається та таким чином адаптується до свого оточення, що постійно змінюється. Методологію синергетики пропонується вживати як у самій освіті, для цілей освіти, так і задіяти синергетичність саме процесу освіти. Нами наводяться цілком конкретні приклади застосування саме такого синергетичного підходу.

Пропонується адекватна комбінація стабільності й мінливості освіти, яка вже тому є синергетичною. Адже саме синергетика вдало виявляє себе та описує дійсність у динамічній рівновазі між мінливістю й стійкістю.

У публікації крізь призму філософії здійснена спроба переосмислити результати досліджень питань використання синергетичної методології та синергетичного підходу стосовно освітніх процесів у дуальному навчанні та, зокрема, олімпіадних змаганнях. У статті доводиться, що саме освітня синергетика застосовує та описує універсальні характеристики самоорганізованих освітніх систем.

Пропонується успішність сучасної освіти розглядати в залежності від її хисту адаптуватися та змінюватися, зберігаючи певну сталість. Дуальна модель навчання пропонує альтернативний погляд на процеси навчання та викладання, пропонує переглянути традиційне розуміння академічної ідентичності викладача.

Ключові слова: методологія, синергетика, самоорганізація, дуальне навчання, освіта.

Криза традиційної системи освіти обумовлена практичними життєвими настановами та обмеженнями, орієнтацією на так званий дисциплінарний підхід, що обумовлено жорстким розмежуванням предметних дисциплін. Криза породжує фрагментарність сприйняття світу та характеризується загибеллю більшості параметрів порядку. Одночасно криза, за своєю сутністю, визначає високі темпи процесів цифровізації та самоорганізації

інформаційного суспільства та, зокрема, освіти. Воєнний стан накладає значні революційні відбитки та особливості.

В той же час загальновідомі вимоги до необхідних освітніх результатів орієнтують сучасного педагога на використання інструментарію, адекватного рівню розвитку технологій подання, обробки і наочної передачі інформації. Інструментальну основу освітнього процесу в сучасній освіті воєнного стану складають сервіси мобільних, інформаційно-комунікаційних та мережевих технологій у їх поєднанні та перетинанні.

Проблематика теорії самоорганізації знайшла відбиття у працях відомих зарубіжних (І. Пригожин, Г. Хакен, Г. Шефер, Е. Янч та ін.) та вітчизняних вчених (І. Добронравова, І. Єршова-Бабенко, В. Цикін та ін.), які у власних наробках доводили багатоманітність аспектів існування природи, соціуму та людини до сприйняття та розуміння.

Феномен синергетики педагогічних явищ висвітлено у роботах П. Горбунової, В. Олійника, П. Сауха та ін. Аналіз робіт з питань самоорганізації вказує, що зараз розробка педагогічних засад методології синергетики освіти потребує подальшої розробки та запровадження. Визначення змісту та інтерпретації освітніх понять коливаються в літературі від класичних дефініцій до новітніх понять, що застосовують синергетичні уявлення. Та розширюють їх до розуміння виникнення штучного інтелекту.

З іншого боку, сучасна наукова парадигма, яка створюється на наших очах, вимагає переходу до синергетичної методології дослідження педагогічних процесів та явищ, що є відгуком на провідні тенденції у гуманітарних та природничих науках. Їх варто творчо переосмислити та використовувати у наукових дослідженнях та у практичній роботі в сучасних навчальних закладах.

Розвиток науки призводить до значної зміни підходів. Оточуючий світ розглядається як складна динамічна система, яка постійно змінюється та розвивається. Позиція людини відносно цієї системи змінилася. Вона розглядається вже не як володар природи, а лише як її частина. Вплив несталої природи, що постійно змінюється, на оточуючі системи, вимагає від них відповідних та швидких реагувань та адекватних швидких змін. Але можна розчинитися в хаосі постійних та звичних змін і не зберегти цілісності та життєздатності, якщо значно відійти від сталих, перевірених практичним життям структур. Тому адекватна комбінація стабільності й мінливості вже є за сутністю синергетичною. Адже саме синергетика виявляє себе на ланах динамічної рівноваги між мінливістю й стійкістю. Саме така динамічна стійкість властива складним нелінійним системам, які досліджує синергетика.

Процес вишкілу в таких соціальних системах, як освіта, має інтенсивний розвиток та надає багатий матеріал для вивчення та розвідки. Вибір даного предмету для розгляду дозволяє підійти та підійнятися до проблеми вживання синергетичних стратегій м'якого керування. Головна проблема тут полягає в тому, як творчо та суттєво керувати, не впливаючи та не керуючи безпосередньо. Як саме незначним, малим впливом підштовхнути систему на один із можливих багатьох власних і сприятливих для зміни суб'єкта шляхів розвитку, як забезпечити самопідтримуваний розвиток.

Отже, будемо виходити із гіпотези, що успішність освіти залежить від хисту адаптуватися, змінюватися та, одночасно, зберігати певну стабільність. Справа в тому, що освіта, як цілісність, містить у собі одночасно виховання, навчання та саморозвиток тієї людини, що навчається. В минулому ХХ столітті визнавалася першочергова цінність розвитку техніки й науки. Педагогіка при цьому перетворилася в однобічну керувану освіту зі значною фізико-математичною домінантою. А, на жаль, не з домінантою культури, виховання чи адаптивності. Наслідки цього ставлення ми всі разом маємо виключну можливість бачити та відчувати безпосередньо зараз. Так, деякі автори зводять культуру виключно до вищого

прояву людської освіченості й професійної компетентності. Сьогодні наслідки в умовах війни та воєнного стану більш ніж наочні.

Тому, сучасність вимагає актуалізації та формування якісно оновленої за своєю сутністю філософії освіти. Саме тут на допомогу приходить методологія синергетики. Відносно синергетики у освіті є елегантна концепція «in, for and of». Вона відбиває різні рівні розгляду, застосовності й взаємодії освіти та методології синергетики. Пропонується синергетику використовувати як саме у освіті у вигляді часткових змістовних матеріалів, так і для цілей освіти. При цьому синергетика не є безпосередньо включеною до освіти. Допмагаючи лише своєю методологією. Наступний, більш складний та важливий, просунутий рівень розгляду, коли заходить, використовується синергетичність власне самого процесу освіти.

З іншого боку, інформаційний бум останніх десятиліть зумовлює тенденцію до процесу поновлення, зростання та накопичення знань, що спричиняє розширення галузей дослідження. Ось чому ця тенденція передбачає й розвиток іншого напрямку, який визначає спрямованість на цілісність знання. Це звертає увагу на те, що вузька спеціалізація призвела до фрагментарного знання, відчуженого від цілісного світу та людини. Синергетичний підхід санкціонує краще, внутрішнє зрозуміння важливості цілісного знання.

Можливо зрозуміти заклик до необхідності здійснити перехід, за І. Пригожиным, від вивчення положень рівноваги системи до вивчення становищ її нестійкості, механізмів появи нового.

Розглянемо синергетичність процесу освіти на прикладі дуального навчання. Використання цифрових освітніх ресурсів – невід’ємна і дуже важлива складова дуального навчання. Ці ресурси мають ряд особливостей, що впливають з загальних властивостей електронних носіїв інформації, які відрізняють їх від поліграфічних видань і дають їм ряд істотних переваг. Завдяки саме цим перевагам, електронні цифрові ресурси набувають нові дидактичні властивості та можливості, а саме:

- надмірність навчальної інформації та вправ;
- різноманітність форм та методів подання навчальної інформації та її мультимедійність;
- гнучкість та адаптивність, інтерактивність навчання;
- різні рівні навчальних ресурсів, та, як наслідок, варіативність сприйняття інформації.

Одна з головних особливостей та проблем при розробці моделей дуального навчання – жорсткість визначених форм, домінування вузької предметної, кафедральної спеціалізації в розробці навчальних планів, переважання принципів планування освітньої діяльності «зверху вниз». Дуальна освіта пропонує альтернативний погляд на традиційне викладання і навчання. І, тому, потребує подальшого вивчення, запровадження та вдосконалення.

Зрозуміло, що дуальне навчання буде розвиватися завдяки впровадженню цифровізації освіти, нових форм та методів електронного навчання і розвитку моделей взаємодії суб’єктів процесу освіти з інформацією. Що створить значні ускладнення та одночасно с часом дозволить істотно розширити можливості освітнього середовища навчального процесу та конкретного творчого викладача. І, навіть, надасть можливість вийти за існуючі межі.

Як приклад наочного зовнішнього впливу на освітні процеси нагадаємо, що починаючи з березня 2020 р. пандемія коронавірусу примусила адаптувати методи та форми навчання до нової карантинної ситуації зі значними обмеженнями безпосереднього контакту,

зокрема проводити навчання з використанням систем дистанційної освіти. Цифровізація та використання мережевих он-лайн систем Zoom, Meet, Teams, Viber та інших, надала нові можливості для освіти на навчання. Ця сутнісна нова система, включає систему сукупність організаційних, телекомунікаційних, педагогічних і наукових ресурсів.

Якщо наводити конкретні приклади, то, зокрема, нам довелося вносити значні зміни у форми організації та проведення підготовки до олімпіад та самих змагань, починаючи вже з другого етапу для районів та міст. Наша обласна творча група вимушена була проводити таку змінену роботу виключно в дистанційній формі. Олімпіади для всієї Дніпропетровської області за новою зміненою, оновленою формою. Продовжуючи цю відносно нову для нас форму роботи на рівні наступних етапів обласних та Всеукраїнських змагань.

Ми і сьогодні, вже цілком розуміючи зміни, що сталися, погоджуємося з Валерією Іонан, яка стверджує, що «Активна цифровізація та перехід в онлайн – це не щось тимчасове чи короткострокове. Це треба чітко усвідомити, особливо тим, у кого «шкутить-гають» цифрові навички. Періодичні «локдауни» й очікування чергових обмежень лише зміцнюють тренд на цифровізацію, який спостерігався і до пандемії, роблячи зміни незворотними». Цю цитату та додаткові міркування автора є можливість подивитися за посиланням [3, с. 2]. Зараз ми всі разом відчуваємо «очікування чергових обмежень» на себе. Та цілком розуміємо важливість цього перехідного стану та періоду у пристосуванні викладачів та зацікавлених студентів до дистанційних дуальних форм освіти. Вони виявилися єдиними адекватними на час війни.

Однією з систем, що Дніпровською творчою групою активно використовується під час дистанційного навчання олімпіадному програмуванню, є інтернет портал eolymp. Навчання, робота та спілкування на якому підтримується різними мовами. Треба відзначити, що існують і цілий ряд інших потужних спеціалізованих систем, наприклад codeforces.com. Отримати уявлення про завдання та системи дистанційної освіти з інформатики у Львівській області можна за посиланням <http://inflviv.ucoz.ua/index/olimpiadi/0-18>.

Цифровізація та дистанційна освіта, що розвивається та вдосконалюється саме зараз в напрямку роботи з зацікавленими користувачами, має як цілий ряд недоліків, так і переваг у порівнянні з застарілою очною чи заочною освітою. Повернення до якої вже ніколи не відбудеться. І це, як показує наш досвід, буде раціонально для значної більшості повноцінних учнів, починаючи вже з 12 річного віку. Дуальна форма, зокрема, дозволяє гнучке вибирання зручного часу, місця, темпу та, навіть, змісту навчання. Не зважаючи на значні обмеження, дозволяє підвищувати власні навички та кваліфікацію без відриву від комфортних умов та обставин вдома чи на роботі.

Зрозуміло, що як до будь-якого випадкового явища, передбачити та підготуватися до змін у всій повноті у нашій ситуації було неможливо. В той же час, більшість можливостей цифровізації, що вимушено з'явилися у житті освітян та змусили до них терміново адаптуватися, були враховані у «Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти», що з'явилася дуже вчасно.

«У країнах Європейського Союзу набули широкого визнання проекти «Розробка європейських підходів і методів до дуального навчання» (DEWBLAM) та «Кваліфікації дуального навчання» (WBLQUAL), призначені для розробки загальноєвропейських моделей, підходів і кваліфікацій до дуального навчання у вищих навчальних закладах Європейського Союзу з метою розширення доступу дорослих до вищої освіти» [4, с. 137].

Освіта, дякуючи цифровізації, здобуває характер відкритої системи, що надає можливість варіативного маршруту для свого розвитку. Як у будь-якій системі з безліччю негативних і позитивних зворотних зв'язків, в освіті йде постійний розвиток та рух. Тому

процеси самоорганізації в системі неминучі. Її результатом є перехід підсистем та структур з одного впорядкованого стану в інший. Вони неминуче стають осередками інновацій, якісні та кількісні характеристики яких визначаються як внутрішніми, так й заходами та умовами впливу на систему ззовні.

Побудова на методології та принципах синергетики відповідає потребам вичерпного розкриття змісту освіти, здібностей особистості й засобам дистанційної самоосвіти. Синергетика тут виступає і як метод освіти, і як її зміст.

Малі флуктуації (зміни), згідно синергетичній концепції і теорії хаосу, призводять до формування біфуркацій та аттракторів, тобто до глобальних змін. Це так званий «ефект метелика», який визначають як резонансний, топологічно правильний вплив. Такий вплив, що запускає процеси самоорганізації та саморозвитку. Саме цю ціль також переслідують сучасні практичні методики цифрового електронного навчання. Усі найбільш ефективні педагогічні технології стверджують, що треба учня не просто навчити, а навчити вчитися.

Головною ознакою є можливість зміни освіти як системи не під зовнішнім впливом, а під впливом внутрішніх станів. Тому розроблені й розроблювальні методики й методи реалізуються через і за допомогою самого об'єкта, який спільно з фахівцем створює себе, коректує, створюючи, а не руйнуючи або пригнічуючи. Тому зникають заздалегідь готові сценарії, кожний конкретний розв'язок створюється в процесі самої роботи. Наявні дані вказують на досить високу ефективність і тривале збереження досягнутого результату, інакше кажучи, про стійкий ефект незабуття. Забуття майже не спостерігається, тому що той, хто навчений за допомогою подібної методики, завжди здатний заново створити необхідне знання. Замість завчання необхідне знання щоразу плідно створюється.

Конкретизуючи сказане, підкреслимо, що кожне відправлене на перевірку рішення олімпіадної задачі проходить на сервері тестування не менше ніж на десяти тестах, спеціально складених для аналізу рішення. Результатом перевірки є підсумкове повідомлення системи і номер тесту, що викликав помилку (якщо така мала місце). Що надає програмістові на черговому циклі можливість покращати розв'язок задачі та ще раз її перевірити на порталі.

Після тестування рішення задач на більшості порталів перераховується рейтинг учасника, який обчислюється за двома параметрами: кількість повністю розв'язаних задач і кількість набраних балів.

Зрозуміло, що синергетичні підходи будуть найбільш успішні в умовах нестабільного стану освіти. Тому філософія освіти повинна бути збагачена наробками синергетики. Вивчення її як синергетичної повинно проводитися з врахуванням наступного:

- особливостей освіти як складної системи, в якій діються процеси самоорганізації;
- еволюцією освіти, яка відбувається паралельно з розвитком людства в цілому, і культури, зокрема;
- питань системних стосунків та структури освіти та оточуючого всесвіту;
- мережевої моделі цифровізації дуальної освіти (як найбільш ефективної), яка дозволяє зробити знання у електронній формі загальним надбанням, що не зменшується з використанням;
- кінцевих результатів вивчення філософських аспектів освіти та навчального процесу в кореляції з формами культури;
- взаємодії процесів диференціації та конвергенції, диверсифікації та інтеграції;
- міждисциплінарності знання і освіти.

На наш погляд важливо визначити особливості дуального навчання, тому що воно відрізняється від традиційного навчання низкою ознак. Такі характеристики буття, як

співіснування самоорганізації та дисипації, порядку і хаосу, досить довго мало враховувалися вченими та освітянами. Ці підходи вимагають відмовитися від деяких сталих принципів класичної науки. Абсолютизація класичних підходів призвела до вивчення тільки однієї сторони дійсності, ігнорування складності та неоднозначності буття. Таким чином, класичні методологічні підходи стосовно розвитку освіти припустимо застосовувати не завжди та не всюди.

Зокрема, синергетичний підхід у розумінні закономірностей саморозвитку та самоорганізації систем становить визначний інтерес не тільки для деяких наук, але і для фахівців методології науки, тобто взагалі для філософів освіти, тому що значно розширює світоглядні обрії та можливості інтерпретації. За допомогою концепції самоорганізації можливе адекватне сприйняття і пояснення процесів не тільки в природознавстві, але й у суспільному житті, культурі та освіті. Можливе більш глибоке розуміння самої людської сутності та концепцій саморозвитку, зокрема, запровадженням сучасних технологій дуального навчання.

Проведений аналіз інтерпретації та розгляду освіти на основі методології синергетики та теорії самоорганізації дозволяє виявити характер використання синергетичного підходу до вивчення цифровізації сучасних дуальних освітніх процесів та систем як ефективний та значимий. Особливо в контексті необхідності швидкого переходу від класичних підходів на інший сучасний рівень осмислення під час значних обмежень військового стану. Зокрема, шляхом запровадження цифровізації та практики дуального мережевого навчання.

Дуальна модель навчання пропонує альтернативний погляд на викладання і навчання, вимагає переглянути традиційне розуміння академічної ідентичності та успішності викладача та того, хто дуально навчається. Розгляду потребують питання ролі викладача в дуальній системі навчання та ролі професійного досвіду у навчанні.

Список використаної літератури

1. Дернова М.Г. Дуальна модель вищої професійної освіти дорослих: європейський досвід. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2014. Вип. 2(9).
2. Єршова-Бабенко І.В. Психосинергетика у контексті історії розвитку синергетики. *Практична філософія*. 2003. № 3. С. 161–174.
3. Іонан В. Цифрова компетентність. Які навички слід розвивати під час пандемії. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/kijiv-nezakonne-budivnictvo-yak-aktivisti-zahishchali-peyzazhnu-aleyu-novini-kiyeva-50158236.html>
4. Про схвалення «Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти», розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» від 19.09.2018 № 660-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-%D1%80>

SINERGISTICAL METHODOLOGY OF DUAL STUDIES AND COMPETITIONS IS DURING MARTIAL LAW

Andrii Miroshnychenko

Communal Institution of Higher Education

"Dnipro Academy of Continuing Education" of Dnipropetrovsk Regional Council,

Department of Information and Educational Projects Management

Volodymyr Antonovych str., 70, 49006, Dnipro, Ukraine

Serhii Dovhal

Communal Institution of Higher Education

"Dnipro Academy of Continuing Education" of Dnipropetrovsk Regional Council,

Department of Information and Educational Projects Management

Volodymyr Antonovych str., 70, 49006, Dnipro, Ukraine

The research is devoted to the philosophical understanding of the transition to the introduction of synergetic methodology for managing educational processes. Without substituting general foundations and educational concepts, philosophy, as a systemic vision of the problems and prospects of educational development, must first consider the fundamental challenges and demands. The surrounding world is seen as a complex dynamic system that is constantly changing. In this context, the question of the application of synergetics and synergetic approach, which successfully reflect the different levels of applicability and interaction of dual learning and the current state of education and a society that is constantly learning and changing. It is proposed to use synergetics both in education itself, for educational purposes, and to use synergetics in the educational process.

An adequate combination of stability and variability in education, which is already synergistic, is proposed. After all, it is synergetics that manifests itself in the fields of dynamic balance between variability and stability.

The publication, through the prism of philosophy, attempts to identify and rethink the results of research on the nature of the use of synergetic methodology in relation to educational processes in the management of dual learning. The article proves that educational synergetics applies universal characteristics of self-organized systems for dual learning.

It is proposed to consider the success of education depending on its ability to adapt and change, while maintaining a certain stability. The dual model of teaching offers an alternative view of teaching and learning, requires a reconsideration of the traditional understanding of the academic identity of the teacher.

Key words: methodology, synergetics, self-organization, dual learning, education.

УДК 930.1+930.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.5>

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВА АРТУРА ДАНТО

Олена Мішалова

*Криворізький державний педагогічний університет, кафедра філософії
просп. Гагаріна, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Україна
Рурський університет у Бохумі, кафедра філософії
вул. Університетська, 150, 44780, м. Бохум, Німеччина*

У статті розглянуто концепцію історичного наративна американського аналітичного філософа історії Артура Данто, котрий у своїй новаторській праці Аналітична філософія історії пропонує більш широке розуміння історичного наратива, аніж це було характерним для філософів аналітичної традиції до нього. Відповідно до його точки зору, історичний наратив являє собою спосіб організації минулого шляхом опису і пояснення широкомасштабних історичних змін з використанням часової перспективи, відображеної у наративних реченнях. Таке інструменталістське визначення звертає увагу до трьох важливих аспектів стосовно сутності та функцій історичного наратива в історичному пізнанні: співвідношення понять минулого та історичної дійсності, функціональна взаємозалежність опису і пояснення в структурі історичного наратива, питання епістемологічного статусу наративних речень.

Наголошено, що наративи представляють собою свого роду теорії, що потребують підтвердження і які, об'єднуючи історичні події, привносять у них певний порядок та структуру. Наратив являє собою структуру, котра накладається на історичні події, поєднуючи деякі з них та виключаючи інші як такі, що не мають значення. Зазначена обставина не є особливістю історії як науки, тому що уміння працювати з матеріалом у будь-якій іншій галузі знання передбачає здатність щось виключати із розгляду.

Підкреслюється, що загальною особливістю історичного пізнання є той факт, що історичні події мають постійно пере-описуватися, а їхнє значення пере-оцінюватися у світлі більш пізньої інформації. Одна й та сама подія у часовій перспективі може бути складовою частиною у необмеженій кількості різних часових цілісностей. Відповідно, кількість наративних речень про відомі нам і нові історичні події з часом лише збільшуватиметься, відкриваючи для нас у такий спосіб нове й нове знання про них. В епістемологічному плані вони відіграють роль свого роду «системи мостів» у минуле, йдучи від більш відомої події до менш відомої.

Ключові слова: аналітична філософія історії, історичний наратив, пояснення, опис, наративні речення.

Останнім часом слово «наратив»¹ досить впевнено увійшло до нашого інформаційного простору, ми говоримо про історичні наративи, ворожі наративи чи, навіть, війни наративів. Ця обставина актуалізує дослідження поняття наратива, його походження, сутності та меж використання. На думку одного із теоретиків історичного наративізму Хейдена Вайта, питання сутності наратива торкається осмислення сутності культури та людської природи. Прагнення оповідати є настільки природною потребою людини, а форма оповіді є настільки незмінною для будь-якого повідомлення про те, як усе відбулося насправді, що наратив і наративність слід розглядати як загальні факти культури, як даність [12, с. 1].

¹ Термін «наратив» походить від англійського слова «narrative», котре перекладається як «оповідь».

У своїй праці *Питання наратива в сучасній історичній теорії* Вайт вирізняє п'ять підходів у розумінні поняття історичного наратива. По-перше, епістемологічний підхід англо-американською аналітичної філософії, відповідно до якого наратив розглядається як спосіб пояснення історичних подій та процесів, котрий є більш відповідним для історичної науки (Вільям Волш, Вільям Дрей, Волтер Геллі, Мортон Вайт, Артур Данто, Луїс Мінк). По-друге, позиція французької методологічної школи «Анналів», представники якої вважають наратив ідеологічною стратегією репрезентації минулого, що має бути викорінена з метою перетворення історичних досліджень у справжню науку (Фернан Бродель, Жак Ле Гофф, Еммануель Ле Руа Ладюрі). По-третє, семіологічний підхід, представлений частиною літературних критиків і філософів, котрі стверджують, що наратив являє собою один із дискурсивних «кодів», котрий може бути більш або менш відповідним для репрезентації реальності (Ролан Барт, Мішель Фуко, Жак Деррида, Цветан Тодоров, Юлія Крістева, Еміль Бенвеніст). По-четверте, герменевтична філософська традиція, представники якої пов'язують наратив з мовними і часовими структурами, можливістю організовувати у наративній (оповідній) формі будь-який культурний досвід людства (Ганс-Георг Гадамер, Поль Рікер). По-п'яте, розуміння наратива як способу «творення» або «практикування» історії, що не викликає жодних методологічних проблем. Як правило, цю позицію представляють професійні історики, котрі спираються на базові уявлення про ремесло історика (Джек Гекстер, Джеффри Елтон) [11, с. 31].

У нашій роботі ми пропонуємо звернутися до концепції історичного наратива, розробленої відомим американським філософом історії Артуром Данто, котрий у своїй праці *Аналітична філософія історії* пропонує більш широке розуміння наратива, аніж просто способу пояснення історичних подій. Наративи, на його думку, представляють собою свого роду теорії, що потребують підтвердження і які, об'єднуючи історичні події, привносять у них певний порядок та структуру. Але на відміну від загальних теорій, історичні наративи завжди прив'язані до місця і часу свого створення, являючи собою відповіді на конкретні історичні питання [4, с. 137].

Відповідно до визначення Данто, історичний наратив являє собою спосіб організації минулого у часові цілісності шляхом опису і пояснення широкомасштабних історичних змін з використанням часової перспективи, відображеної у наративних реченнях [4, с. 255]. Таке інструменталістське визначення історичного наратива звертає нашу увагу до трьох важливих аспектів стосовно його сутності та функцій: співвідношення понять минулого та історичної дійсності, функціональна взаємозалежність опису і пояснення в структурі історичного наратива, питання епістемологічного статусу наративних речень.

Для пояснення співвідношення понять минулого та історичної дійсності слід звернутися до точки зору Леона Голдстейна, котрий пропонує нам розмежовувати дві минулі дійсності: об'єктивно існуючу дійсність минулого (real past – дійсне минуле), яка існує поза сукупністю історичних текстів і безпосереднім сприйняттям дослідників, та історичну дійсність (historical past – історичне минуле), котра являє собою сукупність історичних текстів й наративів і твориться безпосередньо істориками [3, с. XIX–XXI]. Саме у цьому контексті Данто наголошує, що минуле саме по собі не змінюється, однак змінюється наш спосіб його організації [4, с. 166–167]. З минулим самим по собі нічого не може статися, щоб змінило його чи зробило його «хибним», однак з часом ми все більше відчуваємо потребу у додаванні нових або більш «свіжих» описів тих чи інших подій та процесів [4, с. 180]. Тобто, постійних змін зазнає історична дійсність («часові цілісності»), що конструється істориками і теоретично є відкритою для постійного пере-описування відповідно до змін описових стратегій.

З точки зору Данто, загальною особливістю історичного пізнання є те, що історичні події (знання про них) мають постійно пере-описуватися, а їхнє значення пере-оцінюватися у світлі більш пізньої інформації. Завдяки володінню цією інформацією (зокрема, про наслідки тих чи інших подій або процесів) історик може сказати про минуле щось таке, чого не міг би сказати очевидець чи сучасник тих подій. У цьому полягає загальна особливість та істотна перевага історичного бачення світу [4, с. 11]. Крім того, він додає, що «вся сутність історії полягає не в тому, щоб знати про події так, як про них могли б знати свідки, а в тому, щоб знати про них саме як історики – у зв'язку з більш пізніми подіями і як частини часових цілісностей. ... Люди віддали б дуже багато, щоб мати можливість побачити свої дії очима майбутніх істориків» [4, с. 183].

Перспективною у зв'язку з цим видається думка сучасного американського філософа Пола Рота про множинність минулого як множинності історичної дійсності, котра існує завдяки постійному процесу її реконструювання. Наш спосіб конструювання минулої дійсності є істотно залежним від певного рівня соціально опосередкованих домовленостей стосовно відповідності між описом минулого і досвідом сучасності. Тобто більшість категорій, які ми зазвичай використовуємо для конструювання минулого, залежать від соціально визначених наративних стратегій. У такий спосіб, відповідно до ірреалістичного підходу Рота, ми змінюємо не минуле саме по собі, а лише оцінку того, що відбулося. Тому майбутні історії (історичні наративи) будуть продовжувати відкривати нам множинність минулого [9, с. 333, 339].

У даному випадку є доцільним згадати також точку зору Джоні-Матті Куукканена, який вважає історіописання перформативною аргументативною практикою, згідно з якою історики висувають системи аргументів у формі історичних праць. Тобто історики пишуть історичні книжки, в яких представляють на розгляд певне бачення на історичну ситуацію та раціональні підстави для визнання цього погляду прийнятним. Таким чином, історичні тексти є прикладами історичної аргументації на раціональних засадах, спрямованої на внесення змін в той чи інший аргументативний контекст (спосіб бачення тієї чи іншої ситуації, процесу, події). Відповідно, на думку Куукканена, історіописання за своєю природою націлене на те, щоб завжди привносити якісь нові погляди або підходи до інтерпретації історії [6, с. 229, 232, 236].

Данто приділяє багато уваги осмисленню функціональної взаємозалежності опису і пояснення в структурі історичного наратива (оповіді). Він рішуче не погоджується з ідеєю виокремлення у праці історика описової та інтерпретативної чи пояснюючої складових, оскільки в структурі історичного наратива вони невід'ємно поєднані. «Оповідь пояснює, повідомляючи про те, що відбулося, і, повідомляючи про те, що відбулося, вона це пояснює. Опис за допомогою оповіді та історичне пояснення являють собою єдине ціле» [4, с. 201]. Прикладом такої позиції, відповідно до якої у роботі історика вирізняють два етапи: більш скромний рівень формулювання істинних тверджень про минуле, що здійснюється у формі історичних описів (історична хроніка), і більш серйозний рівень написання історії, де здійснюється пояснення та інтерпретація історичного матеріалу, виступають розмірковування Бенедетто Кроче та Вільяма Волша [4, с. 116].

Так, на думку Волша, історики у своїй роботі керуються двома стратегіями: згідно з першою, вони обмежуються (чи мають обмежуватися) ретельним описом того, що відбулося; відповідно до другої стратегії, вони виходять за межі простої оповіді і намагаються не лише повідомити про те, що відбулося, але й в певному сенсі пояснити те, що відбулося. Тобто, Волш пропонує виокремлювати простий історичний наратив (оповідь, яка лише описує події) та «значимий» наратив (оповідь, котра пояснює події) [10, с. 31].

«Точка зору, на якій я наполягаю, є наступною: хоча можливо знайти ці два рівні – хроніки і власне історії – у всій письмовій історії, хоча можливо знайти елементи хроніки у найбільш складній історії та елементи історії в найбільш примітивній хроніці, історичний ідеал завжди полягає у тому, щоб піти далі стадії написання хроніки і досягнути самої історії. Те, чого прагне кожен історик, є не просто викладом непов'язаних між собою фактів, а створенням однорідного наратива, в якому кожна подія потрапляє на своє природне місце» [10, с. 33].

Однак, слід підкреслити, що зазначений підхід залишається досить популярним дотепер. До представників останнього можна віднести, наприклад, американського історика й епістеміолога історії Аллана Мегілла, котрий говорить про чотири завдання історіописання: опис (дескрипція), пояснення, аргументація (або обґрунтування) та інтерпретація минулого. Мегілл наголошує на некоректності протиставлення «опис - пояснення» у процесі написання історії, однак ототожнює історичний наратив більше з описовою (дескриптивною) формою викладення матеріалу. Наратив може включати в себе пояснення, проте на першому місці у ньому виступає опис певного аспекту історичної дійсності – розповідь про те, що мало місце [7, с. 651, 653].

Позиція самого Данто полягає у тому, що історія являє собою єдине ціле. Він зазначає: «Я хочу стверджувати, що історія являє собою єдине ціле. Вона являє собою єдине ціле в тому сенсі, що немає нічого, що можна було б назвати чистим описом, на відміну від чогось ще, що можна назвати інтерпретацією» [4, с. 115]. На його думку, навіть якщо припустити, що існують різні типи оповіді, як це робить Волш, то будь-який тип оповіді вимагав і заздалегідь передбачав би критерії релевантності, відповідно до яких речі включалися або виключалися з неї. Наратив є структурою, котра накладається на події, поєднуючи деякі з них разом та виключаючи з розгляду деякі з них як такі, що не мають значення. Зазначена обставина не є особливістю історії як науки, тому що уміння працювати з матеріалом у будь-якій іншій галузі знання передбачає здатність щось виключати із розгляду, а іншим аспектам надавати більш важливого значення [4, с. 132].

Окремо слід звернути увагу на намагання Данто визначити взаємозв'язок між історичною оповіддю (наративом) та поясненням. Він порівнює історичну оповідь з пояснювальною схемою, котра одночасно і описує, і пояснює історичні події. «Оповідь у певній мірі вже являє собою форму пояснення. ... Оповідь і описує, і пояснює одночасно» [4, с. 138]. Це відбувається тому, що оповідь створює природний контекст, в якому подія набуває історичного значення. Коли ми говоримо про історичні пояснення, важливо розуміти, що експланандум² в даному випадку описує не просто подію – те, що відбулося, а зміну, пов'язану з подією (чи подіями, явищами, процесами). Тобто, оповідь є описом і поясненням того, як відбувалася ця зміна від початку до кінця. При цьому, як початок, так і кінець оповіді являють собою частини експланандума [4, с. 234]. Данто зауважує: «Те, що експланандум в типовому історичному поясненні має бути описом зміни або передбачати опис зміни, впливає, я думаю, з того факту, що те, що шукають і в ідеалі знаходять завдяки таким поясненням, являє собою *причину* (або сукупність причин). ... Причина має мати значення. Отже, з того факту, що ми шукаємо причину, коли намагаємося пояснити щось, що знаходиться в певному стані, впливає, що експланандум, хоча й неявно, є описом *зміни*» [4, с. 245–246].

² Експланандум та експлананс є складовими дедуктивної моделі пояснення. Під експланандумом розуміють сукупність тверджень, які описують подію або явище, котрі мають бути поясненими. Експлананс являє собою сукупність тверджень, котрі використовуються для пояснення цієї події чи явища.

У підсумку Данто припускає, що оповідь та дедуктивний вивід можуть становити собою альтернативні форми пояснення. Метою і завданням історика є пояснення не стільки подій самих по собі, а широкомасштабних змін або послідовностей змін і, відповідно, послідовностей причин, які призвели до цих змін, тому в історії ми не можемо знайти жодного всеохоплюючого закону, котрий міг би бути достатнім для адекватного пояснення усіх цих змін з їхніми причинами. Тому, незважаючи на функціональну аналогію між оповіддю (нарративом) і дедуктивним поясненням, нарратив не можна ототожнювати чи зводити до останнього [4, с. 251–252].

Ідею Данто про нарратив як форму пояснення в історії продовжує розвивати у межах сучасної аналітичної традиції Пол Рот. Він наголошує, що «сутнісно нарративні пояснення» або пояснення в нарративній формі спрямовані на пояснення нарративних речень, тобто експланандум в таких поясненнях висловлюється у формі нарративних речень [8, с. 43]. Відповідно до визначення Данто, нарративні речення містять посилання принаймні на дві відділені у часі події, однак мають на меті описати більш ранню з них за допомогою більш пізньої [5, с. 146]. Рот намагається показати, що лише в межах нарратива можуть бути пояснені події, про які стверджується у формі нарративних речень (що додатково можуть містити також оцінку цих подій), тому що, по-перше, як в ролі експланандума, так і в ролі експлананди в них виступають нарративні речення; по-друге, нарративні пояснення унікально підходять для пояснення того знання про події, яке може бути відомим про них лише ретроспективно і відображується у формі нарративних речень; по-третє, нарратив буквально «створює» те, що він одночасно має пояснювати. Рот має на увазі, що сутнісно нарративні пояснення фактично створюють подію, про яку йдеться в експланандумі. Згідно з його позицією, історична подія існує лише за умови, що їй надано певний опис. Цей опис, в свою чергу, робить можливим формулювання істинного твердження про цю подію. Саме тому те, що пояснюється за допомогою нарратива, не може бути пояснене у будь-який інший спосіб [8, с. 43, 47, 50].

Поняття «нарративне речення» було запропоноване Данто для позначення і пояснення дуже цікавої особливості історичного пізнання. Повний обсяг знань про ту чи іншу подію з минулого ми отримуємо через знання про події, котрі знаходяться у майбутньому стосовно цієї події, тобто в залежності від того, з якими більш пізніми історичними подіями ми її пов'язуємо [4, с. 17]. Хоча нарративні речення можуть зустрічатися в різних типах оповідей та повсякденній мові, Данто вважає їх специфічно історичним типом речень. Це речення, в яких історик посилається, як мінімум, на дві відділені у часі події, однак описує хронологічно більш ранню подію за допомогою більш пізньої події. Показовим прикладом нарративного речення, який часто наводить сам Данто, є наступне: «Тридцятилітня війна почалася у 1618 році». Це речення посилається на початок та завершення війни, однак описує у ньому лише початок війни. Беручи до уваги, що ця війна була названа «Тридцятилітня війна» через її тривалість, ніхто не міг охарактеризувати її як «Тридцятилітню війну» у 1618 році [5, с. 146].

Лідія Гоєр, відома дослідниця й колега Данто, наводить для прикладу два наступні речення: «Артур Данто народився 1 січня 1924 року» та «В цей день народився автор *Аналітичної філософії історії*». Перше речення у строгому сенсі слова не є історичним реченням (воно є простим фактуальним реченням) на відміну від другого. Будь-хто після 1 січня 1924 року міг сказати перше речення, однак мав би почекати до 1965 року, щоб сказати друге з наведених речень чи, навіть, почекати трохи довше, щоб висловити у другому реченні наступну оцінку: «Автор цієї новаторської праці народився в цей день» [2, с. 6].

Відповідно до думки Данто, одна й та сама подія у часовій перспективі може бути складовою частиною у необмеженій кількості різних часових цілісностей. Будь-яка історична подія набуває для нас значення лише завдяки своєму зв'язку з іншими подіями (контексту), котрі з якихось причин викликають особливий інтерес або є важливими для нас [4, с. 167]. Отже, кількість наративних речень про відомі нам і нові історичні події з часом лише збільшуватиметься, відкриваючи для нас у такий спосіб нове й нове знання про них. В епістемологічному плані вони відіграють роль свого роду «системи мостів» у минуле, йдучи від більш відомої події до менш відомої, яка стала для першої з них підставою і, відповідно, справді мала місце бути. Тому історик може розповідати лише істині історії стосовно минулого, однак обов'язково слід враховувати часові координати кожного історика [4, с. 11, 18]. Згідно з концепцією аналітичної філософії історії Данто, відмінною рисою історичного пізнання є використання наративних речень, а їхній послідовний аналіз становить одне з основних завдань сучасної філософії історії [5, с. 155]. Можна сказати, що у цій тезі чітко проглядається критична кантіанська настанова, а саме: осмислення пізнавальних меж і спроможностей дослідника у процесі пізнання. Іммануїл Кант наголошував, що, перш ніж стверджувати щось про об'єкти пізнання, ми маємо поставити собі питання стосовно наших пізнавальних спроможностей судити про них, стосовно правомірності і об'єктивної значущості наших суджень [1, с. 51].

Гоєр звертає увагу також ще на один цікавий аспект у функціонуванні історичних речень, пов'язаний з часовою перспективою. Подія відповідно до одного наративного опису може тривати один період часу, а у відповідності з іншим описом мати інші часові координати. Так, на питання «Як довго тривала Друга Світова Війна?», ми можемо відповісти тільки з урахуванням того, з якими подіями ми пов'язуємо її закінчення – з завершенням воєнних дій в Європі чи у Тихоокеанському регіоні. Гоєр наголошує, що історики використовують наративні речення не для пошуку або, як зазначав Рот, створення правильної події, яка б добре відповідала вже наявному у свідомості історика описові. Історики використовують історичні речення з метою підкреслити відмінності між наявними описами однієї й тієї ж події. Оригінальні події отримують нове значення у відношенні до того, що станеться пізніше, тому їхні описи також змінюються у відповідності з цими змінами. Істинність історичного речення залежить від його референції до оригінальної події, що поставлена у відношення релевантності (значимості) до більш пізньої події. На думку Гоєр, позиція Данто породжує гостру дискусію між реалізмом і релевантністю референції та релятивізмом опису, відкидаючи як досить грубі традиційні форми як реалізму, так і релятивізму [2, с. 5–6].

Підсумовуючи, слід наголосити, що концепція історичного наратива Артура Данто становить собою перший системний огляд проблем історичного пізнання в межах аналітичної філософії історії. Вона істотно розширює розуміння історичного наратива: від форми пояснення до способу організації минулого, яка має на меті виявити, прослідкувати, структурувати та пояснити історичні зміни. Дотримуючись реалістичної позиції у відношенні до минулого, Артур Данто підкреслює, що спосіб його організації постійно змінюється, оскільки наше знання про минуле залежить також від нашого знання про майбутнє, про майбутні події, котрі будуть відкривати нові перспективи для переоцінки і переосмислення подій минулого. З точки зору концепції історичного наративу Артура Данто, відкритість та непередбачуваність історії як процесу фактично являє собою більший епістемологічний бар'єр у пізнанні минулого, аніж відсутність безпосереднього доступу до спостереження і вивчення подій минулого.

Список використаної літератури

1. Панафідіна О. Чим І. Кант завершує «критичну справу»? (До питання про зміст третьої «Критики») // Актуальні проблем духовності: [зб. наук. праць]. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. Вип. 23. С. 47–63.
2. Goehr L. Afterwords: An Introduction to Arthur Danto's Philosophies of History // *History and Theory*. 2007. Vol. 46. № 1. P. 1–28.
3. Goldstein L. *Historical Knowing*. Austin & London: University of Texas Press, 1976. 224 p.
4. Danto A.C. *Narration and Knowledge*. New-York : Columbia University Press, 2007. 437 p.
5. Danto A.C. *Narrative Sentences* // *History and Theory*. 1962. Vol. 2. № 2. P. 146–179.
6. Kuukkanen J.-M. Why We Need to Move from Truth-functionality to Performativity in Historiography // *History and Theory*. 2015. № 54 (2). P. 226–243.
7. Megill A. Recounting the Past: “Description”, Explanation, and Narrative in Historiography // *The American Historical Review*. 1989. Vol. 94. № 3. P. 627–653.
8. Roth P.A. Essentially Narrative Explanations // *Studies in History and Philosophy of Science*. 2017. № 62. P. 42–50.
9. Roth P.A. The Pasts // *History and Theory*. 2012. № 51 (October). P. 313–339.
10. Walsh W.H. *Philosophy of History: An Introduction*. New York: Harper & Brothers, 1960. 176 p.
11. White H. The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory // White H. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987. P. 26–57.
12. White H. The Value of Narrativity in the Representation of Reality // White H. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987. P. 1–25.

ARTHUR DANTO'S CONCEPTION OF HISTORICAL NARRATIVE**Olena Mishalova***Kyryvi Rih State Pedagogical University, Department of Philosophy**Gagarin ave., 54, 50086, Kyryvi Rih, Ukraine**Ruhr University Bochum, Department of Philosophy**University str., 150, 44801, Bochum, Germany*

The paper examines the conception of historical narrative of the American analytical philosopher of history Arthur Danto, who in his pathbreaking book *Analytical Philosophy of History* proposes a broader understanding of historical narrative than it was accepted for the philosophers within the analytical tradition before. According to his view, historical narrative is a way of organizing the past by describing and explaining large-scale historical changes using the temporal perspective reflected in narrative sentences. Such an instrumentalist definition draws our attention to three important aspects regarding the essence and functions of the historical narrative in historical knowledge: the interrelation between the concepts of the past and historical reality, the functional interdependence of description and explanation in the structure of the historical narrative, and the issue of the epistemological status of narrative sentences.

It is emphasized that narratives are a kind of theory that needs confirmation and which, combining historical events, bring a certain order and structure to them. The narrative is a structure superimposed on historical events, connecting some of them and excluding others as irrelevant. This circumstance is not a feature of history as a science, because the ability to work with material in any other field of knowledge implies the ability to exclude something from consideration.

The paper stresses that a general feature of historical knowledge is that historical events must be constantly re-described, and their meaning re-evaluated in the light of later information. One and the same event in the time perspective can be a constituent part in an unlimited number of different temporal entities. Therefore, the number of narrative sentences about known to us and new historical events will only increase over time, thus opening new and new knowledge about them. Epistemologically they play the role of a kind of «bridge system» to the past, going from a more famous event to a less famous one.

Key words: analytic philosophy of history, historical narrative, explanation, description, narrative sentence.

УДК 378.162:004.75

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.6>

SMART-ОСВІТА ЯК ЧИННИК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Віталіна Нікітенко

<https://orcid.org/0000-0001-9588-7836>

*Запорізький національний університет,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні,
кафедра менеджменту організацій та управління проектами
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

Валентина Воронкова

<https://orcid.org/0000-0002-0719-1546>

*Запорізький національний університет,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні,
кафедра менеджменту організацій та управління проектами
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

Юрій Каганов

<http://orcid.org/0000-0001-6889-7377>

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

У статті досліджено модель формування моделі smart-освіти як чинника інтелектуального розвитку суспільства, сталого розвитку та підвищення ефективності, що має велике значення для підвищення індексів цифрового розвитку та конкурентоспроможності країн. Актуальність проблеми, зумовлена тим, що сучасна модель smart-освіти спрямована на формування конкурентоспроможної та творчої особистості учня, який прагне до постійного самовдосконалення та саморозвитку, інтенсифікує навчання, наповнює його постмодерністським гуманізмом, забезпечує мовну практику, базується на розвитку цифрових компетентностей та розвитку освітніх технологій. Дослідницька спільнота в галузі smart-освіти зараз регулярно використовує слово «розумний» у багатьох термінах, таких як розумна освіта, розумний університет, розумне навчання та розумне навчальне середовище. Мета дослідження – концептуалізація smart-освіти як чинника інтелектуального розвитку суспільства. Методологія: в основі методології аналізу системний, структурно-функційний, феноменологічний, Agile-методологія (гнучкості, адаптивності), що дало змогу привести все у цілісну систему. Результати дослідження: 1. Розглянуто еволюцію «суспільств, що навчаються»; 2. З'ясовано вплив цифрових навичок на розвиток когнітивної діяльності людини у контексті smart-освіти; 3. Сформовано модель конкурентоспроможної smart-освіти. Освіта сформувалася як критично важливий компонент цих змін, а система освіти, яка заохочує таке мислення, є важливою для суспільства, що розвивається. Наявність цифрових інструментів може бути основою розвитку технологічних навичок. Показано роль цифрових навичок в контексті підвищення якості освіти, яке неможливе без розвитку технологічної бази міжособистісних комунікацій у глобальному інформаційному освітньому просторі. Оцінено роль концепції Smart-education у реалізації принципу інформатизації. Досліджено ключові характеристики smart-освіти в умовах розвитку глобального інформаційного освітнього простору.

Результати дослідження підтверджують важливість проблеми формування стратегічних орієнтирів smart-освіти для сталого розвитку у взаємозв'язку з якістю підготовки випускників.

Ключові слова: «суспільство, що навчається», smart-освіта, інтелектуальний розвиток суспільства, творча особистість, цифрові компетентності.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження ключових характеристик smart-освіти в контексті розвитку глобального інформаційного освітнього простору, пов'язане з розвитком цифрових технологій, формуванням цифрової культури та мислення. Аналіз наукових публікацій, нормативних документів показує, що практика у сфері якості освіти має міжнародний характер. Важливість якості вищої освіти визначена в Берлінському комюніке, прийнятому міністрами освіти країн Болонського процесу 19 вересня 2003 р. У комюніке говориться, що міністри відповідають за посилення своїх зусиль щодо сприяння ефективним системам забезпечення якості в університетах та європейського рівня та встановлення єдиних критеріїв і методів оцінки якості. У Єреванському комюніке міністрів освіти Болонського процесу, опублікованому в травні 2015 року, наголошується, що підвищення якості освіти є основною місією Європейського простору вищої освіти. У комюніке основною метою вищої освіти визначено ідею особистісної трансформації студента. Наголошується, що smart-освіта ефективно сприяє побудові інклюзивних суспільств, заснованих на демократичних цінностях і правах людини. Така освіта надасть компетенції та навички, необхідні для європейського громадянства, інновацій та працевлаштування. Інчхонська декларація ЮНЕСКО про освіту 2030: Забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти та сприяння можливостям навчання впродовж життя для всіх країн, особлива увага до покращення якості освіти. Підкреслено, що smart-освіта неможлива без розвитку технологічної бази, яка забезпечує міжособистісне спілкування в глобальному цифровому освітньому просторі [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сьогодні smart-освіта є результатом взаємодії викладачів, студентів, науково-освітнього середовища університету, роботодавців та університетів-партнерів. З точки зору зацікавлених сторін, smart-освіта значною мірою залежить від того, що вони бачать у контексті потенційної проблеми якості. Дослідницька спільнота в галузі smart-освіти зараз регулярно використовує слово «розумний» у багатьох термінах, таких як розумна освіта, розумний університет, розумне навчання та розумне навчальне середовище. Міжнародна асоціація розумного навчання (IASLE) розглядає згадані раніше термінології як нові сфери smart-освіти. Крім того, використання слова «розумний» може означати різні значення в кожному випадку. Наприклад, «розумний» у розумній освіті означає інтелектуальний, персоналізований та адаптивний; учень відноситься до мудрості та інтелекту, а освітня технологія стосується ефективного та результативного досягнення своєї мети. Також «розумний» в апаратному забезпеченні означає доступні розумні пристрої; а освітнє середовище свідчить про привабливість, інтелектуальність і доступність. Враховуючи параметри smart-освіти, було помічено, що існує все більше літератури, представленої щодо розумного навчального середовища (SLE) та параметрів розумної педагогіки. Переглянута література зосереджена на історичному тлі SLE, дизайні середовища, доступних технологіях, застосованій педагогіці, поведінці учнів та сприйнятті середовища smart-освіти. По-перше, короткий огляд історичного огляду показує, що smart-освіта зародилася ще в двадцятому столітті в педагогічній психології з поведінковими психологами, які використовували кондиціонування для пояснення поведінкової адаптації. Результатом

стала розробка системи навчання, яка використовувала механічний пристрій для зберігання інструментів керування навчанням. Ще однією системою навчання було Computer Assisted Instruction, яке було розроблено, коли комп'ютери з'явилися на сцені в 1950-х роках. Далі були такі системи, як кероване комп'ютером навчання, фіксована послуга навчального телебачення та дистанційне навчання. В даний час існують новітні системи управління навчанням, такі як Exxcess і Moodle, а також інтелектуальні методики, такі як перевернуті класи, віртуальні класи, навчання роботів і доповнена реальність. По-друге, сучасні дослідження надають корисну інформацію про те, як: вибір технологій може змінити курси, технології в smart-освіті можуть визначати стилі навчання, а технології можуть змінити шкільне середовище, розумний вибір курсів педагогіки оцінюється поглиблено. Що стосується використання інтелектуальної педагогіки для визначення стилів навчання, то дослідження стали включати штучний інтелект у smart-освіту для визначення стилів навчання учнів, щоб спроектувати та використовувати його в розумному освітньому середовищі [2].

Мета дослідження – концептуалізація smart-освіти як чинника інтелектуального розвитку суспільства.

Завдання дослідження:

- розглянути еволюцію «суспільств, що навчаються»;
- розглянути вплив цифрових навичок на розвиток когнітивної діяльності людини у контексті smart-освіти;
- сформувати модель конкурентоспроможної smart-освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз засвідчив, що стабільність і безперервність сприяють розвитку «суспільств, що навчаються». По-перше, виживання фірми залежить від її короткострокових фінансів на момент скорочення, а не від її цінності для суспільства. По-друге, багато компаній переживають спади, зосереджуючись на виживанні, приділяючи менше уваги навчанню та інноваціям. По-третє, нестабільність стимулює поведінку, яка уникає ризику, включаючи скорочення НДДКР і меншу увагу на довгостроковій перспективі. Крім того, фінансування, необхідне для навчання, є дорожчим і менш доступним під час спаду. Лібералізація та дерегуляція ринку капіталу заважають «суспільству, що навчається», ризикуючи економічною нестабільністю. Підвищення процентних ставок для протидії інфляції також не є корисним, оскільки воно прагне стабільності цін, а не економічної стабільності. Підвищення процентної ставки непропорційно впливає на малі фірми, які найбільше покладаються на фінансування. Майже всі сучасні розвинені країни, сприяли власному розвитку через субсидії та тарифний захист. Політика сприяння навчанню включає цільові субсидії для секторів, що впливають на решту економіки, промислову та торговельну політику, включаючи тарифи, квоти та політику обмінного курсу. Оскільки країна отримує вигоду від переливу знань і може отримати ренту виробника, яка інакше пішла б за кордон, субсидії та захист приносять користь усьому суспільству [3].

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Еволюція «суспільства, що навчається». Smart-освіта як чинник інтелектуального розвитку суспільства у своєму історико-філософському розвитку пройшла довгий і тривалий шлях. Починаючи з XIX століття у Європі, Північній Америці та Австралії почав поширюватися значно вищий рівень життя, а у XX столітті вищі стандарти стали ще більш розповсюдженими. Економісти простежили три можливі причини цієї різкої зміни: 1) накопичення капіталу, завдяки якому достатні заощадження підвищують продуктивність; 2) покращення в управлінні ресурсами; 3) навчання робити речі краще та отримувати

більше результатів від певної кількості витрат. У результаті виявляється, що навчання було і залишається найважливішою причиною інтелектуальних досягнень. Сучасний стан розвитку свідчить, що західне суспільство сформувалося як «суспільство, що навчається». Зростання стало залежати від зростання знань, у результаті чого стали виділяються «країни, що навчаються», у яких економічне середовище та політика сприяють цьому навчанню та зростанню. Адже, виробництво знань відрізняється від виробництва товарів і послуг, так як ринкова економіка не є ефективною, якщо не використовуються знання, інновації, ноу-хау. Більша конкуренція може призвести до зменшення інновацій, оскільки зусилля зосереджені на ринковій силі, а не на інноваціях. Як наслідок, більшість інновацій у ринковій економіці насправді є «пошуком ренти», тобто отриманням прибутку, а не виробництвом знань. Крім того, у міру зростання конкуренції, з більшою кількістю суб'єктів на ринку, виробництво кожної фірми залишає менше ресурсів для інновацій. Уряди стурбовані соціальними та економічними проблемами, включаючи зайнятість, розподіл і навколишнє середовище, а ринки – ні, тому ринки та уряди повинні працювати разом, щоб створити систему, яка стимулює зростання найбільш вигідним для суспільства способом [4].

Нещодавня фінансова криза демонструє важливість урядів для запобігання негативним наслідкам дій ринку. Щоб отримати позитивний ефект, урядам потрібна політика, спрямована на заохочення розвитку знань і розширення можливостей навчання, але така політика є складною та відрізняється від традиційної політики, спрямованої на покращення розподілу та накопичення ресурсів. Оскільки будь-яка урядова політика може вплинути на здатність суспільства до навчання, уся економічна, промислова та фінансова політика має бути переорієнтована на предмет її впливу на навчання та освіту. Ця переорієнтація вимагає розуміння процесів, пов'язаних із навчанням: що робить суспільство сприйнятливим до навчання, шляхів, якими переваги навчання поширюються в суспільстві, які потенційні перешкоди для навчання. Це розуміння закладає основу для політики створення суспільства, що навчається.

Основою «суспільства, що навчається», є відкрите суспільство, у якому люди діляться наявними знаннями, і все суспільство отримує користь. Навчання включає різні процеси на індивідуальному, фірмовому та суспільному рівнях. По-перше, особливо важливим є навчання на практиці, коли ми дізнаємося про те, як суспільство може стати більш ефективнішим, як покращення освіти може принести користь усій економіці. Когнітивні рамки впливають на те, як і чому ми навчаємося. Епоха Просвітництва в 17 столітті змінила когнітивну структуру світу з традиції та віри на таку, де наука та експеримент призвели до швидких і величезних змін. Шотландське Просвітництво започаткувало важливі аспекти, які призвели до цих змін. Ці країни вперше показали, що зміни можливі, і висунули ідею прогресу, яку ми зараз сприймаємо як належне. Вони також винайшли науковий метод, який забезпечив систематичний спосіб планування та вимірювання продуктивності. Освіта сформувалася як критично важливий компонент цих змін, а система освіти, яка заохочує таке мислення, є важливою для суспільства, що розвивається. Щоб сформувалася культура навчання, необхідно винагороджувати навчання, створювати відкриті демократичні структури, гарантувати економічне зростання, яке охоплює все суспільство [5].

Вплив цифрових навичок на розвиток когнітивної діяльності людини у контексті smart-освіти. Масове використання технологій покращило якість життя та сприяло розвитку цифрових навичок. Цифрові навички можна вважати покращенням когнітивної діяльності людини. Новий напрямок розвитку smart-освіти стосується впливу технологій на когнітивну діяльність людини та розвиток пізнання. Результати засвідчили вплив цифрового розвитку суспільства на когнітивний розвиток. Когнітивні здібності виглядають покращеними та краще розвиненими, так як користувачі, що володіють високими

цифровими технологіями, краще справляються з семантичною пам'яттю, візуальною пам'яттю та логічними міркуваннями. Висновки свідчать про сильний вплив використання технологій не тільки на соціальну, освітню діяльність, але й на якість життя людей. Когнітивні здібності адаптують цифрове кваліфіковане покоління з покращеною когнітивною обробкою до розумного навчання та життя в інтелектуальному суспільстві. Вплив технологій на життя людей майже очевидний. Технології впливають на якість життя та благополуччя, покращують життя в соціальному контексті, ефективність у робочому контексті та освітню систему. Останнім часом цифрові технології набули значного поширення, покращуючи: 1) управління продуктивністю, зменшуючи обсяг обробки даних і забезпечуючи швидку обробку завдань; 2) ефективність охорони здоров'я завдяки застосуванню технологій у скринінгу, діагностиці та лікуванні пацієнтів; 3) освітні навички, що покращують процес навчання протягом життя, сприяють рівності та здоров'ю в повсякденному житті, забезпечуючи інноваційні рішення для потреб людей. «Мережеве покоління» застосовується до молодих людей, які технічно підковані, так як сформувалося під впливом цифрового суспільства, у якому освітня практика відображає зміни в повсякденному житті [6].

Використання цифрових технологій слід вважати дійсним інструментом для покращення розумового розвитку. Особливо жваві дебати точаться про вплив технологій на освітню систему, сприяючи формуванню нового типу smart-освіти. Насправді радикальні зміни, що відбулися в освіті, пов'язані зі швидким технологічним розвитком, що забезпечує розрив між традиційним методом навчання та потребами молоді, між технологічно кваліфікованими та технологічно некваліфікованими особами. Впливовими факторами можуть бути: рівень освіти, економічний статус, культурний та соціальний контекст. Домашній доступ до технологій може бути суттєвим показником технологічної переваги та впливати на рівень цифрової культури. Вартість пристроїв впливає на доступ до цифрових інструментів і, отже, впливати на розвиток цифрових навичок [7].

Нові покоління живуть у неоднорідному контакті з технологіями і отримують різні можливості, інший технологічний досвід, що робить різницю в розвитку цифрових навичок. Слід приділити особливу увагу впливу технологій на інтелектуальний розвиток у процесі навчання впродовж життя, так як стає очевидним, що цифрові навички сприяють покращенню процесу навчання, їх впливу на когнітивний і розумовий розвиток.

Характеристики містяться в конструкції механізму, підходах до викладання та навчання та змісті технологій. Цю складну взаємодію модерує фактор залучення дітей до технологій, адаптація навчання для інтеграції технологій, сприйняття технологій, взаємодія дорослих, яка максимізує ефект технологій. Було запропоновано концептуалізацію навчання дітей раннього віку за допомогою технологій, висвітлюючи фактори, пов'язані з результатами навчання та проведено дослідження ефективності цифрової підтримки дітей. Починаючи з інноваційного підходу, експериментального цифрового інструменту на основі адаптивної системи навчання (ALS), автори запропонували цифровий інструмент для підтримки когнітивної слабкості дітей у завданнях з читання. Висновки показали позитивний вплив на читання тих, хто погано розуміє, що свідчить про додаткову цінність технологій в обробці навчання [8].

Результати свідчать про ефективність і позитивний вплив технологій на когнітивний процес: під час читання дитина може краще стимулюватись до навчання та розуміння інформації за допомогою інтерактивних технологій. Технологію адаптивного навчання можна вважати сильним союзником у розумовому розвитку. Хоч і поступово, наукове співтовариство все більше зосереджується на тому, «наскільки» і «про що» технології можуть впливати на інтелектуальний розвиток дітей. Деякі дослідження були проведені для аналізу

впливу технології в дитинстві на оцінку успішності в школі. Досліджується вплив цифрової стимуляції на когнітивну продуктивність у розумовому розвитку: зокрема, оцінка когнітивної продуктивності означатиме вимірювання цифрового впливу на інтелектуальний розвиток і може бути більш придатною для аргументації щодо нової ідеї розумного навчання, не більше розрізняють погляд на цифрове та пізнання. Дійсно, результати показали, що високі цифрові навички пов'язані з покращенням когнітивного розвитку. Технології мають сильний вплив на життя людей не лише з точки зору зміни, а й значно кращого розвитку індивідуального потенціалу. Технологія змінює життя людей, покращуючи самопочуття в соціальному контексті та удосконалюючи обробку навчання, покращуючи когнітивну продуктивність і, таким чином, сприяючи високій адаптивності в обробці інформації [9].

Модель конкурентоспроможної smart-освіти. Орієнтиром в оцінці ефективності освітніх технологій має стати формування нового типу інтелектуалізму студентів як здатності до творчої участі в розробці та застосуванні ІТ-проектів, що вимагає на порядок вищого інтелектуального рівня, ніж мислення відповідно до алгоритмів. Їх ефективність, синергія читання, дистанційність, мобільність досягаються в поєднанні з аудиторним, аудиторним навчанням, реальним спілкуванням з викладачем (синергія штучного та людського інтелекту в освітніх технологіях) [10].

Термін Smart-освіта містить дві складові: розум і освіта. Розуміння «розумного» стосовно освіти характеризує технології, які базуються на поєднанні технічних, наукових і педагогічних ресурсів навчання в інтерактивному освітньому середовищі. У дорожній карті розвитку освіти на період до 2035 року, представлений Global Education Futures, розумні технології є в кожному тренді. Водночас у майбутньому прогнозується збільшення їх кількості та складності, підвищення значення глобальних цінностей, мережевої культури, автоматизація рутинних інтелектуальних операцій, функціонування нової моделі знань. Вищезазначене підтверджує, що «розумність» характеризує властивість освіти, необхідну для її розвитку відповідно до очікувань і потреб суспільства, а також змін у науці, економіці та технологіях виробництва [11]. Суттєвий зміст Smart-education стосовно вищої освіти має бути узгоджений з індивідуальними потребами студентів у їхньому прагненні зробити світ кращим. У зв'язку з цим актуальним видається виокремлення цілей Smart-education у контексті сталого розвитку, який включає три аспекти: 1) забезпечення сталого розвитку суспільства відповідно до мінливого середовища; 2) створення умов для максимального рівня конкурентоспроможності освіти через розвиток у студентів необхідних у сучасному суспільстві знань і вмінь; 3) формування особистості, яка здатна до безперервного розвитку та володіє трансформуючим інтелектом як здатністю оцінювати наслідки рішень, прийнятих в умовах різноманітності та невизначеності, використовуючи експертизу цифрової реальності як чинник досягнення стійкості суспільства в умовах стохастичності [12].

Цілі та напрями розвитку smart-освіти зводяться до наступного:

1. Забезпечення сталого розвитку суспільства відповідно до змін навколишнього середовища: формування соціальної відповідальності; розвиток критичного мислення; розвиток системи цінностей; вдосконалення soft skills.

2. Створення умов для максимального рівня конкурентоспроможності освіти через розвиток: розширення часових і просторових меж навчання; можливість індивідуального навчання. знання та вміння учнів, необхідні в сучасному суспільстві; використання інтерактивних методів навчання; зростання комунікативної активності; підвищення інформаційної гнучкості навчання.

3. Формування особистості, яка здатна до безперервного розвитку та має трансформативний інтелект як здатність оцінювати наслідки прийнятих рішень в умовах

різноманітності та невизначеності: розвиток психологічної стійкості особистості; адаптація учасників освітнього процесу до мінливих обставин; наявність інтелектуального середовища навчання впродовж життя.

Цілі Smart-education зосереджені на забезпеченні якості та доступності освіти шляхом створення єдиного інформаційного середовища, яке виконує освітні функції. Система відповідає соціальному визначенню проблеми, яку має вирішити вища освіта. Це, у свою чергу, означає, що постановка задачі дуже важлива для визначення якості, в останні десятиліття поширився інтерес до результатів освітнього досвіду, його відповідності різноманітним суспільним потребам. При цьому найбільш проблематичним є вибір методів вимірювання якості вищої освіти]. Застосовувані методи оцінки якості освіти слід визнати недостатніми, оскільки вони не дають змоги визначити, як саме змінюється студент у процесі набуття освітнього досвіду. Пошук відповідей на ці та інші питання щодо підвищення якості вищої освіти призводить до необхідності розвитку технологічної бази сучасного інформаційного суспільства як основи концепції Smart-education [13].

Дослідження внесло бажану ясність у розуміння феномену інтелектуальності в освіті шляхом організації та концептуалізації розумної освіти в рамках. Модель Smart-освіти має три основні елементи: розумне навчальне середовище, розумна педагогіка і розумний учень. Ця оновлена модель перейменувала розумну педагогіку, щоб відобразити присутність «технологій» і розумне навчальне середовище на «присутність вчителя».

Модель Smart-освіти включає такі результати навчання, як поглиблене та розширене навчання, успішні результати навчання, інтелектуальна педагогіка, яка інтегрується у розумне навчальне середовище, щоб створити розумних учнів. Проте в епоху COVID-19 освіта стикається з такими проблемами, як відсутність комп'ютерної компетенції, відсутність чіткого бачення з боку керівництва, відсутність навчання. Модель Smart-освіти включає філософію бачення, професійне навчання, стратегію впровадження ІКТ, інфраструктурні ресурси, комунікація та партнерство, стратегічне планування розвитку потенціалу для технологій в освіті. Ці виклики підтверджують необхідність цілісного підходу до впровадження моделі Smart-освіти, яка демонструє важливість формування цифрових компетентностей, якість освіти та людських ресурсів освіти, демонструючи трансформаційні зміни в управлінні організаціями та людськими ресурсами у цифрову епоху [14].

Висновки. У ході дослідження досліджено вплив концепції Smart-education на формування стратегічних орієнтирів освіти для сталого розвитку. Визначено принципи освіти для сталого розвитку, які згруповано за функціональною спрямованістю. Показано роль принципу інформатизації в контексті підвищення якості освіти, яке неможливе без розвитку технологічної бази міжособистісних комунікацій у глобальному інформаційному освітньому просторі. Оцінено роль концепції Smart-education у реалізації принципу інформатизації. Досліджено ключові характеристики якості вищої освіти в умовах розвитку глобального інформаційного освітнього простору. Результати дослідження підтверджують важливість проблеми формування стратегічних орієнтирів освіти для сталого розвитку у взаємозв'язку з якістю підготовки випускників. Використані методи оцінки якості освіти слід визнати недостатніми, що призводить до необхідності розробки технологічної бази сучасного інформаційного суспільства як основи концепції Smart-education. Дослідження цілей концепції Smart-education показує можливість удосконалення освітнього процесу через доступність інтерактивного спілкування, створення єдиного інформаційного середовища, що виконує освітні функції.

Список використаної літератури

1. Buhaychuk Oksana, Nikitenko Vitalina, Voronkova Valentyna, Andriukaitiene Regina, Malyshev Myroslava. Interaction of the digital person and society in the context of the philosophy of politics. *Cuestiones Políticas*, 2022. Volumen 40, Número 72. 558–572.
2. Valentyna Voronkova, Vitalina Nikitenko, Vlada Bilohur, Roman Oleksenko, Taras Butchenko. The conceptualization of smart-philosophy as a post-modern project of non-linear pattern development of the XXI century (Концептуалізація smart-філософії як постмодерного проекту нелінійного розвитку XXI ст.) *Cuestiones Políticas*, Volumen 40, Número 73, 2022. P. 527–538.
3. Voronkova, V & Kyvliuk, O. Philosophical reflection smart-society as a new model of the information society and its impact on the education of the 21st century. *Future human image*, 2017. pp. 154–162.
4. Valentyna Voronkova, Olesia Zvezdova, Anastasiia Khmel, Tetiana Lushahina, Liudmyla Lanoviuk.. Theoretical and practical aspects of modern politics: challenges and reformatting of the global world. (Теоретичні і практичні аспекти сучасної політики: виклики і переформатування сучасного світу). *CUESTIONES POLÍTICAS* Vol. 40 N° 75 (2022): 537–549.
5. Воронкова В. Г., Каганов Ю. О., Метеленко Н. Г. Формування цінностей цифрового суспільства і цифрової людини в умовах INDUSTRY 4.0 та глобалізації. *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць* / Гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 11 (88). С. 16–25.
6. Nikitenko Vitalina, Voronkova Valentyna, Oleksenko Roman, Andriukaitiene Regina, Liudmyla Holovii. Education as a factor of cognitive society development in the conditions of digital transformation. *Revista de la universidad del zulua*. Vol. 13 Núm. 38 (2022): *Revista de la Universidad del Zulua*, Vol. 13, Núm. 38, Septiembre a época. Año 13N° 38, 2022. 680–695. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/rluz/article/view/38736/43155>
7. Nikitenko Vitalina, Ryzhova Iryna, Shapurov Olexand, Kovalova Olha, Falko Natalia, Kozar Yurii. Humanitarian measures to understand the problems of the physical and psychological integrity of the human personality in conditions of war. *Revista Cuestiones Políticas*. Vol. 40, No 74 (2022), 673–685.
8. Nikitenko V. The impact of digitalization on value orientations changes in the modern digital society *Humanities Studies*. 2019. Випуск 2 (79). С. 80–94.
9. Nikitenko V. Evolution and further development of the real world in the conditions of technological changes in the context of socio-philosophical discourse. *Humanities Studies*, 2020. 4 (81), pp. 60–73.
10. Нікітенко В. О. Мережеві платформи як образ життя мільйонів людей у цифровому суспільстві. Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / редкол. М. А. Козловець, Л. В. Горохова, О. В. Чаплінська [та ін.]. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. С. 57–59.
11. Олексенко Р. Формування концепції креативної особистості як фактор креативно-знаннєвої економіки в умовах викликів глобалізації. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Випуск 71. С. 118–126.
12. Олексенко, Р, Воронкова, В & Нікітенко, В 2019, Экспертиза цифровой реальности как фактор достижения устойчивости общества в условиях стохастичности (неопределенности, нестабильности, бифуркационности). *Ежеквартальный немецкий научный / научно-популярный вестник результаты работы ученых: социология, криминология, философия и политология*, Том. 1, № 4, с. 1–10.
13. Cherep A., Voronkova V., & Androsova O. Transformational changes in organizational management and human resources in the digital age (трансформаційні зміни в організаційному

управлінні та людськими ресурсами в digital ag. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2022. 8(3), 210–219.

14. Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г. Трансформаційні зміни в управлінні організаціями та людськими ресурсами у цифрову епоху. Стратегічні пріоритети розвитку підприємництва, торгівлі та біржової діяльності: матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя, 11–12 травня 2022 року. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. С. 393–395.

SMART EDUCATION AS A FACTOR IN THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF SOCIETY

Vitalina Nikitenko

<https://orcid.org/0000-0001-9588-7836>

Zaporozhzhia National University,

*Engineering Educational and Scientific Institute named after Y. M. Potebnya
Zhukovskoho str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine*

Valentyna Voronkova

<https://orcid.org/0000-0002-0719-1546>

Zaporozhzhia National University,

*Engineering Educational and Scientific Institute named after Y. M. Potebnya
Zhukovskoho str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine*

Yyuriy Kaganov

<http://orcid.org/0000-0001-6889-7377>

Zaporozhzhia National University

Zhukovskoho str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine

The article examines the formation of the smart education model as a factor in the intellectual progress of society, sustainable development, and increasing efficiency, which is of great importance for improving the indices of digital advancement and competitiveness of countries. The relevance of the problem is because the modern model of smart education is aimed at forming a competitive and creative personality of a student who strives for constant self-improvement and self-development, intensifies learning, fills it with postmodern humanism, provides language practice, relies on the enhancement of digital competences and the elaboration of educational technologies. The research community interested in smart education now regularly uses the word “smart” in many terms, e.g., smart education, smart university, smart learning, and smart learning environment. The purpose of the study is to conceptualize smart education as a factor in the intellectual development of society. Methodology. Analysis methodology is based on systems, structural-functional, and phenomenological methods and agile practices (flexibility and adaptability) that allowed systemizing an integrated system. Research results. 1. The evolution of “learning societies” was considered; 2. The impact of digital skills on the development of human cognitive activity in the context of smart education was clarified; 3. A model of competitive smart education was created. Education took shape as a critical component in the above changes – an education system that encourages such thinking is essential to a developing society. The availability of digital tools can be the basis for the development of technological skills. The author covered the role of digital skills in the context of improving the quality of education, which is impossible without the advancement of the technological base of interpersonal communications in the global informational and educational space. The role of the smart education concept in implementing

the principle of information support was evaluated. The key characteristics of smart education amidst the progress of the global information educational space were studied. The research findings confirm the importance of formulating strategic guidelines of smart education for sustainable development in relation to the quality of graduate training.

Key words: learning society, smart education, intellectual development of society, creative personality, digital competences.

УДК 272/273-426:608.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.7>

ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА ЗГІДНО ВЧЕННЯМ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

о. Руслан П'яста

*Івано-Франківська Академія Івана Золотоустого,
факультет гуманітарних наук, кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна*

У наш час людина досягнула висоти дивовижного розвитку у різних галузях науки. З кожним кроком відкривається щось нове для людства. Наприклад у сфері медицини розвиток допоміжних репродуктивних технологій, щодо вирішення проблем безпліддя, з одного боку, допомагає людині у вирішенні певних питань, а з іншого – викликає серйозні проблеми. Однією з таких проблем є сурогатне материнство, яке набирає шалених обертів у світі, стає нормою закону в тих державах, де Католицька Церква займає провідне місце серед релігій світу.

Завданням сурогатного материнства є допомогти безплідним подружжям за будь-яку ціну «мати» дитину. На перший погляд це виглядає благородною справою, але з іншої сторони – це пряме порушення Божого Закону. Бо саме при застосуванні цієї технології здається, що приходить на світ нове життя, однак скільки життів знищується тільки тому, що вони є «зайвими» і не потрібними.

Чи може і має право людина забирати життя в ненародженої особи? Кожний ембріон, згідно з навчанням Католицької Церкви, є «особою» і ніхто без винятку, окрім Бога, не має права забирати це життя. А людина забирає його тоді, коли проводить експерименти та знищує «зайві» ембріони. Тут бачимо серйозну проблему, людина бажає сама розпоряджатися життям, а це є свідченням диктату і тиранії, які закінчуються гордістю і смертю, як духовною, так і фізичною.

Таке викривлене ставлення до гідності та святості людського життя може призвести до повного занепаду моральності та втрати цінностей, за якими і визначається – хто є людина.

Проблема сурогатного материнства торкається не тільки правових аспектів, але також етичних. Основні аргументи, які наводять противники сурогатного материнства, є, як правило, аспекти перетворення дітей в товар і експлуатація жінок. Католицька Церква у своєму навчанні до вище перелічених аргументів супроти сурогатного материнства додає, що сурогатне материнство аморальним способом підриває святість шлюбу і сім'ї, суперечить гідності жінки, єдності подружжя і гідності прокреації людської особи.

Контраргументація прихильників сурогатного материнства полягає в порівнянні даної процедури з усиновленням, але при цьому отримується дитина, яка є генетично рідною хоча б для одного з бездітного подружжя. Сурогатне материнство, на думку його прихильників нічого спільного з експлуатацією жінок не має, оскільки в першу чергу виношування дитини для бездітної пари завжди пов'язане з достатньою матеріальною компенсацією. З іншого боку, сурогатна мати може отримати моральне задоволення, усвідомлюючи користь, принесену іншим людям.

Ключові слова: безпліддя, допоміжні репродуктивні технології, мораль, Католицька Церква, донор, матір, контракт, ембріон, дитина, життя, торгівля.

Постановка проблеми. Сучасна людина робить себе господарем всього, що є на Землі, включаючи і життя людини, яке народжується, або має народитися. Вона не вміє і не хоче чекати, хоче все, в тому числі і дитину, вже і сьогодні. Дитина у безплідного подружжя практично обов'язкова. Зрозуміло, що кожне неплідне подружжя тяжко страждає

і мучиться, не маючи найбільшого Божого дару – дітей, але не потрібно через це втрачати сенс життя.

Важливим феноменом, який останнім часом набуває все більшого поширення в Україні є практика сурогатного материнства. Це пов'язано з тим, що в Україні, на відміну від інших європейських держав, сурогатне материнство не заборонене законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для визначення етичної оцінки сурогатного материнства є доцільним здійснити огляд наукових досліджень щодо даної проблематики.

Офіційні документи Церкви, які використовуються при написанні даної статті є: енцикліка «Євангелія життя» Святішого Отця Івана Павла II, що стосується вартості людського життя та його пошанування; Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха», який говорить, що втручання сторонніх осіб у таїнство зачаття нового життя вже саме по собі є моральним злом. Важливий матеріал для написання цієї статті має Інструкція Конгрегації у справах Доктрини Віри «Дар життя», у якій досліджується та виявляється справжня цінність та гідність людського життя, ставлення до сурогатного материнства, а особливо наголошується на повазі до людських ембріонів.

«Хартія працівників служби охорони здоров'я» видана Папською Радою до справ душпастирства в охороні здоров'я подає рефлексію над темами, стосуються моральної поведінки в галузі медицини, особливо у сфері пренатології.

Особливо потрібно наголосити на наукових дослідженнях та розвідках вчених богословів моралістів, біоетиків, які в площині морального богослов'я розглядають питання сурогатного материнства у контексті десакралізації материнства та деперсоналізації ембріона. Зокрема: о. д-р І. Бойко у навчальному посібнику «Біоетика, скрипти для студентів», Терешкевич Г. – «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти», Чернявська Наталія – «Проблеми безпліддя в сучасному суспільстві та можливі шляхи її вирішення», у виданні Комісії УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я «Біоетика: посібник». Досить фаховий підручник під назвою «Біоетика» для медичних вищих навчальних закладів за редакцією єпископа Еліо Згречча, Антоніо Дж. Спаньйоло, Марії Луїзи ді П'єтро, який пропонує нам сформований на основі найновіших досягнень генетики та медицини найбільш обґрунтований погляд на життя та цінність людини у її першій стадії розвитку.

Актуальність дослідження полягає в об'єктивному розумінні та ставленні до сурогатного материнства, на основі моральних цінностей та науки Католицької Церкви.

Мета статті – висвітлити морально-етичний аспект сурогатного материнства згідно вчення Католицької Церкви.

Для реалізації мети дослідження поставлені такі завдання: 1. З'ясувати суть сурогатного материнства; 2. Окреслити етичні проблеми пов'язані з сурогатним материнством; 3. Проаналізувати офіційні документи Католицької Церкви щодо сурогатного материнства; 4. Представити подружнім парам, яких торкнулася проблема безпліддя можливі розв'язки, відповідно до вчення Католицької Церкви та природного закону.

Виклад основного матеріалу.

1. Поняття сурогатного материнства. Сурогатне материнство – це одна з репродуктивних технологій, з якої випливає, що здорова жінка на основі договору після штучного запліднення виношує та народжує дитину для іншого подружжя. Зачаття відбувається в умовах спеціалізованого медичного закладу (без статевого акту), з метою чого можуть використовуватися яйцеклітини та сперматозоїди безплідної подружньої пари або донорів [3]. Феномен сурогатного материнства полягає в тому, що подружня пара, яка хоче мати власну дитину (однак з тих чи інших причин жінка не може її виносити) вдається до

одного з видів репродуктивних технологій (запліднення в пробірці – FIVET). Після цього ембріон, запліднений у пробірці, переносять в утробу так званої сурогатної матері (вона повинна мати власних дітей), яка не є генетичною матір'ю дитини, однак у багатьох випадках прив'язується до дитини в період вагітності. Відповідно до укладеного договору, який передбачає фінансову винагороду для сурогатної матері, остання зобов'язана після народження дитини віддати її батькам-замовникам

Вперше дефініцію «сурогатна матір» використали у доповіді Ради Європи у 1989 р., де термін «сурогатна» мати визначався як жінка, яка виношує і народжує дитину для іншої особи. Також вказувалося, що жінка погоджується після народження дитини передати її цій особі [12]. В закордонній і українській практиці існує досить велика кількість дефініцій щодо сурогатного материнства та сурогатної матері.

2. Етичний аналіз сурогатного материнства.

2.1. Комерціалізація дітонародження. Якими б словами про велике значення материнства не прикривалася нова технологія сурогатного материнства, вона залишається комерційною послугою, тобто послугою, яка реалізується за гроші і заради грошей. З розвитком цієї технології включається механізми ринкового регулювання за схемою гроші – товар – гроші. Під товаром розуміється набір послуг і сама дитина. У цьому процесі людське життя і сама людина стає предметом торгівлі, набуває властивості товару. Попит народжує пропозицію і пропозиція породжує попит. У цій схемі немає місця етиці, людським відносинам, цінності і неповторності життя. Є речі, які не можна продавати і купувати. Якщо суспільство переступає цю межу, то воно стає суспільством, де можна купити та продати людське життя. Вже з'явилися своєрідні «розплідники», де мами з бідних країн народжують дітей, здобуваючи собі засоби для життя. По суті, з'явилася нова форма торгівлі своїм тілом, аналогічна проституції, яка глибоко принижує гідність жінки, хоча в обох випадках все відбувається начебто добровільно. Причому ми ще не знаємо, до яких зловживань може прийти ця індустрія, для якої немає жодних моральних перешкод. У репродуктивних технологіях обертаються дуже великі гроші.

Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – Наша Пасха» навчає: «сучасні біомедичні технології штучного запліднення залучають сторонніх осіб до зачаття дитини та її виношування (донорів статевих клітин, лікарів, сурогатних матерів). Втручання сторонніх осіб у таїнство зачаття нового життя вже саме по собі є моральним злом. Сурогатне материнство, коли жінка виношує і народжує для замовників зачату в пробірці дитину, стає справжньою зневагою до дару материнства: жінка торгує своїм материнством, а народжена дитина зводиться до предмету купівлі-продажу. Сурогатне материнство, зачаття дитини з метою її продажу після народження та інші подібні дії є тяжким гріхом проти гідності початку людського життя. Такі вчинки зневажають Бога та гідність дитини як особи, створеної на образ і подобу Божу» [10, с. 266].

Об'єктом договору купівлі-продажу є не тільки біологічна здатність до дітонародження сурогатної матері, але і сама дитина. Якби об'єктом купівлі-продажу був тільки процес виношування дитини, то призначена в договорі сума повинна була б виплачуватися сурогатній матері на самому початку вагітності в випадку «гарантії» перебування дитини в матці. Але та обставина, що частина грошей виплачується лише в кінці вагітності, після пологів, вказує на те, що такий договір має своєю кінцевою метою постачання виробленого «продукту», тобто купівлю-продаж дітей. Якщо, наприклад, дитина має дефекти розвитку, замовники можуть від неї відмовитися: навіщо тоді виплачувати всю суму за «продукт», який не задовольняє всім вимогам.

Сурогатне материнство – це реальна неспроможність виконувати обов'язки материнської любові, подружньої вірності і відповідального материнства. Це порушує гідність і право дитини бути зачатою, виношеною у лоні, приведеною на світ і вихованою своїми батьками [18, с. 349].

2.2. Десакралізація батьківства та материнства. Папа Павло VI у своїй енцикліці «Людське Життя» навчає, що «подружжя і подружня любов по своїй суті є спрямовані на зачаття і виховання нащадків. Діти, справді, є найціннішим даром для подружжя та надзвичайно сприяють благу самих батьків» [17, с. 121]. Катехизм Католицької Церкви підкреслює, що «за самою своєю природою установа подружжя і подружня любов спрямовані до народжування й виховання дітей, якими вони немов увінчуються» [9, с. 396].

Гідність передання людського життя завжди вимагає пошанування трьох фундаментальних умов: 1. збереження цілісності подружнього акту, тобто єдності між єднальним і прокреативним аспектом подружнього акту; 2. збереження природного зв'язку батьків з зачатою дитиною; 3. пошанування особистої гідності зачатої дитини [13, с. 310]. Позбавлення дитини її тілесних батьків є для неї великим особистим нещастям. Права на дитину не існує [19, с. 124].

Святе Письмо і традиційне навчання Церкви завжди бачили у багатодітних родинах знак Божого благословення і великодушності батьків [9, с. 542]. Тому зрозумілими є великі страждання подружніх пар, які виявляються неплідними. «Владико Господи, що даси мені? – запитує Авраам у Бога. – Я ходжу бездітним...» (Бут. 15,2). «Дай мені діток, а то вмру!» – сказала Рахиль до свого чоловіка Якова (Бут. 30,1) [9, с. 542]. Технічні засоби, які призводять до розмежування батьків дитини через втручання чужої подружжю особи (тобто донорство сперми або яйцеклітини, виношення плоду іншою жінкою), є надзвичайно негідними. Ці методи (штучне чи позаматкове запліднення) порушують право дитини народитися від батька та матері, їй відомих і зв'язаних між собою подружжям. Вони порушують виключне право на те, щоб стати батьком і матір'ю лише за допомогою один одного [9, с. 542].

Дитина не є річчю, на яку маємо право, дитина – це дар. І це є найбільш чудовий дар для подружжя, який Бог дарує йому. Дитину не можна вважати предметом власності, до чого вело б визнання так званого «права на дитину». У цій ділянці лише дитина має істотні права: право «бути плодом специфічного акту подружньої любові своїх батьків і право бути пошанованим як особа від хвилини свого зачаття [9, с. 543].

Техніка штучного запліднення стає заміником подружнього акту у покликанні до існування нового життя. Вона роз'єднує два виміри подружнього акту, єднальний і прокреативний, деперсоналізуючи таким чином народження. Нове життя перетворюється на технічну процедуру, досконалу з наукового погляду, проте безнадійно деперсональну. Таким чином життя новій людині дають не батьки, а лікар або біолог, присутність яких при цьому акті стає не другорядною, а визначальною роллю, причому набагато важливішою, аніж присутність подружжя. Звичайно ж, у пам'яті дитини не залишиться жодного сліду про спосіб, за допомогою якого вона з'явилася. Однак через розповіді, слово батька або матері, викликане неусвідомленою ворожістю, з якою неплідний батько або неплідна мати ставляться до живого доказу своєї неспроможності зачати дитину, в ментальність дитини може закрастися думка небажаності. Розмірковуючи над своєю долею, вона може почуватися менш вартісною і буде боятися розчарувати очікування батьків, щоб не бути забракованою [8, с. 476].

Частково свою ідентичність та історію втрачає також дитина, яка приходить на світ через посередництво сурогатної матері, тобто жінки, яка «позичила» (безкоштовно чи за плату) свою матку для виношування плода і повертає дитину, яка народилася,

подружжю-замовникам. Отже, тіло сурогатної матері використовується як обмінний товар; але більш суттєво те, що вона погоджується позбавити дитину, яку виношує у своєму лоні, дуже важливої стадії її життя – пренатальної. Адже зв'язок «мати – дитина» ще на стадії пренатального життя має фундаментальне значення для формування основ ідентичності та психічного здоров'я дитини. Ми маємо небагато відомостей про це надзвичайно важливе спілкування між матір'ю та її немовлям, проте цілком очевидно, що коли дитину покидає хтось із батьків у дуже ранньому віці, це залишає глибокий відбиток на всьому її психо-фізичному житті [8, с. 481].

Неприйнятним є боротися з неплідністю заходами, образливими для гідності дитини. Неплідне подружжя наполегливо домагається за будь-яку ціну мати дитину, тому й ухвалює рішення, яке глибоко змінює особисту цінність народження. Навпаки, треба визнати право дитини бути плодом специфічного акту подружнього кохання її батьків і бути шанованою як особа від моменту свого зачаття [8, с. 481].

Святий папа Іван Павло II у своїй промові до акушерів-гінекологів: «На сторожі дару життя», навчає: «ви мусите турботливо охороняти таємничий і гідний подиву процес, який відбувається у лоні матері, процес виникнення життя, охорону його правильного розвитку і прийняття нового життя, яке приходить на світ. Отже, ви є вартовими людського життя, яке оновлює світ, несе йому через усмішку новонародженої дитини радість і надію в майбутнє» [21, с. 206].

2.3. Проблема зайвих ембріонів. «Ембріон (дав.-гр. ἔμβρυον – утробний плід, зародок) – стадія розвитку організму, починаючи зі стадії зиготи до народження чи виходу з яйцевих оболонок» [5].

Католицькі моралісти згодні між собою, що потрібно охороняти життя ембріона від моменту зачаття. Класичною доктриною Церкви стала думка, що одухотворення зародка відбувається вже в момент запліднення [14, с. 201].

Що стосується збереження життя людського ембріону при використанні техніки FIVET (запліднення в пробірці і перенесення ембріону), то тут ми натрапляємо на поважні труднощі, по крайній мірі, при застосуванні сучасних методик. При сучасній технології відбувається запліднення декількох ембріонів. Оскільки відсоток вдалої імплантації і розвитку вагітності дуже низький (1 або 2 на 10), то заради досягнення більшого успіху створюють більше ембріонів для того, щоби мати можливість повторити спробу у випадку неуспіху. Так званий «надлишок» ембріонів є етичною і юридичною проблемою: він може бути знищений, або його використовують для експериментів, або виробництва косметичних засобів, або переносять в іншу жінку (і в цьому випадку, очевидно, не відбувається гомологічного запліднення) [23].

Із 95% запліднених *in vitro* (в пробірці) ембріонів, які гинуть, певна частина знищується свідомо: одні – через непридатність для перенесення в матку чи фалопієві труби; інші спочатку зберігаються як «запасні» для подальших спроб запліднення цієї самої жінки. Як закінчиться термін зберігання у замороженому стані, їх викидають, або застосовують у експериментальних дослідженнях ліків, абортівних засобів, вакцин, онкогенних речовин тощо [8, с. 474–475].

З моральної точки зору заплановане знищення ембріонів являє собою свідоме знищення людської істоти (чи людських істот), як і штучне переривання вагітності. Така процедура, яка все частіше відбувається у багатьох лабораторіях, полягає у замороженні ембріонів. Також передбачається створення запасних ембріонів, і, таким чином, виникає їх «надлишок».

Хоча статус ембріона є предметом дискусії, за ембріоном визнається особливий статус. У будь-якому випадку зрозуміло, що коли ми маємо справу з ембріоном, то це не

частина тіла або орган, це не статеві клітини чи тканина. З чисто біологічної точки він має той же генотип, що й доросла людина, що може вирости з цієї клітини. З точки зору християнської етики, яка лежить в основі європейської цивілізації, ембріон є людиною, хоча документів, таких як паспорт, довідка або свідоцтво про народження, у нього не може бути. Тим не менш, по суті, при передачі ембріона, нехай у прихованій формі (під виглядом надання послуг), відбувається акт купівлі-продажу живої людини.

Людський ембріон не є потенційним, а реальним людським індивідом – потенційним є його розвиток, який триває і після народження. Тому захист людського життя є основним і першочерговим обов'язком щодо всіх інших цінностей, у тому числі й цінності досягнення нових наукових знань. Те саме стосується й «надлишку» ембріонів, а також тих ембріонів, що їх неможливо перенести в матку [2, с. 123].

Отримані з пробірки людські ембріони є людьми і суб'єктами права, тому гідність і право на життя необхідно поважати з першого моменту існування. Продажувати людські ембріони задля того, щоб використовувати їх як доступний «біологічний матеріал», є неморально. Святий папа Іван Павло II засудив експерименти над людським життям, які не беруть до уваги ні ідентичність, ні гідність людини. Якщо цю межу переступити, ніщо не може захистити людину від маніпуляцій та від самознищуючого божевілля [4, с. 55].

2.4. Можливі розв'язки для неплідних подружніх пар. Неможливість мати дитину є причиною глибоких страждань для подружжя. Медична наука завжди намагалася знаходити ефективні засоби лікування проблеми безпліддя. Першим рівнем вирішення проблеми неплідності є профілактика, яка направлена для запобігання тим формам неплідності, які залежать від індивідуальної або колективної поведінки (нпр. екологічний стан).

Другий рівень полягає у необхідності поставити діагноз і призначити найбільш адекватне терапевтичне, хірургічне або в разі потреби духовно-психологічне лікування. Успішним методом у лікуванні неплідності є НаПроТехнологія (Natural Procreation Technology), яка зовсім нова та ще не надто поширена в Україні. НаПроТехнологія (походить від англійських термінів, а саме: Natural – природний, Procreation – прокреація, або відтворення роду та Technology – технологія) ґрунтується на спостереженні за природними циклами жінки, допомагає лікувати безпліддя, завагітніти та використовує крейгтонський метод. Даний метод являє собою надійний засіб як для досягнення вагітності, так і для її уникнення. Його можна використовувати для вирішення таких гінекологічних проблем у сфері репродуктивного здоров'я, як ранні викидні, патологічні кровотечі матки, рецидивні кисти яєчника, передменструальний синдром тощо. Особливістю та значною перевагою НаПроТехнології і крейгтонського методу у порівнянні з репродуктивними технологіями є той факт, що він природний та співпрацює з організмом, важливий для спостереження за здоров'ям жінки та її підтримки, істотно допомагає подружжям, у яких є труднощі із зачаттям дитини, та прийнятний з етичної точки зору Католицької Церкви [11, с. 159–164].

Третій рівень включається тоді, коли неплідність уже є фактом, який не можливо зцілити, то необхідно подружжям відкрити для себе можливість плідного життя в бездітності. Існують не лише подружжя, які не мають діточок, але і діти, які не мають батьків – діти сироти. Діти, яким бракує батьківської любові, опіки, підтримки, розуміння, виховання. І подруги які хотіли б, а не можуть мати дітей, цілком у змозі це їм запропонувати. У цьому випадку «виграють» всі: батьки, отримуючи довгоочікувану дитину, а діти – люблячих батьків [8, с. 481–482].

Висновки. Сурогатне материнство використовується як обмінний товар та позбавляє дитину властивої стадії її життя – пренатальної. Зв'язок мати – дитина на стадії пренатального життя має фундаментальне значення для формування основ ідентичності та психічного здоров'я дитини.

Позиція Католицької Церкви щодо використання сурогатного материнства є незмінною. Вона чітко стоїть на сторожі Божого Закону і виразно заявляє, що кожній людині без винятку належить право бути зачатого у властиво людський спосіб в подружжі, що гарантує кожному можливість пізнання власних батьків та історії свого природного людського походження. Церкві можуть закинути, що вона немилосердна і не розуміє болю подругів, які хочуть мати дитину. Це не є правдою, оскільки Церква є доброю матір'ю, яка розуміє страждання своїх дітей, та засуджуючи сурогатне материнство, вона також є відважною Матір'ю, яка не закриває перед нами правду і лагідно пригадує, що хоча бажання дитини – це природна справа, однак батьки не мають «права» на дитину як на річ. Таке право суперечило б гідності дитини, бо вона не є «чимось», що можна набути за будь-яку ціну. Вона є дарунком нашого люблячого Творця.

Список використаної літератури

1. Безшлюбне співжиття: Причини наслідки Позиція Церкви. Вісник Інституту родин і подружнього життя № 6. Львів: УКУ, 2011. 172 с.
2. Бойко І. Біоетика: Скрипти для студентів. Львів: УКУ, 2008. 180 с.
3. Вустенко В. Сурогатне материнство: правовий та морально-етичний аспекти. URL: http://www.mif-ua.com/archive/article_print/4100
4. Екологічне вчення Церкви. Івано-Франківськ, 2006. 100 с.
5. Ембріон. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ембріон>.
6. Життя у Христі: Моральна катехиза. Львів: УКУ, 2004. 180 с.
7. Закарпаття: Дитина «на замовлення». URL: <http://zakarpattia.net.ua/News/55324-Zakarpattia-Dytyna-na-zamovlennia>
8. Згречче Е. Спаньйола А. Дж., П'єтро М.П. ді. та інші. Біоетика. (переклад з італійської Шовкун В.): Підручник для медичних вищих навчальних закладів. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2007. 674 с.
9. Катехизм Католицької Церкви. Синод Української Греко-Католицької Церкви. Львів: 2002. 774 с.
10. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос – наша Пасха. Львів: Свічадо, 2011. 336 с.
11. Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я. Біоетика: Посібник. Львів: Друкарські куншти. 2016. 288 с.
12. Коренга Ю. Аналіз основних понять сурогатного материнства. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-2/12kyvpsm.pdf>.
13. Кука О. Плідність – дар і завдання: Навчальний посібник з методу розпізнавання плідності. Львів: Колесо, 2007. 352 с.
14. Обер Ж.-М. Моральне богослов'я. Львів: Стрім, 1997. 296 с.
15. На межі життя і смерті. Вісник Інституту Родини і Подружнього життя №2. Львів: ЛБА, 2001. 128 с.
16. Рамон Л. Біоетика для кожного. Львів: Свічадо, 2007. 176 с.
17. Павло VI. Енцикліка Humane vitae (Людське життя). *Документи Католицької Церкви про шлюб та сім'ю. Від Лева XIII до Венедикта XVI*. Колесо, 2008. С. 115–137.
18. Священна Конгрегація у справах віровчення: Donum vitae (Дар життя). *Документи Католицької Церкви про шлюб та сім'ю. Від Лева XIII до Венедикта XVI*. Колесо, 2008. С. 331–366.

19. Статевість людини. *Вісник Інституту Родини і Подружнього життя*. Львів: УКУ, 2002. №3. 168 с.
20. Терешкевич Г. Т. Основи біоетики та біобезпеки: підручник / Галина Терешкевич Тернопіль: ТДМУ, 2014. 400 с.
22. Хартія працівників охорони здоров'я. *Папська рада до справ душпастирства в охороні здоров'я*. Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2010. 112 с.
23. Що вчить Церква про штучне запліднення? URL: <http://www.livingrosary.org.ua/answer/items/id--scho-vchit-cerkva-pro-shtuchnezaplidnennja-40natalja41.html>

GLORY TO JESUS CHRIST. TOPIC: ETHICAL PROBLEMS OF SURROGATE MOTHERHOOD ACCORDING TO THE TEACHINGS OF THE CATHOLIC CHURCH

Ruslan Piasta

*Ivano-Frankivsk Academy Ivana Zolotoustoho,
Faculty of Humanities, Department of Theology
Sofron Mudry str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Nowadays people have reached the height of amazing development in various fields of science. Something new is opened for the mankind in every step. For example, on the one hand the development of assisted reproductive technologies in the field of medicine, that deal with infertility problems, helps a person to solve certain issues and on the other hand it causes serious problems. One of these problems is surrogacy, which is rapidly gaining momentum in the world, becoming the norm of the law in those countries where the Catholic Church has a leading place among world religions.

The task of surrogate motherhood is to help infertile couples to "have" a child at any cost. At first glance, this looks like a noble cause, but on the other hand, it is a direct violation of the God's Law. When this technology is applied, it seems that a new life is born, but how many lives are destroyed just because they are "extra" and not needed.

Can and does a person have the right to take the life of an unborn person? According to the teaching of the Catholic Church, every embryo is "a human being" and no one without exception, but God, has the right to take that life. However, people take it when they carry out experiments and destroy "extra" embryos. Here we see a serious problem, that a person wants to manage his own life, and this is the evidence of dictation and tyranny, which ends in pride and death, both spiritual and physical.

Such distorted attitude to the dignity and sanctity of human life can lead to the complete moral decline and the loss of values that determine who a person is.

The problem of surrogacy affects not only legal aspects, but also ethical ones. The main arguments given by opponents of surrogate motherhood are, as a rule, the aspects of turning children into commodities and the exploitation of women. The Catholic Church adds in its teachings to the above-listed arguments against surrogate motherhood that surrogacy undermines the sanctity of marriage and the family in an immoral way, contradicts the dignity of a woman, the unity of a spouse and the dignity of procreation of a human being.

The counterargument of supporters of surrogate motherhood is to compare this procedure with adoption, but at the same time a child is obtained who is genetically related to at least one of the childless spouses. According to its supporters, surrogacy has nothing to do with the exploitation of women, since, first of all, bearing a child for a childless couple is always associated with sufficient material compensation. On the other hand, a surrogate mother can gain moral satisfaction by realizing the benefit brought to other people.

Key words: infertility, assisted reproductive technologies, morality, Catholic Church, donor, mother, contract, embryo, child, life, trade.

УДК 1:37«20»

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.8>

МІСЦЕ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

Лариса Харченко

<https://orcid.org/0000-0002-5731-0531>

*Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
кафедра філософії і соціальної антропології імені професора І.П. Стогнія
вул. Сухомлинського, 30, 08401, м. Переяслав, Київська область, Україна*

Життя вимагає від людини практичних знань та навичок, тому освіта завжди виступала як засіб підготовки професіонала. Та на початку XXI століття зміст і мета освіти доповнюються ціннісними пріоритетами, актуальним стає аналіз самої освіти з позицій соціокультурної динаміки. Сьогодні, коли йдеться про проблемне поле філософського знання, значна увага приділена, перш за все, урізноманітненню соціальних укладів суспільства, що зумовлює потребу в гнучкості мислення, сприйнятті світу та діалозі культур. Аналізуються значні зміни у житті сучасної людини й суспільства завдяки бурхливому розвитку технологічної культури.

Підкреслюється, що філософія відкрита для всіх, і кожна людина тією або іншою мірою філософствує, однак дійсне оволодіння нею – це глибока й систематична робота мислення, вимагає певного настрою душі, коли в значущих явищах ми вбачаємо закони гармонійного та розумного устрою буття і розуміємо своє дійсне місце в межах світового цілого. Зазначається, що стратегічним завданням реформування вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні.

Акцентується увага на тому, що формування і розвиток сучасної світоглядно-методологічної парадигми неможливі без філософії як теоретичної основи людського світобачення, без розуміння філософії як життєвого завдання. Тому в наш час зростає попит на оволодіння філософією як відповідним типом і способом мислення.

Особлива увага приділена глобалізаційним процесам та формуванню інформаційного простору, що викликали в духовній площині серйозні деформації, пов'язані з феноменом масової культури, з кризою гуманістичних цінностей, з віртуалізацією реальності. Відзначається, що саме освіта як соціальний інститут має реагувати на всі зрушення у суспільстві, а філософія, в свою чергу, забезпечити співвідношення освітньої системи з культурною парадигмою. Отже, найважливішим завданням сучасної освіти є формування нового світогляду, який би зміг розв'язати найгостріші суперечності – як глобальні, так і специфічні для кожного соціуму, насамперед українського.

Ключові слова: суспільство, людина, особистість, світогляд, філософське знання, освіта, інформаційний простір, цивілізаційні трансформації.

Початок XXI ст. позначився значними світоглядно-ціннісними та науково-технологічними зрушеннями у моделі розвитку цивілізаційних процесів. Як виявилось, такі процеси, що тривали впродовж декількох останніх десятиліть, не набули характеру стабільного поступу з тенденцією позитивних змін, а ввійшли в нову фазу складних перетворень. Новий етап глобалізації та унікальність його соціокультурного простору забезпечили можливість функціонування інноваційних базових підходів, які визначають сьогодні характер динаміки росту сучасних знань. Такий характер інноваційного розвитку суспільних сфер життя, його культурно-ціннісних і науково-технологічних вимірів вимагає від людини

відповідної реакції на рівні соціальних дій. Особистість повинна мати можливість отримати всебічну підготовку для того, щоб із користю для власної самореалізації відповідати на ті виклики, які сформувалися в результаті інформаційно-високотехнологічних змін сьогодення. За таких умов виникає потреба систематизації і цілісного міждисциплінарного аналізу процесів формування особистості. Це, в свою чергу, вимагає теоретичної рецепції закономірностей цього процесу із залученням здобутків різних галузей філософського знання.

Варто зазначити, що сутність інноваційних процесів в освіті переважно полягає в спрямуванні енергетично-творчих, креативно-вольових, духовно-ініціативних зусиль особистості безпосередньо на зростання її власного професійного потенціалу. Звідси можна зробити висновок про те, що інноваційна особистість є особистістю з високим рівнем духовності, інтелектуалізму, креативності і творчості, що є необхідними особистісно-професійними компетентностями для успішної життєтворчості і самореалізації людини в сучасному інформаційно-глобалізаційному цивілізаційному середовищі.

Метою статті є світоглядно-методологічне обґрунтування місця філософського знання в сучасному освітньому просторі в умовах суспільних трансформацій.

Ступінь розробки проблематики. Соціально-філософське та світоглядно-теоретичне підґрунтя досліджуваної проблеми складають праці вітчизняних і зарубіжних філософів, теоретиків, науковців різних історичних періодів: В. Андрущенко, Г. Бачинський, В. Вернадський, Д. Габор, Б. Гаврилишин, Е. Гертнер, М. Гончаренко, А. Гор, А. Горелова, Ж. Дорст, Д. Зеркалов, Е. Ласло, І. Пригожин, Г. Філіпчук, В. Хесле, Г. Хефлінг та багатьох інших.

Особливу увагу було звернено на публікації, у яких розкривається унікальність потенціалу соціальної синергетики, як оптимальної можливості досягнення ефективного результату завдяки новому переформатуванню системи знань та проблеми адаптації особистості в умовах суспільних трансформацій: Є. Бистрицького, Н. Бойченко, В. Вашкевича, Л. Горбунової, А. Єрмоленка, Н. Іщук, М. Козловця, В. Кременя, М. Лукашенко, М. Михальченка, П. Сауха та інших.

Як зазначалося у попередніх наших розвідках, нові інформаційні технології відіграють вирішальну роль у розвитку інтелектуальних здібностей людини. Саме тому ці технології розглядаються фахівцями як засіб розвитку таких якостей людини XXI століття, як системне наукове мислення, конструктивне образне мислення, розвинена уява, просторове і асоціативне мислення, розвинена інтуїція, варіативність мислення і відчуття нового, хороша лінгвістична підготовка і володіння іноземними мовами, які найбільшою мірою забезпечують можливості широких міжнаціональних контактів людини [1, с. 82].

Варто відзначити той факт, що серед філософсько-освітніх концепцій однією з найефективніших в освітній діяльності вважають міждисциплінарне навчання. Розуміння нейропрограмування є результатом впливу на людський мозок інформаційно-комунікаційних технологій (включаючи освітні), за допомогою яких у людському мозку записані програми прояву в онтогенезі внутрішніх творчих потенціалів [2].

Аналізуючи дослідження в галузі філософії освіти, варто відмітити, що вони є взаємоперетином філософії й освіти як людських практик і суспільно-культурних інституцій. Ці дослідження окреслюють два основні аспекти стану вітчизняної освіти: 1) освіта не здійснює функцію виховання того типу світогляду, що дасть можливість вирішити глобальні проблеми людства; 2) офіційно діюча система освіти постійно відчужується від інтересів та цінностей людей. Зважаючи на стан сучасної соціокультурної реальності, філософсько-освітні дослідження потребують передусім нових тенденцій у філософії

освіти, що полягатимуть у дієвому цілеспрямованому впливі на особистість засобами філософських знань, а також нових освітніх технологій, які спрямовані на формування ціннісних орієнтацій особистості й виховання почуття глобальної відповідальності людини за свої дії. Окрім того, потребують подальшого вирішення проблеми методології формування світогляду особистості майбутнього фахівця у вищих навчальних закладах України, систематизації теоретико-методологічних підходів до формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців, розвитку аксіологічного потенціалу особистості студента, методики роботи над екологічною освітою й підвищення рівня екологічної свідомості студентів, шляхи формування планетарно-космічного типу особистості під час набуття професійних компетентностей [3].

З огляду на попередні наші розвідки слід зазначити, що філософія освіти як сукупність світоглядних теорій у сучасному суспільстві зумовлює розробку різноманітних моделей освіти і виховання, а також освоєння інноваційних освітніх технологій, зокрема шляхом використання навчально-виховного і розвиваючого ресурсу засобів масової інформації. Ідеї філософії освіти сприяють методологічним пошукам, становленню відповідного типу особистості в освітньому просторі вищого навчального закладу. Випускник університету повинен мати високий рівень загальної і професійної компетентності, вільно орієнтуватися у сучасному освітньо-виховному просторі та використовувати його ресурси для саморозвитку та самовдосконалення, що визначено основоположними філософськими принципами концепцій про основи виховання [3, с. 11]. Стан розробленості проблеми використання засобів масової інформації в освітньому просторі університету виявляє міжгалузевий шлях її вирішення, оскільки в ньому беруть участь філософи, педагоги, психологи, журналісти, зусиллями яких узгоджуються філософські, педагогічні, соціальні, культурологічні, політичні, антропологічні проблеми тощо.

Слід зазначити, що освіта належить до тих сфер суспільного буття, на які віртуальні комп'ютерні технології мають чи не найбільший вплив. Стрімке поширення і повсюдне застосування технології Інтернет на всіх етапах здобуття освіти дозволяє припустити, що в найближчій перспективі поруч з уже відомим феноменом «техно-науки» може з'явитися феномен «техно-освіти», в якому людський фактор буде зведений до мінімуму.

Таким чином, своєрідним тестовим варіантом такої техно-освіти стало вимушене дистанційне навчання в цифровому режимі, спричинене пандемією ковід у всьому світі та воєнним станом в Україні. Внаслідок катастрофічних загроз життю і здоров'ю людей, були запроваджені безпрецедентні заходи безпеки в освітній сфері.

Загалом, у більшості країн світу філософія посідає чільне місце в системі гуманітарних дисциплін, які вивчаються у вищій школі. Загальновідомо, що від гуманітарної освіти значною мірою залежить творчий потенціал особистості. Оволодіння основами філософських знань допомагає здобувачу освіти стати фахівцем, який уміє широко і глибоко мислити і діяти самостійно.

Водночас вивчення філософії у закладі вищої освіти – це не просто доповнення до формування спеціаліста, котрий буде використовувати її положення у своїй професії, а й ті загальні засади формування духовного світу особи, котрі завдяки усвідомленню людиною себе як особистості, завдяки усвідомленню сенсу свого буття, відіграють свою, значною мірою, визначальну роль у становленні молодшої людини як фахівця. Звісно, саме через освіту йде цілеспрямований процес соціалізації індивіда, його становлення як особистості та громадянина. Звичайно, сучасна українська філософська антропологія, філософія освіти, філософія виховання та педагогіка працюють над побудовою цілісної системи навчання і виховання, спрямованої на формування ініціативної, відповідальної, духовно

багатої особистості з почуттям власної гідності, розвинутою творчою активністю та критичним мисленням.

Поміж тим, сучасне суспільство постійно збагачується інформаційними ресурсами, що передбачають широке використання сучасних інформаційних технологій, надання можливості користуватися та обмінюватися інформацією і знаннями, виробляти інформаційні продукти, повною мірою реалізуючи особистісний потенціал кожної людини щодо професійної кар'єри та якості власного життя, а формування єдиного інформаційного простору висуває певні вимоги до всіх сфер суспільного життя. Зокрема, це стосується системних перетворень освітнього процесу та модернізації національної системи освіти в питаннях, пов'язаних з інформатизацією і комп'ютеризацією.

Варто відзначити той факт, що потужним є потенціал інформаційних технологій і в дискурсі самоосвіти. Завдяки Інтернету будь-який користувач отримує вільний доступ до безкоштовних бібліотек, наукових джерел, електронних інформаційних ресурсів, презентацій, відеолекцій; можливість прослуховування необхідних матеріалів потрібну кратність разів; можливість підбирати індивідуальну форму і ритм сприйняття інформації; довільно обирати і сегментувати ті додаткові блоки інформації, які могли б доповнити професійне знання. При цьому забезпечено миттєвий і фінансово необтяжливий доступ до будь-якого корисного молодій людині контенту, який може бути збережений, відтворений і тиражований в будь-який зручний для користувача спосіб.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що підвищення інтелектуального рівня окремої людини веде до інтелектуалізації всього суспільства в цілому, що є необхідною складовою процесу інформатизації, оскільки тільки суспільство з високим інтелектуальним потенціалом здатне реалізувати всі можливості інформатизації, а не зупинитися тільки на техніко-технологічній стороні цього процесу [1, с. 82].

Отже, можна стверджувати, що високі технології створюються розумом, що об'єднуються освітою, наукою і культурою. В стратегічний прорив увійдуть, насамперед, високоосвічені, інтелектуально потужні нації – народи глобального світобачення і культури. Як зазначалося у попередніх наших розвідках, тільки завдяки реформованій та високоефективній освітній системі держава може досягти зростання людського потенціалу, а також отримати вигоду від людського капіталу, тобто спрямувати свій потенціал на економічне зростання та розвиток інших сфер діяльності [4, с. 144].

Зауважимо, що сучасний університет є освітнім і науковим центром, відкритою системою для поповнення знань, у якій особистість може задовольнити запити і потреби у сфері науки, освіти та культури. Традиційна, або класична, модель університету є взірцем систематизованої передачі молодому поколінню універсальних елементів знань, культури та досягнень науки, найвищих зразків людської діяльності. Освітня діяльність університету класичної моделі зорієнтована на підготовку перспективної, високоосвіченої та культурної людини для потреб суспільства. Відповідно до концепції традиціоналізму освітня система спрямовується на вирішення завдань формування базових знань, умінь та навичок, що дозволяє студентам перейти до самостійного засвоєння знань, цінностей та вмінь більш високого рівня порівняно із засвоєним [3].

Таким чином, орієнтиром освітньої інновації є покращення та вдосконалення навчально-виховного процесу, його поглиблена гуманізація. На нашу думку, новизна при цьому є гармонійною складовою цілісного процесу інноваційної діяльності в освіті. Оскільки, кожен суб'єкт, що тільки потрапляє в навчально-виховний процес отримує безліч нової інформації, знань, вражень, настанов, контактів тощо. Педагоги ж, як суб'єкти інноваційної освіти, постійно створюють певну новизну в соціокультурному просторі

будь-якого закладу освіти. З огляду на вище сказане, сучасна освіта – це не завчання вже існуючого знання, але творення нового у формі нових компетенцій, переконань, світоглядно-ціннісних орієнтирів.

Варто відмітити, що сучасний учитель повинен навчати своїх учнів бути відкритими, готовими долати труднощі, орієнтуватися у новому інформаційному суспільстві, постійно самовдосконалюватися та прагнути самореалізації. Філософія, що завжди була провісницею та каталізатором реформ, які активно реалізуються у різних сферах сучасного суспільного буття в усьому світі, філософія, на ґрунті якої і виникла нова філософія освіти, – дає відповіді на питання, як повинен бути організований педагогічний процес в сучасних умовах інформаційного суспільства; яким повинен бути учитель третього тисячоліття тощо. Філософія освіти забезпечує оволодіння знаннями і технологіями сучасної освітньої діяльності в умовах трансформації суспільства. Також в поле її функціонування входить обґрунтування аксіологічних та педагогічних передумов формування особистості, яка визначить своє місце в новому, динамічному, сучасному соціумі з метою самореалізації [3].

У процесі соціалізації людини відбувається формування її внутрішнього світу, ціннісно-сміслових вимірів буття. У зв'язку з цим постає питання духовності, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини, її спрямованість на самовдосконалення [5, с. 162].

Як зазначають автори, з моральної точки зору прогресивний дискурс сам по собі не є поганим, хорошим чи нейтральним, все залежатиме, врешті-решт, від смаків і переваг кожної людини, вибудованої через її культурні упередження, а точніше, в розпалі процесів політичної соціалізації тих, хто був онтологічно зумовлений [6, с. 528].

Ці міркування дозволяють зробити висновок, що духовність є виразом її сутності, визначальною ознакою людини. Дух як такий має об'єктивізовані форми свого існування у вигляді суспільної свідомості, цінностей, менталітету тощо, але їх витоком і способом буття як духовної буттєвості, є індивідуальна духовність, тому що мислить і страждає, фантазує і любить, естетично освоює дійсність і вибудовує свої відносини з іншими, споживає і оживлює духовні цінності, а також творить їх саме індивід [5, с. 158].

Висновки. Таким чином, зазначимо, що специфіка філософської рефлексії щодо освіти, порівняно із іншими науками, полягає в тому, що філософія, передусім, покликана відповідати на кардинальні питання, пов'язані із відношенням людини до світу, її способом «входження» у нього, тобто задавати світоглядний кут зору на проблематику. Філософське осмислення світу є передумовою наукового пізнання. Воно здійснюється перш за все через систему філософських категорій, за допомогою яких відбувається загальне осмислення процесів і явищ.

Отже, можна стверджувати, що значний поштовх розвитку особистості, людству й цивілізації дає філософське осмислення буття людини і світу, котре стає актуальним з огляду на глобалізаційні процеси та формується шляхом засвоєння філософських знань у вищій школі. Це, в свою чергу, спонукає до окреслення змістового наповнення філософського знання в сучасному освітньому просторі.

Список використаної літератури

1. Харченко Л.М. Філософське осмислення сутності комунікативного виміру сучасного суспільства. *Вісник Львівського університету : наук. журн.* Серія філос.-політолог. студії. 2020. Випуск 33. С. 79–85.
2. Oleg Bazaluk, Larysa Kharchenko The Philosophy of the Cosmos as the New Universal Philosophical Teaching about Being. *Philosophy and Cosmology*. 2018. Volume 21. P. 6–14.

3. Bazaluk O., Svyrydenko D., Kharchenko L., Kachmar O. Concepto comunicativo-dialógico de la educación en el contexto de las discusiones filosóficas modernas. *Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. VII Número: 2 Artículo no.: 30 Período: 1ro de enero al 30 de abril del 2020.
4. Kharchenko L., Levchenko L., Levkulych V., Khanas U. Education and human capital development: from stagnation to recession in the Ukrainian economy. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2020. №4. P. 140–145.
5. Харченко Л. М. Космічний потенціал духовного буття людини. *Філософські обрії: Наук.-теор. журн. / Ін-т філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г.Короленка*. Вип.41. Київ; Полтава, 2019. С. 154–165.
6. Krylova S., Levchenko L., Sulieimanova L., Khanas U., Kharchenko L. Apuntes para la crítica del discursoprogresista históricamente existente. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39, N° 71 (2021). P. 517–530.

THE PLACE OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: SOCIOCULTURAL DIMENSION

Larysa Kharchenko

<https://orcid.org/0000-0002-5731-0531>

*Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Department of Philosophy
and Social Anthropology named after Professor I.P. Stogny
Sukhomlinsky str., 30, 08401, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine*

Life requires a person to have practical knowledge and skills, so education has always been a means of training a professional. But at the beginning of the 21st century, the content and purpose of education are supplemented by value priorities, the analysis of education itself from the standpoint of socio-cultural dynamics becomes relevant. Today, when it comes to the problematic field of philosophical knowledge, considerable attention is paid, first of all, to the diversification of social structures of society, which leads to the need for flexibility of thinking, perception of the world, and dialogue between cultures. Significant changes in the life of modern man and society due to the rapid development of technological culture are analyzed.

It is emphasized that philosophy is open to everyone, and every person philosophizes to one degree or another, but the real mastery of it is a deep and systematic work of thinking, it requires a certain mood of the soul, when in significant phenomena we see the laws of a harmonious and reasonable order of being and understand our real place within the global whole. It is noted that the strategic task of reforming higher education in Ukraine is the transformation of quantitative indicators of educational services into qualitative ones.

Attention is focused on the fact that the formation and development of the modern worldview and methodological paradigm is impossible without philosophy as the theoretical basis of the human worldview, without understanding philosophy as a vital task. Therefore, in our time, there is a growing demand for mastering philosophy as an appropriate type of way and way of thinking.

Special attention is paid to the processes of globalization and the formation of the information space, which caused serious deformations in the spiritual plane associated with the phenomenon of mass culture, with the crisis of humanistic values, with the virtualization of reality. It is noted that education as a social institution should respond to all changes in society, and philosophy, in turn, should ensure the correlation of the educational system with the cultural paradigm. Therefore, the most important task of modern education is the formation of a new worldview that would be able to resolve the most acute contradictions - both global and specific for each society, primarily Ukrainian.

Key words: society, man, personality, outlook, philosophical knowledge, education, information space, civilizational transformations.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327.3:329

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.9>

ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ В ІТАЛІЇ ПІД ПРИЗМОЮ НЕОФУНКЦІОНАЛІЗМУ

Яна Балінська

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01601, м. Київ, Україна*

У статті здійснено спробу системної ревізії євроскептицизму в Італії крізь призму неофункціоналізму як однієї з провідних теорій, що обґрунтовує європейську інтеграцію. Насамперед, розкриваються засадничі положення даного наукового підходу, як то – процес «перетікання», нескінченність інтеграції, наростаючі взаємозв'язки тощо. Окрім цього, виявляються суттєві недоліки неофункціоналізму, які полягають у нівелюванні ролі громадянина і громадськості у вирішенні соціально-політичних та економічних проблем через некомпетентність, відкиданні будь-якої критики та заперечення національної ідентичності як такої. Серед кризових етапів в Італії, які могли послужити тригерами поширення євроскептичних настроїв, аналізуються такі факти, як запровадження євро, міграційна криза, вихід Великобританії з Європейського Союзу. Однак, аналіз відповідних подій, а саме їх сприйняття населенням Італії, підкріплений результатами міжнародного проєкту регулярних опитувань громадської думки, що здійснюється під егідою Європейської Комісії, доводить, що запровадження євро не похитнуло довіри італійців до наднаціональних установ, адже лише розширило кордони працевлаштування. Вихід Великобританії з Європейського Союзу також мав зворотній від очікуваних наслідок: бажання наслідувати приклад британців значно зменшилося, адже стали очевидними всі складнощі цього виходу і фінансові наслідки. Міграційна ж криза, з точки зору неофункціоналізму, мала найбільший вплив на розповсюдження євроскептицизму серед італійського населення, адже тривалий час не знаходила свого вирішення і активно використовувалася популістськими партіями. Однак, спільне вирішення проблеми заходами для розподілу відповідальності довели солідарність в ЄС, і міграційна криза з часом перестала бути проблемою виключно середземноморських країн, а стала спільною.

Ключові слова: неофункціоналізм, євроскептицизм, Італія, перетікання, Європейський Союз, євро, міграційна криза.

Євроскептицизм як реакція на європейську інтеграцію все частіше обговорюється у практиці та теорії. Даний феномен з тією чи іншою мірою виразності присутній фактично у кожній державі-члені ЄС, що, з одного боку, свідчить про політичний плюралізм, а з іншого – про активні дії популістських партій. Кейс Італії, насамперед, цікавий тим, що з початку європейської інтеграції італійське населення було чи не найбільш відданим їй прибічником, а з часом перетворилося на апологета євроскепсису. Саме тому дослідження італійського прикладу є концептуально обґрунтованим і практично корисним, особливо під призмою однієї з фундаментальних теорій євроінтеграції – неофункціоналізму.

Е. Гаас, фундатор неофункціоналізму, однієї з основних теорій європейської інтеграції, розвинув цю теорію одразу після Другої світової війни, коли країни-засновники створили ЄЕС (Європейська економічна спільнота). Теорія намагається пояснити процес європейської інтеграції і обґрунтувати думку, що інтеграція між європейськими

державами-членами не має кінця. Інтеграція продовжується як проєкт без кінцевого результату, а натомість має результатом лише сприяння інтеграції, оскільки процеси інтеграції впливають один на інший. З цієї причини неофункціоналізм не враховує той факт, що інтеграція може опинитися в застої і що вона може вплинути на європейських громадян та їхню думку про інтеграцію.

За словами вченого Ф. Шміттєра, громадяни хотіли змінити політичні очікування з національного рівня на наднаціональний рівень [1]. З іншого боку, неофункціоналісти передбачають, що європейська інтеграція не є чіткою лінією, навпаки, вони усвідомлюють наявність перешкод, з якими доведеться зіткнутися, наприклад, кризи та конфлікти. Однак, згідно з неофункціоналістами, інтеграція подолає перешкоди та продовжуватиме розвиватися з більшою інтеграцією та взаємозалежністю зі справжнім лідерством [2].

Важливим терміном неофункціоналізму є так зване перетікання [3], що є ключовим поняттям. З позиції неофункціоналізму, те, що інтеграція продовжує поширюватися від урядів до регіонального та наднаціонального рівня, спричинене тим, що один інтеграційний процес завжди вимагає іншого. Насправді, інтеграція не може припинитися, оскільки нові правила, структури та політика завжди потребують вдосконалення з метою отримання спільних переваг завдяки інтеграції. Т. Кун тлумачить європейську інтеграцію наступним чином: «... те, що починається як раціональна відповідь на функціональний тиск щодо інтеграції, незабаром створює непередбачені наслідки для ще більшої інтеграції» [4].

Наприклад, Економічний та монетарний союз був результатом тісної інтеграції між певними державами-членами, які були готові інтегруватися більше, ніж європейська економіка, а деякі країни створили між собою так звану євროзону. У результаті Європейський монетарний інститут, який був першою фазою Економічного та монетарного союзу і мав функцію координації центральних банків, розвинувся, оскільки деякі країни-члени бачили переваги тісної інтеграції в цій сфері. Таким чином, згідно з Е. Гаасом, перетікання відбувається без наміру, але воно відбувається тому, що інтеграція поглиблюється та продовжує процес інтеграції [4]. Крім того, батько неофункціоналізму виділяє два інші аспекти інтеграції: 1) регіональна еліта прагне ефективного уряду; 2) групи, які прагнуть представництва своїх основних інтересів [4].

«Відповідно до цього підходу, інтеграція є внутрішньо спорадичним і конфліктним процесом, але процесом, у якому за умов демократії та плюралістичного представництва національні уряди опинятимуться дедалі більше втягнутими в регіональний тиск і в кінцевому підсумку вирішення їхніх конфліктів шляхом надання ширшої сфери діяльності та надання більших повноважень регіональним організаціям, які вони створили» [3].

Таким чином, національні уряди втрачають більше суверенітету, оскільки більше рішень виконуватимуться на наднаціональному рівні. Крім того, на думку вченого Ф. Шімелфенніга, неофункціоналізму необхідно провести дезінтеграцію, що є негативним аспектом для держав-членів, навіть якщо наслідком інтеграції може стати конфлікт уподобань між ними [5]. Крім цього, він стверджує, що передова інтеграція, згідно теорії неофункціоналізму, збільшує витрати на дезінтеграцію та вихід з процесу. З цієї причини держави-члени, які отримують вигоду від відповідної політики, є сильнішими, ніж країни-члени, які отримали менше вигод від неї [5].

З іншого боку, Ф. Шміттер стверджує, що є кілька критичних зауважень до процесу перетікання, запропонованого Е. Гаасом. За його словами, ця база неофункціоналістів не врахувала того факту, що багато співпрацюючих країн не завжди можуть знайти рішення без конфліктів між ними. Відповідна критика була розроблена ще в 1970-х роках [3].

Теорія Е. Гааса ставиться під сумнів через так звану кризу порожнього стільця 1965 року, яка похитнула основи неофункціоналізму. Французький президент того періоду Шарль де Голль заблокував розширення повноважень Комісії і, таким чином, показав, що передача влади на наднаціональний рівень не завжди відповідає інтересам держав-членів [3]. Тобто процес перетікання не спрацьовує в ситуаціях, коли національні інтереси конфліктують між державами чи державою та наднаціональним рівнем. Незважаючи на це, теорія неофункціоналізму досі залишається однією з найбільших обґрунтованих теорій європейської інтеграції, яку часто використовують дослідники цієї теми для пояснення результатів європейської співпраці та координації.

Таким чином, неофункціоналізм європейської інтеграції переважно має справу з так званим «перетіканням», яке пояснює, що країни-члени ЄС часто змушені продовжувати інтеграцію одна з одною, тому що одна політика вимагає більше політик. Суверенітет переходить від національних урядів до наднаціонального рівня автоматично, оскільки держави-члени вимагають цього внаслідок більшої інтеграції між ними. Таким чином, відповідно до цієї теорії, держави-члени вимагають більшої інтеграції з метою досягнення спільних інтересів. У цьому випадку доцільно припустити, що євроскептицизм в Італії почав розвиватися після міграційної кризи, оскільки вона в деяких випадках не може вийти з усталеної політики ЄС.

Отже, суверенітет переходить на наднаціональний рівень, даючи державам-членам менше повноважень брати участь у дискусіях щодо європейської політики. Оскільки, теоретично, європейські інститути були доведені як легітимні завдяки побудові та співпраці між ними, країни-члени не мають таких повноважень, як до приєднання до Європейського Союзу. У випадку запровадження євро великий відсоток італійців відповіли, що ЄС був надійним у 2002 році. Запровадження євро було наслідком монетарної співпраці, яка мала позитивне сприйняття серед італійців. Схвалена європейська політика, яка забезпечила безпеку як для економіки, так і для зайнятості, також тому, що ЄС запровадив вільний рух людей, отже, також і працівників. Це також важливий аспект неофункціоналізму, оскільки він підтримує ідею, що інтеграція між державами вимагає ще більшої інтеграції для продовження співпраці між ними.

Отже, на початку другого тисячоліття концепція більшої інтеграції в певних важливих сферах була позитивним аспектом, запровадивши ще більше можливостей для європейських громадян. Лише після фінансової кризи, за результатами опитувань Євробарометру (міжнародний проєкт регулярних опитувань громадської думки, що здійснюється під егідою Європейської Комісії), видно, що довіра до ЄС впала з 64% до 32% восени 2010 року та 31% восени 2011 року [6; 7]. Навіть якщо інституції, насправді, сприймалися італійцями законними, вони не мали необхідних навичок для вирішення кризи у той період [8]. З іншого боку, італійський уряд і Європейський парламент зберегли свою довіру серед італійців восени 2010 року з 70% і 65% відповідно, тоді як результати впали восени 2011 року [6; 7]. Довіра громадян перемістилася з національного рівня на наднаціональний рівень, оскільки країни-члени стали більш інтегрованими.

Хоча євроскептицизм став ще більш помітною темою в останні роки, особливо після міграційної кризи, результати опитувань Євробарометру 2015 року не сильно змінилися в порівнянні з результатами попередніх років [9]. Зважаючи на це, ця ідея цікава, оскільки в період кризи говорили про вихід Італії з ЄС разом із запитом про заходи щодо блокування в'їзду більшої кількості мігрантів із третіх країн. Через кризу Європейський Союз вжив нових заходів для допомоги середземноморським країнам разом з іншими заходами для розподілу відповідальності, наголошуючи на нормі солідарності в ЄС. Стосовно теорії

неофункціоналізму, дії ЄС та сприйняття італійцями та європейськими громадянами змусили побачити, що інтеграція продовжується як наслідок нової політики, яка необхідна для вирішення, у цьому випадку, спільної кризи. Країни-члени є взаємозалежними завдяки європейській політиці, яку вони спільно застосовували, тому у випадку кризи мігрантів їм довелося вирішувати цю проблему спільноту. Міграційна криза поклала початок мобілізації італійців, також завдяки популістським партіям, для боротьби з напливом мігрантів. Популістські партії активно використовували середні показники для поширення проблеми мігрантів, часто покладаючи провину на італійський уряд і, перш за все, на ЄС та його наднаціональні інституції.

Громадська думка не враховується теорією неофункціоналізму, оскільки, згідно з нею, громадяни мають більше переваг, якщо вигоди розподіляються між усіма державами-членами [8]. Е. Гаас, засновник теорії, стверджує, що громадськість не має значного впливу на інтеграцію, і у випадку, якщо громадськість критикує інтеграцію, він ігнорує їх у своїй теорії [4]. Крім того, за словами вченої Т. Кун, Е. Гаас ігнорує той факт, що громадяни є євроскептиками, оскільки вони не мають правильного уявлення про європейську інтеграцію і не можуть брати участь у процесі прийняття рішень, оскільки це відбувається на рівні, недоступному громадянам [4]. Більше того, вона стверджує, що неофункціоналісти та Е. Гаас навіть не розглядають національну ідентичність, оскільки вона не існує близько до європейської ідентичності, і, з цієї причини, вони не розглядають політику ідентичності. Таким чином, ця теорія не підтримує поняття національної ідентичності та цінностей, а також не підтримує негативну інтеграцію як меншу співпрацю та вихід із Союзу, як це зробила Великобританія у 2016 році.

Поняття ідентичності очевидно на прикладі Brexit. Британія вирішила покинути Союз у 2016 році після того, як навесні 2015 року спалахнула міграційна криза, яка породила конфлікт між державами-членами та розподілила тягар іммігрантів. Справа в тому, що Великобританія віддала перевагу виходу з ЄС замість більшої інтеграції, вона показала, що теорія неофункціоналізму не може витримати того, що європейська інтеграція завжди підтримується державами-членами. Вихід шокував Європейський Союз. Однак деякі вчені стверджують, що вихід із ЄС насправді демонструє, що європейська інтеграція є неофункціональною, оскільки вихід був досить складним і його було важко досягти [10]. Нібито країни-члени стали взаємозалежними, і жорсткий вихід Великобританії, ймовірно, налякав інші країни-члени, у тому числі й Італію, яка раніше поставила Italexit на порядок денний.

Цікаво, що в рік Brexit довіра до ЄС не зросла, однак після загальних виборів 2018 року вона зросла з 30% у 2016 році до 36% [11; 12]. Подібним чином помітно зросли як національні інституції, так і політичні партії. Нарешті, результати Євробарометру, синхронізовані з представленими подіями та кризами, демонструють, що останнім часом довіра громадян Італії до ЄС зросла. Таким чином, політичні заходи, які проводить ЄС, дають позитивний ефект. Країни-члени через деякий час розділили тягар тисяч мігрантів, які в'їхали в Італію та решту Середземномор'я завдяки положенням угод і Дублінському регламенту. Було очевидно, що певні правила необхідно змінити, а згодом запровадити більшу інтеграцію для вирішення майбутніх проблем і конфліктів.

Таким чином, неофункціоналізм може пояснити поширення євроскептицизму в Італії, оскільки згідно з цією теорією уряди автоматично передають більше повноважень і суверенітету від національного до регіонального та наднаціонального рівня. Різниця між ними може бути досить великою, створюючи розрив між двома рівнями. Крім того, через поглиблення зв'язків країн-членів вихід із ЄС є дуже складним, як це також видно у випадку Великобританії та Brexit. Однак, насправді ця теорія не враховує скептицизм

серед громадян, оскільки неофункціоналісти очікують, що громадяни перенесуть свою прихильність з національного рівня на наднаціональний. З іншого боку, враховуючи те, що теорія не враховує громадську думку щодо ЄС та європейської інтеграції, теорія не може пояснити, чому євроскептицизм формується серед європейських громадян на політичній арені. Неофункціоналісти не очікують протидії, тому що інтеграція містить більше переваг, ніж недоліків для громадян, серед іншого вільний рух людей і працівників. Хоча довіра до ЄС серед італійців зросла, вона не зросла значно. Навіть якщо неофункціоналізм не може пояснити, чому євроскептицизм зріс після кризи мігрантів, це підтверджує, що європейська інтеграція продовжує розвиватися після таких перешкод, все ще викликаючи лояльність громадян. Результати довіри після міграційної кризи також підтверджують, що європейські інституції мають більше довіри, ніж національні органи та політичні партії.

Таким чином, ця теорія розроблена на ідеї перетікання та положенні про те, що країни-члени в певних випадках змушені посилювати інтеграцію між собою. Влада переходить з національного рівня на наднаціональний автоматично, залежно від інтеграційної політики, прийнятої спільно державами. Більша інтеграція завжди закінчується ще більшою інтеграцією, і неофункціоналісти не намагаються знайти кінець інтеграції між державами-членами ЄС, тобто інтеграція завжди розширюється, оскільки вона потрібна для продовження співпраці. Таким чином, гіпотеза, яка впливає з цієї теорії в цій статті, стосується того, що Італії не вдається уникнути обмежень європейської політики під час серйозної кризи.

Список використаної літератури

1. Schmitter P.C. Three Neo-Functional Hypotheses about International Integration, International Organization. 1969. Vol. 23 (1). P. 161–166.
2. Hooghe L., Marks G. Grand theories of European integration in the twenty-first century. Journal of European Public Policy. 2019. Vol. 26 (8). P. 1113–1133.
3. Schmitter P.C. Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism. Journal of European Public Policy. 2005. Vol. 12 (2). P. 255–272.
4. Kuhn T. Grand theories of European integration revisited: does identity politics shape the course of European integration? Journal of European Public Policy. 2019. Vol. 26 (8). P. 1213–1230.
5. Schimmelfennig F. European integration (theory) in times of crisis. A comparison of the euro and Schengen crises. Journal of European Public Policy. 2018. Vol. 25 (7). P. 969–989.
6. Eurobarometer Standard 73 – Public Opinion on the European Union Vol. 1(2010) Europea.eu. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/917>
7. Eurobarometer Standard 76 – Public Opinion on the European Union (2011). Europea.eu. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1020>
8. Schmitter P.C., Lefkofridi Z. Neo-Functionalism as a Theory of Disintegration. Chin. Polit. Sci.Rev. 2016. Vol. 1. P. 1–29.
9. Eurobarometer Standard 84 – Public Opinion on the European Union, Factsheets Italy (2015). Europea.eu. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1020>
10. Cavlak H. The cost of brexit: Neo-functionalism strikes back. Romanian Journal of European Affairs. 2019. Vol. 19 (1). P. 65–78.
11. Eurobarometer Standard 86, Public Opinion on the European Union, National Standard Report: Italy. (2016). Europea.eu. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2137>.
12. Eurobarometer Standard 90, Public Opinion on the European Union, National Standard Report: Italy (2018). Europea.eu. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2215>.

EUROSCEPTICISM IN ITALY UNDER THE PRISM OF NEO-FUNCTIONALISM

Yana Balinska

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine*

The article attempts a systematic revision of Euroscepticism in Italy through the prism of Neo-functionalism as one of the leading theories justifying European integration. First of all, the fundamental provisions of this scientific approach are revealed, such as the process of "spillover", the infinity of integration, increasing interconnections, etc. In addition, significant shortcomings of neo-functionalism are revealed, which consist in leveling the role of the citizen and the public in solving socio-political and economic problems due to incompetence, rejecting any criticism and denying national identity as such. Among the crisis stages in Italy, which could serve as triggers for the spread of Eurosceptic attitudes, such facts as the introduction of the euro, the migration crisis, and the exit of Great Britain from the European Union are analyzed. However, the analysis of the relevant events, namely their perception by the Italian population, supported by the results of the international project of regular public opinion polls, carried out under the auspices of the European Commission, proves that the introduction of the euro did not shake the trust of Italians in supranational institutions, because it only expanded the boundaries of employment. Britain's exit from the European Union also had the opposite of expected consequences: the desire to follow the example of the British decreased significantly, because all the difficulties of this exit and the financial consequences became obvious. The migration crisis, from the point of view of neo-functionalism, had the greatest impact on the spread of Euroscepticism among the Italian population, because it did not find its solution for a long time and was actively used by populist parties. However, the joint solution of the problem with measures to distribute responsibility proved solidarity in the EU, and over time the migration crisis ceased to be a problem exclusively of the Mediterranean countries, but became a common one.

Key words: Neo-functionalism, Euroscepticism, Italy, spillover, European Union, euro, migration crisis.

УДК 93:327.82:659

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.10>

ФЕЙК-НЬОЗ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК МАНІПУЛЯТИВНИЙ ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Олег Батрименко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01601, м. Київ, Україна*

Дмитро Неліпа

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01601, м. Київ, Україна*

У статті пропонується систематизований виклад дослідження такого соціально-політичного явища як фейкові новини, а саме – їх поширення у соціальних мережах, з метою розкриття їх маніпулятивного змісту як одного з інструментів сучасних інформаційних війн. Авторське бачення проблеми базується на міждисциплінарному підході, з урахування багатовекторних наслідків від застосування аналізованого феномену (геополітика, політика, економіка, психологія мас тощо). Ґрунтовне дослідження позицій різних учених щодо наукового визначення фейкових новин дозволяє сформулювати власну дефініцію і розуміти під останніми частково викривлений або повністю неправдивий інформаційний продукт (текст, фото- та відеоматеріали, звукові повідомлення тощо), який поширюється з метою дезінформації та дестабілізації об'єкта, для якого він спродукований. Доводиться теза про те, що сучасний рівень цифровізації інформаційно-комунікаційного простору уможливив максимально високу швидкість, вірусність та некритичне ставлення до фейкових новин, які поширюються в різних соціальних мережах. При цьому ідентифікується концептуальна зміна глобальної мережі, яка полягає у тому, що з появою інструментів Web 2.0 творення контенту набуло ознак мультисуб'єктності. Акцентується увага на відмінностях традиційної дезінформації та фейкових новин, поширюваних у соціальних мережах: широке залучення учасників соціальної мережі у процес розповсюдження неправдивої або викривленої інформації. Підкреслюється факт високої ефективності поширення фейк-ньоз каналами соціальних мереж при невисокій фінансовій витратності. Серед можливих ефективних заходів боротьби з фейковими новинами автори виділяють: посилення критичного «духу» користувачів, оптимізацію системи безпекових правил, експертну перевірку новин на відповідність реальним фактам.

Ключові слова: інформаційна війна, фейкові новини, дезінформація, соціальні мережі, Інтернет, дестабілізація, мультидисциплінарність.

Фейкові новини сьогодні є дуже цікавим явищем не лише з огляду на аспекти геополітики та міжнародних відносин, але й через чітко міждисциплінарні наслідки (політичні, соціальні, технологічні, психологічні тощо). Із появою смартфонів і соціальних мереж, цей феномен радикально змінився в способах власного прояву.

З іншого боку, фундаментальною стає спроба оцінити та «зважити», якщо це можливо, конкретний вплив технологій і соціальних мереж на радикальну зміну інформаційно-комунікаційного ландшафту. Іншими словами: класична тема, така як фейкові новини,

має давні коріння і супроводжувала людину фактично від її появи, сьогодні постає переписаною у нових формах цифровим суспільством. «Явище «fake news» у ЗМІ світу не є новим, хоча його стрімкий розвиток характерний для ХХІ ст.» [1, с. 5].

Ця тема є предметом багатьох наукових досліджень. Її аналізу присвячено теоретичні напрацювання широкого кола учених світового масштабу, зокрема А. Дешена [7], Н. Діаса [8], Р. Нільсена [10], Ф. Пратто [11], С. Френди [9] та багатьох інших. Для української політології ця проблематика є доволі новою, але і в нас вже сформувався пул фахівців саме із цієї тематики (І. Мудра [2], О. Саприкін [5], Р. Черниш [6] тощо). Спираючись на наукові напрацювання перерахованих та багатьох інших учених, ми прагнемо сформувати власну завершену візію фейкових новин як одного із маніпулятивних засобів інформаційної війни в політичному полі, застосовувши при цьому мультидисциплінарний підхід.

Перш ніж перейти до розкриття змісту аналізованого явища, чинників, що йому сприяють, провідних ознак у контексті політичних інформаційних потоків тощо з урахуванням сучасного рівня науково-технологічного прогресу, наведемо кілька визначень фейкових новин.

«Фейкові новини (від англ. «fake» – брехня, фальш) – це неправдива інформація, яка цілеспрямовано розповсюджується зацікавленими особами, що переслідують свої (зазвичай політичні) цілі, або бажають заробити на інтернет-трафіку» [4, с. 114].

О. Невельська-Гордєєва зазначає, що «фейкові новини можна визначити як інформаційний продукт, у складі якого частково або повністю відсутня правдива інформація» [3, с. 54].

Отже, фейкові новини – це частково викривлений або повністю неправдивий інформаційний продукт (текст, фото- та відеоматеріали, звукові повідомлення тощо), який поширюється з метою дезінформації та дестабілізації об'єкта, для якого він спродукований.

Феномен «виробництва» фейкових новин сьогодні можна вважати справжньою надзвичайною ситуацією. У всьому світі існують тисячі веб-сайтів, які мають своєю редакційною метою - а часто й єдиною причиною існування - саме створення фейкових новин. Інакше кажучи, це справжні «фабрики фейкових новин». Важливо підкреслити, що під фейк-ньюз ми розуміємо не лише явно неправдиві новини, а й ті, які подають реальні факти, але у спотвореному вигляді, явно орієнтовані на підтримку упереджених тез і, перш за все, з наміром викликати у читача (користувач, виборець тощо) негативні емоції та почуття, що можуть призвести до морального пригнічення та психологічної розгубленості.

Часто це поширення неправдивих новин має величезні масштаби, і по суті, можуть похвалитися потенційною здатністю охопити всіх суб'єктів, які підключені до мережі. Фейкові новини, в залежності від соціального сфери призначення, можуть мати різні причини. У політичному ж вимірі вони, найчастіше, застосовуються, щоб викликати політичну чи соціальну нестабільність, створити хаос.

Радикальна відмінність традиційної дезінформації від сучасних фейкових новин полягає в тому, що останні здатні впливати на суб'єктів із залученням, якого ніколи раніше не бачили, і водночас з новою швидкістю завдяки новітнім інформаційним технологіям. Вони не тільки здатні змінити сприйняття реальності суб'єкта, але й здатні впливати на нього аж до того, щоб підштовхнути до спонтанного та масового поширення спотвореної інформації. Таким чином ми можемо виділити три важливі аспекти фейк-ньюз сьогодення: перший стосується змісту новин (який фактично не змінюється щодо «традиційної» дезінформації); другий – контексту (вірусність, обмін, залучення); третій пов'язаний із «жертвою», яка сприймає інформацію на віру і часто ділитися неправдивими новинами, таким чином стаючи «співучасником».

Практика сучасних фейкових новин тісно пов'язана з практикою технологій, і еволюції цих явищ неможливо відокремити від того, що сталося за останні п'ятнадцять років, особливо з появою смартфонів і соціальних мереж. По суті, розвивається справжня форма «нетрадиційної війни». Це війна, яка зміщує теорії комунікаційної науки з психологією, соціологією, політологією з конкретною кінцевою метою – переконати людей, змінити громадську думку, залякати тощо. Таким чином, інформаційна війна, покладаючись на широкий інструментальний арсенал, у тому числі за допомогою фейкових новин, націлена на масову окупацію інформаційного простору для передачі неправдивих новин мовою країни, визначеної як ціль на певній території. Відповідно, здійснюються спроби саботувати та впливати на процеси комунікації та передачі інформації, в тому числі, шляхом створення спеціальних агентств. Таким чином здійснюється вплив на свідомість та підсвідомість громадян держав, які є об'єктами агресії, і за кілька днів подібними прийомами можна дестабілізувати цілу країну.

Часто навіть самі цифрові платформи не знають про те, що відбувається у них всередині. У свою чергу, це піднімає питання відповідальності соціальних мереж та їх безпечних заходів. Так, свого часу компанію Facebook звинуватили в тому, що вона «не помічає» того, що відбувається на її платформі, спочатку зі справою Cambridge Analytica, потім зі справою Д. Трампа та діяльністю російських ботів.

Важливою рисою використання соціальних мереж при розповсюдженні фейкових новин є економічна ефективність такої системи: за допомогою досить обмеженого бюджету можна охопити сотні мільйонів людей. Швидкість розповсюдження інформації та залученість широкого кола людей завдяки соціальним мережам демонструють сьогодні показники, яких ніколи раніше не бачили в історії дезінформації.

Якщо говорити детальніше про технологічну складову, у сучасному суспільстві можна виділити кілька спеціальних механізмів, які змушують фейкові новини «працювати»:

- фейкові новини побудовані таким чином, щоб відображати цілі, інтереси та особистості членів спільноти. Цієї мети легко досягти завдяки потужності, яку сьогодні мають системи профілювання користувачів;

- фейкові новини бачить достатньо велика кількість членів спільноти. Цієї мети також легко досягти, оскільки сьогодні групи у різних соціальних мережах можуть об'єднувати тисячі, якщо не мільйони суб'єктів;

- члени спільноти не знають про те, що новини є неправдивими. Це також поширене явище через загальну відсутність уваги до справжнього характеру контенту;

- інші новини, представлені в спільноті, незначно відрізняються від вмісту фейкових новин. Іншими словами, фейкові новини ідеально вписуються в інформаційний контекст, який, мабуть, за темами та висновками здається таким, що відповідає змісту фейкових новин;

- дуже невелика кількість членів спільноти вдається до об'єктивного аналізу новин. Таким чином, по суті, відсутня перевірка джерел «поза повідомленням у смартфоні».

Таким чином соціальні мережі, буцімто, створені для сприяння досягненню негідних цілей. Поширення фейкового контенту досягається втіленням очікувань і цінностей членів цієї мережі з точки зору поведінки, особистості та соціальної ідентичності. Ось чому зміст фейкових новин, з точки зору ефективності, повинен узгоджуватися як зі знаннями, якими ділиться спільнота, так і з особистістю та очікуваннями її членів. Автор фейкових новин постійно стежить за трендовими темами або основними темами, які обговорюються на веб-сайті, сторінці чи профілі, «слухаючи» мережі, беручи участь у житті спільноти або використовуючи автоматизовані інструменти, які аналізують зміст і розмови. Мета

полягає в тому, щоб отримати, перш ніж поширювати фейкові новини, дуже детальні дані про найбільш обговорювані теми, про позитивну чи негативну спрямованість мережі щодо теми, про наявність різних думок або впливових осіб, які могли б допомогти в поширенні неправдивих новин.

Існує низка чинників, які знижують критичну здатність користувачів і, таким чином, сприяють створенню ще більш тривожної фонові картини. Перший чинник – це низька увага, яку люди зазвичай приділяють контенту. Більшість користувачів тепер звикли до дуже поверхневого аналізу запропонованої інформації. Це має чіткий наслідок: інформація низької якості має таку саму ймовірність стати вірусною, як і інформація високої якості, оскільки мережа є першою, хто не розрізняє вміст високої та низької якості.

Другий тривожний чинник полягає в тому, що суб'єкт, як правило, стійкий до змін: брак уваги штовхає суб'єкта вибирати новини та зміст, які не суперечать його «світогляду». І цей опір також впливає на вибір групи, яка тяжіє до консенсусу всередині, а не до нової інформації, яка може виникнути в результаті дискусії. Майже ніколи не буває суперечок, спрямованих у протилежний бік, але майже завжди є радикалізація існуючих позицій.

Очевидно, що без спеціальних заходів, спрямованих на подолання поширення фейкових новин у соціальних мережах, ситуація ставатиме дедалі гіршою. На нашу думку, до відповідних заходів можна віднести, зокрема встановлення спеціальних правил та регламентів, перевірку фактів та втручання окремого користувача з метою покращення ситуації. Вважаємо доцільним, деталізувати ці три аспекти. У інституційному контексті стає особливо важливим зрозуміти суть захисту даних користувачів і найкращий спосіб їх захистити. Якщо особисті дані, які можна використовувати для профілювання користувачів, максимально захищені з джерела (такими правилами, як, наприклад, GDPR), рамки розсуду тих, хто створює фейкові новини, можуть бути дещо обмежені. Другим можливим засобом є посилення діяльності груп або окремих осіб, які займаються перевіркою фактів (відповідність фактам найпоширеніших новин). Однак, це дорога робота, яка потребує терпіння та часу та не завжди є економічно стійкою в межах інформаційних систем (які сьогодні у багатьох випадках перебувають у кризі). По-третє, важливо розвивати у користувачів соціальними мережами критичний дух: із зростанням критичного настрою, уваги до новин, які читаються, зростатиме й «опір» фейковим новинам. Проблема в цьому випадку полягає в тому, що користувачі живуть в історичний період, коли існує широка залежність від смартфона та інформаційних імпульсів, які надходять щосекунди і які мають тенденцію саме скасовувати критичний дух.

Фейкові новини в політичній сфері характеризуються кількома аспектами, які роблять їх особливо підступними:

- вони базуються на вірусному обміні. Фальшиві новини негайно починають поширюватися завдяки контактам, обміну, мережам сайтів або профілів, що належать до тієї ж «галактики». Сьогодні всі політичні партії мають мережу профілів, більш-менш помітних і більш-менш декларованих, які здатні за кілька секунд заповнити соціальні мережі фейковими новинами. Вірусність покладається на здатність розширювати та зберігати інформацію та забезпечує найкращий інструмент для початку операцій з дезінформації;

- їм довіряють через неможливість миттєвої перевірки. Пошук миттєвого, нескладного, елементарного та поверхневого спілкування більшості користувачів соціальних мереж означає, що більшість фейкових новин уникає процесу перевірки джерела, особливо якщо це передбачає пошук джерел (інвестиції часу), вихід із середовища, в якому перебувають користувачі тут і тепер. Якщо новина виглядає правдоподібною, оскільки вона добре сфальсифікована, це мінімізує ймовірність її верифікації;

– їх сприймають на віру через авторитет акаунту. Фейкові новини, коли їх поширюють, набувають авторитету в контексті соціальних мереж. Авторитет походить не від перевірених джерел, а від кількості переглядів, поширень і лайків;

– вони все більше націлені на суб'єкта. Фейкові новини стають дедалі більш цілеспрямованими та пристосованими до суб'єкта та його вподобань, таким чином пропускаючи делікатний аспект перевірки, «ціль» не перевіряє достовірність новин, тому що вона «відчуває» цю заяву як свою власну і поширює її в своєму комунікативному оточенні.

Підсумовуючи, хотілося б зазначити, що проблема фейкових новин у своїй міждисциплінарності змушує науковця підходити до цього явища, поєднуючи поняття геополітики, політики, інформаційних технологій, права, психології, маркетингу, історії тощо. Технологічний аспект є центральним, адже він забезпечує новизну інформаційно-комунікаційних засобів (соціальні мережі, цифрові платформи), які, у свою чергу, дозволяють масове поширення, посилення повідомлення і вірусність у розповсюдженні, якої не існувало ще десять років тому. Дезінформація та фейкові новини не є абсолютно інноваційними елементами нашого часу, але вони використовують цифрові технології, щоб стати ще більш вірусними. Сам Інтернет з часом сильно змінився, перейшовши від Інтернету, вміст якого створюють лише установи, прес-служби компаній і перші онлайн-газети, до простору, де взаємодія з користувачем є основним джерелом створення даних і новин. Серед ключових проблем інформування та комунікації у соціальних мережах можна виділити наступні: кількість новин експоненціально вища, ніж в будь-який інший історичний період у минулому, ми перебуваємо в умовах очевидного інформаційного перенавантаження, при якому у нас забагато інформації, і ми не в змозі проаналізувати її без допомоги комп'ютерів; повноваження тих, хто сьогодні створює новини, важко перевірити, оскільки всі, теоретично, здатні створювати новини, які заслуговують на увагу громадськості; правдивість створених таким чином новин важко перевірити, особливо до їх розповсюдження, яке може бути надзвичайно швидким. Подальше поглиблення даного дослідження може відбуватися, зокрема шляхом визначення значущості інструментів data science у процесі виявлення фейкових новин.

Список використаної літератури

1. Миколаєнко А. Фейкова журналістика в Україні як елемент сучасної шоу-цивілізації. URL: <file:///C:/Users/etern/Downloads/14968-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-29485-1-10-20191222.pdf>
2. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/viewFile/694/699>
3. Невельська-Гордєєва О. Створення альтернативної реальності в сучасних мас-медіа. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197277791.pdf>
4. Пятіна Д., Мелекесцев К. Фейкові новини, як засіб інформаційної війни. URL: <file:///C:/Users/etern/Downloads/9245-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-18464-1-10-20201123.pdf>
5. Саприкін О.А. Фейк як інструмент інформаційної війни проти України. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2016. № 1. С. 87–94.
6. Черниш Р. Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. URL: <file:///C:/Users/etern/Downloads/20-Article%20Text-37-1-10-20191120.pdf>
7. Dechêne A., Stahl C., Hansen J., Wänke M. The truth about the truth: A meta-analytic review of the truth effect. *Personality and Social Psychology Review*, 2010. Vol. 14. P. 238–257.

8. Dias N., Pennycook G., Rand D. Emphasizing publishers does not effectively reduce susceptibility to misinformation on social media. Harvard Kennedy School Misinformation Review, 2020.
9. Frenda S., Knowles E., Saletan W., Loftus E. False memories of fabricated political events. Journal of Experimental Social Psychology, 2013. Vol. 49. P. 280–286.
10. Nielsen R., Graves L. “News you don’t believe”: Audience perspectives on fake news. URL: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-10/Nielsen%26Graves_factsheet_1710v3_FINAL_download.pdf
11. Pratto F., Sidanius J., Stallworth L., Malle B. Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. Journal of Personality and Social Psychology, 1994. Vol. 67. P. 741–763.

FAKE NEWS IN SOCIAL NETWORKS AS A MANIPULATIVE TOOL OF INFORMATION WARFARE

Oleh Batrymenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine*

Dmytro Nelipa

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine*

The article offers a systematic analysis of the study of such a socio-political phenomenon as fake news, namely, their distribution in social networks, with the aim of revealing their manipulative content as one of the tools of modern information warfare. The authors' vision of the problem is based on an interdisciplinary approach, taking into account the multi-vector consequences of the application of the analyzed phenomenon (geopolitics, politics, economics, mass psychology, etc.). Researching the positions of various scientists regarding the scientific definition of fake news allows to form own definition and understand the latter as a partially distorted or completely false information product (text, photo and video materials, audio messages, etc.), which is distributed with the aim of disinformation and destabilization of the object for which it is produced. The thesis that the current level of digitization of the information and communication space has made possible the maximum speed, virality and uncritical attitude towards fake news that is spread in various social networks is proved. At the same time, the conceptual change of the global network is identified, which consists in the fact that with the advent of Web 2.0 tools, content creation has acquired the characteristics of multi-subjectivity. The focus is on the differences between traditional disinformation and fake news spread on social networks: the widespread involvement of social network participants in the process of spreading false or distorted information. The fact of high effectiveness of spreading fake news through social network channels with low financial cost is emphasized. Among the possible effective measures to combat fake news, the authors single out: strengthening the critical "spirit" of users, optimizing the system of security rules, expert checking of news for compliance with real facts.

Key words: information warfare, fake news, disinformation, social networks, Internet, destabilization, multidisciplinary.

УДК 94(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.11>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ІНТЕРЕСІВ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ В АР КРИМ У 1991–2014 РР.: ПРОБЛЕМИ ТА ПОЗИТИВНІ ПРАКТИКИ

Олена Газізова

*Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України
вул. Ісаакяна, 18, 01135, м. Київ, Україна*

Дослідження зорієнтоване на висвітлення становища української громади в АР Крим, аналізі державної політики України щодо забезпечення культурно-освітніх потреб етнічних українців після 1991 р., що дасть можливість встановити хиби та прорахунки у здійсненні етнополітики незалежної України в Криму та унеможливити подібне у майбутньому.

Актуальність досліджуваної проблематики обумовлена тим, що саме етнополітичний конфлікт у Криму та на Сході України засвідчив: підтримання етнополітичної стабільності є найголовнішим завданням етнонаціональної політики держави, запорукою територіальної цілісності та недоторканності. Водночас законодавство та дії державних органів влади повною мірою не забезпечили етнополітичної стабільності, що спричинило етнополітичну дестабілізацію з усіма її складовими (використання власної національної меншини для анексії територій країни її проживання, незаконні референдуми, неоголошена гібридна війна).

Через освіту закладаються підвалини поглядів та ідеологій, стереотипи та упередження молодого покоління, яке згодом буде вирішувати долю країни. Тому, розглядаючи проблеми збереження та розвитку української мови в соціокультурному просторі Криму, ми акцентували увагу на прорахунках в гуманітарній політиці України щодо АР Крим.

Питання розвитку української культури та української мови та утвердження українознавства загалом на півострові в умовах незалежності України є актуальним, багатоаспектним, оскільки недостатня присутність української мови і культури на півострові порушувала права українців як титульної нації, а також перешкоджала інтеграції інших етносів, зокрема росіян і кримських татар у культурний простір України. На нашу думку, це стало одним із вагомих чинників, що призвів до анексії півострова російською федерацією. Проте варто відзначити, що протягом 1991–2014 рр. на півострові відбулося становлення потужних центрів українознавства і цей позитивний досвід ми можемо використати для розробки стратегії деокупації та реінтеграції АР Крим.

Ключові слова: АР Крим, українська громада, українська мова, українознавство, центри українознавства, державна політика.

Постановка проблеми. Особливістю регіонів Криму (58% етнічні росіяни) і Донбасу (росіяни складають близько 40% громадян) є те, що Крим із Севастополем і області Донбасу належать до тих чотирьох регіонів України, де вже за роки незалежності відчутно (на 6,5% у Донецькій області і 4,9% – у Луганській) зменшилась частка осіб, що вважають рідною мовою українську. У Криму частка осіб, для яких українська бодай на словах є рідною, впала з 13,7% до 10,1% [5]. Подібна тенденція поширилася практично на всі райони й населені пункти Криму та Донбасу. В усіх названих регіонах тривала інтенсивна русифікація українців та усіх без винятку етнічних меншин.

Одним із стратегічних пріоритетних завдань, судячи з офіційних документів, є розв'язання низки проблем гуманітарного розвитку автономії, посилення інтеграції півострова в загальноукраїнський контекст. Це зазначено в Указі Президента України «Про деякі заходи щодо розвитку гуманітарної сфери в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі» від 20 листопада 2007 р. № 1122/2007. У документі йдеться про необхідність запровадження політики «популяризації української культури, задоволення національно-культурних потреб, всебічного розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» шляхом вжиття заходів в освітній та культурній сферах щодо розширення мережі навчальних закладів усіх типів з українською мовою навчання й створення нових загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання в населених пунктах Автономної Республіки Крим [11]. На жаль, виконання цього Указу, як і ряду інших щодо впровадження української культури постійно гальмувалося.

П. Вольвач у 2003 р. справедливо зазначав, що в Україні, навіть на дванадцятому році незалежності, не лише побутує, а й культивується зневажливе ставлення як до національної ідеї, так і до державної мови. У Криму ж на кожному кроці стикаємося з порушенням конституційних засад щодо функціонування української культури і державної мови. Вони цілковито ігноруються в усіх органах державної влади і місцевого самоврядування, навчальних закладах, засобах масової інформації, у радіо- і телеесфері, книгодрукуванні, рекламі, у топоніміці [2].

Питання розвитку української культури та української мови та утвердження українознавства загалом на півострові в умовах незалежності України є актуальним, багатоглядним, оскільки недостатня присутність української мови і культури на півострові порушувала права українців як титульної нації, а також перешкоджала інтеграції інших етносів, зокрема росіян і кримських татар у культурний простір України. На нашу думку, це стало одним із вагомих чинників, що призвело до анексії півострова російською федерацією. Проте варто відзначити, що протягом 1991–2014 рр. на півострові відбулося становлення потужних центрів українознавства і цей позитивний досвід ми можемо використати для розробки стратегії деокупації та реінтеграції АР Крим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз етнополітичного та етноконфесійного розвитку Криму в історичному та соціокультурному зрізах подаються науковцями Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. М.Ф. Кураса (Т. Бевз, М. Кармазіна), Інституту історії НАН України (В. Смолій, С. Кульчицький, Л. Якубова) [7]. В 2005 р. була опублікована монографія «Крим в етнополітичному вимірі», якій аналізується соціально-економічний стан та культурно-освітній розвиток етнічних громад у Криму та їх вплив на сучасне суспільно-політичне становище [6]. Відчутний вклад у формування нового, об'єктивного уявлення про історію Криму і народів, які здавна населяють його, зробили праці В. Сергійчука. Важливими для нашого дослідження є праці П. Вольвача, який зосереджує увагу на забезпеченні прав етнічних українців в Криму на освіту рідною мовою» [2]. Сучасний стан української громади в Криму розглядає А. Іванець.

Мета статті – проаналізувати становище української громади в АР Крим, визначити прорахунки державної політики України щодо забезпечення культурно-освітніх потреб етнічних українців після 1991 р. та окреслити створення і діяльність центрів українознавства на півострові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етностабілізаційним фактором в Криму було те, що півострів упродовж багатьох десятиліть був об'єктом російської колонізації, що забезпечило кількісне домінування росіян, особливо після депортації

кримських татар у 1944 р. Так, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., на території АРК проживають представники понад 125 національностей і народностей. Серед населення АРК переважна більшість росіян, чисельність яких склала 1180,4 тис. осіб, або 58,5%. Частка українців у загальній чисельності населення півострова склала 24,4% (492,2 тис. осіб.) Третє місце займають кримські татари. Їх чисельність, порівняно з переписом населення 1989 р., збільшилася в 6,4 раза і налічувала на дату перепису 2001 р. 243,4 тис. осіб. Частка кримських татар у загальній чисельності населення АРК збільшилася на 10,2% і становила 12,1% [5].

При цьому варто зазначити, що навіть з боку офіційного Києва не було забезпечено права українців як титульної нації та кримських татар як корінного народу на отримання освіти рідною мовою, не задовольнялись інформаційно-культурні потреби етнічних українців Криму. Комплекс меншовартості українців Криму посилювало бачення ними потужної підтримки, яку надавала росія місцевим росіянам у сфері культури, мови, освіти, захисті національних прав тощо. На підтвердження наведемо деякі статистичні дані. З 583 шкіл, що функціонували у Криму в 2014 р., лише 7 були україномовними, а з 23,4% школярів – етнічних українців – державною мовою навчалися лише 0,7%. Що ж стосується української преси, то в АР Крим видавались газета «Кримська світлиця» з трьома додатками (сумарний тираж 3 тис. примірників), «Дзвін Севастополя» (за підтримки «Просвіти») тиражем до 1000 примірників. У той же час загальний тираж російськомовних видань становив 3 млн. примірників. Вони повністю фінансувалися з бюджету АР Крим. Подібна ситуація простежувалася і в телерадіопросторі. Тривалість україномовних передач на каналах телебачення і радіо постійно скорочувалася. Кількість працівників української редакції Державного радіомовлення з 20 чоловік у 1995 р. зменшилася до 6 чоловік у 2001р. [6, с. 493]. Натомість російське етнокультурне середовище практично не зазнало згортання з радянських часів.

Статистичні дані підтверджені у Зверненні голови Керченського міського товариства «Просвіти» ім. Т. Г. Шевченка З. Ковалюка до всіх рівнів влади від 06.07.1999 р. У ньому зазначалося: «Українці на теренах Криму, які навіть за офіційними даними складають близько 700 тис. чоловік, і досі напередодні 8 річниці незалежності України значною мірою не мають можливості реалізувати свої національні та громадянські права і перебувають у стані упослідженої національної меншини» [4].

На початку ХХІ ст. російську мову в Криму назвали рідною 99,7% росіян і 59% українців, українську ж – лише 40% українців. Найбільша частка населення з рідною російською мовою в Україні характерна для Севастополя – 90,6% і найменша – з українською – 6,8%. Загалом ситуацію на початку 2000-х років у Криму характеризували в цілому як стабільну. Однак мовна ідентичність суттєво змінилася у перше десятиліття нового століття. За даними 2008 р., переважна більшість (81,3%) кримчан визнавали рідною російську мову (проти 60,1% тих, хто вважав себе етнічним росіянином); кримськотатарську – 9,4% (проти 9,1%); українську – лише 6,4% (проти 24,9%) [1].

Незважаючи на вкрай гостру ситуацію із функціонуванням української мови і культури в Автономній Республіці Крим, за роки незалежності України в Криму сформувалися культурно-освітні центри розвитку українознавства. У першу чергу, потрібно відзначити діяльність факультету української філології та українознавства створеного на базі українського відділення філологічного факультету Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського в січні 2005 р. з метою вдосконалення підготовки спеціалістів з української філології, історії та культури, проведення досліджень у галузі українознавства та пропаганди українознавчих знань у Криму (Рішення Вченої ради Таврійського

національного університету ім. В. І. Вернадського від 22.12.2004 р., Наказ № 8 від 19.01.2005 р.) [10, с. 127]. Діяльність факультету бере свій початок із 1954 р. Саме тоді Рада Міністрів тодішньої Української РСР прийняла рішення про переведення українського відділення із Криворізького державного педагогічного інституту в Кримський державний педагогічний інститут ім. М. В. Фрунзе. У 1955 р. здійснено перший набір студентів на історико-філологічний факультет за спеціальністю «українська мова і література», а студенти другого–четвертого курсів були переведені на навчання в Кримський державний педагогічний інститут із Кривого Рогу [10, с. 127]. У 2007 р. факультет очолював Ю. Прадід, професор, доктор філологічних наук, академік Академії наук вищої школи України. Тут навчалися 345 студентів денної форми навчання і 280 заочної, аспіранти; працювали висококваліфіковані і досвідчені викладачі, зокрема 7 докторів наук, 26 кандидатів наук [10, с. 129]. У 2011 р. у складі факультету було три кафедри – українського мовознавства (завідувач професор Ю.Ф. Прадід), теорії та історії української літератури (завідувач професор В.І. Гуменюк), культури української мови (завідувач доцент Л.В. Савченко). Після анексії півострова у 2014 р. Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського був переміщений з окупованої території в м. Київ і продовжив навчання студентів, серед яких великий відсоток кримчан.

Також варто відзначити українознавчу діяльність Кримської філії Національного науково-дослідного інституту українознавства, яка була створена у січні 2005 р. на базі Навчально-виховного комплексу «Українська школа-гімназія» (м. Сімферополь). Метою діяльності філії було проведення наукових досліджень, розробок, узагальнень, апробаційно-експериментального та практичного впровадження і постійного використання спільних, вітчизняних та зарубіжних освітніх досягнень, інноваційних інформаційних проєктів, зокрема проєкту МОН України «Загальнодержавна сертифікація рівнів володіння набутих умінь та навичок з українознавства, української мови і літератури на засаді Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти та на підставі інноваційних інформаційних технологій і програмного забезпечення Всеукраїнських Інтернет олімпіад» [8, с. 205].

Важливим осередком української культури на Південному березі Криму стала кафедра української філології історико-філологічного факультету Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), яку було створено як самостійний структурний підрозділ у 2005 р. Очолювала кафедру доктор філологічних наук С. Кочерга. Кафедра надавала методичні консультації вчителям української мови та літератури м. Ялти, проводила для них курси підвищення кваліфікації.

У 2005 р. була створена спільна кафедра вчителів української мови Ялтинського навчально-виховного комплексу № 15 ім. С. Руданського з українською мовою навчання і викладачів кафедри української мови і літератури, яка займалася проблемами розвитку і функціонування української мови в полікультурному середовищі південного берегу Криму. У 2014 році і кафедра української філології РВУЗ КГУ, і школа з українською мовою навчання в Ялті припинили свою діяльність. На базі Ялтинського навчально-виховного комплексу № 15 ім. С. Руданського з українською мовою навчання в умовах окупації продовжила діяльність російська школа.

Особливим потужним важелем розвитку українознавства в Криму став Навчально-виховний комплекс «Українська школа-гімназія», який був заснований у вересні 1997 р., активним організатором і директором закладу була Н. Руденко [8, с. 212]. Українська школа-гімназія у Сімферополі, мабуть, єдиний позитивний приклад належного опікування державною та кримською владою проблемами відродження української освіти та культури в автономії за всі роки незалежності України. Заклад сконцентрував навколо себе

усі україномовні школи Криму, надавав їм методичну підтримку. Проте проросійськими активістами постійно лобіювалися ідеї про закриття закладу або надання йому статусу російськомовного. Зокрема, у вересні 2010 р. Депутат Верховної Ради Автономної Республіки Крим О. Слюсаренко запропонував позбавити статусу української школи-гімназії в Сімферополі. Відповідну пропозицію він озвучив на засіданні Постійної комісії кримського парламенту з науки та освіти в Сімферополі [9].

Усі школи з українською мовою навчання в Криму, окрім Української-школи-гімназії в м. Сімферополі, мали однакові проблеми: знаходилися у непристосованих приміщеннях, які не відповідали санітарно-гігієнічним нормам, мали недостатнє фінансування. Директори майже усіх навчальних закладів були змушені відмовляти дітям та їхнім батькам у навчанні державною мовою через брак учнівських місць. Наприклад, Ялтинський навчально-виховний комплекс «гімназія-школа-садок» №15 розміщувався у приміщенні колишнього дитячого садочка і був переповнений на 270 відсотків (проектна наповнюваність – 175 вихованців, а навчалися близько 400 учнів) [3, с. 29].

Утвердженню української державності на Кримському півострові сприяла культурологічна робота Музею Лесі Українки в Ялті. На базі музею свого часу сформувалась перша українська школа в місті. Музейні приміщення стали додатковими аудиторіями для студентів Кримського державного гуманітарного інституту, тут збиралися активісти товариства «Просвіта», «Союзу українок», «Кримської кути» (клубу української творчої інтелігенції Ялти), заснований ексклюзив-театр «Сім муз».

На початку 70-х рр., напередодні 100-літнього ювілею поетеси, в Ялті виникла ініціативна група зі створення музею Лесі Українки. До неї увійшли ялтинські інтелігенти, краєзнавці, митці, зокрема колишній учень Лесі Українки, винороб-науковець М. Охріменко, українські інтелігенти О. Нирко, О. Януш, О. Кіндрачук та ін. У 1973 р. було споруджено пам'ятник Лесі Українці (скульптор Г. Кальченко), установлено меморіальну дошку на будинку, де 1897 р. вона проживала, започатковано збір експонатів. Однак гоніння національної інтелігенції 70-х років припинило конструктивну роботу зі створення музею. Натомість у будинку, звільненому від мешканців з метою вшанування Лесі Українки, була відкрита експозиція «Музею дореволюційної прогресивної російської та української культури» – відділу Ялтинського краєзнавчого музею.

У 1991 р. було відкрито експозицію «Леся Українка і Крим» (до 120-річчя з Дня народження Лесі Українки). Завдяки поповненню фондів музею та допомозі Міжнародного Фонду «Відродження» до 10-річчя незалежності України була відкрита нова експозиція музею – «Ломикамінь». Ідейною натхненницею, першою директоркою музею була С. Кочерга. Після окупації Криму росією другий поверх будівлі, де розташовувався музей, було зачинено на ремонт, проте до цього часу ремонтні роботи так і не розпочалися.

При Кримському державному гуманітарному інституті функціонує Музей кобзарства Криму та Кубані. Творцем музею та його завідувачем був заслужений працівник культури України О. Нирко. Збір експонатів до музею було розпочато 1964 року. В основне їх число входять давні бандури кустарного виготовлення, а також найрізноманітніші документи та матеріали, причетні до кобзарства досліджуваного регіону. Постає Олексія Федоровича Нирка – подвижника кобзарства Криму і Кубані, бандуриста, історика кобзарства, голови Ялтинської «Просвіти» (1988–1991), керівника капели бандуристів ім. Руданського в Ялті потребує окремого наукового дослідження, яке автор планує здійснити в подальших розвідках.

Важлива роль у розвитку української культури в Криму належить Кримському академічному українському музичному театру. Український музичний театр – єдиний

професійний український театр у Криму був створений у червні 1955 р. відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР № 652 від 21 травня 1955 р. в м. Сімферополь на постійну роботу було переведено Київський обласний пересувний драматичний театр, що отримав нову назву – Кримський обласний пересувний драматичний театр. У 1957 р. театр реорганізовано у Кримський обласний музично-драматичний театр.

Чільне місце в репертуарі періоду незалежності України займали яскраві, видовищні постановки: опера «Наталка Полтавка» І. Котляревського, комічна опера «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, музичні комедії «Сорочинський ярмарок» А. Рядова, «Майська ніч» М. Лисенка за М. Гоголем, «За двома зайцями» М. Старицького, «Шельменко-Денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, комедія-жарт «Любов у стилі бароко» Я. Стельмаха, рок-опера «Енеїда» С. Бедусенка за однойменною поемою І. Котляревського та інші. Особливий успіх випав на долю вистави «Енеїда». На двох престижних фестивалях – «Класика сьогодні» (м. Дніпродзержинськ) і «Боспорські агони» (м. Керч) він став лауреатом за пропаганду класичної спадщини і високу виконавську майстерність. На жаль, останні україномовні афіші на офіційному сайті театру можна було побачити в анонсі репертуару на квітень 2014.

Насамкінець варто зауважити, що перелік українознавчих центрів, які репрезентували та утверджували українську культуру в Криму періоду незалежності України, який наведений нами, не є вичерпним і ця проблематика потребує подальших наукових розвідок.

Опорою українського громадськості в Криму стала всеукраїнська літературно-художня і публіцистична газета «Кримська світлиця», перший номер якої вийшов 31 грудня 1992 року. Саме на сторінках «Кримської світлиці» ми можемо простежити непростий шлях кримського українства щодо утвердження української культури в Криму та розбудови державності.

У травні 2015 року було припинено випуск газети в друкованому вигляді через окупацію Кримського півострова. У 2016 році відновила щотижневий випуск друкованого варіанту газети в місті Києві. З 2019 р. головним редактором газети «Кримська світлиця» став А. Щекун. Фактично протягом усіх 30 років існування «Кримської Світлиці» постійно поставали проблеми з фінансуванням. Наразі, як зазначає А. Щекун: «Газета виходить двічі на тиждень завдяки громадській підтримці, зокрема з боку посольств США, Великобританії. Ми з усією відповідальністю тримаємо цей прапор. Ми повернемося в деокупований Крим разом із «Кримською світлицею» [12].

Висновки. Таким чином можна констатувати, що українська культура і мова займали вузький сектор у суспільному житті АРК. З боку центральних органів державної влади України, органів державної влади АРК не було достатньої підтримки розвитку української культури і мови в Криму. Завдяки українському громадському руху і окремим ентузіастам в Криму, починаючи з 1991 р. були створені потужні центри українознавства. Такі центри стали форватерами української культури в Криму, завдяки їхній діяльності в автономії формувалася український культурний простір.

Варто відзначити, що анексія півострова стала прикладом того, як етнополітична нестабільність у регіоні, підживлювана деструктивною діяльністю сусідньої держави, що має найбільшу національну меншину в Україні, яка в Криму становила більшість, стала приводом для етнополітичної дезінтеграції України: порушення суверенітету, введення військ, сецесії півострова. Регулювання етнополітичних проблемних питань Криму, зокрема і підтримчі дії держави-суверена української громади Криму має вирішальне значення у ході розроблення та реалізації стратегії деокупації і реінтеграції півострова та відновлення територіальної цілісності України.

Список використаної літератури

1. АР Крим: люди, проблеми, перспективи. *Національна безпека й оборона*. 2008. № 10. 88 с.
2. Вольвач П. Гордіїв вузол україномовної освіти в Криму і шляхи його розв'язання. *Кримська Світлиця*. 2007. 2 лютого.
3. Газізова О. Національно-патріотичне виховання в системі школа-родина в Ялтинському навчально-виховному комплексі № 15 «гімназія-школа-садок». *Вчені записки*. 2008. № 29. С. 29–32.
4. Державний архів в Автономній Республіці Крим. Ф. Р–4973, оп.1, спр. 524, арк. 192.8
5. Державний комітет статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
6. Крим в етнополітичному вимірі / Редкол.: І. Курас (голова). Авт. кол.: М. Панчук (керівник), Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін. К., 2005. 533 с.
7. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): Збірник документів та матеріалів; упоряд.: О. Г. Бажан (керівник), О. В. Бажан, С. М. Блащук, Г. В. Боряк, С. І. Власенко, Н. В. Маковська. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. 1092 с.
8. Лукашенко В. Українознавство в Криму. *Українознавство*. 2008. № 2. С. 204–212.
9. О. Слюсаренко запропонував позбавити статусу. URL: <http://www.osvita.org.ua/>
10. Прадід Ю. Факультет української філології та українознавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. *Українознавство*. 2007. № 3. С. 127–132.
11. Указ Президента України «Про деякі заходи щодо розвитку гуманітарної сфери в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі» від 20 листопада 2007 р. № 1122/2007. URL: <http://www.mon.gov.ua/>
12. 27 грудня, 12.00 – публічний захід на тему: «Кримська світлиця – 30 років: боротьба за Український Крим триває». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3639568-krimska-svitlica-30-rokiv-borotba-za-ukrainskij-krim-trivae.html>

ENSURING THE CULTURAL AND EDUCATIONAL INTERESTS OF ETHNIC UKRAINIANS IN THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA IN 1991–2014: PROBLEMS AND POSITIVE PRACTICES

Olena Hazizova

Research Institute of Ukrainian Studies
Isaakyana str., 18, 01135, Kyiv, Ukraine

The research is focused on highlighting the situation of the Ukrainian community in the Autonomous Republic of Crimea, analyzing the state policy of Ukraine regarding the provision of cultural and educational needs of ethnic Ukrainians after 1991, which will make it possible to identify mistakes and miscalculations in the implementation of the ethnopolitics of independent Ukraine in Crimea and prevent similar ones in the future.

The relevance of the researched issues is due to the fact that the ethnopolitical conflict in the Crimea and the East of Ukraine testified: maintaining ethnopolitical stability is the most important task of the ethnonational policy of the state, a guarantee of territorial integrity and inviolability. At the same time, legislation and actions of state authorities did not fully ensure ethno-political stability, which caused ethno-political destabilization with all its components (using one's own national minority to annex the territories of the country of its residence, illegal referenda, undeclared hybrid war).

Through education, the foundations of views and ideologies, stereotypes and prejudices of the young generation are laid, which will later decide the fate of the country. Therefore, considering the problems of preservation and development of the Ukrainian language in the socio-cultural space of Crimea, we focused on miscalculations in the humanitarian policy of Ukraine regarding the Autonomous Republic of Crimea.

The issue of the development of Ukrainian culture and the Ukrainian language and the establishment of Ukrainian studies in general on the peninsula in the conditions of Ukraine's independence is relevant and multifaceted, since the insufficient presence of the Ukrainian language and culture on the peninsula violated the rights of Ukrainians as a titular nation, and also hindered the integration of other ethnic groups, in particular Russians and Crimean Tatars into the cultural space of Ukraine. In our opinion, this became one of the important factors that led to the annexation of the peninsula by the Russian Federation. However, it is worth noting that during 1991–2014, powerful centers of Ukrainian studies were established on the peninsula, and we can use this positive experience to develop a strategy for the de-occupation and reintegration of the Autonomous Republic of Crimea.

Key words: Autonomous Republic of Crimea, Ukrainian community, Ukrainian language; Ukrainian studies, centers of Ukrainian studies, state policy.

УДК 327(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.12>

НАТО ЯК МОДЕЛЬ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВ

Ірина Дудко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
вул. Антона Цедіка, 20, 02000, м. Київ, Україна*

Інна Погорєлова

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54/1, 03057, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена розгляду проблеми взаємовідносин України з НАТО у вимірі здобуття Україною членства в Альянсі як моделі її безпекової політики. В колі уваги авторок статті – ретроспектива відносин України і НАТО на етапі 1991–2022 рр., аналіз сучасного стану та перспектив взаємодії сторін як дослідницького поля щодо можливості здобуття Україною гарантій безпеки через членство в Альянсі. Зазначено, що від Революції Гідності і початку агресії Росії проти України у 2014 р., курс на здобуття членства України в НАТО було остаточно визначено як зовнішньополітичний пріоритет із затвердженням даного положення в Конституції країни. Здобутком відносин сторін стало надання Україні на етапі 2018–2020 років статусу країни-аспіранта НАТО, а надалі – й партнера з розширеними можливостями (Enhanced Opportunities Partner, EOP), що сприяло поглибленню взаємодії сторін. Втім щодо членства України в НАТО, то це питання розглядалось західними партнерами як можливість, але не реальна перспектива його реалізації.

Авторки статті проаналізували підходи Північноатлантичного альянсу до проблематики членства України в НАТО на етапі широкомасштабної агресії Росії 2022 року, що еволюціонували від ідеї невтручання Альянсу у російсько-український збройний конфлікт до всебічної (у тому числі військової) допомоги Україні за умови стримування Україною агресора та здатності Збройних сил України деокупувати захоплені території. Це активізувало проблематику членства України в НАТО, що розглядається авторками у вимірі дилеми – як з урахуванням стримуючих факторів (застереження країн НАТО щодо можливості втягування у збройний конфлікт європейського рівня), так і факторів сприяння процесу з боку країн-партнерів після перемоги України у війні – тенденції, що зумовлюється роллю, яку може відігравати Україна в системі безпеки і стабільного розвитку Європи.

Ключові слова: НАТО, Україна, перспективи співробітництва, членство в Альянсі, зовнішня політика, дипломатія.

Широкомасштабна агресія РФ визначила перемогу над ворогом в якості провідного компоненту безпекової політики України. Серед напрямів внутрішньої політики – це всебічна допомога ЗСУ, налагодження дієвої логістики, підтримка волонтерського руху, протидія інформаційної агресії ворога, зміцнення єдності українського суспільства. Зовнішня політика передбачає збереження і поширення антиросійської коаліції як платформи військової допомоги нашій державі, забезпечення міжнародного розслідування злочинів РФ, обговорення перспектив повоєнної відбудови України.

Серед надзвичайно важливих аспектів зовнішньої політики і дипломатії України на сьогодні – й формування моделі безпекового стану країни як гарантії її суверенітету і територіальної цілісності в повоєнний період. Поміж підходів, які розглядаються у даному відношенні як на рівні міжнародних, так і вітчизняних політиків й експертів, традиційне місце продовжує посідати модель членства України в НАТО. Такі підходи зумовлюються поширеною і достатньо обґрунтованою точкою зору, що на сьогодні жодна з міжнародних організацій не може дати більших гарантій незалежності і територіальної цілісності України ніж НАТО. У разі приєднання до Альянсу Київ зможе отримати гарантії безпеки, де прямий напад на країну НАТО потенційно матиме для агресора значно більші ризики, ніж напад на будь-яку окрему країну. До цього слід додати й традиції взаємовідносин по лінії Україна – НАТО, що будуються на визнанні спільних інтересів як НАТО, так і України у вирішенні вагомих питань військового і політичного значення сучасної системи міжнародних відносин.

Варто відзначити в цьому відношенні, що питання взаємовідносин України з НАТО завжди викликали науковий і практико-політичний інтерес українських дослідників. Так, тематика відносин Україна-НАТО розглядається у роботах таких українських науковців, як Л. Алексієвець, Л. Гайдуков, В. Головченко, П. Горбулін, А. Кудряченко, Г. Перепелиця, О. Соскін, І. Тодоров, С. Федуняк, інших, зорієнтованих на розгляд можливостей й проблемних вимірів цих відносин, включаючи перспективи членства України в Організації. Втім саме останнє почало набувати від початку широкомасштабної агресії Росії нові виміри, що потребують наукового осмислення як платформи прогнозів щодо можливої реалізації моделі безпеки України через членство в НАТО як з погляду доцільності, так і зацікавленості в її реалізації сторін.

Так, метою статті є визначення специфіки взаємовідносин України з НАТО та прогнозування перспектив членства України в Альянсі як моделі безпекових гарантій країни. Реалізація зазначеної мети передбачає розгляд наступних складових проблеми:

1) окреслення історичної ретроспективи взаємовідносин України з НАТО на етапі 1991 – початку 2022 рр.;

2) визначення специфіки оціночних підходів до проблеми членства України в НАТО від початку широкомасштабної агресії РФ;

3) прогнозування перспективи членства України в НАТО з урахуванням низки чинників, що можуть сприяти реалізації або гальмувати даний процес у вимірі сучасного стану та ролі України в безпековій політиці Європи.

Для реалізації поставленої мети в статті використані наступні дослідницькі методи: метод описового політичного аналізу для визначення характеру та етапів взаємовідносин України з НАТО; метод узагальнення та системного аналізу, що передбачає врахування в сучасних підходах щодо членства України в Альянсі як внутрішніх потреб щодо цього України, так і сприйняття проблеми членства міжнародною спільнотою; метод прогнозування, що дозволяє визначити певні перспективні членства України в НАТО з огляду на існуючі щодо цього передумови.

Варто визначити, що історія взаємовідносин України з НАТО розпочалась від перших років незалежності країни, набувши у подальшому (як за позицією українського керівництва, так і безпосередньо НАТО) вельми неоднозначних тенденцій з огляду на мету членства країни в Альянсі. Звернення до історичних вимірів становлення взаємовідносин по лінії Україна-НАТО дає можливість окреслити деякі найбільш показові етапи цього процесу.

Так, вже в лютому 1992 року, під час першого візиту до Києва Генерального секретаря НАТО М.Вернера, Україна отримує запрошення до участі в Раді північноатлантичного співробітництва, що формує підвалини подальших контактів і співробітництва сторін [1].

1994 р. – Україна першою серед країн СНД приєднується до програми «Партнерство заради миру», стаючи постійним учасником миротворчих операцій, що здійснюються в світі за участі НАТО.

1997 р. – в період проведення Мадридського самміту НАТО відбулось підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, на основі якої було започатковано Комісію Україна – НАТО (КУН) для розвитку співпраці сторін.

Кінець 1990-х – початок 2000-х років позначився низкою офіційних заяв вищих державних осіб, а також ухвалення низки основоположних державних документів України з декларацією європейських й євроатлантичних інтеграційних орієнтирів як тенденції українського політикуму на досягнення членства в Північноатлантичному альянсі.

11 червня 1998 р. відповідно до указу Президента України Л.Кучми набуває затвердження Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу з подальшою редакцією документу 2000, 2001, 2003 рр.

В березні 2001 р. у Посланні Президента України Л.Кучми до Верховної Ради України як спеціальної доповіді «Україна і Європейський Союз» висловлюється ідея входження України до структур ЄС як перспективи економічної і соціальної політики країни. Відповідно до цього активізації набуває й державна програма співпраці з НАТО (2001 р.)

23 травня 2002 року Рада національної безпеки і оборони України ухвалила Стратегію України щодо НАТО, яка визначила кінцевою метою євроінтеграційної політики України вступ до цієї організації як основи загальноєвропейської системи безпеки [2].

В червні 2003 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про основи національної безпеки України», де перспективи національної безпеки країни розглядались у вимірі співпраці України з НАТО і, насамкінець (відповідно до змісту закону), «набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору (НАТО...)» [3].

15 червня 2004 р. відповідно до Указу Президента України Л.Кучми набуває затвердження Воєнна доктрина України, що містить, положення про підготовку країни до повноправного членства в НАТО та Європейському Союзі [4]. Ці положення, однак, були вилучені з нового варіанту Документу від 15 липня 2004, де – як наслідок проросійських впливів на вище політичне керівництво – безпековий компонент зовнішньої політики (замість повноправного членства в Альянсі) набув вимірів «поглиблення подальшої співпраці із СНД і НАТО в політичній, воєнній, військово-технічній та інформаційній сферах, у галузі озброєння і цивільно-військових відносин...» [5].

Від 21 квітня 2005 р. новообраний Президент України В.Ющенко відповідним указом відновлює – як наслідок Помаранчевої революції – положення щодо кінцевої мети – членства України в НАТО у Воєнній доктрині України [6], що ініціює етап інтенсивного діалогу України з НАТО з питань набуття членства та реалізації відповідних щодо цього реформ.

Зазначені політико-організаційні заходи, втім, не знайшли на той час практичної підтримки ані на рівні опозиційних Президенту фракцій Верховної Ради, ані суспільства південно-східних регіонів України, традиційно орієнтованих на поглиблення зв'язків з Росією. На додаток – активні антипрезидентські дії опозицій упродовж усього терміну президентства В.Ющенка як передумови зменшення підтримки з боку суспільства оголошеному Президентом курсу на євроатлантичну інтеграцію від 40% на рівні 2004 р. до 15% на рівні 2008–2009 рр. [7, с. 3].

До внутрішньополітичних проблем додавались й зовнішньополітичні, пов'язані з:

- загостренням відносин України з РФ;

- посиленням економічного (енергетичного) тиску Росії на Україну;
- стриманістю країн «старої» Європи (Німеччини, Франції) щодо намірів України інтегруватися до НАТО за умов залежності від енергетичних ресурсів Росії. Як наслідок – відмова від підтримки президентських структур України на отримання Плану дій щодо НАТО на Бухарестському саміті НАТО 2008 р., попри активну підтримку України таким провідним членом Альянсу, як Сполучені Штати.

2010–2013 рр. за часи президентства В.Януковича позначилися як період стагнаційності відносин по лінії Україна – НАТО, попри формальне збереження в якості пріоритету курсу на інтеграцію ЄС та намірів співробітництва з колективними структурами безпеки, включаючи НАТО (Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.). Так, включення до документу орієнтирів на «співробітництво з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур» як курсу на позаблоковість [8], формалізувало євроінтеграційні орієнтири України, утворюючи платформу на зближення відносин України з РФ.

Актуалізація курсу на членство в НАТО набула по тому відновлення під час та після Революції Гідності як переломного етапу, що чітко визначив – з урахуванням політико-правових і морально-психологічних засад суспільства, а також початку агресії РФ проти України – орієнтири на членство в євроатлантичних економічних і безпекових структурах.

24 вересня 2014 р. відповідно до указу новообраного Президента України П.Порошенка набуває дії рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності», де розвиток відносин стратегічного партнерства України з США, ЄС та НАТО визнано як пріоритетний національний інтерес України у сфері зовнішньополітичної діяльності у 2014 р. та наступних роках [9].

23 грудня 2014 року Верховна Рада України прийняла конституційною більшістю розроблений МЗС України та винесений від імені Президента України законопроект щодо відмови України від позаблокового статусу [10].

В травні 2017 р., у рекомендаціях парламентських слухань на тему «Актуальні питання зовнішньої політики України» визначено доцільність активізації законотворчого процесу, спрямованого на реалізацію стратегічного курсу України на набуття членства в НАТО та ЄС [11].

6 липня 2017 року Президент Петро Порошенко підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України», прийнятий Верховною Радою України 8 червня 2017. Законом були внесені зміни до Законів України «Про основи національної безпеки України» та «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» у частині євроатлантичної інтеграції [12].

7 березня 2019 р. У «Відомостях Верховної Ради України» опубліковано Закон про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО [13].

Так, конституційний рівень закріплення курсу на інтеграцію України з НАТО став найбільш показовим елементом закріплення відповідного пріоритету країни і суспільства на державному рівні. Зворотними щодо цього кроками з боку НАТО, окрім підтримки діяльності постійнодіючої комісії Україна – НАТО, стало визнання спеціального статусу України в системі партнерських відносин сторін.

В березні 2018 р. НАТО надало Україні статус країни-аспіранта як офіційне визнання прагнення України до набуття повноцінного членства в цій організації. [14].

12 червня 2020 р. Північноатлантична рада визнала Україну партнером з розширеними можливостями (Enhanced Opportunities Partner, EOP), що – відповідно до Програми розширених можливостей НАТО (від 2014 р.) – передбачало посилення оперативної сумісності військ країн-учасниць з силами НАТО, участь таких держав у місіях і операціях Північноатлантичного альянсу, проведення регулярних політичних консультацій сторін з безпекових питань, розширений доступ до навчань і обміну інформацією, тісніша співпраця у часи криз тощо [15]. Проте у приєднанні України до ПДЧ в НАТО знову було відмовлено.

Останнє відображало традиційну для НАТО позицію «відкритих дверей» для України при невизначеності умов та часу здобуття нею членства в Альянсі. Зміст щодо цього було розкрито свого часу на зустрічі міністрів оборони альянсу в Брюсселі в березні 2014 р., де, після зміни влади в Україні та початку агресії Росії проти України, було чітко заявлено що НАТО залишається партнером України і активно підтримуватиме процес реформ. Тодішній генсек НАТО Андерс Фог Расмуссен, зокрема, у вітальній промові учасникам зустрічі заявив про «посилення політичного й військового співробітництва» з Україною з необхідністю сприяння перетворенню збройних України на «сучасну й ефективну організацію, здатну забезпечити надійне стримування і захист від військових загроз» [16]. І водночас за позицію Альянсу було визнано відсутність «політичної основи» для приєднання України до НАТО. На панельній дискусії з Генеральним секретарем НАТО Расмуссеном і колишніми Генеральними секретарями НАТО лордом Робертсоном і Япом де Хооп Схеффером на Брюссельському форумі було по суті заявлено, що рішення саміту в Бухаресті (у квітні 2008 року) залишається чинним, але Україна одного разу зможе стати членом НАТО, якщо це рішення буде підтримане населенням країни [17].

Розглядаючи проблемні питання щодо приєднання України до НАТО, аналітики звертали увагу в цьому відношенні переважно на можливість загострення відносин між Росією і Заходом за умов розширення Альянсу на Схід. В колі уваги фахівців – й низка інших причин, які розглядались як об'єктивні для відмови Києву в ПДЧ. Так, хоча План дій щодо НАТО формувався для кожної країни індивідуально, складовими Плану, які значною мірою ускладнювали просування України до НАТО, залишались:

- врегулювання різних територіальних суперечок із сусідніми країнами;
- створення відкритої та демократичної системи управління збройними силами;
- приведення до норм НАТО підготовки особового складу;
- призначення міністром оборони цивільного спеціаліста;
- наявність сучасного озброєння;
- виведення військових формувань іншої держави, якщо вони є на території [18–19].

Так, показово з урахуванням зазначеного, що Україні вкотре було відмовлено в отриманні ПДЧ й на саміті НАТО в Мадриді наприкінці червня 2022 р. в умовах розгорнутої широкомасштабної агресії з боку Росії. З огляду на це українська влада сконцентрувалася на ідеї отримання тимчасових гарантій до набуття членства, просуваючи ідею відповідного договору за назвою *Kyiv Security Compact*. Умовно – формування нового формату відносин з Альянсом дорогою до НАТО або на шляху до НАТО у проміжний період з метою здобуття гарантій безпеки України.

Згадаємо, влітку 2022 р. Україною разом із міжнародними експертами була створена спеціальна група з питань міжнародних безпекових гарантій для України, співголовами якої стали керівник Офісу президента Андрій Єрмак та колишній генсек НАТО Андерс Фог Расмуссен. 1 липня 2022 р. названа група експертів провела перше засідання. Андрій Єрмак наголосив тоді, що Україна має отримати власну дієву модель безпеки

з урахуванням усього наявного досвіду, і ці гарантії повинні бути надійними та юридично бездоганними [20].

13 вересня у Вашингтоні і Києві було презентовано Київський безпековий договір як підсумковий документ діяльності означеної експертної комісії. У договорі висловлено прагнення України доєднатися до НАТО із констатацією водночас, що «у проміжний період Україні потрібні тверді гарантії безпеки». Ідея документу полягала в тому, що група міжнародних гарантів можуть взяти на себе зобов'язання допомогти Україні розбудувати спроможність захищати себе власними силами. Дослівно: «Гарантії безпеки будуть позитивними; вони передбачають низку зобов'язань, взятих групою гарантів разом з Україною. Вони мають бути обов'язковими на основі двосторонніх угод, але об'єднані в рамках спільного документа стратегічного партнерства – під назвою Київський безпековий договір. Договір об'єднає з Україною основну групу країн-союзниць. Сюди можна віднести США, Великобританію, Канаду, Польщу, Італію, Німеччину, Францію, Австралію, Туреччину, а також країни Північної, Балтійської, Центральної та Східної Європи» [21].

У документі використовується термін «юридично обов'язковий» щодо партнерів, які погодяться надати нові гарантії безпеки для України в дипломатичній, економічній та військовій сферах. Втім, це не стосується безпосередньої військової присутності країн-партнерів на території України. Расмуссен провів порівняння між запропонованим договором про безпеку та безпековим співробітництвом США з Ізраїлем – країнами, які вважають себе близькими військовими та політичними союзниками з обсягом двостороннього оборонного співробітництва та угодами про взаємну оборону, але які не мають офіційного договору про оборону. «Ми вивчали різні моделі гарантії безпеки, включаючи Тайвань, Ізраїль, історичні гарантії безпеки тощо», – сказав Расмуссен. – Ця (модель) є досить близькою до того, що ви бачили між США та Ізраїлем» [22].

Такий підхід, попри схвальні оцінки сторін щодо підготовки Kyiv Security Compact, не знайшов водночас повної підтримки в аналітичному середовищі серед прихильників членства України в НАТО, де у сфері врахування дослідників залишалось як стриманість Альянсу щодо повноцінної підтримки України, так і пошуки українською стороною певних компромісів у розвитку відносин сторін відповідно до реалій широкомасштабної агресії Росії. Так, «уроком для України є те, – зазначав з цього приводу директор військових програм Центру Разумкова М.Сунгуровський, – що проблема її безпеки полягає не в неготовності НАТО надати потрібну допомогу – справа в тому, що разом із закликом до країн-членів про надання Україні допомоги, Альянс намагався зберегти образ миролюбного союзу, який докладає усіх зусиль для уникнення прямого конфлікту з ядерною державою. Справжня проблема України в тому, що вона виявилася поза рамками Альянсу, а з початком війни практично припинила активну діяльність з набуття членства в ньому, замість чого Офіс Президента надав перевагу підготовці утопічного Договору про гарантії безпеки та пошуку шляхів створення «альтернативного НАТО». Водночас зусилля були зосереджені на отриманні Україною статусу кандидата в члени ЄС. Проте, апелювати з питань поставок європейськими країнами озброєнь Україні доречніше було б саме до ЄС, оскільки ці процеси регулюються його законодавством, а не позицією керівництва НАТО» [23].

Втім саме агресія Росії зумовила відчутну еволюцію підходів НАТО щодо України – від заяв чинного генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга щодо застереження від втручання у військове протистояння України та Росії та допомоги Україні (зокрема щодо створення над Україною безполотної зони) на рівні березня 2022 р. [24] до заяв, що НАТО має поставити Україні більше зброї для прискорення завершення війни і навіть повернення до обговорення проблеми членства України в НАТО, на рівні листопада 2022 р. [25]. Так,

реально загальні обсяги військової допомоги Україні з боку країн НАТО, за даними The New York Times, сягнули восени 2022 року рекордної суми у \$40 млрд, що відповідає річному оборонному бюджету Франції. В рамках цієї допомоги – багато видів легкої та важкої військової техніки, включаючи протитанкові та зенітні системи, гаубиці, безпілотники та боєприпаси. НАТО підтримала Україну у задоволенні її невідкладних потреб у паливних матеріалах; медпрепаратів; тренувального обладнання; захисного спорядження; продовольства; знешкодження вибухонебезпечних предметів; обладнання для захисту від біологічних, хімічних, радіологічних та ядерних загроз; безпечних комунікацій.

Крім того країни НАТО запровадили безпрецедентні санкції проти Росії та надали притулок і допомогу мільйонам українців. Члени Альянсу підтримують розслідування військових злочинів, зокрема, надаючи Україні юридичну експертизу. Надана підтримка також включає допомогу в кібербезпеці [26–27]. 1 грудня 2022 р. міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба заявив про нові пакети допомоги Україні, окреслені напередодні на зустрічі міністрів закордонних справ країн НАТО в Бухаресті [28].

Варто зазначити в цьому відношенні, що опосередкована участь країн НАТО у збройному протистоянні Росії і України на стороні останньої актуалізувало питання й щодо членства України в Альянсі. Серед заяв генсека НАТО – можливість України вступити до складу Північноатлантичного Альянсу після війни. «Росія не має права забороняти іншим державам вступати до НАТО, її думка не має жодного значення для цього», – стверджував Є. Столтенберг [29].

Формальною передумовою зазначеного можна вважати підписання 30 вересня 2022 року на тлі анексії Росією окупованих територій заявки на рівні вищого керівництва України щодо вступу країни в НАТО за прищвидшеною процедурою без ПДЧ [30]. Серед чинників впливу на позиції керівництва НАТО водночас:

- усвідомлення небезпеки, що становить агресія Росії не тільки для територіальної цілісності України, її близького зарубіжжя, а й країн Західної Європи;
- військові перемоги України, що довели спроможність ЗСУ активно протидіяти ворогові, звільняючи окуповані території країни;
- зростання підтримки курсу на членство України в НАТО серед громадян України й громадськості країн Альянсу.

Так, характерною стала зростаюча підтримка в межах українського суспільства курсу на членство країни в Альянсі. Якщо, згідно зі соціологічним дослідженням Українського інституту майбутнього спільно з соціологічною компанією «Нью Імідж Маркетинг Груп» у січні 2022 року, ідею вступу України підтримували 64% українців, тоді як 17% виступали проти, а 13% не мали однозначної думки з цього питання [31], то наприкінці 2022 р., відповідно нового соціологічного опитування групи «Рейтинг», вступ України до НАТО підтримують вже понад 83% українців [32].

До зазначеного слід додати й зростаючу підтримку ідеї вступу України до НАТО в межах, власне, керівництва країн Альянсу. Показово, наприклад, що станом на 2 жовтня 2022 року ідею членства України в НАТО офіційно підтримали президенти 9 країн Центральної та Східної Європи – Чехії, Естонії, Латвії, Литви, Північної Македонії, Чорногорії, Польщі, Румунії та Словаччини. Також про підтримку вступу України до Альянсу заявила Канада [33].

Зазначене відкриває певні обнадійливі перспективи реалізації курсу України на членство в Альянсі, що виборюється нею протягом майже усього етапу незалежності. Втім, варто брати до уваги й той чинник, що рішення про вступ тієї чи іншої країни до НАТО залежить від згоди усіх країн-членів. Підкреслимо, що у статті 10 Північноатлантичного

договору, яка присвячена процедурі розширення Альянсу вказано, що ініціатором розширення є сам Альянс, який за власного бажання та у разі одностайної згоди держав-союзників може запросити до членства ту державу, яку забажає. Для вступу до Альянсу у статті 10 містяться необхідні критерії: країна має бути розташована в Європі; за ухвалення країни до НАТО повинні одногосно проголосувати всі члени [34]. Що ж до реальної ситуації, то такої підтримки Україна поки не має. В цілому, відповідно до євроатлантичних прагнень України, членів Альянсу умовно поділяються на три групи – противники, прихильники-лобісти та країни, що ставляться до євроатлантичних прагнень України нейтрально або ще не визначилися. Показово, що вельми стриману позицію в цьому плані посідає й керівництво Сполучених Штатів, яке (на відміну від Бухарестського саміту 2008 р.) вважає, вступ України в НАТО «не на часі» [33].

Так, найважливішою передумовою стриманості більшості країн щодо інтеграції України з НАТО є гаряча фаза війни з Росією, що теоретично загрожує – в разі набуття Україною членства в Організації – повномасштабним зіткненням Альянсу з РФ. Такий розвиток подій може зумовлюватись статтею 5 договору НАТО, що тлумачить збройний напад на одну або кількох із країн Альянсу у Європі чи у Північній Америці нападом на них усіх... [34], якщо тільки не передбачатиме спеціальних умов членства України в Альянсі під час війни з Росією.

Варто додати водночас, що можливість збройного зіткнення НАТО з Росією усвідомлюється на рівні керівництва НАТО й поза безпосереднього членства в Альянсі України. Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг, зокрема, висловив стурбованість на початку грудня 2022 року, що бойові дії в Україні можуть вийти з-під контролю і стати війною між Росією і НАТО. «Немає сумнівів, що повноцінна війна є можливою», – сказав генсекретар НАТО у виступі перед норвезьким мовником NRK. Столтенберг наголосив також, що важливо уникнути конфлікту, в якому бере участь «все більше країн Європи і який стає повноцінною європейською війною». Раніше генеральний секретар вже заявляв, що Альянс наразі робить все, щоб не допустити ескалації конфлікту в Україні за її межі [35].

Зрозуміло за цих обставин, що загроза повноцінного зіткнення НАТО з Росією ускладнюватиме приєднання України до Альянсу у найближчій перспективі. Країни НАТО прагнуть уникнути переростання війни у безпосереднє військове протистояння з Росією та не готові до добровільного вступу у війну з російською державою. Разом з тим саме Україна стає на сьогодні плацдармом стримування реальних намірів подальшого розгортання експансії Росії, тоді як Збройні сили України, перебуваючи на стадії переозброєння, втілюють на практиці бойові стандарти та навички воєнних дій Північноатлантичного альянсу. Сигнал України світу полягає в тому, як стверджує з цього приводу міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба, що Україна є де-факто членом НАТО, і залишилося оформити це де-юре якнайшвидше і без плану дій щодо членства. Глава української дипломатії зауважив, що реальність докорінно змінилася на полі бою, і тоді було ухвалено рішення змінити реальність і в дипломатичному просторі, змінити логіку і динаміку євроатлантичної інтеграції і набуття членства України в НАТО [36].

Якщо узагальнити вищевикладене, дилема перспектив здобуття Україною членства в НАТО як моделі її безпекової політики відображає як фактори стримування цього процесу, так і чинники сприяння зазначеному з урахуванням як тривалого і послідовного від певного періоду курсу України на приєднання до Альянсу, так і внеску, який здійснює на сьогодні Україна щодо захисту принципів та ідеалів країн-членів Альянсу. Україна, орієнтована на членство в НАТО, здобуває водночас й гідне їй місце в системі європейської цивілізаційної спільноти. Особливе значення це має й для країн НАТО, що отримують гідного сучасним

вимогам партнера, здатного до стримування агресора та подальшої підтримки миру в східно-європейському регіоні. На порядку денному, таким чином, поряд з новими успіхами України з деокупації її території, продовження наполегливої дипломатії з переконання членів НАТО у доцільності надання Україні статусу члена Альянсу. Актуальним є й розвиток партнерських (союзницьких) відносин з окремими країнами НАТО як платформи збереження наявних безпекових інститутів із суттєвим їх реформуванням та формуванням нових субрегіональних утворень, пов'язаних з підтримкою міжнародного права, безпеки та стабільного розвитку.

Список використаної літератури

1. Хронологія відносин Україна – НАТО. Опубліковано 27 грудня 2019 року. ULR: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nato>
2. Стратегія України щодо НАТО, ухвалена Президентом України на основі Рішення Ради національної безпеки й оборони України від 23 травня 2002 р. ULR: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/povidomlennya-pres-slujbi-ministerstva-yustitsii-7890>
3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV, втратив чинність від 08.07.2018, підстава – 2469-VIII. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>точна редакція
4. Воєнна доктрина України: Затверджена Указом Президента України від 15.06.04. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004#Text>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 «Про дальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна – НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 р. Указ Президента України від 15.07.2004. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800/2004#Text>
6. Питання Воєнної доктрини України. Указ Президента України від 21.04.2005. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702/2005#Text>
7. Суспільна підтримка євроатлантичного курсу України: оцінки та рекомендації. Соціологічне дослідження центру Разумкова. Київ: центр Разумкова, 2021. 57 с.
8. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України №2411-VI від 01.07.2010 р. ULR: <https://www.president.gov.ua/documents/2411-vi-11671>
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності». Указ президента України від 24 вересня 2014 року № 744/2014. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/744/2014#Text>
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Закон України від 23.12. 2014 року № 35-VIII. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19#Text>
11. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Актуальні питання зовнішньої політики України» : Постанова Верховної Ради України. Документ 2069-VIII, чинний, поточна редакція – Прийняття від 24.05.2017. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2069-19#n11>
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України : Закон України від 8 червня 2017 року № 2091-VIII. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2091-19#Text>
13. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>
14. НАТО визнало за Україною статус країни-аспіранта. ULR: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/03/10/7078572/>

15. Магда Є. Статус партнера. «Ukraine to NATO». Dec. 24, 2022. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/status-partnera/>
16. «A strong NATO in a changed world». Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the "Brussels Forum" 21 Mar. 2014. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_108215.htm
17. Panel discussion with NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen and former NATO Secretaries General Lord Robertson and Jaap de Hoop Scheffer at the Brussels Forum. 21 Mar. 2014. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_108272.htm
18. Тимофєєв В. Україна та НАТО: 25 років стукємо у зачинені двері. URL: <https://kp.ua/ua/politics/a652518-ukrajina-ta-nato-25-rokiv-stukajemo-u-zachineni-dveri>
19. План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ). Ухвалено на зустрічі глав країн – членів Північноатлантичної Ради у Вашингтоні від 24 квітня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_009#Text
20. Україна матиме свою модель безпеки, і це мають бути чіткі, юридично вивірені гарантії – Андрій Єрмак. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-matime-svoyu-model-bezpeki-i-ce-mayut-buti-chitki-y-76193>
21. The Kyiv Security Compact. International Security Guarantees for Ukraine: Recommendations. Kyiv. 13 September 2022. URL: [01/15/89/41fd0ec2d72259a561313370cee1be6e_1663050954.pdf](https://www.iss.org/files/2022/09/01/15/89/41fd0ec2d72259a561313370cee1be6e_1663050954.pdf)
22. Ukraine Wants to Be NATO's Friend – With Benefits. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/10/10/ukraine-nato-accession-kyiv-security-compact-rasmussen/>
23. Сінгуровський М. Міжнародне безпекове середовище під час війни в Україні. Лекція. 03 жовтня 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/mizhnarodne-bezpekove-sередovyshe-pid-chas-viiny-v-ukraini-lektsiia>
24. НАТО не буде створювати безпольотну зону над Україною. 4 березня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60622376>
25. НАТО має поставити Україні більше зброї, щоб прискорити завершення війни – Столтенберг. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3618948-nato-mae-postaviti-ukrainibilse-zbroi-sob-priskoriti-zaversenna-vijni-stoltenberg.html>
26. Erlanger S., Jakes L. U.S. and NATO Scramble to Arm Ukraine and Refill Their Own Arsenals. The New York Times Nov. 29, 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/11/26/world/europe/nato-weapons-shortage-ukraine.html>
27. Як українці змінюють НАТО. Інтерв'ю з головою представництва Альянсу. URL: <https://glavcom.ua/interviews/yak-ukrajinci-zminyuyut-nato-intervyu-z-golovoyu-predstavnictva-alyansu-854922.html>
28. NATO Foreign Ministers end meetings in Bucharest with focus on China, more support for partners. 30 Nov. 2022. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_209493.htm?selectedLocale=en
29. Україна зможе вступити до НАТО після закінчення війни – Столтенберг. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/29/novyna/polityka/ukrayina-zmozhe-vstupyty-nato-pislya-zakinchennya-vijny-stoltenberh>
30. Ми робимо свій визначальний крок, підписуючи заявку України на вступ у пришвидшеному порядку до НАТО – звернення Президента Володимира Зеленського. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-robimo-svij-viznachalniy-krok-pidpisuyuchi-zayavku-ukrayi-78173>
31. Чи готові українці до великої війни: результати соціологічного дослідження. 25.01.2022 від UIFuture. URL: <https://uifuture.org/publications/chy-gotovi-ukrayinczi-do-velykoyi-vijny-rezultaty-socziologichnogo-doslidzhennya/>
32. В Україні – рекордний рівень підтримки вступу до НАТО. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3584786-v-ukraini-rekordnij-riven-pidtrimki-vstupu-do-nato.html>

33. Столтенберг сказав, коли Україна вступить в НАТО. URL: <https://suspilne.media/297918-stoltenberg-skazav-koli-ukraina-vstupit-v-nato/>
34. The North Atlantic Treaty. Washington D.C. – 4 April 1949. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm
35. Війна в Україні може перерости у війну між Росією та НАТО – Столтенберг. 10.12.2022. URL: <https://suspilne.media/335712-vijna-v-ukraini-moze-pererosti-u-vijnu-miz-rosieu-ta-nato-stoltenberg/>
36. Україна є де-факто членом НАТО, залишилося оформити це де-юре – Кулеба. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3583390-ukraina-e-defakto-clenom-nato-zalisilosa-oformiti-ce-deure-kuleba.html>

NATO AS A MODEL OF UKRAINE'S SECURITY POLICY: FROM HISTORICAL TRENDS TO FORECASTING OF PROSPECTS

Iryna Dudko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Public Service
Anton Tsedik str., 20, 02000, Kyiv, Ukraine*

Inna Pogorelova

*Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Peremohy ave., 54/1, 03057, Kyiv, Ukraine*

The article is dealing with deliberation of the problem of Ukraine's relations with NATO in dimension of Ukraine's membership in the Alliance as a model of its security policy. The authoresses of the article focus on a retrospective of relations between Ukraine and NATO at the stage of 1991–2022, an analysis of the current state and prospects of interaction between the parties as a research field upon the possibility of obtaining security guarantees by Ukraine through membership in the Alliance. It is noted that from the Revolution of Dignity and the beginning of Russia's aggression against Ukraine in 2014, the course towards Ukraine's membership in NATO was finally defined as a foreign policy priority with the approval of this provision in the Constitution of the country. The achievement of relations between Ukraine and NATO were dealt with granting the status of a NATO aspirant country, and later – an Enhanced Opportunities Partner (EOP) to Ukraine during 2018–2020, which led to deepening interaction between them. However, as for Ukraine's membership in NATO, this issue was considered by Western partners as an opportunity, but not a real prospect of its implementation.

The authoresses of the article analyzed the approaches of the North Atlantic Alliance to the problems of Ukraine's membership in NATO under Russia's large-scale aggression in 2022, which evolved from the idea of non-interference of the Alliance into the Russian-Ukrainian armed conflict to comprehensive (including military) assistance to Ukraine provided that Ukraine deters the aggressor and the Armed Forces of Ukraine de-occupy captured territories. This has intensified the problems of Ukraine's membership in NATO, which is considered by the authoresses in dimension of the dilemma – both taking into account the deterrents (warnings of NATO countries about the possibility of involvement in an armed conflict of the European level) and factors contributing to the process on the part of partner countries after Ukraine's victory in the war – a trend that is determined by the role that Ukraine can play in the system of security and stable development of Europe.

Key words: NATO, Ukraine, prospects for cooperation, membership in the Alliance, foreign policy, diplomacy.

УДК 32.327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.13>

МОЛОДІЖНІ РАДИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Ірина Єрмоленко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політичних наук
вул. Володимирська, 60, 02000, м. Київ, Україна*

Молодь є основним стратегічним ресурсом будь-якої країни. Саме формування ефективної молодіжної політики здатне забезпечити максимальну самореалізацію молодого покоління, особливо у сьогоденних умовах. У статті обґрунтовується теза про те, що молодіжні ради як консультативно-дорадчі органи є важливим елементом молодіжного голосу та інструментом формування і реалізації молодіжної політики в Україні. Автор розглядає особливості формування молодіжних рад та їх роль у здійсненні молодіжної політики. Зазначається, що практика створення молодіжних рад є для України досить новою і тому викликає певні питання та складнощі. Сьогодні Україна проходить шлях складних трансформаційних процесів. Саме молодіжні ради об'єднують у собі активну, свідому та цілеспрямовану молодь, яка може запропонувати нові шляхи розвитку громади та забезпечити системну, прозору та дієву молодіжну політику. Детально описано важливість молоді, як соціальної категорії суспільства, що формуватиме порядок денний у майбутньому. Визначено, що саме створення та функціонування молодіжних рад є одним з найпріоритетніших способів залучення молодого покоління до формування, реалізації та оцінки молодіжної політики. Дієва молодіжна політика може бути лише у разі безпосередньої участі молоді у її формуванні, шляхом врахування позиції молоді під час прийняття рішень та залучення до її реалізації. Те, наскільки молодіжні ради зможуть бути реальним інструментом демократії та впливати на прийняття рішень стосовно молодіжної політики у громаді чи області і буде маркером їх спроможності бути ефективними. Молодіжні ради є важливим елементом молодіжної політики загалом, бо процес активної молодіжної участі – це важливий механізм впливу молоді на розвиток громади та задоволення власних потреб та інтересів. З огляду на аналіз сутності та функцій молодіжних рад, визначено низку позицій, що можуть сприяти їх дієвості та ефективності.

Ключові слова: молодь, державна молодіжна політика, молодіжна політика, інститути громадянського суспільства, молодіжні ради, участь молоді, територіальна громада.

Вступ. Актуальність. У наш час формування та реалізація ефективної молодіжної політики має важливе теоретичне і практичне значення. Розробка основ молодіжної політики є важливим завданням не лише в межах кожної конкретної країни, але і для міжнародних співтовариств. Саме молоде покоління є головним стратегічним ресурсом, який буде формувати порядок денний майбутнього. Заходи, вжиті державами в цьому напрямку, покликані впливати на соціально-економічний і культурний розвиток країн, зміцнюючи рівень національної і міжнародної безпеки, підвищуючи добробут населення загалом і молоді зокрема, забезпечуючи стабільність держав та їх динамічний розвиток. Більше того, це є одним із важливих напрямів гуманітарних досліджень як профільного, так і міждисциплінарного характеру. Насамперед варто звернути увагу на суттєве збільшення кількості подібних робіт, що засвідчує факт зростання інтересу до цієї проблеми. Не останню роль у цьому відіграють молодіжні ради, що є своєрідним інструментом молодіжного

«голосу». Практика створення подібних органів триває не так давно, але вже має істотні результати, адже дозволяє перетворити молодь з об'єкта молодіжної політики на її суб'єкта та дозволити молодому поколінню брати участь у вирішенні питань щодо формування та реалізації молодіжної політики. Дослідження даного питання має не аби яке значення, враховуючи ті трансформаційні процеси, що зараз мають місце в Україні.

Метою дослідження є визначення ролі молодіжної ради як інструменту молодіжної політики в Україні.

У дослідженні застосовані методи дослідження: системний, структурно-функціональний, синтезу та узагальнення та інші, які дозволили комплексно та всебічно дослідити проблемні питання досліджуваної теми.

Аналіз літератури та наявних підходів до вивчення предмету дослідження. У працях зарубіжних та вітчизняних дослідників напрацьовано ґрунтовний доробок з проблеми формування та реалізації молодіжної політики. Серед дослідників, що вивчають актуальні питання молодіжної політики у світовій практиці можна виокремити: А. Счізеротто та Г. Гаспероні, які приділяли багато уваги вивченню ефективних інструментів реалізації молодіжної політики; А.-М. Сербан, Т. Барбер, що досліджували необхідність залучення самої молоді до процесів формування молодіжної політики. Такі українські науковці як О. Каретна, Г. Смокова, В. Головенько зосереджувалися на питаннях механізмів формування та втілення молодіжної політики. Історичні особливості молодіжного розвитку та процеси виокремлення молодіжної політики як окремої складової публічної політики можна прослідкувати у працях Е. Лібанової та І. Ткачук. Варто зазначити про низку нормативно-правових актів, у тому числі й міжнародних, які регулюють сферу молодіжної політики загалом, серед них: Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті, Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні, Закон України Про основні засади молодіжної політики та інші. Проте, питання важливості молодіжних рад як ефективних інструментів у молодіжній політиці мало досліджене, окремі аспекти потребують вивчення.

Результати дослідження.

Молодь як соціальна група. Молодь є складний, комплексний і багатоаспектний феномен суспільного життя дослідженням якого займаються в рамках різноманітних наукових підходів: економічного, соціального, культурологічного, політичного тощо. Появу понять «молодіжна політика» та «державна молодіжна політика» у науковому обігу низка зарубіжних та українських вчених пов'язує із соціально-економічними змінами ХХ століття та відповідно, посиленням ролі молоді у соціальному прогресі. Саме 50–60 роках минулого століття молодь почала виокремлюватися як самостійна соціальна група [6, с. 137–142]. Процеси демократизації, які активно відбувалися серед європейських країн після Другої світової війни стимулювали появу таких особливостей молодіжної групи як «мобільність, динамізм, романтизм, потяг до нового прогресивного життя» [1, с. 20]. А вже у 70-х роках ХХ століття молодіжна політика стає самостійним напрямом державної політики у більшості розвинутих країн світу. Це знаходило свій вияв у різноманітних законах, програмах, що пов'язані з реалізацією прав молоді, насамперед, у сфері освіти чи працевлаштування.

Сучасна молодь є важливим ресурсом будь-якого суспільства й важливим фактором соціально-економічного розвитку країни її творчим та потужним ресурсом. При цьому саме молодь є недостатньо захищеною частиною населення й потребує певних правових, організаційних та економічних умов для своєї самореалізації. Адже за сприятливих умов саме молодь є найбільш активною соціальною групою, а відповідно може виступати ініціатором

та реалізатором державної політики. Тому саме молодіжна політика є невід’ємним атрибутом сучасного суспільства, що відображає місце молоді у ньому.

Молодіжні ради у системі молодіжної політики. Останнім часом, інститути громадянського суспільства у нашій державі почали доволі стрімко розвиватися, але з іншого – показник саме участі молоді у громадах є невисоким. Різноманітні молодіжні громадські організації так чи інакше сприяють розвитку молодіжної активності, проте, як правило, вони тісно не співпрацюють з місцевими органами влади.

У процесі формування та реалізації молодіжної політики доцільно приділити увагу саме її інструментам. Останніми роками в Україні набуває популярності створення Молодіжних рад. Варто зазначити, що при правильній організації вони дійсно можуть бути ефективними інструментами і дозволять залучити до процесу формування молодіжної політики саму молодь. Інструменти формування та реалізації молодіжної політики стосуються таких сфер як громадянська залученість та участь – створення відповідних консультативно-дорадчих органів, національно-патріотичного виховання, підвищення участі молоді у громадському житті та прийнятті відповідних рішень.

Для залучення молоді до участі в ухваленні рішень, що стосуються них безпосередньо та здійснення контролю за їх виконанням на регіональних рівнях існують різноманітні консультативно-дорадчі органи, громадські ради з питань молодіжної політики, органи молодіжного та студентського самоврядування. Діяльність таких органів регулюється Типовим положенням про молодіжні консультативно-дорадчі органи, затвердженим постановою Кабінету міністрів України. У ньому зазначається, що окремим завданням молодіжної ради є сприяння участі молоді у процесі розробки й ухвалення рішень з питань молодіжної політики, подання власних пропозицій та сприяння узгодженості дій місцевої влади та у вирішенні питань, що пов’язані з життям молоді [4].

Забезпечення дієвої участі молоді у вирішенні місцевих чи регіональних справ потребує врахування соціальних, економічних та культурних змін, які відбуваються у кожній громаді. У свою чергу це потребує наявності постійної представницької структури. Такі утворення у кожній країні мають свою назву: «молодіжні парламенти», «молодіжні комітети», «молодіжні ради» тощо. Відповідно до Закону України «Про основні засади молодіжної політики», молодіжна рада – це молодіжний консультативно-дорадчий орган, що може утворюватися при Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування з метою залучення молоді до формування та реалізації молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях [2].

У сучасних умовах велика увага приділяється розвитку молодіжної політики на рівні територіальних громад. Оскільки обґрунтована політика формується на основі даних у яких відображається становище молоді, її прагнення, потреби та проблеми у конкретних селах та містах. Стратегія молодіжної політики на місцях передбачає застосування всіх наявних ресурсів. Відповідно, напрями роботи з молоддю повинні формуватися зважаючи на її потреби та інтереси у кожній конкретній громаді. Незважаючи на те, що Україна здійснила ряд важливих кроків щодо реформування молодіжної політики, це є лише початком розбудови державної системи молодіжної роботи [3, с. 36]. Саме молодіжна участь – це та можливість впливати на питання, що стосуються безпосередньо молодих людей. Оскільки саме активна участь молоді є основою розвитку громадянського суспільства та передбачає: дієве самоуправління, розвиток молодіжної інфраструктури (молодіжні простори та молодіжні центри); розвиток молодіжного лідерства; навчання молоді демократичним правам та свободам.

Головна мета молодіжної участі обумовлюється пріоритетами молоді, в порівнянні з іншими формуваннями населення, в критеріях готовності ризикувати в середовищі невідомості, простіше пристосуватися до швидких змін формування, бути динамічними, і, що, безперечно важливо, – значно інноваційними. Тому заохочення інноваційного потенціалу молоді є основним інструментом суспільно-політичного, та економічного прогресу, що однозначно, має братися до свідомості, при створенні державної, молодіжної політики і повніше інтегруватися в практику молодіжної діяльності.

Специфіка функціонування молодіжних рад. Члени молодіжної ради можуть обиратися до їх складу шляхом виборів або ж призначатися. Учасники можуть бути незалежними чи представниками різноманітних громадських організацій та політичних партій. В ідеалі, з метою забезпечення участі у роботі таких комітетів представників всіх груп населення, їх склад повинен відображати соціальну структуру місцевої громади [5, с. 29]. Наявність подібного утворення має переваги не лише для молоді, яка стає суб'єктом прийняття певних рішень, але і для місцевих органів влади, які можуть, які на основі цього зможуть приймати більш актуальні рішення, що будуть орієнтовані на вирішення проблем, що наявні у громаді. З іншого боку, молоді люди зможуть дивитися на це з іншої сторони та роботи свій вклад у розвиток регіону.

Молодіжні ради, як консультативно-дорадчі органи виконують ряд функцій, серед яких можемо виокремити наступні [2]:

- сприяють реалізації права молоді на участь у формуванні та реалізації молодіжної політики;
- формують та надають пропозиції висновки чи рекомендації з питань формування чи реалізації молодіжної політики;
- спільно з іншими громадськими об'єднаннями розробляє пропозиції щодо пріоритетів молодіжної політики на регіональному чи місцевому рівнях;
- здійснює моніторинг та оцінку молодіжної політики;
- бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію молодіжної політики тощо.

Створення дієвого дорадчо-консультативного органу, тобто молодіжної ради, може слугувати ефективним механізмом комунікації молоді з місцевою владою та активного залучення молодого покоління до участі у житті громади. Оскільки учасники молодіжної ради можуть надавати рекомендації власні рекомендації, розробляти проекти, а також брати участь у засіданнях профільних робочих груп. Кроками до реалізації може слугувати розробка стратегії участі молоді у роботі органів місцевого самоврядування, визначити пріоритетні напрямки роботи, сформувати склад учасників та налагодити ефективну комунікацію та співпрацю [7, с. 28]. Таким чином, можна створити інституційну одиницю в ОТГ для здійснення ефективного діалогу молоді з владою і налагодження співпраці між ними.

Не менш важливим фактором на шляху до створення дійсно ефективних молодіжних рад є навчання молодого покоління, зокрема засобами неформальної освіти. Особливо це має значення, коли процес формування і налагодження роботи молодіжної ради відбувається вперше, а це потребує певної підготовки та розуміння процесу. Насамперед, для молоді важливо з'ясувати систему роботи органів місцевого самоврядування, навчитися правильно застосовувати засоби впливу на місцеву владу. Окрім цього, не менш важливим буде навчити молоде покоління розбиратися з процесами публічного прийняття рішень, юридичними особливостями роботи молодіжних рад та напрацювати

навички адвокації і ведення переговорів. Саме для цього зараз активно проводяться різноманітні тренінги та воркшопи, нерідко за підтримки іноземних партнерів, аби передати цей досвід молоді.

Висновки. Таким чином, Молодіжні ради як консультативно-дорадчі органи є важливим елементом налагодження діалогу між місцевою влади та молодого покоління. З їх допомогою можна забезпечити повноцінне партнерство на всіх етапах формування та реалізації молодіжної політики, а також її подальшої оцінки. Цей орган має важливе значення у першу чергу як можливість представництва інтересів молоді у громадах. При цьому, надзвичайно важливим є сформувати поняття «участь молоді» у самого молодого покоління, оскільки будь-яка молодіжна рада повинна знати коло своїх можливостей та принципи діяльності. Молодіжна рада – це, в першу чергу, можливість впливати на рішення сільської чи міської ради, в межах своїх компетенцій вона сама може ініціювати та розробляти певні пропозиції, а по-друге, це є можливість контролю та оцінки діяльності органів місцевого самоврядування у сфері молодіжної політики. Без підтримки та належної комунікації з молодим поколінням буде складно зрозуміти їх потреби. Молодіжні ради – це, насамперед, важливі умови інтелектуального, фізичного та творчого розвитку молодого покоління, їх самореалізація як і у власних інтересах, так і на користь громади. Як ми можемо бачити, навіть на локальному рівні, за умови раціонального підходу, участь молоді може надати ресурс для розвитку громади в цілому.

Список використаної літератури

1. Головатий М. Ф. Соціологія молоді: курс лекцій. К. : МАУП, 2006. 304 с.
2. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 № 1414-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата звернення: 05.12.2022)
3. Комарова Н. М., Пеша І. В. Вивчення становища молоді Київської області з метою формування обґрунтованої молодіжної політики: звіт за результатами дослідження. Київ, 2017. 77 с.
4. Про затвердження типових положень про молодіжні консультативно-дорадчі органи: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 № 1198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.12.2022)
5. Скажи своє слово! Посібник з Переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті / пер. з англ. ВМГО «Клуб міжнародного співробітництва «Мандри»». Біла Церква : «Час змін інформ», 2016. 142 с.
6. Смокова Г. Державна молодіжна політика в Україні: поняття та сутність. *Європейський правовий і політичний дискурс*. 2019. Вип. 6. №5. С. 137–142. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-5/21.pdf> (дата звернення: 01.12.2022)
7. Ткачук Ю., Репицький Т. Активізація молоді та залучення до діяльності з розвитку громад. Практичний посібник для місцевої влади. Київ, 2019. 52 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/405/Youth_Engagement_Practices.pdf (дата звернення: 07.12.2022)

YOUTH COUNCILS AS A TOOL FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF YOUTH POLICY IN UKRAINE

Iryna Yermolenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Sciences
Volodymyrska str., 60, 02000, Kyiv, Ukraine*

Youth is the main strategic resource of any country. It is the formation of an effective youth policy that can ensure the maximum self-realization of the young generation, especially in today's conditions. The article substantiates the thesis that youth councils as consultative and advisory bodies are an important element of youth voice and a tool for the formation and implementation of youth policy in Ukraine. The author examines the peculiarities of the formation of youth councils and their role in the implementation of youth policy. It is noted that the practice of creating youth councils is quite new for Ukraine and therefore raises certain questions and difficulties. Today, Ukraine is going through complex transformational processes. It is the youth councils that unite active, conscious and goal-oriented young people who can offer new ways of community development and ensure a systematic, transparent and effective youth policy. The importance of youth as a social category of society that will shape the agenda in the future is described in detail. It was determined that the creation and functioning of youth councils is one of the most priority ways of involving the young generation in the formation, implementation and evaluation of youth policy. Youth policy can be effective only in the case of direct participation of youth in its formation, by taking into account the position of youth during decision-making and involvement in its implementation. The extent to which youth councils will be able to be a real tool of democracy and influence decision-making regarding youth policy in the community or region will be a marker of their ability to be effective. Youth councils are an important element of youth policy in general, because the process of active youth participation is an important mechanism of youth influence on community development and satisfaction of their own needs and interests. Based on the analysis of the essence and functions of youth councils, a number of positions have been determined that can contribute to their effectiveness and efficiency.

Key words: youth, state youth policy, youth policy, civil society institutions, youth councils, youth participation, territorial community.

УДК 32.321:323.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.14>

ФЕНОМЕН АНТИПОЛІТИКИ: СУТНІСТЬ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

Роман Іващенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Феномен антиполітики вирізняється різноманітністю визначень і проявів у політичній практиці. В широкому розумінні антиполітика – це погляди та діяльність, що опонують традиційній політиці, дискурс недовіри до бюрократії та політичного істеблішменту. Поняття антиполітики з'явилося в науковому дискурсі ще в 60-х рр. XX ст., його концептуалізація пов'язана з розвитком і дослідженням дисидентських ідей та рухів в Центральній-Східній Європі. Перші спроби пояснити антиполітику належать східноєвропейським інтелектуалам і дисидентам Д. Конраду, В. Гавелу, Ч. Мілошу, М. Кундері, які розглядали її стратегією спротиву тоталітарним/авторитарним режимам, моральною позицією відмови від авторитарних порядків і політики, прихильністю до «неполітичної політики», політизацією індивідів, які не стають політиками, а впливають на неї своїм громадським авторитетом. Інтерес до антиполітики знову з'являється на межі XX–XXI ст. як відображення викликів ліберальним політичним системам, зумовленим бюрократизацією державних інститутів, неефективним управлінням і політичною комунікацією. Їхнім наслідком стали недовіра до влади та державних інститутів, політична апатія, зниження участі громадян у традиційній представницькій політиці, абсентеїзм. Відтак, елементами антиполітики в демократичних суспільствах визначені деполітизація та реполітизація. Деполітизація виявляється в абсентеїзмі та мовчазній згоді з домінуючими парадигмами та стратегіями державної політики; реполітизація – створює запит на радикальні зміни політичної системи. Реполітизація зумовлює появу антиполітичних, антиістеблішментських рухів і партій, які в останнє десятиліття здобувають значну електоральну підтримку, використовуючи популістські гасла. Це дає змогу «антиполітичним» партіям інтегруватися в управлінські системи та реалізовувати антисистемні стратегії. Обґрунтовано висновок, що антиполітика є об'єктивним явищем, пов'язаним передовсім з відчуженням індивіда та суспільства від політики, однак має різні форми прояву та наслідки залежно від політичного режиму.

Ключові слова: антиполітика, деполітизація, реполітизація, дисидентство, абсентеїзм, антиістеблішментський рух, відчуження, політичний режим.

Сучасна епоха характеризується радикальною трансформацією всіх сфер суспільного буття, переосмисленням принципів життя та діяльності індивіда. Ця тенденція не оминула й політику як інституційну основу, організуючий і управлінський механізм будь якого суспільства. В масовій свідомості все більше утверджується критичне сприйняття існуючих форм політики, недовіри до її здатності виконувати важливі суспільні функції, представляти зростаюче розмаїття інтересів. На рівні індивідуальної свідомості та поведінки це виявляється у недовірі до інститутів влади та держави загалом, а відтак їхній делегітимації через зниження електоральної підтримки та зосередженні громадян на приватних інтересах і втрати їхнього зв'язку з суспільними стратегіями, які все більше розглядаються політикою еліти та істеблішменту. Ці тенденції неминуче знайшли відображення у політологічному дискурсі та суспільних дебатах. Актуалізація та поява нових контрверсійних-термінів – постполітика, неполітична політика, аполітична політика та антиполітика цьому

підтвердження. Відзначимо, що вони є свідченням розчарування і зростання недовіри широких верств населення до політичної та інституційної форм передовсім ліберальних демократій, зростання їхньої неефективності, пошуку нових форм громадянської участі.

Серед цих понять для аналізу ми обрали поняття «антиполітики» як набору цінностей та переконань, які протистоять традиційній політиці і прагнуть радикальної або повної трансформації політичної системи. Хоча антиполітика як феномен і елемент дискурсу не є новими, його сучасна актуальність зумовлена реформістським характером епохи і прагненням структурувати нові явища суспільно-політичного життя. В цьому контексті вивчення і концептуалізація феномену антиполітики як чинника взаємопов'язаних з ним низки політичних явищ та їхніх наслідків має методологічну актуальність. Дослідження форм, джерел, проявів антиполітики дає змогу розробити стратегію системної реакції на подразники, щоб знизити рівень конфронтації в суспільстві чи неефективності інститутів.

Незважаючи на значну кількість наукових праць в західній літературі, де сформува-лись різні підходи та наукові школи інтерпретації явища антиполітики, його дискусійний зміст, неоднозначність інтерпретацій актуалізують подальше його дослідження і концептуалізацію. До того ж українські науковці в розробленні проблематики антиполітики фокусуються поки на дослідженні наслідків антиполітики – передовсім на утворенні і функціонуванні антиполітичних, антисистемних, антиістеблішментських партій, партій нової політики. Ця проблематика знайшла відображення в наукових розвідках Ю. Копинця [3], В. Литвина [4], М. Светлакової [6], Т. Федорчак [8], Г. Шипунова [9] та ін. Значно детальніше феномен антиполітики вивчали західні науковці – Е. Фостер, П. Бернем, Л. Дженкінс, Н. Ален, С. Бірч та ін. Вони фокусують увагу на суті та причинах появи антиполітики, її впливі на суспільно-політичні комунікації та державні інститути.

Відтак, **метою** цієї статті є критичний аналіз теоретичних інтерпретацій антиполітики, визначення її характеристик та розвитку. Комбінація різних підходів до вивчення антиполітики дозволить розгорнуто дослідити сутність феномену.

Сучасні інтерпретації антиполітики (*anti-politics*) в широкому розумінні визначають її як переконання та діяльність, що суперечать традиційній політиці ліберальних держав [див., напр. : 9]. Однак це поняття з'явилося в словнику соціальних наук значно раніше. Зокрема, одна з перших згадок антиполітики припадає на кінець 60-х рр. XX ст. Її інтерпретація відображала ідеї і сприйняття політичної реальності авторитарного соціалістичного суспільства дисидентськими групами Центрально-Східної Європи. Вони окреслювали антиполітику як негативне явище зумовлене домінуванням тоталітарно-авторитарної системи та ідеології, які викликали спротив та виникнення дисидентських рухів в Угорщині, Польщі та Чехословаччині. Антитоталітарні інтерпретації антиполітики належать Д. Конраду, В. Гавелу, Ч. Мілошу, М. Кундері. Зокрема, угорський інтелектуал Д. Конрад в одноіменній праці окреслив своє бачення феномену антиполітика, апелюючи до факту, що будь-яка політика веде до встановлення тотального контролю над індивідом: «Політика любить влаштуватися зручно, вона займає все ліжко, увесь будинок, нас самих, наш мозок, наші розмови, наші потаємні бажання, і, таким чином, ми перетворюємося на мавпу, на мавпу, яка на параді гордо височить над натовпами людей, що марширують перед нею» [2, с. 3]. В широкому сенсі Д. Конрад розглядав антиполітику способом встановлення державою тотального контролю над людиною, використовуючи ілюзію політичної участі та формування лояльних «політичних» мас. Внаслідок цього суспільно-політичний простір стає девіантним та конформістським. Це відмежовує індивіда як потенційного учасника та суб'єкта політичного процесу з його власної згоди. Відповідно одновекторний політичний процес, відсутність плюралізму ідей та думок, потужна владна вертикаль

і унеможливлення легального функціонування опозиції і є передумовами антиполітики. Сам же феномен антиполітики Д. Конрад означував як «політизацію людей, які не стають політиками, не приймають ніякої участі у владі, проте, впливають на владу через власний моральний, культурний, соціальний авторитет» [7, с. 30]. Чеські дисиденти, зокрема В. Гавел, розглядали антиполітику моральним і риторичним конструктом, відмовою від тоталітарного політичного порядку, яка відкриває радикально інший світ людських відносин («людського порядку»), ніж світ реальної політики, заснованої на пануванні та примусі. Іншими словами антиполітика східноєвропейськими дисидентами інтерпретувалась несприйняттям та неучастю в «реальній» політиці як дегуманізуючого світу насильства та контролю.

Такі погляди на антиполітику були співзвучні ідеям Г. Маркузе, його концепції «одновимірної людини». Він вважав, що індивіди свідомо обирають шлях найменшого супротиву, тобто стають політиками поза політикою, і безпосередньо участі в ній не приймають, делегуючи повноваження владі. «В наш час політична влада відстоює свої права, контролюючи машинний процес і технологічну організацію механізму виробництва. Уряди розвинутих індустріальних суспільств і тих, що розвиваються, можуть утриматися при владі й мати безпеку тільки за умов успішної мобілізації, організації й використання технічної, наукової та механічної продуктивності, які відповідають індустріальній цивілізації» [6, с. 96].

Впізнавані в дисидентських колах ідеї Д. Конрад переніс на простір Центральної Європи, оголосивши антиполітичну політику «стратегією політичного спротиву», характерною рисою цього регіону в той час, коли традиційні політичні засоби не працювали під тиском впливу ззовні [1, с. 58]. Унеможливлюють зростання антиполітики ліберально-демократичні принципи, які дають змогу політичним акторам і звичайним індивідам реалізовувати плани, які створюються в процесі класичної політичної комунікації. Відбувається відхід від принципу передачі повноважень владі і самовідчуження від політики. Таким чином, вважали дисиденти, здійснюється відхід від тоталітаризму і переналаштування всієї політичної системи. Антиполітика ототожнювалася з насиллям, бо державний апарат створений на засадах насильства і знищення будь-якого інакомислення. Вочевидь, така політика веде до «смерті» політичної системи. Якщо первинна політична одиниця (індивід) не знайде шлях до реінкарнації демократичних відносин, то цикл антиполітики буде нескінченим без розуміння важливості внутрішніх трансформацій [12, с. 2].

Потужним фактором унеможливлення авторитарної «політики» стала прихильність дисидентів до «неполітичної політики» – центрального принципу дискурсу громадянського спротиву. Це призвело до повної нежиттєздатності політики в умовах комуністичного дискурсу [13, с. 33]. Однак, відразу до політики завадили громадянському суспільству визначити свої відносини з державою, перешкодила утворенню правових інституційних форм, необхідних для реалізації власних ліберально-демократичних ідеалів. Справжня демократизація може відбуватися тільки в обох сферах – в суспільстві, і в політичній системі. За відсутності одного з елементів відбувається, описана Д. Конрадом, антиполітика.

Опозиційний характер громадянського суспільства в комуністичних режимах в поєднанні з наголосом на солідарності та спільності призвели до того, що громадянське суспільство розглядалося як єдине утворення. Але єдність по суті виявилась штучною і базувалася на схильності до надмірного спрощення. Відсутність критичного мислення і політичної участі веде до формування антиполітики, в якій присутня ілюзія вибору, участі та впливу. Створювався образ опозиції, як певної девіації, а це унеможливлювало формування плюралістичного громадянського суспільства.

Концептуальне формування антиполітики в межах критики комуністичного дискурсу дозволяє окреслити його чіткі рамки та визначити умови прояву феномену. В працях Д. Конрада антиполітика дорівнює тоталітаризму, а саме, свідомій лояльності громадян до сталих політичних відносин в межах режиму, які повністю нівелюють індивіда як політичного актора й трансформують його в системний елемент.

З крахом Радянського Союзу, західні науковці зайнялися детальнішим дослідженням феномену антиполітики. І на межі XX та XXI сторіч історія антиполітики переходить у вимір функціонування демократичних режимів. Науковці відходять від отождествлення антиполітики та авторитаризму/тоталітаризму і фокусуються на поясненні антиполітики як неефективного політичного управління. Ґрунтовне дослідження феномену антиполітики характерне для американської школи, яка досліджує причини появи антиполітики, визначає її межі та вплив на політичну систему, оскільки східноєвропейські дисиденти означували антиполітику як похідне явище від тоталітаризму, що виникало в процесі суспільно-політичного протесту. Зокрема, Б. Стокер та К. Хей визначають «антиполітику, як «провалля» між управліннями та тими, над ким здійснюється управління». Антиполітика в такому сенсі розглядається наслідком демократичних відносин, в яких розвиток суспільних комунікацій не встигає за політичними змінами, оскільки консервативні еліти не вважають за доцільне реформувати інститути столітньої давності [11, с. 9]. Тому елементами та передумовами антиполітики стала деполітизація та реполітизація суспільних відносин. Сучасні політичні відносини потребують реполітизації та реорганізації для недопущення неефективної комунікації в політичному вимірі. К. Хей вбачає за необхідне створити багаторівневе управління через пропозицію нових поглядів на роль політиків, зокрема відмовитися від армії бюрократів, визначити чіткі межі впливу держави на громадянина та його свободу, переозначити природу громадянства. Всі ці аспекти й визначають природу антиполітики.

Однак американська школа у вивченні антиполітики не змогла запропонувати єдиного визначення антиполітики. Н. Ален та С. Бірч зазначають, що «антиполітика – це дуже широке поняття, яке стосується того, як переконання та практики створюють взаємопов'язані виклики для авторитету та легітимності ліберально-демократичних державних інституцій». Вони пов'язують його з деполітизацією, визначаючи її аналогічно антиполітиці Д. Конрада: деполітизація – це заперечення вибору, свободи волі та обдумування, необхідних у будь-якому демократичному суспільстві. Деполітизація тотожна антиполітиці у «відношенні громадської незаангажованості, яка проявляється у зниженні участі громадськості у виборах і партіях, а також у мовчазній згоді з домінуючими парадигмами державної політики» [11, с. 23].

Американська школа досліджує антиполітику як явище об'єктивне, яке потребує сприйняття та формування адекватної стратегії інституційної відповіді. Сама по собі антиполітика ілюструє неефективність функціонування політичної системи незалежно від типу політичного режиму. В умовах тоталітаризму антиполітика проявляється в унеможливленні існування опозиції і будь-якого інакомислення, що автоматично робить систему нездатною реагувати адекватно на виклики, оскільки рішення державних інститутів не можуть піддатися критиці. Консервація політичного режиму веде тільки до занепаду, бо рано чи пізно не буде кадрів чи акторів, які могли б вирішити проблему постійно зростаючої політичної кризи. В умовах демократії антиполітика, на думку представників американської школи, проявляється в неадекватному сприйнятті політичної реальності та архаїчності політичних інститутів. Бюрократія є чи не найбільшою проблемою західних демократій. Тривалий процес обробки та аналіз політичних процесів часто не призводить до очікуваних наслідків,

що призводить до критичних помилок правлячих еліт. Л. Дженкінс вважає їхньою причиною постійну циркуляцію еліт. Через «погане або невдале управління політичні партії втрачають власний електорат». Зміна правлячої партії не змінює в одну мить принципи функціонування системи. Відповідно, можливість вирішення суспільних проблем є низькою. Л. Дженкінс пояснює, що двопартійна система в США не дозволяє вирішити реальні проблеми, оскільки люди в урядових кабінетах досить часто працюють за принципом своїх попередників [16]. Це явище – назване «демократичною прогалиною» – перешкоджає адекватній та якісній роботі політичних інститутів. Неналежне функціонування інститутів зумовлює політичне відчуження між елітою та громадянами. За таких умов зростає корупція, абсентеїзм та політичний нігілізм [11, с. 21]. Громадяни за замовчуванням перебувають в умовах, в яких вони мають обмежений вибір з двох варіантів. З покоління в покоління це стає традицією і люди добровільно погоджуються на подібний штучний конструкт.

На сучасному етапі антиполітика почала набувати нових форм, зокрема, «повстансько-популістичних рухів, які стверджують, що вони можуть підштовхнути державу до ефективнішого функціонування за допомогою більш автентичної політики» [11, с. 75]. Отже, важливим чинником появи антиполітики є вертикаль влади. Її рух до традиційної бюрократії «знизу до верху» призводить до політичного відсторонення значних груп громадян від політичного процесу. В цьому контексті британська школа антиполітики пропонує створення «мета-уряду» та багаторівневого управління – через пропозицію нових ідей стосовно ролі політиків, масштабу держави, аналізу та способів вирішення наслідків антиполітики або ж адаптації системи під неї. Отже, антиполітика є наслідком відчуженням від традиційних форм управління та політичної комунікації. Представники американської та британської шкіл сприймають існування антиполітики в політичному дискурсі й політичних практиках об'єктивним фактом і прагнуть розробити нові форми міжінституційних комунікацій, щоб вчасно та адекватно реагувати на виклики, які потенційно можуть з'явитися.

Східно-європейські науковці, та більшість українських, продовжують вбачати в антиполітиці виключно негативні конотації через деструктивні наслідки. Держави Східної Європи в процесах інституційних трансформацій орієнтуються на стандарти розвитку західних ліберальних демократії, які пов'язують антиполітичні настрої та сили з антисистемністю.

Однак, антиполітика на сучасному етапі – це повноцінний елемент політичного дискурсу демократичних суспільств. Американські науковці, зокрема Л. Дженкінс, підкреслюють, що вона є можливістю по-новому поглянути на функціонування політичних партій, акторів, інститутів і розробити стратегії вирішення проблемних питань, які неспроможні подолати традиційні політики та інститути. Окремо варто відзначити, здатність антиполітики блокувати поширення політичного відчуження в системі комунікацій. Цей принцип працює тільки в більшості політичних груп. Антиполітичні або ж антиістеблішментські рухи хоч і мають переважно популістський характер, однак, часто наголошують на найбільш проблемних точках діючої політичної системи. Перевага, цього підходу в тому, що панівна еліта і інституційний персонал повинні адаптуватися до викликів і розробляти стратегії відповіді на виклики. В авторитарних і тоталітарних режимах такої функції немає, оскільки заперечується сам факт політичної участі неправлячих груп. Відповідно, жодного аналізу та спроб вирішення кризових питань немає. Наростання політичних проблем веде або до революції і докорінної зміни системи, або до повної ліквідації політичної ідентичності та самоідентифікації індивіда.

Представники американської та британської шкіл, які досліджують антиполітику та деполітизацію, визначили її проявами відмову від політики, розчарування традиційними формами політики та мовчазну згоду з неоліберальною ідеологією. Наприклад, П. Бернем у дослідженні 2001 р. опирався на аналіз лейбористського уряду Тоні Блера у Великій Британії. Блер штучно створив умови, за яких суперечливі неоліберальні реформи були представлені як «неминучі та необхідні» через тиск на парламент. Це в подальшому мало створити ефект «мовчазної згоди», незначне падіння рівня електоральної підтримки, але згодом, переросло у мобілізацію електорату та безсумнівну підтримку будь-яких урядових рішень [14]. Е. Фостер використала концепції антиполітики та деполітизації, щоб теоретизувати проникнення неоліберальної ідеології в рамках політичної дії, спираючись на роботи М. Фуко. Ці дослідження розглядають деполітизацію як найважливішу концепцію, що «діє на зв'язку між мікро-трендами/мікрорівня (незалучення окремих громадян), інституційними механізмами та реформами мезорівня (способи управління) та ідеологіями макрорівня і домінуючими моделями зростання» [15].

Очевидно, що це не межа дослідження антиполітики та всіх її похідних явищ. Сам феномен є доволі дискусійним та багатоваріантним. Відтак, за останні півстоліття з'явилося щонайменше десять різних інтерпретацій антиполітики. Значний внесок в дослідження антиполітики, деполітизації, реполітизації, зробила британська наукова школа. Британські та американські науковці досліджують всі аспекти політичного дискурсу, щоб пояснити феномен антиполітики, причину його появи, способи використання негативного досвіду для позитивних інституційних трансформацій, вплив антиполітики на політичний дискурс і функціонування антиполітики в умовах ліберальної демократії.

Підсумовуючи викладене, окреслимо еволюцію концептуалізації антиполітики, що відбувалася в межах чотирьох етапів: 1) кінець 60-х рр. XX ст. – характеризувався появою терміну і його ототожненням з тоталітаризмом; 2) кінець 80-х рр. XX ст. – антиполітика розглядається негативним явищем, яке виявляється через корупцію, абсентеїзм, політичне відчуження та аномію; 3) початок XXI ст. – антиполітика осмислюється способом реструктуризації політичної системи та інститутів, засвоєнням негативного/позитивного досвіду і формування об'єктивних висновків задля оптимізації політичної комунікації та інституційного управління; 4) кінець 10-х рр. – початок 20-рр. XXI ст. – антиполітика набирає форм популістського протесту проти традиційних політичних режимів, ставить під сумнів доцільність діючої політичної системи, місце індивіда в політичному дискурсі, роль і місце політичних акторів.

Антиполітика є новітнім унікальним явищем, яке проявляється незалежно від рівня демократизації суспільства, розвитку державних інститутів, залучення індивідів до політики. Оскільки, політична система не може бути ідеальною, в ній постійно будуть наростати суспільно-політичні проблеми. Збільшення кількості проблем формує суспільний протест, саме в цьому і суть антиполітики, яка може стати потенційним каталізатором перезапуску системи.

Різноманітність визначень та проявів антиполітики актуалізує питання: чи вирішує проблему антиполітики утвердження демократії? Досвід західних демократій демонструє, що ні, оскільки сутність антиполітики протиставляти «нове» «старому», що не однак, не вирішує реальних суспільних проблем. Тому головним аспектами дослідження проблематики антиполітики постають суспільно-політичні комунікації, виконання державними інститутами нормативно визначених функцій та їхню доцільність в тому чи іншому секторі управління. Поява антиполітичних чи антиістеблішментських

рухів дозволяє зрозуміти суспільні тренди, доцільність існування інститутів, недоліки ліберальних демократій. Антиполітика допомагає змінити сам тип мислення суспільства як політичної нації, пришвидшує еволюцію політичної системи та всієї мережі політичних комунікацій. Проблема антиполітики можна вирішити послуговуючись виключно інструментами політики. Заперечення та відхилення сталих суспільно-політичних принципів та зміна керівного інституційного управління дає змогу перезавантажити політичну систему. В цьому контексті антиполітика виступає тотожним явищу політичного відчуження, а дуже часто головним каталізатором, наприклад (абсентеїзм, корупція, узурпація влади, бюрократизація).

Список використаної літератури

1. Донська А. Політична обумовленість концепту Центральної Європи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філософія. Політологія.* 2014. С. 57–61.
2. Дьордь Конрад. Антиполітика в літературі? *Всесвіт.* 2006. URL: https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/201/41/?fbclid=IwAR3E4PZZwRZTXNH2LZQd5SPzoTEKJ9s3BL1Yvwq6AYvH0ZFW_AGTP1ohYsw (дата звернення: 26.11.2022)
3. Копинець Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. *Політикус : наук. журнал.* 2020. № 3. С. 44–52.
4. Литвин В. Феномен антиістеблішментських партій : на прикладі країн Центрально-Східної Європи. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Ігор Осадчук. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2019. Вип. 3. С. 261–268.
5. Маркузе Г. Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія* : Хрестоматія. Київ : Либідь, 1996. С. 87–134.
6. Светлакова М. Антисистемні партії як реальна загроза усталеним партійним конструкціям італійської республіки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* 2019. Вип. 24. С. 294–300.
7. Секо Я. Дискурс Центральної Європи в публіцистиці 1980-х – початку 1990-х років. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.* Серія : Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 25–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2017_19_5 (дата звернення: 02.11.2022).
8. Федорчак Т. Зростання популярності антисистемних (нетрадиційних) партій у Чехії. *Медіафорум: аналітика, прогнози. інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. 2021. Том 9. С. 50–63. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/index.php/mediaforum/article/view/239/172> (дата звернення: 27.10.2022).
9. Шипунов Г. Політичні партії нової політики: основні підходи до концептуалізації й індикатори визначення. *Вісник Львівського університету. Сер. : філософсько-політологічні студії.* 2018. Вип. 17. С. 248–255.
10. Anti-politics (definition). URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/anti-politics?q=antipolitics> (дата звернення: 15.11.2022).
11. Anti-Politics, Depoliticization and Governance. Ed. by P.Fawcett, M. Flinders, C. Hay, M. Wood. Oxford : Oxford University Press, 2017. 326 p.
12. Balibar Étienne. From Violence as Anti-Politics to Politics as Anti-Violence. *Critical Times.* 2020. Vol. 3. Issue 3. P. 384–399. URL : <https://read.dukeupress.edu/critical-times/article/3/3/384/170817/From-Violence-as-Anti-Politics-to-Politics-as-Anti> (дата звернення : 15.11.2022).

13. Brannan T. From 'antipolitics' to 'anti-politics': What became of East European 'civil society'? *Working Paper Series, Development Studies Institute*. 2003. № 03–41. 53 p. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/138387/WP41.pdf>
14. Burnham P. New Labour and the Politics of Depoliticisation. *British Journal of Politics and International Relations*. 2001. Vol. 3, No. 2. P. 127–149.
15. Foster E., Kerr P., Byrne C. Rolling Back to Roll Forward : Depoliticisation and the Extension of Government. *Policy and politics*. 2014. Vol. 42. Issue 2. P. 225–241.
16. Jenkins L., Bates S. (De)politicization and the Father's Clause parliamentary debates. *Policy and politics*. 2014. Vol. 42, No. 2 P. 243–258.

PHENOMENON ANTIPOLITICS: THE ESSENCE AND EVOLUTION

Roman Ivashchenko

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Phenomenon antipolitics shows a variety of definitions and manifestations in a political practice. In a broad understanding antipolitics is opinions and activities, which oppose traditional politics, discourse lack of confidence in bureaucracy and political establishment. Although concept antipolitics appeared in scholar discourse in the 60s of the XX century, its conceptualization is connected with development and research of dissident ideas and movements in Central-eastern Europe. First attempts to explain antipolitics belong to Eastern Europe intellectuals' and dissidents: D. Conrad, V. Havel, C. Milosz, M. Kundera, who considered its strategy against totalitarianism\authoritarianism regimes, moral position rejection from authoritarian principles and politics, sympathy to «nonpolitical politics», politicization of individuals, who do not become politicians, but they influence on its own civil authority. The interest in antipolitics appeared again on the border of the 20th-21st centuries as a reflection of challenges liberal political system, caused by the bureaucratization of state institutions, ineffective management and political communication. Their consequence was distrust of the authorities and institutions of state, political apathy, reduction of citizen participation in traditional representative politics, absenteeism. Therefore, elements of antipolitics in democratic societies determined depoliticization and repoliticization. Depoliticization manifests in absenteeism and acquiescence with dominant paradigms and strategy of state policy; repoliticization – creates a request for radical changes in the political system. Repoliticization causes the emergence of anti-political, anti-establishment movements and parties, which have acquired significant electoral support in the last decade, using populism slogans. This gives an opportunity for «anti-political» parties to integrate in governance systems and realize anti-system strategies. Reasonable conclusion, antipolitics is an objective phenomenon, bound with individual alienation and society from political alienation first of all, however antipolitics has different forms of manifestation and consequences depending on the political regime.

Key words: antipolitics, depoliticization, repoliticization, dissidence, absenteeism, anti-establishment movement, alienation, political regime.

УДК 327.82:316.77(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.15>

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ

Валентина Кубко

<https://orcid.org/0000-0003-0433-2013>

*Національний університет «Одеська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин та права
просп. Шевченка, 1, 65044, м. Одеса, Україна*

Проаналізовано сутність культурної дипломатії як складової публічної дипломатії у контексті стратегічних комунікацій України. Досліджено визначальні характеристики понять «стратегічні комунікації», «публічна дипломатія» та «культурна дипломатія».

Розглянуто інституалізацію стратегічних комунікацій та публічної дипломатії завдяки затвердженню Комунікаційної стратегії та Стратегії публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України. Подано політику культурної дипломатії як системної та цілеспрямованої діяльності, що впливає на питання національної безпеки, зовнішньополітичних завдань та міжнародного іміджу, відкриває перспективи соціально-культурного, економічного розвитку держави, позитивно відзеркалюється на внутрішній політичній стабільності та баченні майбутнього.

Звернено увагу на необхідність координації та співпраці закордонних дипломатичних установ України з Українським інститутом, а також іншими державними органами, громадськими організаціями та агентствами, які розвивають культурну дипломатію.

Акцентовано увагу на актуальності застосування інструментів публічної дипломатії з метою просування національних інтересів України. Визначено основні завдання культурної дипломатії, умови та чинники, які є важливими для її розвитку.

Важливим аспектом для формування позитивного іміджу України у світі є UkraineNow – бренд, що покликаний демонструвати Україну як відкриту сучасну країну.

Зроблено висновки, що культурна дипломатія як інструмент «м'якої сили» визнається актуальним напрямком державної політики у зв'язку з необхідністю оперативного розв'язувати питання національної безпеки, позитивного міжнародного престижу, налагодження глобальних комунікацій.

Пріоритетним завданням за нинішніх умов є розширення державної культурної політики щодо популяризації ціннісних пріоритетів суспільного розвитку в умовах зовнішньої агресії і відповідно економічного спаду; суттєва протидія розповсюдженню деструктивних ідеологічних установок у громадській свідомості; підтримка ідентичності в теперішніх умовах.

Культурна дипломатія у складі публічної дипломатії має стати цілеспрямованою державною політикою, відкривати перспективи соціального, культурного та економічного розвитку держави, сприяти поширенню інформації про країну через проведення культурних і мистецьких заходів. Також завдяки інституалізації і координації діяльності культурних інституцій впливати на думку й поведінку закордонних партнерів відповідно до національних інтересів нашої держави.

Ключові слова: культурна дипломатія, публічна дипломатія, стратегічні комунікації, «м'яка сила», «жорстка сила».

На даний час стратегічні комунікації, публічна дипломатія як їх складова і, відповідно, культурна дипломатія є невід'ємними та ефективними механізмами реалізації державних інтересів України, в тому числі в інформаційній сфері.

Розвиток стратегічних комунікацій безпосередньо впливає на ефективність зовнішньої політики та національної безпеки України, особливо в сучасних умовах зовнішньої агресії. Актуальним є посилення співробітництва з Європейським Союзом та НАТО, які мають вагомий вплив на працездатність у сфері стратегічних комунікацій на національному та регіональному рівнях.

До тематики стратегічних комунікацій зверталися такі вітчизняні дослідники, як Г. Почепцов, А. Баровська, Д. Дубов, С. Соловійов. Також наявна достатня наукова база, яка присвячена публічній дипломатії та її складовим, це вчені: В. Королько, В. Крутько, Є. Тихомирова, Є. Макаренко, О. Тищенко-Тишковець, В. Циватий та ін. Роль культурної дипломатії у розвитку інститутів громадянського суспільства досліджують такі українські науковці, як С. Гуцал, Н. Мусієнко, О. Кучмій, Н. Сербіна, Я. Турчин, Т. Черненко, Г. Луцишин та ін. Зарубіжні вчені, які аналізують питання стратегічних комунікацій, публічної та культурної дипломатії: К. Пол, С. Тетхем, Дж. Віллард, Є. Онух, М. Кілбейн, Дж. Най, Я. Меліссен, Ф. Тейлор та ін.

Вважають, що поняття «стратегічні комунікації» з'явилося у 2001 р. після доповіді Вінсента Вітто, голови наукової ради з оборони (федерального консультативного комітету для надання незалежних консультацій міністрові оборони США). У доповіді «Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination» було висловлено думку, що складні стратегічні комунікації («*sophisticated strategic communications*») можуть визначати порядок денний і створювати контекст, який сприятиме досягненню політичних, економічних та військових цілей [1].

Уперше інструментарій стратегічних комунікацій було чітко окреслено у 2009 р. генеральним секретарем Ради НАТО А. Расмусеном, який запропонував визначити стратегічні комунікації як «скоординоване і належне використання комунікативних можливостей і діяльності НАТО – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків із громадськістю, інформаційних та психологічних операцій у разі необхідності підтримки політики Альянсу, операцій і заходів та з метою просування цілей НАТО» [2].

У Доктрині зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України зафіксоване визначення, яке дублює тлумачення із Доктрини НАТО: «Стратегічні комунікації – скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, інших суб'єктів інформаційної діяльності з метою виконання заходів, спрямованих на просування цілей держави» [3, с. 8; 5, с. 15]. Це поняття узгоджене і в інших документах України: у Воєнній доктрині України, Доктрині інформаційної безпеки України, а окремі аспекти розвитку системи стратегічних комунікацій окреслені також і в інших документах сфери безпеки та оборони.

Т. Черненко запропонувала таке визначення стратегічних комунікацій: процес застосування скоординованих комунікативних засобів інформаційного впливу із залученням зацікавлених сторін з метою досягнення стратегічних цілей держави [6, с. 66].

Стратегічна комунікація як процес із забезпечення національної безпеки держави здійснюється у трьох основних формах: зв'язки з громадськістю (PR), публічна дипломатія, інформаційні та психологічні операції. Звісно, сюди входять також комунікації із засобами масової інформації, протидія дезінформації, міжнародні та національні інформаційні заходи, цивільно-військове співробітництво, інформаційні заходи під час реалізації проєктів цивільно-військового співробітництва, розвідувальне забезпечення реалізації стратегічних комунікацій, діяльність у кіберпросторі (в тому числі у соціальних мережах), залучення ключових лідерів тощо. Цей перелік не є вичерпним і може включати інші види

інформаційно-психологічно-комунікаційної діяльності, які повинні діяти синхронно, але при цьому кожна зі своїми особливостями.

Так, зв'язки з громадськістю це діяльність, що спрямована на досягнення взаєморозуміння між людьми, соціальними групами, класами, націями, державами на основі цілеспрямованого формування громадської думки та управління нею. Як складова стратегічних комунікацій зв'язки з громадськістю орієнтовані, перш за все, на інформування зовнішнього реципієнта і повинні відповідати його базовим світоглядним установкам. Істотним доповненням зв'язків з громадськістю має бути публічна дипломатія, яка доповнює традиційну міждержавну дипломатію.

Вважається, що вперше термін «публічна дипломатія» вжив у 1965 р. Е. Гулліон у зв'язку із заснуванням Центру публічної дипломатії ім. Едварда Р. Мерроу (Edward R. Murrow). На той час центр визначив в одній із своїх праць, що «публічна дипломатія має справу із впливом суспільних соціальних установок на формування та здійснення зовнішньої політики. Це охоплює виміри міжнародних відносин поза традиційною дипломатією... включаючи формування урядами громадської думки в інших країнах; взаємодію приватних груп та інтересів в одній країні з такими в інших... та міжнаціональний потік інформації та ідей» [7, с. 3].

Як зазначає С. Гуцал у статті «Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: визначення концептуальних основ» [8], до 2015 р. в Україні у науковому та експертному дискурсі було фактично відсутнє концептуальне наповнення публічної дипломатії або стратегічних комунікацій. Введення цих понять до Воєнної доктрини України чи укладання Дорожньої карти у сфері стратегічних комунікацій між РНБО України та Міжнародним секретаріатом НАТО, на жаль, також не сприяло внесенню ясності. Проте більшість дослідників та експертів цілком вмотивовано розглядають публічну дипломатію як складову стратегічних комунікацій.

За визначенням Державного департаменту США, публічна дипломатія – це «програми, що фінансуються урядом і спрямовані на інформування чи вплив на громадську думку зарубіжних країн через публікації, кінопродукцію, обміни у сфері культури, радіомовлення та телебачення» [9].

Дослідниця Т. Черненко зазначає, що освітні програми, наукові та культурні обміни, спільні публічні заходи, семінари, конференції, пресконференції, громадські дебати, різні проекти, дослідження, публікації, радіо-, теле-, кінопродукція та відкритий політичний діалог – усім цим інструментам надається надзвичайна вага у просуванні позитивного міжнародного іміджу США [6, с. 66].

Тобто, названі основні інструменти публічної дипломатії покликані донести необхідну інформацію про країну до світової громадськості. По суті цей напрям має вибудовуватися як ініційований та спланований державою системний комунікаційний процес з метою здійснення зовнішньополітичних інтересів через визначені канали комунікації і з використанням наявних інструментів.

Публічна дипломатія є інструментом м'якої сили, основна мета якої – за допомогою різних активів (освіти, культури, мистецтва, моди тощо) інформувати міжнародну громадськість, підтримувати контакти з іншими націями та загалом працювати над створенням позитивного міжнародного іміджу держави, просуванням її культурно-ціннісних, економічних та політичних орієнтирів. Нині публічна дипломатія розглядається як превентивний механізм у зовнішній політиці держави.

Публічна дипломатія України як цілеспрямована політика держави почала інституалізуватися після Революції гідності через створення тих можливих організацій, установ,

які б намагалися впливати на думку, поведінку наших закордонних партнерів відповідно до наших національних інтересів. Успішна розробка і реалізація публічної дипломатії вимагає високого рівня залучення усіх представників влади, державних і недержавних інституцій і відповідно їх скоординованої діяльності.

Про це свідчать також розроблені вперше в історії України «Комунікаційна стратегія» [10] та «Стратегія публічної дипломатії» [11]. Обидва документи затверджені рішенням Колегії МЗС 24 березня 2021 року. Представляючи Стратегію, Дмитро Кулеба зауважив: «...Вперше в єдиному документі систематизовано що, кому, коли і як Україна говорить про себе у світі: ключові меседжі, аудиторії, формати та канали комунікацій. Тепер зміцнення репутації України в світі буде не точковим, а системним, послідовним та цілісним».

У «Стратегії публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки» зазначено, що публічна дипломатія є невід’ємною частиною стратегічних комунікацій держави. Публічна дипломатія – це система заходів, за допомогою яких держава комунікує з громадськістю інших держав та впливає на формування суспільної думки населення інших країн для просування своїх національних інтересів і реалізації зовнішньополітичних цілей. Інструменти публічної дипломатії дають змогу значно розширити охоплення аудиторії, будувати нові партнерства, залучати представників сфер, що перебувають за межами сфери впливу офіційних органів влади (неурядових організацій, бізнесу, аналітичних центрів, освітніх установ, молоді, лідерів суспільної думки та окремих громадян).

Стратегія визначає основними напрямками публічної дипломатії культурну, економічну, експертну, кулінарну, науково-освітню, спортивну і цифрову дипломатії. Реалізація стратегії вимагає збалансованого підходу до планування та реалізації проєктів та заходів у сфері публічної дипломатії, який не ґрунтується лише на культурно-гуманітарній співпраці та розвитку міжкультурних зв’язків з іншими країнами. Інструменти культурної та експертної дипломатії, серед іншого, використовують для просування теми протидії російській агресії (зокрема питань деокупації, порушення прав людини, дезінформації тощо) для політиків, держслужбовців, експертів і науковців іноземних країн, у рамках міжнародних організацій тощо.

Культурна дипломатія є одним з напрямів публічної дипломатії та політики «м’якої сили», метою якої є покращення впізнання України та її культурного розмаїття, формування позитивного ставлення громадян інших країн до України. Культурна дипломатія як напрям зовнішньої політики дає змогу популяризувати і ділитися національними здобутками та досвідом у сфері культури з громадянами інших країн, досягаючи кращого розуміння та довіри.

У Стратегії публічної дипломатії зазначені такі виміри роботи суб’єктів публічної дипломатії у сфері культурної дипломатії: 1) просування сучасного українського кіно, особливо сприяння участі українських фільмів у міжнародних кінофестивалях; 2) просування сучасної української класичної та популярної музики, сприяння спільним міжнародним проєктам; 3) просування сучасного українського театру та перформативного мистецтва, зокрема через участь у міжнародних театральних фестивалях; 4) просування сучасної української літератури, сприяння участі України в провідних міжнародних книжкових виставках, сприяння перекладу та виданню творів українських письменників за кордоном; 5) сприяння видавничим проєктам для публікації іноземними мовами книг і брошур з популяризації історії та сьогодення України; 6) просування українського класичного і сучасного візуального мистецтва, зокрема

за допомогою виставкових проєктів за кордоном, мистецьких обмінів і колаборацій; 7) сприяння популяризації українських креативних індустрій, зокрема дизайну, моди, архітектури тощо; 8) презентація розмаїття українського мистецтва, зокрема представлення української культури й мистецтва в рамках міжнародних фестивалів, форумів, конференцій; 9) сприяння міжнародним дослідницьким проєктам у галузі культури й мистецтва, заохочення іноземних фахівців до вивчення української культури; 10) просування української культурної спадщини; 11) популяризація української мови у світі; 12) сприяння проєктам у галузі культури й мистецтва представників корінних народів і національних меншин.

У роботі за напрямом пропагується тісна координація та співпраця закордонних дипломатичних установ України з Українським інститутом, а також іншими державними органами та агентствами, зокрема Міністерством культури та інформаційної політики, Українським культурним фондом (УКФ), Державним агентством України з питань кіно (Держкіно), Державним агентством України з питань мистецтв та мистецької освіти (Держмистецтво), Українським інститутом книги (УІК), Українським інститутом національної пам'яті (УІНП) тощо, культурними інституціями, недержавними установами та організаціями, а також об'єднаннями закордонних українців [11].

Український інститут, відповідно до «Стратегії Українського інституту на 2020–2024 роки», здійснює свою програмну та проєктну діяльність для виконання стратегічних цілей: 1) покращення розуміння та впізнання України серед закордонних аудиторій; 2) забезпечення сталого запиту на експертну взаємодію з Україною; 3) зміцнення спроможності гравців української культури, освіти, науки та громадянського суспільства до міжнародної співпраці; 4) посилення залучення України до актуальних світових культурних процесів; 5) розширення поля використання української мови у світі [12].

Заснування Українського інституту збіглося в часі з появою цілої низки нових державних інституцій в гуманітарній сфері: Українського культурного фонду, Українського інституту книги, Національного фонду досліджень України, Українського інституту національної пам'яті; було зроблено стратегічне «перезавантаженням» Державного агентства України з питань кіно, Мистецького Арсеналу, Довженко-Центру та ін.; суттєвим розширенням програмної діяльності іноземних культурних інституцій (Гете-Інститут, Британська Рада), Представництва Європейського Союзу в Україні та міжнародних агенцій технічної допомоги.

Крім окреслених вище державних інституцій, у реалізації публічної дипломатії безпосередньо беруть участь: громадські організації та аналітичні центри (зокрема, ті, що активно працюють у сфері стратегічних комунікацій, зовнішньої політики, безпеки, молодіжної політики, прав людини, просування реформ, просування кримського порядку денного тощо); різноманітні культурні, освітні, наукові інституції та/чи ініціативи (державні і приватні); діаспора та закордонні українці; індивідуальні актори – фізичні особи (письменники, музиканти, художники, філософи, політологи, історики, журналісти та ін., які є активними учасниками комунікації з закордонними візаві і просувають меседжі, що відповідають українським національним інтересам). До акторів публічної дипломатії також часто відносять бізнес (щоправда, це залежить від того, чи розглядати економічну дипломатію під парасолькою публічної, чи ні) та окремі секторальні середовища, наприклад, працівники сфери IT, моди, дизайну тощо [13].

Як слушно акцентує О. Розумна, культурна дипломатія виконує такі функції: поширення інформації про країну через проведення культурних і мистецьких заходів, роботу культурних інституцій, популяризацію та пропаганду мови, мистецтва, культурної

спадщини й національної кухні; формування позитивного іміджу країни у світі; налагодження двосторонніх зв'язків із країною перебування; поширення політичного впливу у країнах перебування; сприяння економічному розвитку держави, вихід на нові ринки [14].

Одне з перших наукових визначень поняття «культурна дипломатія» запропонував американський вчений Мілтон Каммінгс як «обмін ідеями, інформацією, цінностями, системами, традиціями, переконаннями й іншими аспектами культури з метою сприяння розвиткові взаєморозуміння» [15].

Дослідниця О. Розумна розглядає культурну дипломатію як сукупність прийомів, методів і практичних заходів, що їх розробляють і реалізують органи зовнішніх відносин і/або інші уповноважені на те державні органи, які підтримують дипломатичну діяльність держави трансляцією зразків національної культури на зарубіжну аудиторію [14].

Культурну дипломатію часто розглядають саме як складник публічної дипломатії, тобто урядової діяльності, спрямованої на реалізацію національних інтересів і посилення власної безпеки через розуміння, інформування та вплив на закордонні аудиторії, а також розширення міжнаціонального діалогу.

Н. Сербіна та О. Кучмій визначають культурну дипломатію як наукову субстанцію та як реальність політики міжкультурного співробітництва, що має національну специфіку і технології здійснення, використовується як інструмент міжурядового співробітництва або «м'якого впливу» задля забезпечення національних інтересів на глобальному, регіональному і національному рівнях [16, с. 124].

Таким чином, культурна дипломатія – це форма м'якої сили держави, а отже, є важливим складником інструментарію міжнародних відносин. Вона дає змогу переконувати через культуру, цінності та ідеї, на противагу «жорсткій силі», яка діє з використанням військового чи економічного тиску. Поняття публічної та культурної дипломатії є близькими, оскільки саме через культуру нація розкриває світу свою ідентичність, представляє власні цінності та ідеї, апелює до емоцій та естетичних відчуттів.

Аналізуючи важливість «м'якої сили», Дж. Най описує три джерела – механізми, за допомогою яких країна може її застосовувати»: культура (за умови її привабливості для інших), політичні цінності (коли вони переважно збігаються в усіх учасників взаємодії) та зовнішня політика (коли вона розглядається як законна та має моральний авторитет) [17].

Культурна дипломатія може здійснюватися на трьох рівнях: державному (для просування національних інтересів через уряди чи інші органи влади), суспільному (громадські організації та фізичні особи розвивають можливості для взаємного культурного обміну) і приватному (реалізується приватними компаніями, зацікавленими в розширенні міжкультурної комунікації).

На думку Г. Луцишин, важливість розвитку культурної дипломатії полягає в тому, що суспільство відіграє провідну роль разом із органами влади, які розвивають міждержавну співпрацю, створюють мережі комунікації між представниками різних культурних, освітніх, мистецьких напрямів різних країн. Культурна дипломатія перш за все сприяє формуванню громадської думки щодо певної держави, закладає фундамент для подальшої співпраці, сприяє позитивному ставленню до інших народів та допомагає долати негативні стереотипи [18, с. 26].

Загалом, культурна дипломатія у практичному вимірі передбачає встановлення більш змістовних і динамічних міжнародних зв'язків, ніж дипломатія традиційна. Серед її сучасних візріців – діяльність українських культурних представництв за кордоном, покликаних забезпечити присутність України в інформаційному просторі інших держав, створити надійне підґрунтя для регулярних культурних обмінів тощо.

Як слушно зауважила Т. Черненко, саме одним із важливих і вагомих елементів публічної дипломатії в національній системі стратегічних комунікацій мають бути інститути громадянського суспільства, що посилять можливості побудови демократичного соціально орієнтованого суспільства. Залучення до процесу стратегічних комунікацій інститутів громадянського суспільства створює нові можливості для додаткового розвитку суспільних відносин, бо, відповідно до принципу взаємодії, вони сприяють більш відкритим і прозорим відносинам між суспільством і державою [6, с. 68].

Ефективний розвиток інституту культурної дипломатії спостерігаємо в практиках Німеччини (Гете-Інститут), Франції (Французький інститут), Великої Британії (Британська рада), Італії (Інститут культури Данте Аліґ'єрі), Іспанії (Інститут Сервантеса), Китаю (Інститут Конфуція), що позиціонують себе як країни з багатою культурною спадщиною. Закордонні відділи інститутів культурної дипломатії мають перевагу, адже розуміють характеристики іноземної аудиторії, її вподобання, національне місце в сучасному просторі світової культури. Саме інститути культури створюють мережу мовних курсів, бібліотек, організовують фестивалі, виставки, започатковують культурні проекти, популяризують освіту й науку в країні акредитації та паралельно роз'яснюють політику своєї держави [19, с. 9].

Згадані установи є безумовними лідерами культурної дипломатії у світі, до сфери їхньої діяльності належить реалізація великих міжнародних культурних проєктів, об'єднання великих міжнародних спільнот, створення сприятливого простору для спілкування та обміну досвідом на міждержавному рівні. Та основним їх завданнями є лобювання зовнішньополітичних інтересів держави через забезпечення міжкультурних комунікацій, продукування цінностей у різних соціально-культурних контекстах [18, с. 27].

Досить вагомою складовою культурної дипломатії є масштабна міжнародна маркетингова кампанія українського уряду UkraineNow, яка стартувала в 2018 році. Її метою було сформувати бренд України у світі, залучити в країну інвестиції та покращити туристичний потенціал. Новий бренд покликаний продемонструвати Україну як відкриту сучасну країну, де відбувається все найцікавіше саме зараз. «Зараз» – це найважливіше слово для України сьогодні. Сучасні українці – вони про «зараз». Вони не чекають, не бояться. Вони діють та створюють саме зараз нові компанії, нові прогресивні бізнеси, нові кафе, ресторани, фестивалі, нові заводи, нові креативні академії та інноваційні технопарки. UkraineNOW створений, щоб показати сучасних українців і запросити до України подібних активних і рішучих людей з усього світу [10].

На думку О. Філатової, розвиток культурної дипломатії в державі – індикатор ефективності зовнішньополітичного курсу, запорука авторитетності на міжнародній арені. Основна мета культурної дипломатії України – формування через міжнародне співробітництво і міжкультурний діалог позитивного іміджу нашої держави. Її досягнення пов'язано із засвоєнням європейського досвіду, поєднанням історичного минулого і сучасного, зосередженням на стратегічній цілі – захисті національних інтересів [20, с. 56].

Нині в умовах прямої військової агресії, тривалої гібридної війни, донедавна браку системних кроків для формування релевантного міжнародного іміджу України стало напрощуд очевидним, що міжнародна спроможність країни як чинник її національної безпеки формується не лише завдяки військовій потужі, економіці чи геополітичним позиціям («жорстка сила» – *hard power*), але й через гуманітарний і культурний потенціал («м'яка сила» – *soft power*). Взаємодія державних та громадських акторів завдяки програмам культурного обміну, участі у різноманітних міжнародних мистецьких проєктах сприяє міжкультурному діалогу, комунікації через смислові, символічні речі та трансляції національної

самобутності на міжнародному рівні, допомагає підвищувати впізнавання України у світі та загалом відкривати нашу країну.

Зараз Україна проходить вкрай важкий етап, на якому життєвонеобхідно зберегти себе як державу і не тільки на політичному, але й на культурному рівнях, вирватися за межі імперських апетитів сусідньої держави та відновити історичний статус європейської держави.

Пріоритетним завданням за нинішніх умов є розширення державної культурної політики щодо популяризації ціннісних пріоритетів суспільного розвитку в умовах зовнішньої агресії і відповідно економічного спаду; суттєва протидія розповсюдженню деструктивних ідеологічних установок у громадській свідомості; підтримка ідентичності в теперішніх умовах. Найбільш важливим елементом інтеграції нашої держави в європейський і загальносвітовий політичний та економічний простір є методи культурної дипломатії, засновані на національній ідеї. Гармонійне суспільство з потужною системою цінностей може бути вибудоване лише завдяки переходу на інші естетичні орієнтири.

Таким чином, інституалізація культурної дипломатії є однією з умов формування політики публічної дипломатії як системної та цілеспрямованої діяльності, яка має вплив на питання національної безпеки та міжнародного іміджу, відкриває перспективи соціально-культурного, економічного розвитку держави, позитивно позначається на внутрішній політичній стабільності, спроможності усвідомлювати та планувати майбутнє. А стратегічні комунікації сьогодні є одним з основних напрямків впливу нашої держави для досягнення й захисту національних інтересів та протидії інформаційно-психологічним операціям і воєнній агресії. Культурна дипломатія відіграє в цьому процесі важливу роль, забезпечуючи не лише роботу із зовнішніми цільовими аудиторіями, а й залучаючи внутрішню громадськість до процесу генерування відповідного стратегічного контенту на експорт. Як предмет наукового дослідження і інструмент зовнішньо-політичної комунікації культурна дипломатія має національну специфіку і спрямована на забезпечення національних інтересів на глобальному, регіональному й міждержавному рівнях.

Список використаної літератури

1. Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination. Washington: Office of the Under Secretary of Defense For Acquisition, Technology and Logistics, 2001. 85 p. URL: <https://uscpublicdiplomacy.org/sites/default/files/439736.pdf>
2. NATO Strategic Communications Policy, 2009. URL: <http://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf>
3. Доктрина зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України. Управління стратегічних комунікацій апарату головнокомандувача збройних сил України, 2020. 36 с.
4. Стратегічні комунікації у фокусі співробітництва Україна – ЄС – НАТО в сучасних умовах. Київ: Центр глобалістики «Стратегія XXI», 2019. 30 с.
5. Стратегічні комунікації для безпекових і державних інституцій : практичний посібник. Л. Компанцева, О. Заруба, С. Череватий, О. Акульшин; за заг. ред. О. Давліканової, Л. Компанцевої. Київ: ТОВ «ВІСТКА», 2022. 278 с.
6. Черненко Т.В. Сучасний вимір публічної дипломатії в системі стратегічних комунікацій. *Стратегічні пріоритети. Серія : Політика*. 2016. № 4. С. 64–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_10
7. National framework for strategic communication. Report of the Federal government. White House, Washington, 2009. 16 p.
8. Гуцал С.А. Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: визначення концептуальних основ. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2015. № 9. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2769

9. Strategic Communication Joint Integrating Concept. Department of Defence concept. Version 1.0. 07 October 2009. URL: https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/concepts/jic_strategiccommunications.pdf?ver=2017-12-28-162005-353
10. Комунікаційна стратегія Міністерства закордонних справ України. 2021. 15 с. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/communication-strategy.pdf>
11. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021-2025 роки. 2021. 17 с. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>
12. Стратегія Українського інституту на 2020-2024 роки. 2020. 50 с. URL: <https://ui.org.ua/strategy2020-2024/>
13. Бурейко Н. Публічна дипломатія в українському контексті: як освоювали «terra incognita»: аналітична записка. URL: <http://prismua.org.tilda.ws/publicdiplomacyukraine>
14. Розумна О. Досвід функціонування європейських інститутів культурної дипломатії: висновки для України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1649/>
15. Milton C. Cummings. Cultural diplomacy and the United States Government: a Survey. Center for its Arts and Culture, 2003. 15 p.
16. Сербіна Н.Ф., Кучмій О.П. Культурна дипломатія як інструмент зовнішньої політики сучасної європейської держави. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 100(1). С. 122–131. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_100\(1\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_100(1)_21)
17. Nye J. S. Jr. «Soft power»: The Means to Success in World Politics. New York : Public Affairs, 2004. 208 p.
18. Луцишин Г., Гончарук А. Особливості розвитку культурної дипломатії України в сучасних умовах. *Humanitarian vision*. 2017. Vol. 3, Num. 1. С. 25–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2017_3_1_7
19. Культурна дипломатія: навч. посібник / за заг. ред. І.Б. Матяш, В.М. Матвієнка; Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка; Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. Київ: ДП «ГДП», 2021. 252 с.
20. Філатова О.Є. Культурна дипломатія України: досвід, проблеми та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, серія «Питання політології», 2021, випуск 40. С. 50–57.

CULTURAL DIPLOMACY IN THE SYSTEM OF STRATEGIC COMMUNICATIONS OF UKRAINE

Valentyna Kubko

<https://orcid.org/0000-0003-0433-2013>

*Odessa Polytechnic National University,
Department of International Relations and Law
Shevchenko ave., 1, 65044, Odessa, Ukraine*

The essence of cultural diplomacy as a component of public diplomacy in the context of strategic communications of Ukraine is analyzed. The defining characteristics of the concepts of "strategic communications", "public diplomacy" and "cultural diplomacy" were considered.

The institutionalization of strategic communications and public diplomacy were considered due to the approved Communication Strategy and Public Diplomacy Strategy of the Ukrainian Ministry

of Foreign Affairs. The policy of cultural diplomacy is presented as a systematic and purposeful activity that affects the issues of national security, foreign policy tasks and international image, opens the prospects of socio-cultural and economic development of the state, positively influences internal political stability and perception of the future.

Attention was drawn to the need for coordination and cooperation of foreign diplomatic institutions of Ukraine with the Ukrainian Institute, as well as other state bodies, public organizations and agencies that develop cultural diplomacy.

Attention is focused on the relevance of using the tools of public diplomacy in order to promote the national interests of Ukraine. The main tasks of cultural diplomacy, conditions and factors that are important for its development are defined.

An important aspect for the formation of a positive image of Ukraine in the world is UkraineNow – a brand designed to demonstrate Ukraine as an open, modern country.

It was concluded that cultural diplomacy as a tool of "soft power" is recognized as an actual direction of state policy in connection with the need to promptly resolve issues of national security, positive international prestige, and the establishment of global communications.

The priority task under the current conditions is the expansion of the state cultural policy regarding the popularization of the value priorities of social development in the conditions of external aggression and, accordingly, economic decline; significant opposition to the spread of destructive ideological attitudes in public consciousness; maintaining identity in current conditions.

Cultural diplomacy as part of public diplomacy should become a purposeful state policy, open up prospects for the social, cultural and economic development of the state, promote the dissemination of information about the country through cultural and artistic events. Thanks to the institutionalization and coordination of the activities of cultural institutions, influence the opinion and behavior of foreign partners in accordance with the national interests of our state.

Key words: cultural diplomacy, public diplomacy, strategic communications, «Soft power», «Hard power».

УДК 32.001+327+339.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.16>

ІДЕЙНИЙ ВПЛИВ АНТОНІО ГРАМШІ НА ТЕОРІЮ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Олег Кукарцев

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Митрополита Андрея, 5, 79000, м. Львів, Україна*

Досліджено вплив ідейного спадку А. Грамші на теорію міжнародних відносин. Спираючись на історичний метод, метод змістового аналізу ідей, концепцій і теорій, висвітлено стан дослідження творчості А. Грамші у соціально-гуманітарних науках, розкрито генезу та розвиток неограмшівського підходу у теорії міжнародних відносин.

Виявлено, що з початку 1950-х років вплив А. Грамші простежується майже в усіх областях гуманітарних і соціальних наук. Відзначається особлива роль італійського мислителя і революціонера в розвитку теорії міжнародних відносин, завдяки працям якого у 1980–1990-і рр. у теорії міжнародних відносин стався так званий «грамшівський поворот», супроводжений появою грамшівського підходу (або неограмшівства). Особливу увагу приділено значенню праць канадського вченого Р. Кокса у запровадженні та розвитку грамшівського підходу.

Визначено епістемологічні та онтологічні відмінності неограмшівської «критичної теорії» від мейнстрімних напрямів дослідження світової політики – політичного реалізму та ліберального ідеалізму. Встановлено, по-перше, що в онтологічному плані, неограмшівці відійшли від аісторичного державо-центричного бачення світового порядку, властивого політичному реалізму та політичному ідеалізму, і зосередилися на розробленні історико-матеріалістичних інтерпретацій світової політики та міжнародних відносин, використовуючи концепції А. Грамші про гегемонію, історичний блок, позиційну війну та органічних інтелектуалів; по-друге, що в епістемологічному плані, неограмшівство позиціонує себе як критичну теорію, яка принципово відрізняється від так званих проблемо-розв'язувальних теорій своєю рефлексивністю, прагне подолати емпірико-аналітичні та позитивістські установки, що лежать в основі теоретичного мейнстріму у сфері дослідження міжнародних відносин.

Ключові слова: А. Грамші, Р. Кокс, неограмшівство, критична теорія, проблемо-розв'язувальна теорія, теорія міжнародних відносин.

Протягом останніх десятиліть у соціально-гуманітарній області знань спостерігається стійкий інтерес до творчого спадку італійського мислителя та політика Антоніо Грамші (1891–1937). Починаючи від початку 1950-х рр., відтоді як А. Грамші став «об'єктом» дослідження, його теорії та концепції залишили свій слід практично в усіх областях гуманітарних та соціальних наук. Його твори інтерпретуються, пристосовуються та інструменталізуються різними та часто суперечливими способами. Обсяг опублікованих матеріалів, пов'язаних з його творчістю (друге видання *Bibliografia gramsciana* (1997) Джона Кеммета включає більше одинадцяти тисяч публікацій 33 мовами [3]) загрожує завалити навіть досвідчених вчених та паралізувати або зовсім збентежити непосвяченого читача. Проте величезний обсяг грамшівської бібліографії також є важливим свідченням багатства спадщини А. Грамші, постійної актуальності його ідей та величезного внеску у сучасну

соціально-гуманітарну думку. Особливий інтерес при цьому становить вплив італійця на теорію міжнародних відносин.

Мета статті – проаналізувати ідейний вплив А. Грамші на теорію міжнародних відносин.

А. Грамші, маловідомий поза комуністичними колами у момент його смерті, сьогодні один з найчастіше цитованих та широко перекладуваних політичних теоретиків та культурних критиків ХХ століття. Перша хвиля інтересу до А. Грамші була зумовлена виданням в Італії його творів, написаних в ув'язненні, починаючи з листів, опублікованих у 1947 р. та закінчуючи шістьма томами тематичного видання зошитів, останній з яких побачив світ у 1951 р. [16]. Упродовж кількох років було написано сотні статей та книг, що пояснюють, аналізують та обговорюють концепцію гегемонії А. Грамші, його ревізійні погляди на історію об'єднання Італії, його антиекономічну та антидогматичну версію марксистської філософії, його теорію держави та громадянського суспільства, його антикочеанську літературну критику, його новий підхід до вивчення масової культури, його спостереження за роллю інтелектуалів у суспільстві, а також інші аспекти його роздумів. Хоча А. Грамші давно помер, він став не просто об'єктом безпристрасного вивчення. Інтенсивність дискусій навколо його праць та часто палка боротьба за його ідейну спадщину справили та продовжують справляти глибокий вплив на політичну культуру та культурну політику повоєнної Італії.

Наприкінці 1960-х та протягом 1970-х рр. ім'я та ідеї А. Грамші почали розповсюджуватися у Європі, Латинській та Північній Америках (та, меншою мірою, у інших регіонах світу). Різноманітні течії, пов'язані з єврокомунізмом та «новими лівими», які супроводжували сплеск інтересу до того, що стало відомим як «західний марксизм», сприяли величезному зростанню популярності А. Грамші у цей період. В англomовному світі публікація у 1971 р. відмінно відредагованої Квінтіном Хоаром та Джефрі Новелом Смітом збірки «Обране з В'язничних зошитів» [20] дозволила вченим перейти від туманних та загальних алюзій до Грамші до серйозного вивчення та аналізу його творів. Грамшіанські дослідження отримали подальшу підтримку у різних виданнях різними мовами праць італійця, написаних ним перед арештом та ув'язненням, а також у публікації в Італії повного критичного видання «В'язничних зошитів» (1975) під редакцією Валентино Джератани [12].

Вплив А. Грамші став ще більш вираженим у 1980-х рр. з поширенням «культурної критики», зростаючим захопленням питанням влади та більшою увагою, яку вчені з різних дисциплін приділяли відносинам між культурною, соціальною та політичною сферами. Швидко зниження інтересу до марксистської думки після подій 1989 р. ніяк не вплинуло на долю А. Грамші. До того часу, як Стюарт Холл був одним з перших, хто вказав на це, А. Грамші вже «радикально змістив деякі спадки марксизму у культурних дослідженнях» [13]. Дійсно, ідеї А. Грамші зайняли особливе місце у найбільш знаних постмарксистських теоріях та стратегіях політичних лівих. Крім того, повсюдне зацікавлення концепцією громадянського суспільства протягом останніх 15 років поживило інтерес до роздумів А. Грамші на цю тему. Також чимало питань і тем, якими на даний час займаються багато наукових інтелектуалів - постколоніалізм та відносини Північ-Південь, модерність та постмодерність, відносини між теорією та практикою, генеалогія фашизму, соціально-політичні виміри масової культури, гегемонія та досягнення консенсусів тощо – спонукали багатьох читати та перечитувати тексти А. Грамші.

Дослідники-міжнародники також не стали винятком. У 1980–1990-і рр. у теорії міжнародних відносин стався так званий «грамшіанський поворот», супроводжений появою

грамшівського підходу (або *неограмшівства*). Прихід А. Грамші у теорію міжнародних відносин здебільшого пов'язують з працями канадійського вченого Роберта Кокса, опублікованими на початку 1980-х рр. [5; 8]. Крім Р. Кокса до неограмшівської групи вчених-міжнародників належать Стівен Гілл, «амстердамська школа» (Кіс ван дер Пійл, Отто Холмен та Хенк Овербік), Марк Руперт, Адам Девід Мортон, Андреас Білер, Ісабелла Баккер, Крейг Н. Мьорфі, Андре Дрейнвілл, Метт Девіс та інші вчені.

У чому полягає теоретична привабливість А. Грамші для досліджень міжнародних відносин? Побуває думка, що творчість італійського марксиста дає онтологічну та епістемологічну основу, на якій можна побудувати недетерміністське, але структурно обґрунтоване пояснення змін [9, с. 5]. Наполягаючи на здатності людини до перетворень, радикальне сприйняття А. Грамші людської суб'єктивності дає вченим-міжнародникам один із способів уникнення детерміністського та аісторичного структуралізму.

Грамшівський поворот зробив можливим концептуалізувати світовий порядок вільний від обмежень державо-центрованих підходів. Він критичний до тверджень нео-реалістів та представників світ-системного аналізу про те, що глибока структурна логіка світового порядку залишається незмінною у часі. Неограмшівці переймають широкі історичистські або історико-матеріалістичні рамки для вивчення структурної організації світового порядку та зосереджують увагу на виникаючий новий соціальний простір, у якому багато хто з теоретиків бачать ознаки глобального громадянського суспільства, як головного поля битви, на якому, як вони вважають, зараз відбувається боротьба за гегемонію [9, с. 8]. До того ж те, що А. Грамші спрямував свою думку на практичну ціль політичних дій, було настільки ж важливою причиною з якої Р. Кокс прийняв грамшівську систему поглядів. Зокрема, він спирається на ідеї А. Грамші про гегемоністський контроль у капіталістичних суспільствах, щоб пояснити, яким чином домінуючі ідеї про світовий порядок допомагають підтримувати певні паттерни відносин між матеріальними силами, ідеями та інститутами на глобальному рівні.

А. Грамші завжди поміщав свою роботу в марксистську схему, в якій «економічний базис» встановлює граничні умови для політики, ідеології та держави. Але основна спрямованість праць італійця незмінно відходить від простих форм редукціонізму. У центрі його уваги був складний характер відносин між структурою та надбудовою, які, на його думку, не можна було звести до простого відображення «економічних» умов. Теоретична оригінальність А. Грамші полягала в серії нових концепцій, які він використовував для розширення та перетворення нашого розуміння політики. Він був сильно захоплений думками про характер відносин між державою та громадянським суспільством, що склалися в порівняно сучасних суспільствах, особливо в капіталістичних демократіях. А. Грамші заперечував редукціоністську концепцію держави як виключно «класової» держави, інструменту примусу та панування панівного класу. Він наполягав на «просвітницькій» («виховній») ролі держави, її значенні у побудові тих альянсів, які могли б завоювати підтримку з боку різних соціальних верств, та її ролі у забезпеченні культурного та морального «лідерства». Хоча економічна структура у кінцевому підсумку може бути визначальною, А. Грамші надав значно більшої автономії наслідкам фактичного ведення боротьби за лідерство на широкому фронті та на різних місцях та інститутах. Він стверджував, що роль комуністичної партії полягала у тому, щоб брати участь та вести широку багатопланову боротьбу за «гегемонію». Зміна у соціалістичній політичній стратегії була необхідна – від прямого фронтального нападу на державу до виграшу стратегічних позицій на низці фронтів. Соціалістична боротьба була задумана як «позиційна війна» насамперед проти сил капіталістичної гегемонії у громадянському суспільстві та культурі [1].

Отже, для А. Грамші й для Р. Кокса гегемонія на глобальному рівні не може бути прирівняна до матеріального або воєнного панування (як у політичному реалізмі) та не повинна розглядатися як бажане суспільне «благо» (як у неоліберальному інституціоналізмі). За словами Р. Кокса, «Грамші використовував концепцію гегемонії, щоб виразити єдність між об'єктивними матеріальними силами та етико-політичними ідеями (в марксистських термінах, єдність структури та надбудови), в якій влада, заснована на пануванні над виробництвом, раціоналізується через ідеологію, що включає компроміс або консенсус між домінуючими та підпорядкованими групами [6, с. 387].

На онтологічному рівні, Р. Кокс та література, натхнена А. Грамші, засуджують нео-реалістську матеріалізацію міжнародних структур та процесів у міжнародних відносинах. Неореалізм маргіналізує проблематику соціальних змін та історичних трансформацій на користь акценту на передбачуваності, стабільності та відтворення існуючих світових порядків. Неограмшійство різко відходить від цієї онтологічної традиції. Неограмшійці стверджують, що конкретні процеси та проблеми світової політики повинні аналізуватися у зв'язку з *історичними структурами*: особливими конфігураціями світового порядку, соціальними виробничими відносинами та формами держави. Глобальна політика – це тотальність, яка характеризується складними відкритими процесами структурних трансформацій. Тому її онтологія має постійно переглядатися [див., напр.: 7; 10; 17; 19; 21]. У грамшійській натхненій літературі, Марк Руперт, імовірно, був першим, хто наголосив на важливості обґрунтування аналізу комплексу держава-суспільство та міждержавної системи історичною онтологією, заснованою на марксистській критиці відчуження та фетишизму [11; 19, с. 14–38]. У своїй нещодавній праці Ісабелла Баккер та Стівен Гілл переформулювали онтологію Р. Кокса, намагаючись закріпити її на історичній діалектиці: «Ми бачимо ці [світові порядки, форми держав та виробництва] не як рівні, а як різні моменти у складі суперечливої тотальності світового порядку» [2, с. 25]. Це переформулювання свідчить про спробу відійти від механістичної інтерпретації коксіанської онтології, яка могла би звести її до мережі механічно взаємодіючих ідеальних типів. Також важливим в останній праці І. Баккер та С. Гілла є спроба включити у грамшійську онтологію широко визначений вимір соціального відтворення.

На епістемологічному та нормативному рівнях неограмшійство захищає концепцію зв'язку між теорією та практикою, закладеній у концепції *органічного інтелектуала* А. Грамші. На вчених впливає їхнє соціальне положення у процесі творення історичної структури і вони сприяють її відтворенню або трансформації шляхом формулювання гегемоністських або контр-гегемоністських ідей. Вони беруть участь у конструюванні інтерсуб'єктивних структур ідей світового порядку. Р. Кокс засуджує мейнстрімні уявлення про самозображення теорії міжнародних відносин як ціннісно нейтральне. Його рефлексивна позиція щодо теоретичної діяльності викристалізована у відмінності, яку він проводить між *проблемо-розв'язувальною теорією* та *критичною теорією* [8]. У той час, як перша обмежується розв'язанням проблем у даному світовому порядку, друга стосується розуміння історичних витоків світового порядку. Це дає можливість критичним теоретикам надати емансипативні альтернативи світовому порядку, які закріплені у повсякденних практиках опору. Оскільки «теорія завжди *для* когось та *для* якоїсь цілі» [8, с. 128], роль критичної теорії та органічних інтелектуалів полягає у висвітленні цих цілей та викритті структур влади, які теорія зміцнює, відтворює та матеріалізує. Ця критика проблемо-розв'язувальної теорії пропонує історичний підхід до трансформації світових порядків й вона спрямована на демістифікацію інститутів, які традиційні підходи приймають як належне.

Велика колекція неограмшіанських творів, незважаючи на помітні відмінності, відзначається спільною прихильністю до соціальних змін. Як стверджував С. Гілл, грамшіанський підхід відрізняється від традиційної теорії тим, що він «наполягає на етичному вимірі для аналізу», різко контрастуючи з проблемами політичного порядку та прагматичною потребою в управлінні системами, що домінують в традиційних підходах [11, с. 24–25]. Слідуючи одинадцятій тезі К. Маркса – «Філософи лише інтерпретували світ по-різному, але справа полягає у тому, щоб змінити його» [15] – неограмшіанці виступали за концепцію історії як діалектичної за своїм характером, прагнучи підкреслити внутрішні протиріччя соціальних відносин. На їхню думку, така концепція може сформувати основу для прогресивних соціальних змін [4].

Сама по собі не підхід або метод соціального дослідження, діалектика частково онтологічна – або частина опису того, як усе відбувається. Вона передбачає «принципову відмінність між появою чогось та його причинним статусом як механізму, який пояснює розвиток цілого» [14, с. 307]. Як уточнює Марк Руперт, й К. Маркс, й А. Грамші «займалися критикою, яка мала на меті розкрити та зробити явною соціальну онтологію... яка лежить в основі та робить можливим капіталістичний спосіб виробництва, але який систематично спотворюється та приховується від очей характерними інституційними формами та соціальними практиками капіталізму» [18, с. 67]. Через практику критики, онтологія сама є радикалізованою: «більше не розглядається апіорі, тобто, як така, що передує реальності та визначає її, як така, яку ми можемо знати, вона натомість стає постійним суспільним продуктом, історично конкретним та суперечливим» [18, с. 67]. Таким чином, звернення до історико-діалектичного підходу дає змогу неограмшіанцям оспарювати поширену тенденцію в традиційній теорії міжнародних відносин «використовувати трансісторичні теоризації, основані на наборах апіорних категорій, які, здається, набувають онтологічної автономії». Традиційні підходи можуть бути практично адекватними, тобто «соціально ефективними (у тому сенсі, що вони у будь-який момент сприяють побудові соціального миру та певним політичним ініціативам)», але вони не дають адекватного соціального наукового пояснення [11, с. 22].

Неограмшіанська критична теорія, таким чином, здатна критикувати статичність, аісторизм та глибокий консерватизм проблемо-розв'язувальних теорій у рамках мейнстрімної теорії міжнародних відносин [4, с. 9–10; 8; 11, с. 21–26]. Примітно, що вона кидає виклик концепції соціального універсуму, який розуміється у термінах абстрактного індивідуалізму, згідно якого первинні одиниці – чи то індивіди, чи то держави – конкурують за відносну частку ресурсів, які наділяють владою [19, с. 4]. Глибоко проблематична, ця атомістична онтологія натуралізує анархічну міждержавну систему. По суті, неореалізм «водночас підносить суверенну державу та абстрагує її від її соціально-історичного контексту» [19, с. 6]. Із систематичного дослідження виключаються «історично специфічні соціальні відносини та політична боротьба, які лежать в основі держави, процеси, за допомогою яких виробляються та накопичуються багатства та владні ресурси, та переслідування цих, здавалося б, «належних кінцевих цілей» політичної спільноти» [19, с. 7].

Отже, можна зробити висновок, що, спираючись головним чином на ідеї та концептуальні рамки «В'язничних зошитів» А. Грамші та деяких інших мислителів, неограмшіанство пропонує грамшіанськи-натхнений історизм, який прагне подолати емпірицизм та позитивізм, які лежать в основі домінуючих теоризацій міжнародних відносин. Прагнучи «узгодити» трансформації у світовому порядку та критичну теоретичну ціль з історичистськими припущеннями щодо знань, неограмшіанське вчення прагне забезпечити альтернативний підхід у дисципліні, у якій тривалий час домінували біхевіоралізм, позитивізм

та неореалізм. Перспективними видаються розвідки, спрямовані на виявлення обмежень, недоліків, запропонованої неограмшкіанцями «критичної теорії».

Список використаної літератури

1. Грамші А. В'язничні зошити. Вибрані записи / пер. з іт. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Вперед, 2017. 417 с.
2. Bakker I., Gill S. *Ontology, Method, and Hypotheses. Power, Production and Social Reproduction: Human In/security in the Global Political Economy* / Ed. by Isabella Bakker and Stephen Gill. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. P. 17–41.
3. Bibliografia gramsciana. Supplement updated to 1993 / Ed. by Joh M. Cammet and Maria Luisa Righi. Roma: Fondazione Istituto Gramsci, 1995 // Веб-портал «FONDAZIONE GRAMSCI onlus». URL: <https://www.fondazionegramsci.org/bibliografia-gramsciana/> (дата звернення: 26.12.2022).
4. Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives / Andreas Bieler et al. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006. 249 p.
5. Cox R. W. Gramsci, Hegemony, and International Relations: An Essay in Method. *Millennium: Journal of International Studies*. 1983. Vol. 12, Issue 2. P. 162–175.
6. Cox R. W. Labour and hegemony. *International Organization*. 1977. Vol. 31, No. 3. P. 385–424.
7. Cox R. W. *Production, Power and Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press, 1987. 500 p.
8. Cox R. W. Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations. *Millennium: Journal of International Studies*. 1981. Vol. 10, Issue 2. P. 126–155.
9. Germain R. D., M. Kenny. Engaging Gramsci: International Relations Theory and the New Gramscians. *Review of International Studies*. 1998. Vol. 24, No. 1. P. 3–21.
10. Gill S. *American Hegemony and the Trilateral Commission*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 320 p.
11. Gill S. Epistemology, ontology, and the 'Italian School'. *Gramsci, Historical Materialism and International Relations* / Ed. by Stephen Gill. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 21–48.
12. Gramsci A. *Quaderni del carcere* / a cura di Valentino Gerratana. Torino: Einaudi, 1975. 4 volumi.
13. Hall S. Cultural studies and its theoretical legacies. *Stuart Hall: Critical dialogues in cultural studies* / Ed. by David Morley and Kuan-Hsing Chen. London: Routledge, 1996. P. 261–274.
14. MacLean J. Marxism and International Relations: A Strange Case of Mutual Neglect. *Millennium: Journal of International Studies*. 1988. Vol. 17, Issue 2. P. 295–319.
15. Marx K. Thesen über Feuerbach // Bibliothek der revolutionären Bewegungen unserer Zeit «Stimmen der proletarischen Revolution». URL: http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_005.htm (дата звернення: 26.12.2022).
16. Morton A. D. *Unravelling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in the Global Political Economy*. Ann Arbor, MI: Pluto Press, 2007. 272 p.
17. Murphy C. N. *International Organization and Industrial Change: Global Governance since 1850*. Cambridge: Polity Press, 1994. xiii, 337 p.
18. Rupert M. Alienation, capitalism and the inter-state system: toward a Marxian/Gramscian critique. *Gramsci, Historical Materialism and International Relations* / Ed. by Stephen Gill. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 67–92.

19. Rupert M. Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. xiv, 261 p.
20. Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci / Eds. and trans. Quentin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers, 1971. 572 p.
21. Van der Pijl K. The Making of an Atlantic Ruling Class. London: Verso, 1984. xviii, 331 p.

ANTONIO GRAMSCI IDEA'S INFLUENCE ON INTERNATIONAL RELATIONS THEORY

Oleh Kukartsev

*Lviv Polytechnic National University,
Department of Political Science and International Relations
Mytropolyta Andreia str., 5, 79000, Lviv, Ukraine*

The impact of the A. Gramsci's idea heritage on the international relations theory is investigated. Based on the historical method, the method of meaningful analysis of ideas, concepts and theories, the state of the study of A. Gramsci's work in the Humanities and social sciences is highlighted, as well as the genesis and development of the neo-Gramscian approach in the international relations theory are disclosed.

It has been revealed that since the beginning of the 1950s A. Gramsci's influence has been traced in almost all areas of the Humanities and social sciences. The special role of the Italian thinker and revolutionary in the development of the international relations theory is noted, thanks to the works of which in the 1980–1990s. in the field of international politics, the so-called «Gramscian turn» took place, accompanied by the emergence of the Gramscian approach (or neo-Gramscianism). Particular attention is given to the importance of the Canadian researcher Robert Cox in establishing and developing the Gramscian approach.

The epistemological and ontological differences between the neo-Gramscian «critical theory» and the mainstream directions of the study of world politics – political realism and liberal idealism - are determined. It was established, firstly, that in the ontological plan, the neo-Gramscians moved away from the ahistorical state-centric vision of the world order inherent in political realism and political idealism, and focused on the development of historical-materialistic interpretations of world politics and international relations, using the A. Gramsci's concepts of hegemony, the historical bloc, positional war, an organic intellectuals; secondly, that in epistemological terms, neo-Gramscianism positions itself as a «critical theory», which fundamentally differs from the so-called «problem-solving theories» in its reflexivity, seeks to overcome the empirical-analytical and positivist attitudes that underlie the theoretical mainstream in the field of research international relations.

Key words: A. Gramsci, R. Cox, neo-Gramscianism, critical theory, problem-solving theory, international relations theory.

УДК 342.8(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.17>

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА ТА ПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ В УКРАЇНІ

Віталій Лебедюк

*Національний університет «Острозька академія»,
кафедра національної безпеки та політології
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Україна*

У статті досліджуються основні чинники, які впливають на частку недійсних бюлетенів на місцевих виборах 2020 року в Україні. Інституційні, соціально-демографічні та політичні чинники тестуються на прикладі виборів до Рівненської обласної ради. Особлива увага прикута до впливу партійної конкуренції на рівні округу та конкуренції між кандидатами на рівні виборчої дільниці на частку недійсних бюлетенів. Основним джерелом даних у статті є протоколи Рівненської обласної територіальної виборчої комісії, статистична інформація головного управління статистики у Рівненській області та інформаційно-довідковий портал органів місцевого самоврядування України. Основні гіпотези перевіряються на зібраних даних в розрізі виборчих дільниць у Рівненській області. Застосування множинного регресійного аналізу (метод найменших квадратів) дозволило протестувати вплив незалежних змінних та частку недійсних бюлетенів. Недійсні бюлетені вважаються проблемою для демократичних виборів, оскільки вони можуть поставити під загрозу результат виборів, особливо коли інтенсивність політичної конкуренції зростає. Виявлено суттєву та стійку обернену кореляцію між зростанням різниці у підтримці двох перших політичних партій та часткою недійсних бюлетенів. Разом з тим, збільшення явки виборців призводить до зменшення частки недійсних бюлетенів, що вказує на відсутність зумисної мотивації псувати бюлетені. Партійна конкуренція має суттєвий та стабільний обернений взаємозв'язок з часткою недійсних бюлетенів, тоді як конкуренція між кандидатами не має достатньо стабільного зв'язку. Якщо кандидат має певний політичний ресурс (висунутий парламентською партією чи партією, яка належить до більшості на регіональному рівні) та електоральний досвід, то зі зростанням його підтримки зменшується частка недійсних бюлетенів. Тестуючи різні теорії електоральної поведінки ми дійшли висновків, що частка недійсних бюлетенів не зумовлена помилками виборців чи протестною поведінкою. Найбільш ймовірне пояснення полягає в тому, що зі зростанням інтенсивності конкуренції члени виборчих комісій та представники партій докладують більше зусиль для виявлення недійсних бюлетенів.

Ключові слова: політичні партії, місцеві вибори, виборча реформа, політична конкуренція, недійсні бюлетені, електоральна поведінка.

Вступ. Впровадження пропорційної виборчої системи із гнучкими списками (*flexible-list PR systems*) на місцевих виборах 2020 року в Україні викликало значні побоювання в експертному середовищі щодо розуміння виборцями електорального алгоритму дій [1]. Новий виборчий дизайн бюлетеня змінював звичну логіку електоральної поведінки. По-перше, щоб скористатися виборчим правом потрібно спочатку поставити позначку за відповідну партію у лівій частині бюлетеня, а вже потім, за бажанням, вписати номер відповідного кандидата з територіального виборчого округу обраної політичної партії у правій частині бюлетеню [4]. Важливо зазначити, що заповнення виборцем тільки правої частини бюлетеня (преференційне голосування), або допущення інших помилок під час

заповнення бюлетеня (більше ніж дві позначки, без позначок та інші) автоматично переводить бюлетень у категорію недійсних. По-друге, на виборчій дільниці кожен виборець отримав чотири бюлетеня: один для виборів голови територіальної громади та три бюлетеня для виборів до ради територіальної громади, районної ради та обласної ради. Більше того, в кожному територіальному виборчому окрузі політична партія могла розмістити від 5 до 12 кандидатів у депутати. Таким чином, виборцю потрібно докласти значних зусиль для здійснення волевиявлення.

Разом з тим система обчислення мандатів також ускладнилась. Спочатку кількість голосів виборців поданих за певний список політичної партії з територіального виборчого округу ділиться на виборчу квоту (одержуємо кількість мандатів отриманих політичною партією в певному територіальному виборчому окрузі). Потім залишки отримані від ділення розподіляються між єдиними списками політичних партій. На цю частину виборчого алгоритму виборці не мали суттєвого впливу, оскільки єдині списки були визначені з'їздами політичних партій (за умови подолання кандидатом бар'єру, у розмірі 25% від виборчої квоти, можна змінити своє розташування рейтинговому порядку). Тому, членам виборчих комісій також потрібно докладати додаткових зусиль через зміни виборчої системи. Таким чином, ми фокусуємо дослідження на проблемі коректного заповнення виборчого бюлетеня за нових виборчих умов та які потенційні чинники можуть на це впливати.

Процес підрахунку голосів є ключовим у процесі функціонування будь-якої виборчої системи. Якщо конкуренція на виборах стає напруженою, то навіть невелика кількість голосів може мати вирішальне значення. Відтак частка недійсних бюлетенів буде суттєво впливати на остаточний результат виборів. Очевидно, в такому випадку увага повинна бути прикута до природи недійсних бюлетенів. Виборчі бюлетені можуть бути визнані недійсними з низки причин: виборець віддав більше одного голосу, якщо дозволяється один варіант; виборець вчиняє дії, які порушують таємницю голосування чи вдається до інших неправомірних дій. Разом з тим, члени виборчих комісій повинні визнати недійсним будь-який виборчий бюлетень за умови, якщо виборець не визначив однозначно та анонімно своє волевиявлення. Таким чином, і виборець, і член виборчої комісії несуть рівну відповідальність за належне функціонування виборчої системи.

Мета та завдання. Метою дослідження є з'ясувати основні чинники, які впливають на частку недійсних бюлетенів на місцевих виборах 2020 року в Україні. Досягнення мети передбачає розв'язання наступних дослідницьких завдань: 1) проаналізувати частку недійсних бюлетенів у розрізі виборчих дільниць; 2) зібрати та структурувати відповідну статистичну інформацію про соціально-демографічні характеристики виборчих округів та політичну конкуренцію на рівні виборчих округів та виборчих дільниць; 3) протестувати низку чинників, які потенційно можуть впливати на частку недійсних бюлетенів.

Щоб протестувати відповідні гіпотези ми проаналізуємо електоральну поведінку виборців на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради. Такий методологічний підхід пов'язаний із низкою причин. Центральна виборча комісія не публікує результатів місцевих виборів у розрізі виборчих дільниць, а подає лише агреговані результати, що обмежує можливості застосування регресійного аналізу. Публічно доступні протоколи Рівненської обласної територіальної виборчої комісії дозволяють реалізувати дослідницькі завдання на рівні виборчих дільниць [2]. Чим більш деаггегованими є дані, тим більш детально можна проаналізувати дослідницьку проблему та виявити певні взаємозв'язки.

Методи дослідження. Залежною змінною є частка недійсних бюлетенів на рівні виборчих дільниць у Рівненській області. Незалежні змінні були умовно розділені на низку груп: інституційні чинники (партійна конкуренція на рівні округу, конкуренція між

кандидатами на рівні виборчої дільниці, явка виборців, кількість кандидатів (величина округу) та тип виборчої дільниці), соціально-демографічні чинники (щільність населення у територіальних громадах, кількість населених пунктів у територіальних громадах, частка молоді та частка мешканців віком 65+), політичні чинники (парламентська партія, партія належить до більшості на регіональному рівні та участь кандидата у попередніх виборах). Основним джерелом даних для низки незалежних змінних є інформаційно-довідковий портал органів місцевого самоврядування України [4] та відповідь на запит про доступ до публічної інформації головного управління статистики у Рівненській області.

Перед застосуванням множинного регресійного аналізу (метод найменших квадратів) ми перевірили наші дані на відповідність нормальному закону розподілу, відсутність автокореляції та однорідність дисперсії. Зібрані та відповідним чином структуровані дані у нашому дослідженні відповідають зазначеним припущенням.

Перша гіпотеза пов'язана з рівнем політичної конкуренції між політичними партіями та кандидатами (висунутими партіями у відповідних територіальних виборчих округах), що потенційно впливає на частку недійсних бюлетенів [5].

Гіпотеза 1: Чим більшою є різниця у підтримці двох перших політичних партій чи кандидатів від цих партій, тим меншою є частка недійсних бюлетенів.

Друга гіпотеза пов'язана із негативними очікуваннями експертів щодо явки виборців та складності нововведеної виборчої системи, що в свою чергу може призвести до зростання частки недійсних бюлетенів [7].

Гіпотеза 2: Чим більша явка виборців, тим менша частка недійсних бюлетенів.

Ми протестуємо основні гіпотези на основі даних про результати місцевих виборів 2020 року до Рівненської обласної ради. Одиницею аналізу є виборчі дільниці у Рівненській області на місцевих виборах 2020 року. Виборчі дільниці, які не мали повної інформації в розрізі виокремлених змінних, були вилучені з аналізу.

Результати. За даними міжнародного інституту демократії та допомоги виборам (IDEA) частка недійсних бюлетенів на парламентських виборах у світі становить 3,92%, але вона суттєво варіюється від країни до країни [12]. Наприклад, в середньому частка недійсних бюлетенів у країнах Західної Європи становить 2,86%, тоді як серед країн

Таблиця 1

**Електоральна поведінка виборців на місцевих виборах 2020 року
до Рівненської обласної ради**

Округ	Район	Кількість кандидатів	Явка (%)	Частка недійсних бюлетенів (%)
1	Вараський район	78	41,08	8,61
2	Дубенський район	80	45,13	8,47
3	Сарненський район	84	42,06	9,58
4	Рівненський район	76	34,74	7,55
5	Рівненський район	78	35,72	7,31
6	Рівненський район	77	37,17	9,40
7	Рівненський район	80	39,31	8,98
8	Рівненський район	78	40,04	8,61
Загалом		631	39,87	8,67

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів Рівненської обласної територіальної виборчої комісії.

Східної Європи – 2,15%. У демократичних країнах постійно йдуть дебати щодо вдосконалення системи підрахунку голосів. Наприклад у США відповідно до закону «Допоможи Америці проголосувати» (2002 року) впроваджувався процес переходу на електронні засоби підрахунку голосів. Тоді як у Нідерландах, після виникнення технічних проблем із засобами електронного підрахунку голосів у 2006 році, вирішили повернутися до паперових бюлетенів [14].

Електоральна поведінка виборців на місцевих виборах у Рівненській області вказує на дві відмінні тенденції. В середньому частка недійсних бюлетенів склала 8,4% (на рівні країни 7,2%) з суттєвою варіацією показника (середнє квадратичне відхилення становить 3,4%). Явка виборців на виборчі дільниці в середньому становила 39,8% з варіацією показника на рівні 11,7% (на рівні країни рівень абсентеїзму склав 36,9%) [6]. Для порівняння, на місцевих виборах 2014 року у Польщі частка недійсних бюлетенів склала 17,5%, а явка виборців була на рівні 47,3% [11]. Загалом частка недійсних бюлетенів на місцевих виборах 2020 року у Рівненській області збільшилася в середньому вдвічі у порівнянні з попередніми місцевими виборами 2015 року.

Політичні партії виставили різну кількість кандидатів у територіальних виборчих округах. В середньому кожна політична партія висунула 7 кандидатів, але їх кількість суттєво варіюється від округу до округу. Наприклад політична партія «Сила і Честь» змогла виставити 63 кандидати у депутати, тоді як «Аграрна партія України» змогла висунути тільки 41 кандидата у депутати. Кількість депутатських мандатів, отриманих кандидатами в депутати, також має суттєву варіацію. Наприклад у 7 виборчому окрузі було здобуто тільки один мандат, який отримав кандидат від політичної партії «Європейська солідарність», тоді як у 3 виборчому окрузі було здобуто 7 мандатів, які отримали кандидати від «Сила і Честь» (два мандати), «Слуга Народу» (два мандати), «Європейська солідарність», «За майбутнє» та «Батьківщина» (по одному мандату).

Загалом для перевірки наших гіпотез було оцінено дванадцять регресійних моделей. У таблиці 2 та 3 представлені результати регресійного аналізу, де основною незалежною змінною є партійна конкуренція на рівні округу та конкуренція між кандидатами на рівні виборчої дільниці відповідно. В основу побудови регресійних моделей було закладено логіку тестування впливу інституційних (модель 1, 2 та 3), соціально-демографічних (модель 4 та 5) та політичних чинників (модель 6) на частку недійсних бюлетенів.

Наші результати надають переконливі докази на користь основних гіпотез про зменшення частки недійсних бюлетенів при зростанні різниці у підтримці двох перших політичних партій та збільшені явки виборців. Коефіцієнт, що вказує на рівень партійної конкуренції, є оберненим і статистично значущим в усіх моделях (таблиця 2). Зростання коефіцієнта свідчить на користь зменшення частки недійсних бюлетенів, навіть після контролю за іншими типами тестованих чинників (інституційними, соціально-демографічними та політичними).

Щоб пояснити емпіричний взаємозв'язок, який ми встановили, розглянемо різні теорії електоральної поведінки. Модель раціонального виборця передбачає, що вибір між голосуванням і утриманням від участі у виборах в основному залежить від очікуваних вигод і витрат [10]. Якщо заповнення бюлетеня вимагає зосередженості, а коректне заповнення більшої уваги, то ймовірність допустити помилку і, відповідно подати недійсний бюлетень, зменшується зі збільшенням уваги виборця. Більше того, якщо виборець віддає перевагу одному кандидату над іншим, то він може відчувати вигоду від того, що його голос допоміг збільшити шанси на перемогу кандидата [9]. Разом з тим, чим вищою є очікувана частка перемоги одного з кандидатів в окрузі чи виборчій дільниці, тим меншою

Таблиця 2

Недійсні бюлетені та партійна конкуренція на рівні округу

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constant	9.472*** (0.251)	4.077 (4.096)	4.869 (4.095)	6.286 (4.142)	6.314 (4.245)	10.279*** (0.915)
Партійна конкуренція на рівні округу	-0.175*** (0.039)	-0.142*** (0.043)	-0.144*** (0.043)	-0.131** (0.048)	-0.125* (0.052)	-0.150** (0.046)
Явка виборців		-0.035*** (0.010)	-0.021+ (0.011)	-0.026* (0.011)	-0.026* (0.011)	-0.024* (0.011)
Кількість кандидатів (величина округу)		0.085+ (0.051)	0.075 (0.051)	0.065 (0.051)	0.051 (0.053)	
Тип виборчої ділянки: велика			-0.645* (0.308)	-0.439 (0.328)	-0.461 (0.330)	-0.455 (0.328)
Тип виборчої ділянки: мала			-1.168*** (0.266)	-1.170*** (0.268)	-1.146*** (0.270)	-1.177*** (0.267)
Щільність населення				-0.0003* (0.0001)	-0.0003* (0.0001)	-0.0003** (0.0001)
Кількість населених пунктів у громаді				-0.017+ (0.009)	-0.020+ (0.011)	-0.022* (0.010)
Частка мешканців 65+					-0.031 (0.058)	
Частка молоді					0.062+ (0.037)	0.056+ (0.032)
N	913	913	913	913	913	913
R2	0.022	0.036	0.057	0.064	0.067	0.065
R2 Adj.	0.021	0.033	0.051	0.057	0.058	0.058

+ p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Джерело: власні розрахунки автора. У дужках стандартні похибки.

є очікувана вигода виборця від участі у голосуванні. Отож, чим менша конкуренція між кандидатами чи політичними партіями, тим менше уваги виборець приділяє голосуванню, а відтак зростає ймовірність подачі недійсного бюлетеня. Теорія протестної поведінки виборців передбачає, що виборці можуть мати негативні почуття щодо вибору або його відсутності, з яким вони стикаються [13]. Якщо очікувана підтримка одного кандидата над іншим є достатньо великою, то частина виборців, які підтримують кандидата, що програє, можуть відчувати, що їхній електоральний вибір несправедливо обмежений, а це в свою чергу

Таблиця 3

Недійсні бюлетені та конкуренція між кандидатами на рівні виборчої дільниці

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constant	8.652*** (0.130)	-2.052 (3.662)	-0.913 (3.722)	2.767 (3.938)	4.507 (4.173)	10.776*** (0.926)
Конкуренція між кандидатами на рівні виборчої дільниці	-0.019** (0.006)	-0.013* (0.006)	-0.010 (0.006)	-0.011+ (0.006)	-0.011+ (0.006)	-0.012+ (0.006)
Явка виборців		-0.032** (0.010)	-0.023* (0.011)	-0.026* (0.011)	-0.026* (0.011)	-0.030** (0.011)
Кількість кандидатів (величина округу)		0.152** (0.047)	0.140** (0.047)	0.100* (0.050)	0.070 (0.052)	
Тип виборчої дільниці: велика			-0.775* (0.307)	-0.408 (0.329)	-0.463 (0.330)	-0.488 (0.326)
Тип виборчої дільниці: мала			-1.087*** (0.270)	-1.131*** (0.271)	-1.073*** (0.272)	-1.127*** (0.268)
Щільність населення				-0.0004*** (0.0001)	-0.0004*** (0.0001)	-0.0003* (0.0001)
Кількість населених пунктів у громаді				-0.012 (0.009)	-0.011 (0.010)	-0.023* (0.010)
Частка мешканців 65+					-0.088+ (0.053)	
Частка молоді					0.077* (0.037)	0.058+ (0.032)
Парламентська партія						-0.470* (0.238)
Партія належить до більшості на регіональному рівні						-0.837** (0.254)
Участь кандидата у попередніх виборах						-0.631** (0.241)
N	913	913	913	913	913	913
R2	0.010	0.029	0.048	0.059	0.064	0.082
R2 Adj.	0.008	0.026	0.042	0.052	0.055	0.072

+ p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Джерело: власні розрахунки автора. У дужках стандартні похибки.

спонукатиме їх до добровільної подачі недійсних бюлетенів. За цією логікою, можна припустити, що чим інтенсивніша конкуренція, тим вищою є альтернативна вартість подання недійсного бюлетеня, щоб висловити своє невдоволення. Ми не можемо безпосередньо протестувати ці теорії, оскільки вони вимагають аналізу показників індивідуальної поведінки, що в нашому випадку не є можливим. Натомість ми можемо скористатися непрямым тестуванням теорій, що дозволить нам виключити одні теорії на користь інших.

Перша та друга теорія не можуть бути основою для пояснення отриманих результатів регресійного аналізу. Перша теорія справджувалась за умови, коли б зі зменшенням політичної конкуренції (зростання різниці у підтримці перших двох суб'єктів виборчого процесу) зростала б частка недійсних бюлетенів. За другою теорією також спостерігалася б позитивна кореляція між зменшенням політичної конкуренції та часткою недійсних бюлетенів. Наші результати суперечать тому на що вказують розглянуті теорії електоральної поведінки.

Гані Алдашев та Джованні Мastroбуоні вважають, що пояснення негативної кореляції може бути пов'язане з поведінкою членів виборчих комісій, а не з поведінкою виборців [8]. Припустимо, що кожен працівник діє раціонально, але може припускатися помилок. Помилка першого типу полягає у визнанні недійсним дійсного бюлетеня. Помилка другого типу полягає у зарахуванні дійсним бюлетеня, який насправді є недійсним. Очевидно, що помилка першого типу є малоймовірною, тоді як помилка другого типу може поставити під загрозу справжність результатів виборів, особливо якщо їх буде достатньо багато порівняно з різницею в кількості голосів між двома найбільшими конкурентами [8]. Таким чином, зі зменшенням інтенсивності конкуренції, зменшується вигода від зусиль, які докладає член виборчої комісії. Це, в свою чергу, впливає на меншу кількість помилок другого типу. Тому, таке альтернативне пояснення може пояснити негативну кореляцію між зменшенням політичної конкуренції та часткою недійсних бюлетенів.

Результати регресійного аналізу представлені у таблиці 3 вказують на те, що зі зростанням різниці між кандидатами (зменшенням політичної конкуренції) на рівні виборчої дільниці зменшується частка недійсних бюлетенів. Однак цей зв'язок стає все менш статистично значущим після включення низки політичних характеристик кандидатів. Якщо кандидат, який отримав найбільшу частку голосів, був представником від парламентської партії та/або був висунутим від політичної партії, яка належить до більшості на регіональному рівні і мав електоральний досвід, то частка недійсних бюлетенів суттєво зменшується на рівні виборчої дільниці.

Висновки. Проаналізувавши частку недійсних бюлетенів на місцевих виборах 2020 року в Україні та протестувавши низку чинників, що можуть обумовлювати їх варіацію у розрізі виборчих дільниць, ми дійшли наступних висновків. Партійна конкуренція має суттєвий та стабільний обернений взаємозв'язок з часткою недійсних бюлетенів. Ми підтвердили першу гіпотезу, що зі зростанням різниці у підтримці двох перших політичних партій (менша конкуренція) зменшується частка недійсних бюлетенів. Також підтвердилась друга гіпотеза, що зі збільшенням явки виборців зменшується частка недійсних бюлетенів, що дає підстави стверджувати про відсутність зумисної мотивації псувати бюлетені. Аналізуючи різні теорії, які пояснюють електоральну поведінку, ми дійшли висновків, що частка недійсних бюлетенів не зумовлена помилками виборців чи протестною поведінкою. Найбільш ймовірне пояснення полягає в тому, що члени виборчих комісій та представники партій докладають більше зусиль для виявлення недійсних бюлетенів, коли конкуренція

стає більш інтенсивною. Тобто, чим меншою стає різниця у підтримці двох перших політичних партій, тим вищі показники виявлення недійсних бюлетенів. Конкуренція між кандидатами також має суттєвий обернений взаємозв'язок з часткою недійсних бюлетенів, але він не є стабільним. Якщо кандидат, який набирає найбільшу частку голосів, має певний політичний ресурс (висунутий парламентською партією чи партією, яка належить до більшості на регіональному рівні) та електоральний досвід, то це обернено впливає на частку недійсних бюлетенів.

Отримані результати мають практичне значення, оскільки дозволяють зрозуміти механізм виявлення недійсних бюлетенів. Тобто, використання паперових бюлетенів є більш доцільним на тих виборах, якщо у більшості округів простежується більш інтенсивна електоральна конкуренція.

Список використаної літератури

1. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#> (дата звернення: 05.12.2022).
2. Документи Рівненської обласної територіальної виборчої комісії. URL: <https://ror.gov.ua/dokumenti-teritorialnoyi-viborchoyi-komisiyi> (дата звернення: 12.11.2022).
3. Інформаційно-довідковий портал ОМС України. URL: <https://gromada.info/> (дата звернення: 15.11.2022).
4. Лебедюк В. Ефекти виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року в Україні: регіональний контекст. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. № 42. С. 260–267.
5. Лебедюк В. Недійсні бюлетені і преференційне голосування на місцевих виборах 2020 року в Україні. *Politicus*. 2022. № 3. С. 25–33.
6. Офіційний вебсайт Центральної виборчої комісії України. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/mistsevi-vibori.html (дата звернення: 12.12.2021).
7. Фісун О., Авксентьев А. Дворівнева пропорційна виборча система в Україні: крос-регіональний аналіз першої апробації. Політичні дослідження / *Political Studies: Український науковий журнал*. 2021. Вип. 2. С. 62–79.
8. Aldashev G., Mastrobuoni G. Invalid Ballots and Electoral Competition. *Political Science Research and Methods*. 2019. vol. 7. no. 2, pp. 289–310.
9. Brennan G., Lomasky L. *Democracy and Decision: The Pure Theory of Electoral Preference*. 1993. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
10. Colomer Josep M. Benefits and costs of voting. *Electoral Studies*. 1991. vol. 10. no. 4, pp. 313–325.
11. Gorecki M., Pierzgalski M., Stępień P. Ballot Paper Design and Vote Spoiling at Polish Local Elections of 2014: Establishing a Causal Link. *East European Politics and Society and Culture*. 2019. vol. 34. no. 3. pp. 611–636.
12. Invalid Votes International IDEA. URL: <https://www.idea.int/data-tools/question-view/443> (дата звернення: 10.12.2022).
13. Kselman D., Emerson N. Protest Voting in Plurality Elections: A Theory of Voter Signaling. *Public Choice*. 2011. vol. 148. no. 3/4. pp. 395–418.
14. Oostveen Anne-Marie. Outsourcing Democracy: Losing Control of e-Voting in the Netherlands. *Policy & Internet*. 2010. vol. 2. pp. 201–220.

ELECTORAL BEHAVIOR AND POLITICAL COMPETITION IN THE 2020 LOCAL ELECTIONS IN UKRAINE

Vitalii Lebediuk

*National University of Ostroh Academy,
Department of National Security and Political Science
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Ukraine*

The article examines the main factors that affect the share of invalid ballots in the 2020 local elections in Ukraine. The institutional, socio-demographic and political factors are tested on the example of the elections to the Rivne oblast council. The particular focus is on the impact of party competition at the district level and competition between candidates at the polling station level on the share of invalid ballots. The main sources of data in the article are the protocols of the Rivne regional territorial election commission, statistical information of the Main department of statistics at Rivne region and the information portal of local self-government bodies of Ukraine. The core hypotheses are tested on the collected data in the context of polling stations in Rivne region. The use of multiple regression analysis (least squares method) allowed to test the impact of independent variables and the share of invalid ballots. Invalid ballots are considered a problem for democratic elections as they can jeopardize the outcome of elections, especially when the intensity of political competition increases. A significant and persistent inverse correlation was found between the growing gap in support for the top two political parties and the share of invalid ballots. At the same time, an increase in voter turnout leads to a decrease in the share of invalid ballots, indicating that there is no deliberate motivation to spoil ballots. Party competition has a significant and stable inverse relationship with the share of invalid ballots, while competition between candidates does not have a sufficiently stable relationship. If a candidate has a certain political resource (nominated by a parliamentary party or a party that belongs to the majority at the regional level) and electoral experience, the share of invalid ballots decreases with the growth of his support. Testing different theories of electoral behavior, we conclude that the share of invalid ballots is not due to voter mistakes or protest behavior. The most likely explanation is that as the intensity of competition increases, election officials and party representatives put more effort into identifying invalid ballots.

Key words: political parties, local elections, electoral reform, political competition, invalid ballots, voter behavior.

УДК 32.019.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.18>

СТВОРЕННЯ РФ КВАЗІДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ УКРАЇНИ

Павло Лисянський

<https://orcid.org/0000-0003-3997-9335>

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра політичних теорій
вул. Академічна, 2, 65009, м. Одеса, Україна*

Віра Ястребова

<https://orcid.org/0000-0002-0757-2090>

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра політичних теорій
вул. Академічна, 2, 65009, м. Одеса, Україна*

РФ систематично провокує дестабілізацію в рамках гібридної агресії та окупації в регіонах Східної Європи та Кавказу. Це актуалізує проблематику вивчення російського гібридизму в контексті російських квазідержавних утворень в сусідніх суверенних державах, зокрема, в Україні. Метою статті є визначення сутності та особливостей російського гібридного інструменту поширення впливу на політичні процеси сусідніх країн, що набув форми квазідержавних утворень. В статті визначено сутність російських квазідержавних утворень, а також особливості їх дії на уряди та суспільства сусідніх держав. Виділено хронологію російської деструктивної роботи з напрямку квазідержавних утворень в регіонах Східної Європи та Кавказу. Відзначено глибоке ґрунтування цих утворень на російських геополітичних і геокультурних аспектах. Наголошено на вмонтованості інструменту квазідержавних утворень в комплекс поширення російського імперіалізму. Виділено парадигму т.зв. сірої зони, в рамках якої РФ розповсюджує вплив як на окуповані території, так і на сусідні країни в цілому. Зауважено активну роль новітніх медіа та ЗМІ у російському підході до формування та уявної легітимації квазідержавних утворень. Узагальнено російську технологію з формування даних утворень. Запропоновано заходи з боротьби з деструктивним впливом РФ в площині квазідержавних утворень за рахунок комплексної програми дій, що охоплює низку рішень соціально-культурного, соціально-економічного, соціально-політичного, військово-політичного спрямування. Відмічено, що дана комплексна програма щодо боротьби з квазідержавними утвореннями має діяти як на короткостроковому, так і довгостроковому горизонтах. Наголошено на важливості системності та узгодженості даних рішень в рамках боротьби з дестабілізаційним впливом РФ за рахунок квазідержавних утворень. Перспективами подальших досліджень є поглиблений аналіз російського гібридизму в рамках впливу на політичні процеси в Україні, а також інших країнах регіонів Східної Європи і Кавказу, в т.ч. аспекті квазідержавних утворень.

Ключові слова: квазідержавне утворення, гібридна агресія, маніпулювання правом, квазіреферендум, сіра зона, російський імперіалізм.

Постановка проблеми. Гібридність агресії РФ проти України створює широкий спектр нестандартних викликів. Ключовим серед них є створення РФ квазідержавних утворень на суверенній території держави. Досвід гібридного конфлікту, що тривав з 2014 р. показує, що відкрита збройна агресія не є основним інструментом тиску в рамках

імперської політики РФ стосовно України. Натомість цей тиск за 2015–2021 рр. мав переважно гібридний характер і був зав'язаний на широкий спектр соціально-культурних, соціально-політичних і гуманітарних драйверів, до яких додавалося маніпулювання окремими нормами міжнародного права з боку РФ. За допомогою таких гібридних інструментів РФ намагалася тиснути на український уряд і суспільство, а також іноземних партнерів, спираючись на маніпулятивні тези про квазі-самовизначення на окремих де-факто окупованих територіях. Відповідно вищезазначене зумовлює складність викликів в широкому контексті російської гібридної агресії, що виявляється в російських намаганнях створювати квазі-державні утворення на суверенній території України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці сутності та дестабілізаційної ролі квазідержавних утворень, зокрема в Україні, присвячено ряд робіт.

Масив досліджень вивчає сутність та особливості квазідержавних утворень, зокрема, в контексті пошуку адекватної термінології стосовно цих утворень. Лемак, Пеца [1, с. 150–152] здійснили порівняльно-правовий аналіз проблематики визначень для квазідержавних утворень на т.зв. пострадянському просторі. Далявська [2, с. 378–379] вивчає категоріально-понятійного апарат в площині новоутворених держав і самопроголошених квазідержавних утворень. Сабура [3, с. 310–311] аналізує проблематику квазідержавних утворень на території України в контексті пошуку адекватної термінології та теоретичного підґрунтя для їх визначення. В свою чергу, Талдикін [4, с. 111–112] здійснив класифікацію квазідержавних утворень і виділяє ряд факторів нормативно-правового, соціально-політичного, соціально-культурного спрямування, що впливають на сутність аналізованих квазідержавних утворень. Вагомий внесок в дослідження проблематики з напрямку вносить робота [5, с. 894–895], що розділяє поняття невизнаних держав і квазідержавних утворень і наголошує на важливості використання адекватної та обґрунтованої термінології. Цікавим з наукової точки зору є дослідження Florea [6, с. 340–342], що аналізує явище «де-факто держав». Додатковий внесок в дискусію з аналізованої проблематики зробили Купрієнко Д., Дем'янюк Ю., Діденко О. [7, с. 148–150], які вивчають сутність державного кордону та державної території, зокрема, в контексті квазідержавних утворень.

Ряд робіт вивчає нормативно-правову базу та підґрунтя, засноване на окремих положеннях міжнародного права – стосовно квазідержавних утворень. Іщенко [8, с. 211–212] проводить аналіз нормативно-правової бази в площині міжнародного права, яким маніпулює РФ в контексті підривної роботи з квазідержавних утворень. В свою чергу, Говорова [9, с. 238] вивчає проблематику міжнародно-правового визнання держав і наголошує на необхідності розділення понять невизнаної держави та квазідержавного утворення. Додатковий внесок в наукову дискусію робить дослідження Білоус [10, с. 38–39] з аналізом особливостей міжнародно-правового статусу самопроголошених і квазідержавних утворень. В рамках поглиблення розуміння проблематики нормативно-правового підґрунтя квазідержавних утворень Рафальський [11, с. 81–83] досліджує відмінності між явищами самовизначення та сепаратизму в площині міжнародної нормативно-правової бази.

Ряд робіт аналізує квазідержавні утворення в контексті російських геополітичних прагнень, а також гібридизму зовнішньополітичних і внутрішньополітичних дій РФ. Дівак [12, с. 44–45] досліджує квазідержавні утворення як інструмент геополітичного гібридного тиску. Zvezdova [13, с. 88–90] вивчає соціально-культурні передумови в контексті імперської політики РФ, що створили передумови для квазідержавних утворень на суверенній території України. В свою чергу, Kuzio, D'Anieri [14, с. 110–112] аналізують проблематику квазідержавних утворень на суверенній території України як інструмент геополітичного тиску в рамках гібридної агресії РФ. Даний дискурс поглиблюється роботою [15, с. 209–210],

що вивчає квазідержавні утворення як фактори етнополітичної нестабільності, створювані в рамках російської експансіоністської політики. В свою чергу, Minakov [16] зауважує розвиток гібридного підходу РФ в площині створення квазідержавних утворень на окупованих територіях під час 2022 р. на прикладі т.зв. хнр в Херсонській області.

Масив робіт аналізує досвід інших країн, що зазнали російської збройної агресії – в контексті деструктивного впливу РФ за використання інструменту квазідержавних утворювань. На проблематиці квазідержавних утворювань в Молдові сфокусована робота Филипенко [17], що вивчає проблематику Придністровського анклаву в контексті досвіду України в боротьбі з квазідержавними утвореннями. Доповнює вищеназвану роботу дослідження Wickwire [18], що аналізує потенційні способи дипломатичного вирішення проблеми Придністровського анклаву. Проблематиці квазідержавних утворювань в Грузії присвячена робота Dagі [19, с. 2–4], що аналізує досвід Грузії в боротьбі з даними утвореннями в рамках дипломатичних зусиль. В свою чергу, Matsaberidze [20, с. 189–190] відмічає деструктивний вплив квазідержавних утворювань на політичну ситуацію в Грузію та брак інституційних зусиль для подолання конфлікту. Вагомий внесок робить дослідження Каленіченко [21, с. 216], що вивчає проблематику створення квазідержавних утворювань в новітній історії і порівнює деструктивну російську діяльність в цьому контексті в Україні та Сирії.

Ряд досліджень вивчає окремі специфічні напрямки в розрізі проблематики квазідержавних утворювань. Revkin [22, с. 57–58] аналізує проблематику біженців з квазідержавних утворювань. Pervushyn [23, с. 48–49] вивчає проблематику висвітлення квазідержавних утворювань в світових, регіональних і національних медіа, а також гібридного тиску РФ в даній площині. Reznikova [24] аналізує проблематику квазідержавних утворень на суверенній території України в площині відновлення стану правовладдя. Grzywaczewski [25] досліджує проблематику квазідержавних утворювань з точки зору здійснення правосуддя.

Однак, проблематика сутності квазідержав, створюваних РФ в рамках підходу т.зв. сірої зони та технології їх утворення недостатньо вивчена.

Метою статті є визначення сутності та особливостей реалізації російського руйнівного впливу на політичні процеси в Україні за використання інструменту квазідержавних утворювань в рамках гібридної агресії РФ. В межах цього дослідження сформовано ряд завдань:

- Виявити сутність квазідержавних утворень РФ на суверенній території держави;
- Здійснити огляд впливу РФ на політичні процеси в Україні за допомогою квазідержавних утворень;
- Сформувати пропозиції з подолання деструктивного впливу РФ через квазідержавні утворення.

Виклад основного матеріалу. В умовах гібридної агресії РФ проти України застосовується широкий спектр нестандартних інструментів, що знаходяться в системі ідеології т.зв. руского міра та слугують цілям російського експансіонізму. Відповідно одним з таких основних інструментів в рамках російської гібридної агресії є квазідержавні утворення, що формувалися РФ на окупованих територіях України. Однак, в результаті, постає проблема визначення особливостей застосування інструменту квазідержавних утворень в цілях посилення російського впливу на політичні процеси в Україні.

Зауважимо, що РФ має давню історію використання інструменту квазідержавних утворювань в рамках своєї гібридної агресії проти сусідніх країн (в першу чергу, Молдови, Грузії, України – в хронологічному порядку). Відповідно це дає ґрунт для твердження про системність даного підходу в рамках російського комплексу дій геополітичного та

геокультурного спрямування. Узагальнено хронологію підривної роботи РФ зі створення квазидержавних утворювань в сусідніх країнах подано на рис. 1.

Розглядаючи проблематику роботи РФ з квазидержавних утворювань, слід зауважити особливість, виділена суддею КСУ у відставці В. Шишкіним [26, 27]. Дана особливість полягає в тому, що де-юре дані утворення оформлені в рамках маніпуляцій окремими нормами міжнародного права з використанням інструменту квазіреферендумів, натомість де-факто дані утворення являють собою окупаційні адміністрації, а дані території перебувають під ефективним контролем РФ, що в усіх вимірах свідчить про їх повну окупацію як де-юре, так і де-факто.

В контексті вищезазначеного виділимо парадигму т.зв. сірої зони, яку РФ застосовує до країн, що знаходяться безпосередньо за її кордонами. Визначаємо т.зв. *сіру зону* як смугу, що слугує прикордонним станом як в фізичних, так і ментальних вимірах в рамках російського гібридизму. Така двозначність зумовлює особливості застосування інструменту квазидержавних утворювань в контексті експансії російського геополітичного та геокультурного впливу.

Наголосимо, що інструмент квазидержавних утворень є важливим для РФ в рамках гібридного підходу до провадження агресії. Зокрема, російську діяльність через такі утворення складно відстежити, спираючись на формальні критерії. Це пояснюється доволі вдалим маніпулюванням з боку РФ окремими нормами міжнародного права. Дана ситуація також уможливорюється активним застосуванням інструментів легітимації про-російських квазидержавних утворень, зокрема, квазіреферендумів з подальшою кампанією в іноземних ЗМІ, що покликані подати у викривленому світлі уявну обґрунтованість існування даних утворень, виходячи з маніпулятивних тез про необхідність захисту прав людини та гуманітарних потреб населення на територіях, що окуповані РФ.

Інша особливість гібридного підходу виявляється в тому, що діяльність РФ в рамках квазидержавних утворень чинить вплив на найбільш болючі точки держави, на яку сфокусована дана гібридна агресія. Такий гібридний підхід зачіпає життєво важливі

Рис. 1. Хронологія зі створення РФ квазидержавних утворювань на т.зв. пострадянському просторі

інтереси таких держав – відповідно дієвість заходів РФ в площині квазідержавних утворень суттєво зростає. Це пояснюється тим, що РФ вдало виявляє ключові драйвери в соціально-економічному та соціально-політичному середовищі відповідних країн, що є критично важливими для просування державної політики та задоволення інтересів ключових груп стейкхолдерів всередині тих суспільств. Відповідно тиск на такі драйвери є болючим і сприяє досягненню цілей РФ з посилення впливу на політичні процеси відповідної країни.

До того ж, в рамках гібридної агресії РФ із застосуванням квазідержавних утворень суттєво ускладнюється надання дієвої силової відповіді з боку держави. Зокрема, через ряд об'єктивних і суб'єктивних обмежень повноцінне ведення бойових дій буде ускладненим – в контексті квазідержавних утворень. Додатково в рамках такого гібридного підходу є суттєвий ризик виникнення негативного дискурсу щодо т.зв. громадянського, внутрішнього конфлікту, що в російських маніпулятивних тезах подається як розкол суспільства за рядом соціально-культурних маркерів (мова, релігія, історична тяглість, тощо), що веде до утисків уявних меншин на території відповідних країн (на прикладі тези про т.зв. російськомовних українців, що слугувало своєрідним *casus belli* для сучасного етапу російської війни проти України з лютого 2022 р.). Все це суттєво ускладнює задачу для уряду та суспільства відповідної держави в контексті ефективного опору деструктивним діям РФ.

Вищеописані дії РФ в площині квазідержавних утворень комбінуються з широким спектром інших підривних дій, а саме підтримкою про-російської опозиції, активізацією клерикального впливу, шантажем в площині критичних соціально-економічних факторів (енергоносії, експорт ключових груп продукції), здійсненням масованих кібератак, проведенням дискредитуючих PR-кампаній в іноземних ЗМІ, ведення підривної роботи в національних і регіональних медіа відповідної держави. В результаті, такий комплекс факторів веде до повзучої гібридної окупації – як в межах квазідержавних утворень, так і території, що підконтрольні уряду. Таким чином, в довгостроковій перспективі такий гібридний підхід може вести до загрозливої ситуації стабільних поступових змін в соціально-політичному середовищі відповідної країни, що покроково стабільно приростають і в результаті ведуть до суттєвого посилення впливу РФ.

В результаті, РФ за допомогою інструменту квазідержавних утворень намагалася послабити Україну в соціально-економічній, соціально-політичній, військово-політичній площинах. Розглянемо в більших деталях наслідки російського впливу за використання даного інструменту.

В розрізі *соціально-економічної* проблематики квазідержавні утворення вели до:

- Послаблення економічного потенціалу національної економіки України внаслідок втрати частини виробничої та ресурсної бази, закриття ринків збуту, постання вимушеної необхідності експортного заміщення;
- Утворення соціально-економічної напруженості на територіях, що близькі до лінії розмежування;
- Розриву усталених економічних зв'язків на регіональному, національному та міжнародному рівнях;
- Створення дефіциту в розрізі енергоносіїв і інших критичних груп продукції;
- Росту тягаря державного та місцевих бюджетів в площині додаткових витрат, що пов'язані з діяльністю квазідержавних утворень;
- Створення проблеми соціальних виплат на окупованих територіях.

В *соціально-політичній* площині деструктивна діяльність РФ за використання інструменту квазідержавних утворень набувала таких форм:

- Створення додаткової напруженості в українському суспільстві на національному, регіональному, локальному рівнях;
- Робота на соціально-політичний розкол в Україні;
- Підтримка перманентної гібридної загрози з квазідержавних утворень;
- Дестабілізація регіонів і територій, що знаходяться біля лінії розмежування;
- Формування мережі агентів впливу різного характеру (політичні партії, культурні та громадські організації, окремі особи – лідери думок) на політичні процеси в Україні різних рівнів;
- Поширення маніпулятивних наративів і дезінформації всередині та ззовні України;
- Популяризація деструктивної тези про необхідність представлення квазідержавних утворень у законодавчій і виконавчій владі різних рівнів;
- Створення бар'єрів на шляху до євроінтеграційного вибору України;
- Активне блокування північноатлантичного руху України в контексті тез про, по-перше, уникнення переростання замороженого конфлікту в гарячий збройний конфлікт, по-друге, маніпулювання нормами міжнародного права стосовно членства держави в НАТО.

У військово-політичній площині деструктивна діяльність РФ через інструмент квазідержавних утворень відбувалася таким чином:

- Створення анклавів, що озброєні та слугують потенційним плацдармом для гібридних атак;
- Відволікання ресурсів (людських, фінансових, військових, інших) на лінію розмежування;
- Створення зон потенційної нестабільності в розрізі гібридної агресії РФ;
- Періодична активізація військових дій з метою тиску на український уряд і суспільство, а також впливу на політичні процеси в державі та шантажу в соціально-політичній площині;

Створення передумов для масованої атаки на Україну з кількох географічних напрямків.

Відповідно вищеназвані дії за соціально-економічним, соціально-політичним, військово-політичним напрямком з часом набувають все більшої системності та узгодженості між собою. Такий гібридний підхід укладається в геополітичну та геокультурну парадигму розповсюдження російського впливу на т.зв. пострадянський простір, що з точки зору РФ складає її уявну ексклюзивну зону впливу. Відповідно в межах використання інструменту квазідержавних утворень сусідні держави перетворюються на т.зв. сіру зону.

В результаті можемо виділити російську технологію створення квазідержавних утворень. Розуміння даної технології важливо, по-перше, для мінімізації шкідливого впливу РФ на сучасному етапі, по-друге, для недопущення формування таких квазідержавних утворень в майбутньому, по-третє, для успішної ре-інтеграції окупованих територій після нанесення РФ військово-політичної поразки. Узагальнено російська технологія з формування квазідержавних утворень подана на рис. 2.

Шляхом подолання наслідків такого деструктивного впливу РФ є реалізація комплексної програми, що направлена як всередину суспільства відповідної країни, так і на міжнародну спільноту. Дана комплексна програма з боротьби з наслідками дестабілізаційного впливу РФ через квазідержавні утворення має складатися з рішень соціально-культурного, соціально-економічного, соціально-політичного, військово-політичного спрямування, що узгоджені між собою і націлені, по-перше, на мінімізацію шкоди на короткостроковому

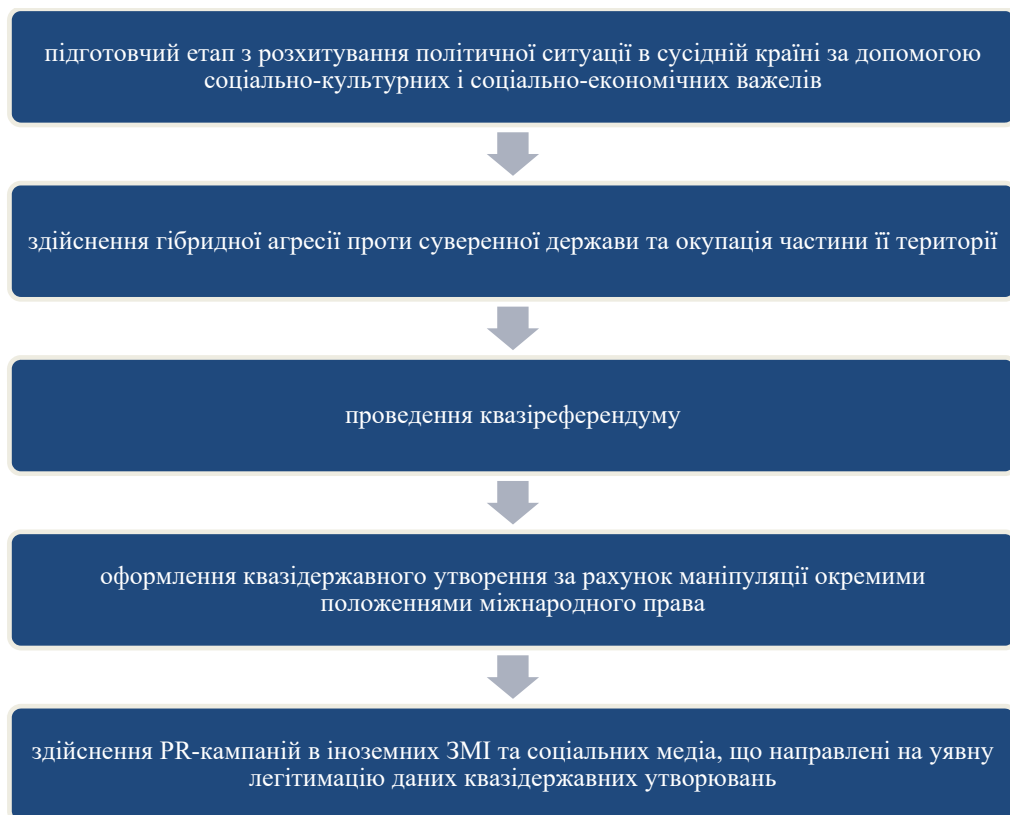

Рис. 2. Схема російської технології з формування квазідержавних утворювань

горизонті та, по-друге, на ре-інтеграцію окупованих територій в склад держави зі встановленням повного суверенітету над даними раніше окупованими територіями на довгостроковому горизонті. Обов'язковою складовою даної комплексної програми є покарання в рамках правового поля військових злочинців, колаборантів, осіб задіяних в окупаційних адміністраціях.

Висновки. Підсумовуючи, здійснений аналіз в площині дестабілізуючої роботи РФ з квазідержавних утворювань показав ключову роль даного інструменту в російській гібридній агресії, що має за мету деструктивний вплив на політичні процеси в Україні як в коротко-, так і довгостроковому періоді. Дані утворення мають глибокий геополітичний і геокультурний контекст і вмонтовані в російську ідеологію т.зв. руского міра. Слід відмітити, що квазідержавні утворення, що підтримувані РФ, не унікальні виключно для України – натомість присутні в майже усіх сусідніх державах з т.зв. пострадянського простору, де відбувалася російська гібридна агресія (Грузія, Молдова). Ці квазідержавні утворення фактично діють як російські анклав у регіонах Східної Європи та Кавказу, слугуючи загальним імперським інтересам РФ в рамках розповсюдження свого впливу на сусідні країни в рамках т.зв. пострадянського простору, так і окремим більш специфічним російським інтересам зі створення бар'єрів на

шляху євроінтеграції, руху до північноатлантичної спільноти, здійснення демократизації суспільств, укріплення реформ в сусідніх країнах.

Таким чином, РФ розповсюджує свій вплив в рамках підходу гібридизму на свою уявну зону впливу в т.зв. пострадянському просторі. Це, в свою чергу, веде до формування т.зв. сірої зони в сусідніх державах. В результаті, в цю т.зв. сіру зону потрапляють не тільки фактично окуповані території, але і цілковито сусідні країни. Відповідно РФ чинить вплив через квазідержавні утворення на соціально-політичні, військово-політичні, соціально-економічні, соціально-культурні процеси у даних країнах. В рамках такого гібридного підходу РФ уможливило систематичний деструктивний вплив на сусідні держави на різних часових проміжках, в розрізі різноманітних критично важливих зон для урядів і суспільств відповідних країн. Додатковою особливістю інструменту квазідержавних утворень в рамках російського деструктивного впливу є їх подвійна спрямованість – як всередину відповідної країни, так і назовні для міжнародної спільноти, ключових країн Європи та Північної Америки, міжнародних організацій, правозахисників, лідерів думок, дослідницьких інституцій і інших стейкхолдерів.

Перспективами майбутніх досліджень з напрямку є подальше розширення та поглиблення аналізу проблематики гібридизму російського впливу на Україну, з формуванням адекватного комплексу заходів з мінімізації деструктивного впливу РФ в площині квазідержавних утворювань. Додатково науковий інтерес складає ідентифікація особливостей російського впливу за допомогою квазідержавних утворювань на інші країни регіонів Східної Європи та Кавказу.

Список використаної літератури

1. Лемак В., Пеца Д. Квазідержави на пострадянському просторі: порівняльно-правовий аспект. *Форум права*. 2015. № 4. С. 150–154.
2. Далявська Т.П. Нові державні утворення: науковий дискурс щодо категоріально-понятійного апарату. *Політика і духовність в умовах глобальних викликів. Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. № 13. С. 377–381.
3. Сабура О. «днр» та «лнр» у науковому дискурсі: пошук термінології. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2017. №20. С. 309–315.
4. Талдикін О.В. Поняття та класифікація квазідержав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 110–116.
5. Криштоп С.В. Особливості правового статусу невизнаних держав. *Молодий вчений*. 2017. № 11(51). С. 893–896.
6. Florea A. De Facto States: Survival and Disappearance (1945–2011). *International Studies Quarterly*. 2017. №61(2). С. 337–351.
7. Купрієнко Д., Дем'янюк Ю., Діденко О. Державна територія і державний кордон. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ. 2014. 256 с.
8. Іщенко В. Невизнані та частково визнані держави в сучасному міжнародному праві. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. №3/4(31-32). С. 209–215.
9. Говорова Я. Невизнані держави: сутність поняття та проблеми міжнародно-правового визнання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №11. С. 238–240.
10. Білоус К. В. Самопроголошені державні утворення: особливості міжнародно-правового статусу. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 2. С. 38–42.

11. Рафальський І. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. №4(72-73). С. 78–98.
12. Дівак В. Сепаратизм як геополітична зброя: виникнення нових квазідержав на карті світу. Пошук критеріїв міжнародного визнання невизнаних державних утворень. *Віче*. 2016. № 3-4. С. 43–47.
13. Zvezdova O. Historical background of the quasi-state entities emergence and formation in East of Ukraine. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2019. №1. С. 87–95.
14. Kuzio T., D'Anieri P. The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order. Bristol: E-International Relations. 2018. 167 с.
15. Асланов С. Невизнані квазідержавні утворення як фактор етнополітичної нестабільності в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. № 1(75). С. 207–216.
16. Minakov M. Ukrainian Statehood at Risk: The Kremlin's Secessionist Plans. Wilson Center. 2022. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukrainian-statehood-risk-kremlins-secessionist-plans> (Дата доступу: 20.11.2022).
17. Филипенко А. Придністровський конфлікт: уроки для України. Аналітична доповідь НИСД. 2022. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-06/prydnistroviya_fylypenko_09022022_doi.pdf (Дата доступу: 20.11.2022).
18. Wickwire J. Enclave Bias, Intergroup Contact Theory, and Integrative Negotiations in Moldova. University of Oregon Research. 2018. URL: https://www.academia.edu/36726660/Enclave_Bias_Intergroup_Contact_Theory_and_Integrative_Negotiations_in_Moldova (Дата доступу: 20.11.2022).
19. Dagi D. Conflict and negotiation between Georgia and Abkhazia: What went wrong? *New Eastern Politics Research*. 2018. №8. С. 1–8.
20. Matsaberidze D. The Abkhazian and Georgian Conflict Resolution Projects for the Political Settlement of the Abkhazian Problem – An Institutional Deadlock? (Early 1990s and early 2000s). *Space, Society, Politics. Scientific Works №1*. International Scientific Conference Dedicated to the 70th Birthday Anniversary of Professor Revaz Gachechiladze. 2013. С. 186–202.
21. Каленіченко О. Терористичні квазідержавні утворення як виклик XXI століття: досвід боротьби України та Сирії. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. №24. С. 216–217.
22. Revkin M. Understanding Displacement Decisions During Rebel Governance: Evidence from Mosul, Iraq. *POMEPS Study: Religion, Violence, and the State in Iraq*. 2022. №35. С. 55–63.
23. Pervushyn M. The impact of censoring and filtering practices in the Ukrainian internet on Ukraine's international image in context of russian military aggression. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. №4(40). С. 47–51.
24. Reznikova O. The conflict in Donbas region: challenges, solutions. the National Institute for Strategic Studies. 2016. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-04/Presentation%20Don.pdf> (Дата доступу: 20.11.2022).
25. Grzywaczewski T. Transitional Justice Beyond the Court: the Quasi-State Security Dilemmas and Post-Conflict Environment. 2022. URL: https://www.academia.edu/9006638/Transitional_Justice_Beyond_the_Court_the_Quasi_State_Security_Dilemmas_and_Post_Conflict_Environment (Дата доступу: 20.11.2022).
26. Шишкін В. Окупація. Енциклопедія сучасної України. Том 24. 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-76770> (Дата доступу: 20.11.2022).
27. Шишкін В. Колаборація небезпечніша за корупцію. *Журнал Універсум*. 2016. №9-10(275-276). С. 1–3.

THE CREATION OF QUASI-STATE FORMATIONS BY THE RUSSIAN FEDERATION AS A TOOL TO DESTABILIZE THE POLITICAL SITUATION IN UKRAINE

Pavlo Lysianskyi

<https://orcid.org/0000-0003-3997-9335>

National University Odesa Law Academy,

Department of Political Theories

Akademichna str., 2, 65009, Odesa, Ukraine

Vera Iastrebova

<https://orcid.org/0000-0002-0757-2090>

National University Odesa Law Academy,

Department of Political Theories

Akademichna str., 2, 65009, Odesa, Ukraine

Russia systematically provokes destabilization as part of hybrid aggression and occupation in the regions of Eastern Europe and the Caucasus. This actualizes the problem of studying Russian hybridism in the context of Russian quasi-state formations in neighboring sovereign states, particularly in Ukraine. The aim of the article is to define the essence and peculiarities of the Russian hybrid instrument of spreading influence on political processes of neighboring countries, which has taken the form of quasi-state formations. The article defines the essence of Russian quasi-state formations, as well as peculiarities of their action on governments and societies of neighboring states. The chronology of Russian destructive work in the direction of quasi-state formations in the regions of Eastern Europe and the Caucasus is highlighted. Deep justification of these formations on Russian geopolitical and geocultural aspects is noted. The embeddedness of the instrument of quasi-state formations in the complex of the spread of Russian imperialism is noted. The paradigm of the so-called gray zone, within which the Russian Federation extends its influence both to the occupied territories and to the neighboring countries as a whole, is highlighted. The active role of the latest media and media in the Russian approach to the formation and imaginary legitimization of quasi-state formations has been noted. Russian technology for the formation of such entities has been summarized. Measures to fight the destructive influence of the Russian Federation in the plane of quasi-state formations by means of a complex program of actions covering a number of solutions of socio-cultural, socio-economic, socio-political and military-political directions are offered. It is noted that this comprehensive program to combat quasi-state formations should act both in the short and long term horizons. The importance of consistency and coherence of these decisions in the fight against destabilizing influence of the Russian Federation at the expense of quasi-state formations is noted. The study can be useful to scientists and practitioners in the field of political science, public organizations and state authorities. Prospects for further research is in-depth analysis of the Russian hybridism as part of the influence on the political processes in Ukraine and other countries of Eastern Europe and the Caucasus.

Key words: quasi-state formation; hybrid aggression; manipulation of law; quasireferendum; gray zone; Russian imperialism.

УДК 32-027.21/.22

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.19>

МОДЕЛЬ МІНІМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВИБОРІВ

Людмила Лукіна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби,
кафедра парламентаризму
вул. Антона Цедіка, 20, 03057, м. Київ, Україна*

У статті розроблено й обґрунтовано модель мінімізації впливу феномену політичного популізму в Україні під час виборів, яка включає: сферу впливу; стейкхолдерів та рекомендації з удосконалення їх діяльності; комплекс законодавчих, політичних, організаційних, технологічних заходів; напрями зменшення негативного впливу політичного популізму на суспільну свідомість та повернення довіри громадськості до політичної сфери у контексті здійснення чесного виборчого процесу.

З'ясовано, що феномен популізму – одна з політичних технологій, котру застосовують ті, хто виборює владу, – колективні та індивідуальні політичні актори. Він трансформувався на переважаючу, гегемонічну політичну діяльність. Після Майдану й трагічних подій, що сталися згодом, у тому числі й військовий конфлікт на східних кордонах України і повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну, відзначасмо, що ця кампанія здійснюється з найбільш значним акцентуванням саме на функціонування популізму.

Запропоновано основним стейкхолдерам виборчого процесу – органам державної влади (ЦВК, МОН України, Міністерства цифровізації України), інститутам громадянського суспільства (політичним партіям, громадським організаціям) практичні рекомендації, комплекс заходів і політичну технологію фактчекінгу публічних промов і заяв політичних лідерів на предмет їх відповідності реальним фактам і запланованим цілям, яка мінімізує негативний вплив політичного популізму.

Визначено перелік заходів, що покликані збільшити чи зменшити негативний вплив політичного популізму у сфері політичного управління, зокрема у виборчому процесі.

Визначено, що виборчі технології є сукупністю організаційних і пропагандистських заходів, які сприяють приведенню до влади певного політика, групи політиків, політичної організації або їх коаліції, розвиток яких має такі етапи: від газетної епохи (1860–1940 рр.) до телевізійної (1940–1980 рр.), цифрової (з 1980 р. – 2000і р.), епохи постправди (теперішній час).

Запропоновано збереження і розвиток цінностей демократичного суспільства в Україні, спроможного сприяти розвитку прямої демократії шляхом застосування цифрових технологій у виборчому процесі; формувати онлайн-платформи, на яких забезпечувати освітній простір для дискусій, насичений фактами і кращим досвідом демократичних виборів.

Ключові слова: популізм, політика, політичний популізм, політичний дискурс, виборчі технології.

Постановка проблеми. Проблема демократичних змін в Україні постає актуальною тенденцією її політичного розвитку, яким передбачено підвищення відповідальності політиків перед населенням. Адже у демократичних суспільствах влада прямо залежить від волевиявлення населення і тому, вона застосовує політичну маніпуляцію як одну з ефективних технологій публічного управління, що характеризується в теорії політології як політичний популізм і має давню історію: від американського аграрного (фермерського)

популізму в США кінця XIX ст. до постмодерного популізму початку 2000-х років, який збільшив вплив культурно-цивілізаційних факторів на сферу політики [11].

У сучасних умовах розвитку демократії політичний популізм успішно застосовується як засіб результативного впливу на думку громадян, дії особи, суб'єкта політики і політичного процесу при умовах невисокого ступеня освіти, правової, політичної культури громадян, соціуму, розвитку демократичних процесів, неефективного розвитку й функціонування громадянського суспільства. Він також широко розповсюджується в період соціальної нестабільності, принципових політичних криз, модернізацій, стаючи ефективною зброєю для політичних демагогів, радикалістів. Нерідко політичний популізм вважається доречним засобом для того, щоб приховати справжнє політичне, соціальне становище, існуючі проблеми, дистанціюватися, відректися від них, або й взагалі ухилитися від вирішення існуючих проблем.

Проблеми політичного популізму висвітлені в багатьох наукових працях і мають давню історію, яка бере свій початок з кінця XIX ст. і пов'язана з утворенням американського аграрного (фермерського) популізму в США, популістським рухом у державах Латинської Америки та під час «великої депресії» в США, розвитком світового популістсько-демагогічного руху в політиці Центральної та Східної Європи та постмодерного популізму. При цьому, з'ясовано, що на перших етапах історичного розвитку політичний популізм сприймався як позитивний метод політичної боротьби; пізніше – як метод безвідповідальних політиків; на сучасному етапі – це метод політичного загравання з широкими масами населення, маніпулювання їх свідомістю з метою досягнення й утримання політичної влади в державі.

Проте, не зважаючи на значні дослідження зазначеної проблеми, науковці так і не визначились в однозначному розумінні цього поняття і розглядають політичний популізм у різних контекстах – як: тип популістських політичних ідеологій [13]; політична технологія впливу на виборця [7]; політичний дискурс у сучасному суспільстві [3].

Тому важливим постає уточнення змісту зазначеного поняття, під яким ми розуміємо один із варіантів політичного поліваріантного феномену, який, ґрунтуючись на унікальній комбінації специфічних ознак, виступає ідеологією, методом політичної боротьби, суспільно-політичним рухом, маніпулятивною технологією, стилем політичної поведінки або комбінацією вищезначених аспектів, що спрямовується на інтереси простого народу, його сподівання та страхи та протиставляється інтересам елітарного прошарку суспільства [10].

Таким чином, питання дослідження феномену політичного популізму залишається в центрі уваги науковців і потребує, зокрема, розроблення й обґрунтування моделі мінімізації його впливу в Україні, особливо, під час виборів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню окремих аспектів політичного популізму як виборчої технології присвячено праці багатьох вчених. В цілому їх розвиток пройшов свій шлях від газетної епохи (1860–1940 рр.) до телевізійної (1940–1980 рр.) і нині – до цифрової (з 1980 р. – 2000і р.) та епохи постправди (теперішній час).

У праці, І.Д. Поліщук, зокрема, зазначено, що «суспільство за всю свою історію винайшло лише три засоби впливу на людину: примушення, маніпуляція та співробітництво. Як правило, у виборчих технологіях застосовуються всі три чинники впливу. Однак у суспільствах з розвиненою демократією провідну роль відіграє третій, найгуманніший, спосіб. Але й у найдемократичніших суспільствах не відмовляються (і не відмовляться) від маніпуляції свідомістю населення» [12].

Не менш важливими є дослідження проблем діяльності політичних партій Л.О. Кочубея, які в демократичних суспільствах в основному «фокусується на лідерів

партії, а зусилля виборчого штабу спрямовують на запровадження національного стандарту виборчої кампанії з виробленням однакових посилів і гасел для всіх регіонів країни» [8, с. 106].

Також значна увага приділена науковцями (Головатий М., Додонов Д.Р., Дем'яненко В.М., Калюжна Ю.І.) альтернативним засобам комунікації у виборчих кампаніях, які все більше орієнтуються на «споживача-виборця, підлаштовуючись під його проблеми та інтереси» [8, с. 77]. Серед них такі комунікативні технології, як агітація і пропаганда, PR, політична реклама, інформаційні, інформаційно-мережеві тощо [1; 4–6].

У цілому науковцями визначено, що виборчі технології є сукупністю організаційних і пропагандистських заходів, які сприяють приведенню до влади певного політика, групи політиків, політичної організації або їх коаліції. Серед пропагандистських заходів особливе місце відведено саме політичному популізму, яке потребує мінімізації в сучасному політичному дискурсі.

Мета дослідження. Розкрити й охарактеризувати модель мінімізації впливу феномену політичного популізму в Україні під час виборів та визначити шляхи її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Нині політичний популізм розглядається як складова політичного управління, який є більш раціональним видом управління і менш чутливим до його суб'єктів та об'єктів на відміну від державного управління, яке, в свою чергу, характеризується нами як більш стабільне і регламентоване і яке має чітко визначених суб'єктів і об'єктів управління. Адже, політичне управління здійснюється політичними партіями й іншими інституціями громадянського суспільства, ідеологія яких часто змінюється під впливом вимог, потреб, інтересів та мотивів суспільства і тому вони часто використовують політичний популізм як управлінську політичну технологію, яка має, як позитивний, так і негативний вплив на свідомість громадян, у результаті застосування якої відбувається захоплення політичної влади в державі, змінюються політичні режими, розвивається чи згортається демократія у суспільстві і в державі в цілому.

Тобто, політичний популізм має позитивний і негативний вплив на суспільну свідомість і сприяє, відповідно, розвитку чи стримуванню демократичних змін і коливань у державі та суспільстві і по-різному впливає на процеси демократизації на етапах лібералізації, демократичного переходу, поглиблення демократії та її згортання.

Для зменшення впливу політичного популізму на свідомість громадян під час виборів нами запропоновано відповідну модель, мета якої полягає у досягненні високого рівня ефективності діяльності учасників політичних відносин та забезпечення їх прозорості і підзвітності діяльності задля повернення довіри громадськості до політичної сфери у контексті здійснення чесного виборчого процесу [9].

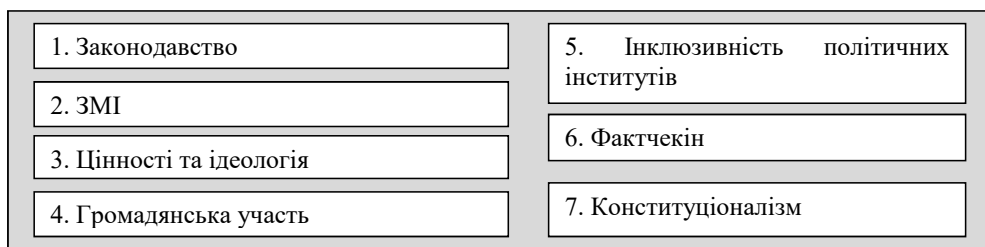
Запропонована модель включає чотири блоки: сфера впливу (законодавство, ЗМІ, цінності та ідеологія, громадянська участь, інклюзивність політичних інститутів, фактчекінг, конституціоналізм); основні стейкхолдери (ЦВК, МОН, МЦТ) та рекомендації з удосконалення їх діяльності; комплекс заходів із мінімізації політичного популізму в Україні (законодавчі, політичні, організаційні, технологічні); пріоритетні напрями зменшення негативного впливу політичного популізму в Україні (відновлення довіри до представницької демократії й виборчого процесу; розвиток відповідальної державної інформаційної політики; удосконалення громадянської освіти з розвитку критичного мислення/політичної культури) – див. рис. 1.

До законодавчих заходів із мінімізації впливу феномену політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення нами віднесено заходи з підвищення відповідальності за підкуп та завідомо нечесну виборчу боротьбу, за без

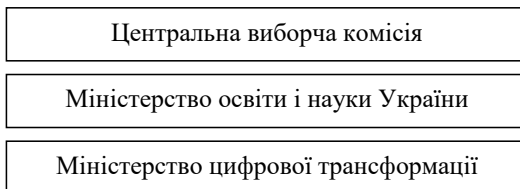
МОДЕЛЬ МІНІМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВИБОРІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Мета: досягнення якісної взаємодії учасників політичних відносин, а також забезпечення їх прозорості та підзвітності діяльності задля повернення довіри громадськості до політичної сфери у контексті здійснення чесного виборчого процесу.

Блок 1: СФЕРИ ВПЛИВУ

Блок 2: ОСНОВНІ СТЕЙКХОЛДЕРИ

РЕЗУЛЬТАТ:

Блок 3: комплекс заходів із мінімізації політичного популізму в Україні (**законодавчі, політичні, організаційні, технологічні**)

Блок 4: пріоритетні напрями зменшення негативного впливу політичного популізму в Україні (**відновлення довіри до представницької демократії й виборчого процесу; розвиток відповідальної державної інформаційної політики; удосконалення громадянської освіти з розвитку критичного мислення/політичної культури**).

Рис. 1. Модель мінімізації впливу політичного популізму в Україні під час виборів

відповідальну інформаційну політику; повернення конституціональних засад проведення виборів; до політичних – з розвитку інклюзивних політичних інститутів, як драйверів подальшого економічного зростання держави; до організаційних – з удосконалення громадянської освіти молодого населення у контексті підтримання у її представників ціннісних орієнтирів щодо обраного ідеологічного вектору; до технологічних – з мобілізації громадянського суспільства у напрямі демократичних цінностей за допомогою створення

онлайн-платформ для проведення дебатів із відповідним модеруванням та встановленими правилами дискусії, фактчекінгу публічних промов та заяв популістів на предмет відповідності реальних фактів запланованим цілям.

Особливе значення у цій моделі має технологія фактчекінгу публічних промов і заяв політичних лідерів на предмет їх відповідності реальним фактам і запланованим цілям, яка сприяє мінімізації негативного впливу політичного популізму і включає такі вісім маркерів: - акцентування на інтересах і важливому значенні народу як гомогенної групи; протиставлення народу політичним елітам;

- боротьба з політичними елітами, які апіорі мають погане моральне походження;
- спрощення дійсності й труднощів політичних трансформацій чи реформ з метою мобілізації електорату;
- акцентування на тому, що популісти – частина народу;
- наявність критики статусу кво;
- ігнорування інститутів та процедур, які ніби то стають на заваді виконанню волі народу та здійсненню змін;
- визначення особливостей поведінки популістів, а не їхніх промов чи програм.

Технологія фактчекінгу має практичне значення, адже будь-яка політична сила для отримання конкурентних перспектив використовує популістські технології. Що більший вплив та електоральна підтримка є в провідних політичних сил, то більше вони розвивають свої популістські ресурси.

Тому нами запропоновано перелік заходів, що покликані зменшити негативний вплив політичного популізму у сфері політичного управління. Це:

- створення Офісу контролю за виконанням публічних заяв;
- розроблення Програми політичних заходів з відповідними аналітичними розрахунками та прогнозами;
- впровадження аудиту діяльності політичних діячів та партій на предмет відповідності їх реальних дій заявлених програм;
- запровадження системи рейтингування політичних суб'єктів, що базуватиметься на розрахунку кількісних та якісних показників ефективності їх політичної діяльності;
- розроблення системи обмежень за не проходження базового рівня рейтингу;
- запровадження дієвого суспільного контролю над виконанням політичними партіями своїх передвиборних програм;
- проведення медійних кампаній, спрямованих на зниження терпимості громадськості до безпідставних популістських заяв.

З іншого боку ми розглядаємо політичний популізм, який має ряд позитивних рис. Його перевагою є здатність до спрощення складних соціальних проблем, перетворення їх у більш доступні для сприйняття різних груп населення. Популісти більш чуйно сприймають масові настрої та емоції, а також вміють перенаправляти їх у необхідне русло. За таких умов використання популізму можна розглядати як «неправду заради добра», що, як загальновідомо, у деяких обставинах може створити позитивний вплив.

Як зазначає І. Гомза, «ідеологічна морфологія популізму достатньо проста. Ядро ідеології складається з чотирьох когерентних тез:

- в будь-якій організованій спільноті є «народ» та еліти;
- вони перебувають у стані непримиренного антагонізму між собою;
- народ має право на суверенітет;
- народ є носієм всіх соціальних чеснот, тож до його думок і прагнень необхідно прислухатися» [2].

Як виявляється жодний з цих компонентів ідеологічної структури популістичної концепції не протидіє його демократичним засадам. Права громадськості на збереження суверенітету та дотримання вимог транспарентності як інструменту моніторингу діяльності політичної еліти є співвідносними з базовими принципами демократії. При цьому, популізм може стати сприятливим інструментом демократизації, оскільки він руйнує традиційну партійну ідентифікацію виборців, сприяє появі нових альянсів та включає до політичного процесу соціальні групи, які проігнорували звернення традиційних політичних діячів. Тобто, популізм має потенціальну можливість активізувати один з найпотужніших механізмів демократії – широкі крос-класові коаліції.

Відтіняючи демократію, популізм не лише робить її більш яскравою і цінною в очах населення та еліт, він також дозволяє помітити ті недоліки в функціонуванні демократій, які інакше б лишилися поза увагою.

Тому потенційним позитивним ефектом використання популізму є представлення та мобілізація політично маргіналізованих груп, створення «кроскласових» коаліцій, наголошення на демократичній відповідальності.

Незважаючи на те, що популісти продукують багато проблем на тлі нестабільних демократичних режимів, однак існують виключення, коли вони не намагаються та й не зацікавлені у тому, щоб зруйнувати їх, а, навпаки, прагнуть до стабілізації. Що стосується переліку заходів, що покликані підвищити позитивний вплив політичного популізму у сфері політичного управління, то нами запропоновані наступні: інформаційна просвіта населення; розкриття значення популізму через мультимедійні фото- та відео-продукти; залучення громадськості до поширення позитивних ідей за допомогою інструментів популізму; проведення моніторингу з метою оприлюднення позитивного досвіду використання феномену популізму для корисних цілей; проведення аналізу актуального зарубіжного досвіду позитивного застосування популізму з метою його ефективного впровадження в Україні; створення схем-алгоритмів для розпізнавання корисного та шкідливого популізму та донесення даної інформації до громадськості.

Виконання зазначених пропозицій щодо проведення заходів мінімізації впливу політичного популізму на виборчий процес в Україні нами запропоновано відповідні практичні рекомендації органам державної влади (ЦВК, МОН України, Міністерства цифровізації України) та інститутам громадянського суспільства (політичним партіям, громадським організаціям). А саме:

ЦВК: зобов'язати політичні сили, політиків обов'язково прописувати такі критерії, як вимірюваність їх обіцянок, чіткі терміни їх здійснення. Зобов'язати політичні партії в своїх програмах не зазначати про те, що вже реалізовано, в декларативній формі, а замість того писати про свої чіткі кроки на перспективу.

Міністерству освіти і науки України: спільно з громадянським суспільством й аналітичними центрами напрацювати навчальні матеріали для учнівської та студентської молоді з метою набуття знань про популізм і його особливості.

Міністерству цифрової трансформації: сформувати веб-портал, що стане user-friendly та котрий міститиме відомості стосовно повноважень кожного конкретного органу влади, заради того, щоб виборці мали змогу здійснити перевірку повноважень того чи іншого органу державної влади чи органу місцевого самоврядування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження дійшли висновку, що запропонована нами модель з мінімізації впливу феномену політичного популізму в Україні під час виборів спрямована на збереження і розвиток цінностей демократичного суспільства в Україні, спроможного:

послугуватися конкретними і правильними поняттями; сприяти розвитку прямої демократії шляхом застосування цифрових технологій; формувати онлайн-платформи, на яких забезпечувати освітній простір для дискусій, насичений фактами і кращим досвідом демократичних виборів.

У результаті її застосування політичні суб'єкти, які братимуть участь у виборах, не будуть застосовувати популізм у якості політичної технології з метою отримання електоральної лояльності, оскільки громадська готовність та поінформованість зробить даний метод неефективним та спрямованим на розвиток демократичних цінностей в українському суспільстві.

Подальшого вирішення потребують питання визначення нових моделей партнерства влади і громадянського суспільства з метою їх ефективного впливу на виборчий процес в країні без політичних маніпуляцій або зменшених до мінімуму.

Список використаної літератури

1. Головатий М. Мистецтво здобувати владу. Політичний менеджмент. 2009. № 4(37). С. 28–43.
2. Гомза І. Світло й тінь популізму. Чого більше від популістів – загроз чи можливостей. URL: <https://voxukraine.org/svitlo-j-tin-populizmu-chogo-bilshe-vid-populistiv-zagrozh-chi-mozhливостej>
3. Гошовська В., Лукіна Л. Політичний дискурс як феномен сучасної політики. Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього: матеріали міжнар. наук. – практ. конф. (Київ, 7–8 червня 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ: ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. С. 20–21. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>
4. Дем'яненко В. М. Популізм як прояв кризи демократії у сучасному науковому дискурсі. Регіональні студії / Гельветика. 2020. С. 71–76.
5. Додонов Д. Р. Феномен популізму в сучасному політичному просторі. Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 123. С. 287–292.
6. Калюжна Ю. І. Популізм, як політико-культурний феномен сучасної світової політики. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки, 2017. Вип. 2(14). С. 80–87.
7. Кіянка І. Б. Популізм і вибори в контексті глобалізаційних змін. Ефективність державного управління. 2020. Вип. 4. С. 43–52.
8. Кочубей Л. О. Виборчі технології. К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 332 с.
9. Людмила Лукіна. Модель мінімізації застосування політичного популізму під час виборів в Україні. *Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу*: матеріали щорічн. Всеукраїнського круглого столу до Дня Гідності та Свободи України (Київ, 23 лист. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>
10. Лукіна Л.В. Концептуалізація популізму в політичному дискурсі. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. № 35/2021. С. 211–221. (Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща). URL: <http://www.journal@fps-visnyk.lnu.lviv.ua>
11. Лукіна Л.В. Утвердження демократичних цінностей як основа консолідації сучасного українського суспільства. Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства: монографія / авт. кол.: В.А. Гошовська [та ін.]: за ред. В.А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 220 с. С. 104–111.

12. Поліщук І. О. Поняття «виборчі технології»: основні концептуальні підходи. Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Х. : Право, 2011. 2011. №7. С. 189–200.
13. Попович О. Що таке популізм: теорія Ернесто Лаклау. ULR: <https://commons.com.ua/uk/sho-take-populizm-teoriya-ernesto-laklau>

A MODEL FOR MINIMIZING THE INFLUENCE OF THE PHENOMENON OF POLITICAL POPULISM IN UKRAINE DURING THE ELECTIONS

Lyudmila Lukina

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service,
Department of Parliamentarism
Anton Tsedik str., 20, 03057, Kyiv, Ukraine*

The article develops and substantiates a model for minimizing the influence of the phenomenon of political populism in Ukraine during elections, which includes: sphere of influence; stakeholders and recommendations for improving their activities; a complex of legislative, political, organizational, technological measures; directions for reducing the negative impact of political populism on public consciousness and restoring public trust in the political sphere in the context of an honest election process.

It was found that the phenomenon of populism is one of the political technologies used by those who elect power, – collective and individual political actors. It transformed into a predominant, hegemonic political activity. After the Maidan and the tragic events that followed, including the military conflict on the eastern borders of Ukraine and the full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine, we note that this campaign is being carried out with the most significant emphasis on the functioning of populism.

Offered to the main stakeholders of the election process – state authorities (CEC, MES of Ukraine, Ministry of Digitalization of Ukraine), civil society institutions (political parties, public organizations) practical recommendations, a set of measures and political technology for fact-checking public speeches and statements of political leaders for their compliance with real facts and planned goals, which minimizes the negative impact of political populism.

A list of measures designed to increase or decrease the negative impact of political populism in the field of political administration, in particular in the election process, is defined.

It was determined that electoral technologies are a set of organizational and propaganda measures that contribute to bringing to power a certain politician, a group of politicians, a political organization or their coalition, the development of which has the following stages: from the newspaper era (1860–1940) to the television era (1940–1980), digital (from 1980 to 2000), post-truth era (present time).

It is proposed to preserve and develop the values of a democratic society in Ukraine, capable of promoting the development of direct democracy through the use of digital technologies in the election process; to form online platforms on which to provide an educational space for discussions, saturated with facts and the best experience of democratic elections.

Key words: populism, politics, political populism, political discourse, election technologies.

УДК 327.7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.20>

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ ТА ВІЙНА росії ПРОТИ УКРАЇНИ. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Олександр Назарчук

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
Юридичний інститут, кафедра політичних технологій
вул. Юрія Іллєнка, 81, 04050, м. Київ, Україна*

Досліджено діяльність Соціалістичного Інтернаціоналу – міжнародної організації соціал-демократичних, соціалістичних, робітничих та лейбористських партій в контексті війни росії проти України в період з 2014 р. і до листопада 2022 р. Це період з моменту захоплення Криму та частини Донбасу і до повномасштабного вторгнення росії в Україну та проведення XXVI Конгресу Інтернаціоналу. В хронологічній послідовності проаналізовано ключові заходи Соціалістичного Інтернаціоналу та його структурних підрозділів (комітетів, рад, президії, конгресів). Визначено роль і місце керівництва Інтернаціоналу (в першу чергу генерального секретаря Луїса Аяли) щодо подолання цієї геополітичної проблеми і підтримки України. Акцентовано увагу на діяльності лідерів Соціал-демократичної партії України Юрія Буздугана та Олени Скоморощенко щодо активної співпраці з Інтернаціоналом, веденні результативної роботи з партіями-членами цієї міжнародної організації, лобюванні інтересів України серед соціал-демократичної спільноти світу.

Констатовано, що українські соціал-демократи зуміли отримати підтримку від Соціалістичного Інтернаціоналу, який має вплив в Організації Об'єднаних Націй (консультативний статус (Категорія I), а колишній керівник Інтернаціоналу Антоніу Гутерреш сьогодні очолює ООН. Саме керівництво СДПУ в перші дні і тижні повномасштабного вторгнення росії в Україну інформувало Соціалістичний Інтернаціонал про об'єктивну ситуацію в Україні, а лідери Соціалтерну здійснювали відповідний вплив на керівництво ООН.

Прогнозовано, що сьогоднішні соціал-демократи з різних країн світу та Соціалістичний Інтернаціонал не мають права допустити тих помилок, що допустили їхні попередники напередодні Першої і Другої світової війни.

Ключові слова: Соціалістичний Інтернаціонал, Соціалтерн, соціал-демократія, конгрес, рада, генеральний секретар, президент, комітет, президія, Луїс Аяла, Скоморощенко, Буздуган, СДПУ, Соціал-демократична партія України, війна.

Соціалістичний Інтернаціонал – це всесвітня організація соціал-демократичних, соціалістичних, робітничих та лейбористських партій, яка об'єднує 132 політичні партії та організації з усіх континентів Землі [1].

Соціалтерн, витоки якого сягають ранніх міжнародних організацій робітничого руху, існує в нинішньому вигляді з 1951 р. Лейбористські, соціал-демократичні та соціалістичні партії є впливовою політичною силою в багатьох демократичних країнах світу. На сьогодні при владі у своїх країнах перебуває 31 партія, яка є членом Інтернаціоналу.

До XXVI Конгресу (25–27 листопада 2022 р.) президентом Соціалістичного Інтернаціоналу був Георгіос Папандреу, колишній прем'єр-міністр Греції, а генеральним секретарем – великий друг України Луїс Аяла (Чілі). Нещодавній Конгрес Соціалтерну новим президентом обрав прем'єр-міністра Іспанії Педро Санчеса, а генеральним секретарем – Бенедикту Ласі (Гана).

З 1976 по 1992 рр. президентом Соціалістичного Інтернаціоналу був Віллі Брандт, колишній канцлер Німеччини і лауреат Нобелівської премії миру 1971 р., з 1992 по 1999 рр. – колишній прем'єр-міністр Франції П'єр Моруа, а з 1999 по 2005 рр. сьогоdnішній Генеральний секретар ООН і колишній прем'єр-міністр Португалії Антоніу Гутерреш.

Секретаріат Соціалістичного Інтернаціоналу знаходиться в Лондоні. Він координує діяльність та ініціативи Інтернаціоналу, скликає його зустрічі і конференції, публікує заяви і прес-релізи.

Як неурядова організація, Соціалістичний Інтернаціонал має консультативний статус (Категорія I) при Організації Об'єднаних Націй і працює на міжнародному рівні з великою кількістю інших організацій.

Україну в Соціалістичному Інтернаціоналі представляє Соціал-демократична партія України, головою ради якої є Юрій Буздуган.

Соціалістичний Інтернаціонал хоч і є неурядовою організацією, все ж має надзвичайно високий авторитет серед урядів багатьох країн світу. До голосу Соцінтерну прислухаються лідери держав та керівники впливових структур.

Соціалістичний Інтернаціонал ніколи не був байдужим до ситуації в Україні як в період існування комуністичного окупаційного режиму [2], так і після здобуття незалежності. Особлива небайдужість має місце в час агресії росії щодо України починаючи з 2014 р. і сьогодні.

Прес-релізи, заяви та декларації Соцінтерну, хоч і не є нормативно-правовими актами, обов'язковими до виконання політичними партіями-членами Інтернаціоналу при прийнятті політичних рішень в контексті управління своїми державами, все ж серйозно впливають на міжнародну політику і на істеблішмент багатьох країн.

У 2014 р. коли зло з півночі посунуло на Україну, а міжнародна спільнота засудила його, російські соціал-демократи з партії «Справедлива Росія» запросили до Москви генерального секретаря Соцінтерну Луїса Аялу. Приймавши запрошення, він вирішив спочатку відвідати Україну і своїми очима побачити те, що накоїв агресор. Візит в Україну відбувся у квітні 2014 р. На фото нижче Луїс Аяла з головою секретаріату – міжнародним секретарем СДПУ Оленою Скоморошенко та головою молодіжної організації СДПУ Олександром Антоновим на Майдані Незалежності 12 квітня 2014 р.

Після побаченого та спілкування з очевидцями тих подій у Генсека бажання їхати до Москви зникло, запрошення було відхилено, візит скасовано.

З метою пошуку формули розв'язання проблеми агресії проти України Комітет Соціалістичного Інтернаціоналу для СНД, Кавказу та Чорного моря, який відбувся в Астані 15–16 вересня 2014 р. проголосив відповідну Декларацію [3]. Цей документ було прийнято за участю представників партій-учасниць з України, росії та інших соціал-демократичних партій країн регіону.

З нагоди 69-ї сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй члени Президії Соціалістичного Інтернаціоналу та глави держав і урядів зібралися на зустріч 25 вересня 2014 р. в штаб-квартирі ООН. Основними темами дискусій було яким має стати внесок соціал-демократичного руху для мирного співіснування і міжнародну безпеку в умовах відкритих конфліктів сьогодні. Учасники підтримали нещодавно декларацію щодо конфлікту в Україні, ухвалену Комітетом для СНД, Кавказу та Чорного моря 15–16 вересня 2014 р. [4].

Підтримав свою позицію Соцінтерн і у Декларації Комітету для СНД, Кавказу та Чорного моря 8–9 червня 2015 р. на засіданні у Єревані [5].

XXV Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу, який відбувся в Колумбійському місті Картахена 2–4 березня 2017 р. також не обминув увагою ситуацію в Україні. В дусі тогочасної міжнародної політичної ситуації у відповідній заяві було зазначено, що «Соціалістичний Інтернаціонал підтримує швидке вирішення конфлікту в Україні на основі виконання Мінських домовленостей» [6].

Будучи досвідченими політиками керівники Соцінтерну на початку 2022 р. добре розуміли, що міжнародна ситуація навколо України загострюється. 19 лютого було скликано в онлайн-режимі Президію Соціалістичного Інтернаціоналу. Взяв участь у форумі і представник росії. У заяві за результатами засідання йшлося про недопустимість війни, особливо ядерної, віталися усі методи її запобігання [7]. Разом з цим, 22 лютого секретаріат Соцінтерну оприлюднив прес-реліз, у якому зазначалося: «Соціалістичний Інтернаціонал серйозно стурбований тим, що Росія вирішила ігнорувати шлях діалогу, дипломатії та переговорів, який рішуче відстоювало міжнародне співтовариство, включаючи наш Інтернаціонал. Натомість Росія вчора вирішила в односторонньому порядку визнати Донецьк і Луганськ незалежними республіками і направила в ці райони України танки та війська. Цей акт є порушенням територіальної цілісності та суверенітету України, що ми рішуче засуджуємо. Ця дія Росії, яка відкриває новий небезпечний момент, несе з собою ескалацію напруженості, яка нікому не принесе користі» [8].

24 лютого заява Соцінтерну була ще радикальнішою: «Соціалістичний Інтернаціонал повністю засуджує російське вторгнення в Україну, яке розпочалося сьогодні на світанку, 24 лютого, з повітряного бомбардування цілей по території України. ... Ця навмисна загарбницька війна, яку Росія описує як «спеціальну військову операцію», сталася після місяців провокацій і войовничості. ... Сьогодні Україна та її народ перебувають у стані війни, внаслідок нападу, якому мають протистояти всі ті, хто цінує мир» [9].

7 березня відбулася досить показова подія в історії Соцінтерну. Комітет з етики ухвалив рішення про припинення членства в організації партії «Справедлива Росія – Патріоти – За правду». У відповідній заяві йшлося, що підтримуючи агресію росії проти України ця партія порушує Етичну хартію Соцінтерну [10].

4 квітня у черговій заяві Соціалістичний Інтернаціонал засудив військові злочини у містах Буча, Маріуполь та інших населених пунктах, закликавши міжнародне співтовариство «продовжити твердо протистояти цій злочинній агресії...» [11].

3–4 червня 2022 р. на засіданні Комітету Інтернаціоналу для Латинської Америки та Карибського басейну, що відбувся в м. Ла Романа (Домініканська республіка), тема війни в Україні за особистого акцентування на цій проблемі генерального секретаря Луїса Аяли неодноразова звучала у виступах та обговореннях. Зокрема генсек відзначив, що конфлікт в Україні має вплив на світову економіку, необхідність для Соцінтерну залишатися активним і мобілізованим, щоб реагувати на різні виклики. Як приклад, він навів реакцію Інтернаціоналу у вигляді санкцій щодо партії «Справедлива Росія» за те, що не взяла на себе рішучого зобов'язання миру. Делегати з Панами Сандра Нор'єга та Хосе Кастільо «нагадали, що перед обличчям конфліктів, подібних тому, який сьогодні переживає Україна, доцільно ще раз підкреслити відданість соціал-демократичних сил миру, багатосторонності та мирному врегулюванню суперечки» [12].

7–8 липня 2022 р. в Палаці Націй в Женеві відбулася Рада Соціалістичного Інтернаціоналу. Серед ключових питань порядку денного першою з головних була тема: «Діяльність заради миру та міжнародної безпеки на основі спільних цілей, спільних принципів і правил». Українська делегація, яку очолила голова секретаріату – міжнародний секретар СДПУ Олена Скоморощенко взяла активну участь у засіданні. «Рада почула з перших вуст свідчення свого члена Соціал-демократичної партії України про те, як країна та суспільство, створені десятиліттями, були зруйновані за тижні. Цивільне населення, включаючи членів партії, було масово вбито, багато з них зазнали жорстоких тортур. Інші члени Соцінтерну повторили заклики України до термінових міжнародних дій для порятунку життів мирних жителів і військовополонених. Особливу огиду викликало використання російськими військами згвалтування як зброї війни. А також прямий гуманітарний вплив на Україну». На фото нижче виступ Олени Скоморощенко на трибуні в Палаці Націй [13].

22 вересня 2022 р. в Нью-Йорку відбулася Президія Соціалістичного Інтернаціоналу, що стало «продовженням традиції зустрічей під час сегменту високого рівня Генеральної Асамблеї ООН». Ключовим питанням засідання була підготовка до XXVI Конгресу. Але разом з цим, «відкриваючи зустріч президент Соцінтерну Георгіос Папандреу підкреслив, що соціал-демократичні сили на глобальному рівні несуть велику відповідальність за об'єднання у відповідь на глобальні виклики у вирішальний час із великою геополітичною напругою» [14]. Між рядками, учасники розуміли, що мова йде, в першу чергу, про Україну. На фото внизу засідання Президії Соцінтерну в Нью-Йорку 22 вересня 2022 р.

21–22 жовтня 2022 р. в Астані (Казахстан) відбулося засідання Комітету Соціалістичного Інтернаціоналу для Кавказу та Чорного моря (див. фото нижче).

В роботі Комітету активну участь взяла делегація СДПУ на чолі з головою ради Юрієм Буздуганом (див. фото нижче).

За результатами засідання Комітету у відповідній Декларації було заявлено: «Світова система почала перехід, який можна порівняти з історичним поворотним моментом у 1991 році, і тепер крах неоліберальної системи матиме не менш руйнівні наслідки, ніж крах комуністичної системи в 1991 році. ... Наш регіон опинився в епіцентрі найпотужнішого військового, геополітичного та цивілізаційного протистояння з часів Другої світової війни – війни Російської Федерації проти України. Цей конфлікт витягнув усі країни регіону, а також ті, що знаходяться далеко за його межами, часто проти їхньої волі, і зрозуміло, що результат цієї війни вплине на майбутнє як регіону, так і всього світу. Війна проти України вже набула ознак геноциду. ... Усе це супроводжується погрозами застосувати ядерну зброю проти країни, яка добровільно від неї відмовилася, та провокаційними діями на Запорізькій АЕС і Каховській ГЕС, які можуть призвести до екологічної катастрофи глобального масштабу. ... Війна Росії проти України – це насамперед війна деспотизму проти демократичних цінностей і принципів. Це незаконне та неспровоковане вторгнення призвело до того, що всі справжні демократії об'єдналися на підтримку свободи України. Соцінтерн знову заявляє про свою повну солідарність із боротьбою українського народу та закликає до виведення російських військ з усієї території України, дотримуючись кордонів 1991 року. ... Лукашенко є пособником терористичного режиму Володимира Путіна в Україні і не може представляти волю білоруського народу...» [15].

25–27 листопада 2022 р. в Мадриді (Іспанія) відбувся XXVI Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу, який приймала Іспанська соціалістична робітничка партія. На фото нижче новообраний Президент Соцінтерну Педро Санчес, вже колишній президент Георгіос Папандреу і генеральний секретар Луїс Аяла, і новий Генсек Бенедикта Ласі [16].

Українські соціал-демократи взяли активну участь у цьому, без перебільшення, всесвітньому форумі. Серед головних доповідачів був голова ради СДПУ Юрій Буздуган. У своїй промові лідер СДПУ подякував делегатам, їхнім партіям та країнам за вже надану допомогу, особливо в перші дні і тижні війни, закликав надати ще більшу підтримку Україні, наголосивши на великій волі українського народу до перемоги. Виступ Юрія Буздугана делегати Конгресу вітали довготривалими аплодисментами, усі доповідачі переконували у рішучості своїх партій, щодо підтримки України, не ставлячи під сумнів її справедливую боротьбу проти агресора [17].

На сьогодні війна в Україні продовжується. Ворог шаленіє від незмоги реалізувати план захоплення нашої держави. Цивілізований світ та його демократичні інституції, до яких безумовно належить і Соціалістичний Інтернаціонал, надають серйозну військову, фінансову, матеріальну, консультаційну та правову допомогу Україні. Ця велетенська допомога та наш неоцінений досвід, який ми сьогодні отримуємо мають стати запорукою перемоги над північно-східним злом та його недопущення в майбутньому.

Геополітична діяльність Соціалістичного Інтернаціоналу щодо виходу з світової кризи, що виникла у 2014 р. і поглибилася у 2022 р. базується на досвіді попередніх поколінь соціал-демократів, їхньої не завжди успішної діяльності напередодні Першої і Другої світових воєн, низки інших жажливих локальних конфліктів. Хочеться мати надію, що цього разу світова соціал-демократія знайде необхідні внутрішні ресурси для допомоги Україні і людству, щодо подолання цієї планетарної проблеми, котра виникла чи не вперше з моменту утворення після Другої світової війни т. зв. Ялтинсько-Потсдамської системи світопорядку.

Список використаної літератури

1. Прогресивна політика. За справедливий світ. URL: <https://www.socialistinternational.org/about-us/> (дата звернення: 10.10.2022).
2. IX конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу, Брюссель 5-6 вересня 1964 року. URL: <https://www.socialistinternational.org/congresses/ix-brussels/> (дата звернення: 10.10.2022).
3. Конфлікт в Україні. Декларація Комітету Соціалістичного Інтернаціоналу для СНД, Кавказу та Чорного моря, Астана 15–16 вересня 2014 р. URL: <https://www.socialistinternational.org/presidium/meeting-of-the-si-presidium-and-heads-of-state-and-government-united-nations-new-york/conflict-in-ukraine/> (дата звернення: 10.10.2022).
4. Засідання президії Соціалістичного Інтернаціоналу та глав держав і урядів. ООН, Нью-Йорк, 25 вересня 2014 р. URL: <https://www.socialistinternational.org/presidium/meeting-of-the-si-presidium-and-heads-of-state-and-government-united-nations-new-york/> (дата звернення: 10.10.2022).
5. Декларація Засідання Комітету СІ для СНД, Кавказу та Чорного моря в Єревані, 8–9 червня 2015 р. URL: (дата звернення: 10.10.2022).
6. За світ у мирі, рівності та солідарності. XXV Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу, Картахена, Колумбія, 2–4 березня 2017 р. URL: <https://www.socialistinternational.org/congresses/xxv-congress-of-the-socialist-international-cartagena-colombia/for-a-world-in-peace-with-equality-and-solidarity/> (дата звернення: 10.10.2022).
7. Заява Президії Соціалістичного Інтернаціоналу щодо України 19 лютого 2022 року. URL: <https://www.socialistinternational.org/presidium/meeting-of-the-si-presidium-on-ukraine/> (дата звернення: 10.10.2022).
8. Необхідно поважати цілісність і суверенітет України. 22 лютого 2002 року. URL: <https://www.socialistinternational.org/news/press-releases/the-integrity-and-sovereignty-of-ukraine-must-be-respected-1977/> (дата звернення: 10.10.2022).
9. Соціалістичний Інтернаціонал засуджує вторгнення Росії в Україну. 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.socialistinternational.org/news/press-releases/socialist-international-condemns-russian-invasion-of-ukraine-1986/> (дата звернення: 10.10.2022).
10. Рішення про членство в партії «Справедлива Росія – Патріоти – За правду» 7 березня 2022 року. URL: (дата звернення: 10.10.2022).
11. Соціалістичний Інтернаціонал засуджує військові злочини в Україні 4 квітня 2022 року. URL: <https://www.socialistinternational.org/news/press-releases/socialist-international-condemns-war-crimes-in-ukraine-2008/> (дата звернення: 10.10.2022).
12. Засідання Комітету СІ для Латинської Америки та Карибського басейну, Ла Романа, Домініканська Республіка, 3-4 червня 2022 р. URL: <https://www.socialistinternational.org/committees/latin-america-and-the-caribbean/meeting-of-the-si-committee-for-latin-america-and-the-caribbean-la-romana-dominican-republic/> (дата звернення: 22.11.2022).
13. Засідання Ради СІ в Женеві «Наша відданість гуманітарним та стійким рішенням глобальних проблем», 7–8 липня 2022 р. URL: <https://www.socialistinternational.org/councils/meeting-of-the-si-council-in-geneva/> (дата звернення: 22.11.2022).
14. Засідання Президії Соціалістичного Інтернаціоналу в Нью-Йорку, 22 вересня 2022 р. URL: <https://www.socialistinternational.org/presidium/meeting-of-the-si-presidium-in-new-york/> (дата звернення: 22.11.2022).
15. Засідання Комітету Соціалістичного Інтернаціоналу для Кавказу і Чорного моря, 21–22 жовтня 2022 р. URL: <https://www.socialistinternational.org/committees/cis-the-caucasus-and-the-black-sea/meeting-of-the-si-committee-for-the-caucasus-and-the-black-sea/> (дата звернення: 22.11.2022).

16. XXVI Конгрес Соцінтерну, Мадрид, 25–27 листопада 2022 р. URL: <https://www.socialistinternational.org/congresses/xxvi-congress-of-the-socialist-international-madrid/> (дата звернення: 05.12.2022)
17. Список доповідачів на XXVI Конгрес Соцінтерну, Мадрид, 25–27 листопада 2022 р. URL: <https://www.socialistinternational.org/congresses/xxvi-congress-of-the-socialist-international-madrid/list-of-speakers/> (дата звернення: 05.12.2022).

SOCIALIST INTERNATIONAL AND RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE. POLITICAL AND LEGAL ASPECTS

Oleksandr Nazarchuk

*Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman,
Institute of Law, Department of Political Technologies
Yuriy Illenka str., 81, 04050, Kyiv, Ukraine*

The activity of the Socialist International, an international organization of social-democratic, socialist, worker and labor parties, has been studied in the context of Russia's war against Ukraine in the period from 2014 to November 2022. This is the period from the capture of Crimea and part of Donbas to the full-scale invasion of Russia into Ukraine and holding the XXVI Congress of the International.

The key activities of the Socialist International and its structural subdivisions (committees, councils, presidium, congresses) are analyzed in chronological order. The role and place of the leadership of the International (primarily General Secretary Luis Ayala) in overcoming this geopolitical problem and supporting Ukraine has been defined. Attention is focused on the activities of the leaders of the Social Democratic Party of Ukraine Yuriy Buzdugan and Olena Skomoroshchenko regarding active cooperation with the International, conducting effective work with the member parties of this international organization, lobbying for the interests of Ukraine among the social democratic community of the world.

It was established that the Ukrainian Social Democrats managed to get support from the Socialist International, which has influence in the United Nations (consultative status (Category I), and the former head of the International, Antonio Guterres, heads the UN today. It was the leadership of the SDPU in the first days and weeks of full-scale Russia's invasion of Ukraine informed the Socialist International about the objective situation in Ukraine, and the leaders of the Socialist International exerted a corresponding influence on the leadership of the UN.

It is predicted that today's social democrats from different countries of the world and the Socialist International do not have the right to make the mistakes that their predecessors made on the eve of the First and Second World Wars.

Key words: Socialist International, SI, social democracy, congress, council, general secretary, president, committee, presidium, Luis Ayala, Skomoroshchenko, Buzdugan, SDPU, Social Democratic Party of Ukraine, war.

УДК 007:(438):172.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.21>

ПОЛЬСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ЖІНОЧІ ЧАСОПИСИ НА КРЕСАХ ПЕРІОДУ МІЖВОЄННОГО ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ

Марія Павлюх

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут прикладної математики та фундаментальних наук, кафедра міжнародної інформації
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

Досліджено політичні жіночі видання, які виходили у період міжвоєнного двадцятиріччя у Львові. Встановлено головні рубрики та тематика видань. Виокремлено відділи редакцій, які були запроваджені у цих часописах. Проведено порівняння політичної тематики часописів, які були друкованими органами жіночих організацій патріотичної молоді на кресах. Проаналізовані проблемні статті політичних жіночих часописів: «Kobieta w pracy obywatelskiej» («Кобета в праці обивательській») (1931), «Małopolanka» (1927) («Малопольська»), «Ruch kobiecy» («Рух кобеси») (1932–1934) та встановлена загальна тенденція висвітлення жіночої активності у політичному житті на кресах. Велику увагу у аналізі проблематики політичних жіночих видань на кресах періоду міжвоєнного двадцятиріччя зосереджено на хронологічному аналізі епохи, історичних особливостей розвитку жіночої періодики цього періоду та історії польської держави, оскільки саме ці історичні фактори встановили тенденцію формування політичних жіночих видань у ретроспективі.

Метою статті є дослідження політичної тематики патріотичних жіночих видань для молоді, які виходили на кресах та були друкованими виданнями активних жіночих організацій.

Методи дослідження. У статті використаний комплекс загальних і спеціальних методів: аналізу у виокремленні рубрик і тематичних відділів політичної польської жіночої періодики на кресах періоду міжвоєнного двадцятиріччя; синтез та глибокий аналіз у поєднанні тематичних публікацій на політичну проблематику; хронологічний у поданні історичної і політичної ситуації у тогочасному польському суспільстві і її вплив на розвиток цих видань. *Результати і висновки.* Політичні польські жіночі видання на кресах, які виходили у період міжвоєнного двадцятиріччя були друкованими органами патріотичних організацій, які формували ціннісні орієнтири жіночої молоді на кресах.

Ключові слова: міжвоєнне двадцятиріччя, жіночі видання на кресах, жіноча молодь, політичні жіночі часописи, жіноча рівноправність, жіночий рух.

Вступ. У першій половині ХХ століття виходять польські політичні жіночі часописи, які адресовані молодому поколінню, переважно сільським дівчатам. Зарахувати ці видання можна і до групи видань господарських, і до молодіжних, проте є певні особливості: по-перше, ці часописи адресовані не тільки селянкам, але й усій патріотичній молоді села, по-друге, у них пропагується польська національна ідея як головна ідея багатьох матеріалів, по-третє, видання були друкованими органами патріотичних сільських організацій, які виховували молоде покоління у патріотичному дусі.

Міжвоєнне двадцятиріччя було важливим етапом розвитку політичної патріотичної жіночої преси. З'являються мотиви війни, до якої молоді польки не повинні бути байдужими і готовими стати в обороні своєї батьківщини. Польські жіночі організації на кресах: Спільнота малопольських селянок, Орган Союзу польських кіл селянок у Галичині готували молодь до патріотичної праці на селі. Тому польські жіночі часописи пропагують націоналістичні ідеї, патріотизм; закликають молодих польок до активної діяльності на

кресах. Постає преса націоналістичної молоді, яка виховує молодіжну аудиторію у патріотичному дусі. Відомими політичними часописами цього періоду є такі: «Kobieta w pracy obywatelskiej» («Кобета в праці обивательській») (1931), «Małopolanka» (1927) («Малополянка»), «Ruch kobiecy» («Рух кобеци») (1932–1934).

Постановка проблеми та її практичне значення. Головною проблемою цієї статті є дослідження політичних жіночих часописів для націоналістичної молоді на кресах. Практичним значенням статті є виокремлення політичних рубрик, які формували політичну свідомість молодого жіночого покоління.

Мета статті. Дослідити тематику політичних жіночих видань «Kobieta w pracy obywatelskiej» («Кобета в праці обивательській»), «Małopolanka» (1927) («Малополянка»), «Ruch kobiecy» («Рух кобеци»), оскільки вони відіграли важливу роль у становленні політичної польської жіночої періодики сучасності.

Основна частина. Після здобуття незалежності Польщі 1918 року змінюється ринок польської жіночої преси, оскільки її розвиток продовжився у самостійних виданнях, а не у додатках загальнополітичних часописів як було раніше. Незалежність польської держави 1918 року принесла жінкам рівноправ'я та громадянські права. З 28 листопада 1918 року жінки здобувають виборне право, у 1921 році – цивільне право. Жінки отримали право створювати свої організації. У Львові під час періоду міжвоєнного двадцятиліття діяли такі політичні жіночі польські організації: Відділ союзу громадянської праці, Союз сільських господинь у південно-східних воєводствах, Об'єднання християнських жіночих товариств, Союз польських селянок.

Нові часописи змінили тематики, адресатів і бачення суспільної та політичної ролі жінки. Надалі поставали суспільно-культурні та політичні часописи з широкою літературною частиною, у яких містилися публіцистичні статті, літературні твори; рубрики, присвячені культурі, статті про виховання дітей, родини, поради. Також з'явилися часописи пов'язані з релігійними середовищами, насичені політичними публікаціями, характерними для багатьох часописів з господарською чи релігійною тематикою» [1].

Ці часописи зараховуємо до суспільно-політичних, бо вони піднімали тему жіночої активності у діяльності різних політичних партій, політичних жіночих організацій: «Суспільний і політичний характери мали часописи, які підіймали суспільні теми: «Кобета в праці обивательській» (1931), що була органом Союзу громадської праці жінок та «Рух кобеци» (1931–1934), який видавався Геленою Паутет. Редактором часопису «Кобета в праці обивательській» був Казімеж Тушанський. Такою ж проблематикою займався часопис «Малополянка», який виходив 1927 року» [13]. Отже, у міжвоєнному двадцятиріччі виходять часописи суспільно-політичного характеру, які пропагують для молоді національну ідею, активність у громадському та політичному житті своєї держави і працю молодих польок на кресах.

1927 року у Львові виходить польський жіночий часопис «Малополянка» [2], який був присвячений суспільно-політичній праці польок на кресах. Підtitул видання вказує на характер і мету видання – «місячник, присвячений суспільно-національній праці польок на кресах». Редагувала часопис Яніна Моравецька. Загальний характер матеріалів «Малополянки» – політичний і націоналістичний. У першому номері видання містилися матеріали, які закликали молодь до гарту духу в боротьбі за свої ідеали. Видання запровадило традиційні редакційні відділи: «Хроніка» – інформаційний відділ, «Від редакції» – відділ переписки, «Ехо з минулого» – відділ статей про відомих жінок, а також звіти про з'їзди різних жіночих організацій. Чимало у виданні знаходимо нарисів про відомих жінок, статей націоналістичного характеру, історичних розвідок.

Наприклад, спарений №7-8, на першій сторінці подав «Молитву за Польщу». Редакція надрукувала статтю-заклик молоді до гарту духу («Важкість гарту духу»), у якій поставлена важлива проблема – об'єднання великої Польщі та її громадян навколо своєї держави: «У дорозі до великих цілей, велика міць потрібна людям. Хто поставив собі велику ціль, той має бути певним, що її досягне, але на його дорозі завжди стоятимуть труднощі. Та ці труднощі не уб'ють в ньому бажання, а помножать його сили. Польський народ великий і поставив собі за ціль: стати Великою Польщею. Польща як хоробрий воїн, з яким ми будемо рахуватися. А цю ціль можна здобути тільки тоді, коли організуємо всіх навколо Польщі. Тверда війна за справедливість, за незалежність навчила народ оцінювати дійсність та миритися з нею» [2, с. 2].

У цьому спареному номері був опублікований «IV З'їзд Національної організації жінок у Львові» [2, с. 4], який розповідав про головні засади жіночого руху та польську національну ідею як провідну у суспільній та громадській праці жінок. Великий нарис про Марію Родзевичеву [2, с. 5] повідомляв сільську молодь про важку працю відомої діячки. На останній сторінці, традиційно, публікувалися оголошення від різних жіночих організацій, наприклад, – «Господарські курси для польок», що мали пропагандивний характер для сільських жінок.

Наступний, спарений №9-10 [3], за своєю структурою повторював усі попередні. Хоча на першій сторінці була опублікована стаття релігійного характеру «Христос-король», підписана криптонімом К. Н., побудована у формі діалогу між Пилатом та Христом. Привертає увагу програмна стаття «Інтелігенція чи суспільна праця на кресах» Яна Бляшка, у якій проаналізовано досягнення польської незалежності. Проте це ще не всі досягнення, бо потрібно наполегливо працювати не тільки у великих містах, а також на кресах. Автор популяризує національну мову, а також вказує на важливу проблему пошуку форми держави: чи федеративне утворення чи монолітна держава? Обговорення устрою незалежної польської держави велось на шпальтах багатьох польських часописів. Великої уваги приділялося праці суспільній та громадській для того, щоб утримати цю незалежність. З'являється ідея створення монолітної держави, яка була у польській національній думці трохи революційною, тому що поляки у ставленні до національних меншин (у тому числі українців) були шовіністами. Вперше національна ідея, культура та економіка, стають темою обговорення багатьох публікацій часопису. Пропагування національної ідеї для жіноцтва різних станів – головна мета часопису. Таких статей, які пропагують національну ідею, велич польської держави та закликають до активної громадянської позиції чимало. Особливою темою видання була тема оборони польської мови, захист її чистоти. Цій темі присвячена стаття «Про чистоту польської мови», в якій проводилася нещадна боротьба із суржи́ком сільського населення.

Цікавою тематикою у часописі було обговорення родини та взаємозв'язок родини і держави. Автори, які дописували до видання вважають родину важливою ланкою суспільного і державного життя. У часописі висміюється гоніння за грошима, де домінує тільки нажива, а не істинні цінності. Традиційна формула: *жінка-мати-громадянка*, хоча присутня у статтях видання, проте критикується за недостатню готовність до участі у житті власної держави. Одною із статей, яка присвячена цій проблематиці є стаття Гелени Озембловой «Попри родину – оздоровити суспільство!», у якій авторка викриває усі негативні явища тогочасного польського суспільства: «Наше домашнє вогнище дуже часто хворобливо виглядає. Хіть життя домінує, а дитя із наймолодших своїх літ стає свідком гонитви за грошима, утриманням, стає свідком непристойних слів, яких треба соромитися; діти часто позбавляються опіки матері чи батька, які створюють нові родини і забувають

про свої обов'язки щодо дітей. А як виглядає жінка у родині? Найчастіше добре не підготована до ролі матері, жінки чи громадянки, розчаровується у шлюбі, вбиває час у гонитві за новими враженнями. Жінка потрібна у сім'ї, щоб там керувати, як завше було. Жінка інтелігентна, освічена, найвищу свою місію може сповнити у домашньому огнищі» [3, с. 7]. Жінка, яка не підготована до шлюбу, не може бути доброю громадянкою чи хорошою дружиною. У баченні часопису ролі жінки переважають істинні цінності та любов до власного народу, його мови.

Серед інших тем, які обговорювалися на шпальтах видання – це діти у різних країнах світу. Статті Є. Якубкевича «Культ дитини у Японії» та «Полькам до розваги» присвячені цій темі. Традиційно на шпальтах «Малополянки» друкується звіт діяльності Національної організації жінок у Малопольщі [3, с. 17], також оголошення про ткацькі курси [3, с. 19], відповіді від редакції та хроніка подій. Отож, на шпальтах видання «Малополянки» формувалася національна ідея, пропагувалися цінності: любов до батьківщини, до своєї родини, а також молодь на кресах спонукали до активної діяльності у суспільно-політичному та національному житті своєї держави.

Подібним за характером статей «Малополянки» було видання «Кобета в праці обивательській», яке виходило у Львові 1931 року [4]. Часопис мав подібні рубрики та відділи як «Малополянка». Але найбільше про жіночу діяльність дізнаємося із часопису «Рух кобети», який виходив у Львові протягом 1932–1934 років. У бібліографії жіночої періодики знаходимо такі відомості про часопис як про «місячник, який редагувала Гелена Паугертова. Видавала часопис Національна Організація Жінок у Львові, яка була прототипом української жіночої організації Союзу українок. Часопис виховував національну молодь, боровся за права жінок. Статті порушували теми політики держави і ролі жіночого руху у політичному житті. До часопису писали: Гелена Паугертова, Й. Дмовська, М. Новіцька, Ядвіга Вікторова» [13].

«Рух кобети» був двотижневиком, який інформував польських жінок Львова про діяльність різних суспільних організацій. Часопис мав головну мету – інформувати та закликати до суспільної і політичної діяльності жінок усіх верст населення. На шпальтах часопису порушувалися теми виховання жінок, рівноправності жінок з чоловіками, участі жінок у політичному житті. Автори видання критикували пасивність жінок, які нічим не цікавляться. Часопис, у першому номері, розпочинався вступною статтею «Від редакції», у якій поставлена важлива проблема – відсутність поважного жіночого часопису на польському медіаринку: «Протягом довгого періоду відчуваємо брак поважного жіночого часопису, який давав би оцінку жіночій діяльності у Польщі і за кордоном, з іншого боку – вказував на правдивий шлях молодого покоління, організації праці, метою якої є створення *нового типу жінки* (курсив – авт.). Відсутність жіночого часопису відчуваємо навіть у тому, що нема жіночих додатків до поважних щоденників «Кур'єра Варшавського», «Кур'єра Познанського», тому сьогодні розпочинаємо видавати жіночий двотижневик «Рух кобети». Часопис наш буде скромних розмірів, сподіваємося його розширити так, щоб він став виразом переконань і виховання молодого жіночого покоління» [4, с. 1].

Стаття присвячена баченню жінки минулого і сучасного «Жінка сьогодні і вчора» Х. П. розглядала новий погляд ролі жінки у суспільстві. Піднесення моралі жінки на вищий рівень – головна ідея статті. Зниження рівні моралі жінок та чоловіків після Першої світової війни – головна проблема, яка заважає польському народу рухатися вперед. Традиційний відділ редакції про звіти різних жіночих організацій «Вільний З'їзд Національної організації жінок» [4, с. 3], повідомляв жіночу читацьку аудиторію про громадську діяльність жіночих організацій. Також редакційними відділами часопису були: «3 міжнародних

теренів» – відділ міжнародних новин, «Хроніка» – відділ, де публікувалася інформація про з'їзди жінок у польській державі, який вела Аліна Ожеховська та реклама на останній сторінці.

У другому номері з'являється програмна стаття про рівноправ'я жінок «Нові дороги» Й. В. [5], у якій автор великої ваги надає жіночому руху, що змінив суспільний лад. Війна за рівноправність названа такими семантичними виразами: *доконаним фактом, кінцевою зупинкою*. Виокремлено нове поняття – *рівноправність як чинник жіночої та чоловічої участі у житті народу*. Часопис бачить освічену жінку глибоко релігійною, яка повинна дбати за добро свого народу, працювати поряд з чоловіками над важливими суспільними проблемами. Великої ваги редакція надавала ідеї «служінню народу», яку повинна здійснювати *розумна, інтелігентна і релігійна жінка*. Ця ідея була співзвучна з ідеєю часописів Союзу українок.

У другому номері редакція додає нові відділи [5]: «Жіночі організації за кордоном», щоб інформувати сучасну жіночу молодь про працю жінок в інших країнах, а також коротку рубрику «З праці жінок на полі польсько-югославського зближення», яка інформувала читачок про жіночий рух у Югославії. Нерідко на шпальтах видання можна зустріти статті, присвячені успіхам жінок у різних галузях науки, медицини, наприклад: «Жінка у медичному закладі» та «Жінка у науці» Аліни Ожеховської, щоб стимулювати жіночу аудиторію до праці.

Стаття «Про здорову розсаду» Х. П. присвячена темі жіночої участі у суспільному і громадському житті польського народу була опублікована у третьому номері видання [6]. У статті поставлена ще одна важлива проблема – рівність чоловіків і жінок не тільки у правах, але й також у публічних справах, впливі на розвиток політичних, суспільних подій народу, праці над освітою та вихованням. З четвертого номеру часопис запроваджує нові відділи: «Хроніка львівська», «Хроніка краківська», у яких містилася інформація про діяльність жіночих товариств, організацій на кресах (на українських землях). У цьому номері редакція повідомляла своїх читачів, що видання припиняє вихід часопису, бо іде на літні вакації. З метою кращого інформування своєї аудиторії редакція запроваджує відділ «Жінка у праці літературній та науковій», у якому подає статті про університети та різноманітні студії для того, щоб зацікавити молоде жіноче покоління навчатися і здобути собі ступінь, а потім отримати добру посаду.

Після вакацій, наступний номер був присвячений історії польського жіночого руху. На першій сторінці містився великий матеріал «Нарис з історії жіночого руху у Польщі» Чеслави Скрабської [7], у якому був здійснений короткий екскурс у минуле польської історії та історії жіночої преси. Здійснено аналіз перших періодичних видань для жінок, подана коротка історія польського жіночого руху та короткі біографії відомих польських жінок. Така ґрунтовна стаття з екскурсом у минуле мала на меті не тільки проінформувати свою молодіжну читачку аудиторію, але й також на прикладі життя авторитетних жінок з минулого закликати до активної діяльності.

Поряд із статтями про минуле важливим на шпальтах часопису є бачення *жінки майбутнього*. Наприклад, у № 8 була надрукована стаття «Наша роль у близькому майбутньому» Х. П. [8], у якій обговорювалася участь жінки у публічному житті, щоб мати більший вплив на розвиток культурних стосунків у світі. Великою проблемою у поступі жінки є її байдужість, тому потрібно закликати жінку до активності – це головна тема цієї статті. Саме *жінка-активістка* – це і є жінка майбутнього у баченні часопису. На шпальтах видання часто друкуються епітафії на відомих жінок сучасності, наприклад, Анелу Тулодзєцьку, з'являється новий бібліографічний відділ про книги «Серед видавництва» (№ 9),

котрий вела Б. Берканова. Наступні номери зберегли традиційні відділи та теми для обговорення часопису. Згодом редакція запроваджує відділ листів «Листи суспільні» (№19) [9] для постійного діалогу зі своєю молодіжною аудиторією.

Привертає особливу увагу стаття про кризу особистості та рівноправ'я жінок Аліни Ожеховської «Криза та так зване рівноправ'я жінок», у якій авторка вказує на те, що чоловіки не хочуть, щоб жінка працювала і дуже тим стурбовані. *Кризою людини* назване жіноче рівноправ'я і зміна стосунків чоловіка та жінки. Головною причиною негативного ставлення чоловіків до жіночої праці часопис бачить у економічній та моральній кризі сучасності. Видання змінило своє обличчя у 24-му номері: назва подавалася курсивом та іншим шрифтом. Окрім того, з'являється новий відділ редакції, характерний молодіжним виданням «Зі спорту: нові рекорди». Видання дедалі частіше друкує статті історичного характеру – історія про Листопадовий Чин, патріотичні вірші. Особливої ваги набирає відділ «Жінка у політичній праці та її фах» (№25) [10], який перетворює часопис не тільки у суспільний двотижневик, а також у політичне жіноче видання.

Цей номер містив дві програмні статті [10], важливі для усього польського жіночого руху. Перша стаття «Кілька думок про суспільну психологію жінки» Марії Славінсько-ї-Зажецької подавала новий тип жінки – *жінки-суспільної активістки*, яка має важливе значення для всієї Польщі і її потребує слов'янський світ. Важливого значення надано суспільній і політичній праці жінки, сповненої ентузіазму. Друга стаття – це проголошена доповідь Софією Залевською «Наші завдання на тлі сучасної епохи», у якій йшлося про роль жінки у політичному житті суспільства. Авторка виводить головну рису сучасності – мінливість, тому що цей період великих суспільних конфліктів, які у Польщі спровокували економічну кризу. Єдиним виходом із важкої ситуації часопис бачить працю жінки у питанні устрою держави та культури.

Наступні роки виходу часопис зберігає сталу організацію роботи редакції, редакційні відділи, статті та теми. Майже у кожному номері часопису містилася стаття виховного, патріотичного характеру, яка мала на меті вплинути на свідомість молоді жіночої аудиторії. У першому номері часопису за 1934 рік опублікований заклик у привітанні редакції своїх читачок із Новим роком: «Перед нами майбутнє – велике та невідоме – пам'ятаймо, що від нас залежить його розв'язання!» [11], який мав стати гаслом кожної молоді польки. «Рух кобеси» зберігає популярність обговорення тематики про жіночий рух у світі. Нові відділи редакції: «Зі світу» та «Нові заклади для жінок» мали на меті допомогти зорієнтуватися молодій жінці у виборі фаху та добре проінформувати її про досягнення жінок інших народів.

«Рух кобеси» у кількох номерах запровадив цикл статей про американські жіночі коледжі, були опубліковані: стаття про французьких жінок «Жінки французькі у громадянській та суспільній працях», стаття про життя американської жінки «Американська жінка» Є. Ожеховської [11]. Новий відділ «Жінка у політичній, науковій та професійній праці» [12] містив статті різноманітного характеру: від оглядових до критичних. На шпальтах часопису проводиться жваве обговорення жіночої праці, а також критика жінок, які хочуть повернутися тільки до домашнього вогнища. Стаття «Що найважливіше» [12] ставить перед жінкою дилему: сімейне життя чи громадська праця. Часопис бачить призначення жінки у поєднанні цих двох аспектів жіночого життя.

Регулярна тема часопису – тема участі жінок у політиці, яка активно обговорюється на шпальтах часопису. 1934 року була надрукована стаття «Жінка чи політика» Х. П. (№5) [12], у якій виокремлено поняття аполітичності у жіночому русі. Аполітичність у свідомісному розумінні журналу – це не тільки байдужість до політичного життя країни,

але й також байдужість до свого народу, до своєї батьківщини. Поряд з тим, політичність як поняття трактується часописом дуже позитивно. Особливою популярністю користувалися статті про психологію молодих дівчат, де редакція засуджувала тих дівчат, які прагнуть вийти заміж. Окрім того, і надалі зберігаються редакційні відділи, рубрики та характер статей. Отож, проаналізувавши кілька статей часопису «Рух кобеси» та переглянувши редакційні відділи виснуємо, що видання мало на меті пропагувати національну ідею, виховувати жіночу молодь у патріотичному дусі. Часопис критикує пасивність молодих польок, які не беруть жодної участі у суспільному та політичному житті своєї держави. Виховна роль часопису «Рух кобеси» мала важливе значення у формуванні світогляду молоді польської громадянки.

Висновки. Обидва часописи: «Малополянка» та «Рух кобеси» мають кілька спільних ознак: 1. читацьку аудиторію (молоді польки на креслах); 2. одну мету – формувати у молодого покоління патріотичні ідеали, цінності; 3. характер статей – націоналістичний; 4. новий образ жінки у статтях – жінки-активістки, активної громадянки. Часописи «Малополянка» та «Рух кобеси», а також «Кобета у праці обивательскей» – перші політичні, суспільні, громадянські видання для жінок, які сформували новий тип жінки – *жінки-патріотки*, активної у політичному житті своєї країни.

Список використаної літератури

1. Dormus K. Problematyka wychowawczo-oświatowa w prasie kobiecej zaboru austriackiego w latach 1826–1918. Warszawa, 2006. 453 s.
2. *Małopolanka*. 1927. №7–8.
3. *Małopolanka*. 1927. №9–10.
4. *Ruch kobiecy*. 1932. №1.
5. *Ruch kobiecy*. 1932. №2.
6. *Ruch kobiecy*. 1932. №3.
7. *Ruch kobiecy*. 1932. №5.
8. *Ruch kobiecy*. 1932. №8.
9. *Ruch kobiecy*. 1932. №19.
10. *Ruch kobiecy*. 1932. №25.
11. *Ruch kobiecy*. 1934. №1–2.
12. *Ruch kobiecy*. 1934. №5.
13. Zalewska Z. Czasopisma kobiece w Polsce (Materiały do historii czasopism rok 1818–1937). Warszawa, 1938. 257 s.

POLISH POLITICAL WOMEN'S MAGAZINES AT THE END OF THE INTERWAR TWENTY-ANNIVERSARY PERIOD

Mariia Pavliukh

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Applied Mathematics and Fundamental Sciences, Department of International Information
Stepana Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

Abstract. Political women's editions published in Lviv during the interwar twenties were studied. The main headings and topics of publications have been established. The editorial departments that were introduced in these magazines are highlighted. A comparison of the political topics of magazines, which were the printed organs of women's organizations of patriotic youth in the regions, was carried out. The problematic articles of political women's magazines were analyzed: «Kobieta w pracy obywatelskiej» (1931), «Małopolanka»

(1927), «Ruch kobiecy» (1932–1934) and established a general trend of highlighting women's activity in political life in the regions. A lot of attention in the analysis of the problems of political women's periodicals at the turn of the interwar period of the twentieth century is focused on the chronological analysis of the era, the historical features of the development of women's periodicals of this period and the history of the Polish state, since it was these historical factors that established the tendency of the formation of political women's publications in retrospect.

The purpose of the article is to research the political themes of patriotic women's publications for young people, which were published on the cross and were printed publications of active women's organizations.

Research methods. The article uses a complex of general and special methods: analysis in the selection of rubrics and thematic sections of political Polish women's periodicals at the end of the interwar period of the 20th anniversary; synthesis and in-depth analysis in a combination of thematic publications on political issues; chronological in presenting the historical and political situation in contemporary Polish society and its influence on the development of these publications. Results and conclusions. Political Polish women's publications in the kresas, which were published during the interwar twenties, were printed organs of patriotic organizations that formed the value orientations of female youth in the kresas.

Key words: interwar twenty-year anniversary, women's publications on the border, female youth, political women's magazines, women's equality, women's movement.

УДК 327.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.22>

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФРОНТ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ 2022

Анна Руднева

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

Юлія Мальована

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

У статті досліджено особливості інформаційної складової російської агресії в реаліях російсько-української війни з використанням широкого арсеналу маніпулятивних, пропагандистських методів та прийомів, кібератак, дезінформації, тощо. Серед основних інформаційних впливів РФ на світовий простір проаналізовано наступні наративи та меседжі: вплив на закордонні експертні середовища, використання закордонних ЗМІ, лідерів думок, журналістів, політичних діячів; перекладання провини за розв'язування агресії проти України на США, НАТО, звинувачення Європи у постачанні зброї Києву; наратив недовіри санкцій проти РФ, шкідливості санкцій для країн, які їх запровадили; підлив іміджу України в очах світової спільноти через розповсюдження кожного дня різних фейків, дезінформації, маніпуляцій у інформаційному просторі; маніпулювання «ядерним питанням», просування наративу про можливість застосування РФ ядерної зброї проти України/Заходу.

Серед основних впливів РФ на український інформаційний простір досліджено наступні наративи та меседжі: розпалювання ворожнечі в Україні між владою та населенням, маніпулювання темою «зради»; цілеспрямована кампанія терору та залякування українських дипломатичних. Заперечення української культури, приниження національних здобутків, традицій, історії, переписування історичного минулого України та нав'язування комплексу «меншовартості», абсурдних цілей вторгнення під гаслами «денацифікації» і «демілітаризації», навішування ярликів «нацизму».

Серед основних інформаційних впливів РФ на власне населення проаналізовано: виправдання війни, покладання вини за розв'язування агресії проти України на США, щоб підтримати мовчазне схвалення агресії серед населення РФ; маніпулювання почуттям сорому; згуртування навколо образу «зовнішнього ворога».

Зроблено висновок, що для української держави при всіх негативних наслідках війни сформувалися найбільш значні перспективи та умови в інформаційному просторі з моменту набуття незалежності.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційна політика, інформаційний вплив, інформаційний простір, імідж держави, війна, збройна агресія, фейк, маніпуляція, дезінформація, пропаганда.

Актуальність дослідження. Безпрецедентне вторгнення РФ на територію України, порушення територіальної цілісності, безпеки, національного суверенітету, розв'язання країною-агресором збройного конфлікту супроводжується не менш агресивною інформаційною війною, яка почалася задовго до повномасштабного фізичного вторгнення 24 лютого.

В умовах розв'язання військового конфлікту з боку східного сусіда-агресора, починаючи з 24 лютого 2022 року, посилилась інформаційна складова національної безпеки України. Військове втручання РФ на територію нашої держави характеризується загостреною боротьбою як на рівні відкритого збройного протистояння, так і на рівні інформаційно-психологічної боротьби з використанням широкого арсеналу маніпулятивних, пропагандистських методів та прийомів, кібератак, дезінформації, захопленням інформаційного простору на окупованих територіях тощо.

Варто відмітити агресивний характер інформаційної політики РФ поряд із веденням фізичної війни з використанням озброєння різного рівня, що значно посилює актуальність інформаційної політики та інформаційної безпеки України як одного з факторів збереження національної безпеки, підтримки національної єдності та захисту іміджу держави на міжнародній арені.

Особливістю розв'язаної РФ війни є її багатоаспектний характер, тому що протистояння відбувається одночасно в декількох площинах та має багато цілей, різних об'єктів впливу, що звісно ускладнює боротьбу нашої держави з країною-агресором. Окрім територіального аспекту, бажання загарбати якомога більше територій України, порушення цілісності та суверенітету нашої держави, економічного аспекту – прагнення підірвати економіку України, вразити енергетичну інфраструктуру, порушити роботу промислового сектору, сільськогосподарської галузі, тим самим викликати гуманітарну катастрофу, мають місце й інформаційно-психологічні, кібернетичні, іміджеві, ціннісні, геополітичні аспекти протистояння, як у межах України, так і на світовій арені.

Метою статті є аналіз особливостей інформаційної війни РФ по відношенню до України, світової спільноти, власного населення, та як ці процеси позначаються на стані України та її іміджі у геополітичному просторі.

Досліджуючи актуальні події російського вторгнення на територію нашої держави, можемо визначити, що інформаційна війна РФ має чіткі вектори впливу: спрямовані на зовні – на світове співтовариство загалом, на українське населення та владу; всередині країни – на власне населення.

Інформаційні впливи РФ на світовий простір. Меседжі, які спрямовані на світову спільноту, мають за мету підірвати імідж України, зменшити підтримку фінансову, військову, дипломатичну, гуманітарну з боку демократичного світу, через впливових політичних лідерів просунути ідею завершення війни на умовах РФ тощо. Від того, як за кордоном сприймають події в Україні, імідж нашої держави, залежить і рівень військової, політичної, фінансової, гуманітарної, дипломатичної підтримки, і обсяги допомоги, і масштаби запроваджених проти агресора санкцій.

Як елемент інформаційно-психологічної війни практикується використання виступів іноземних «експертів», наприклад, просування наративу про велич РФ через італійського генерала Леонардо Трикаріко, через якого РФ вдається до ядерного шантажу світу та закликів України до перемовин і капітуляції. На думку Л.Трикаріко, «допомога Україні може спровокувати Росію на застосування зброї масового ураження» [1]. Також варто згадати використання РФ американського історика Т. Мокаїтіса для просування ідеї про проксі-війну НАТО проти Росії, а також ветерана американської розвідки П. Пілара для нав'язування думки, що «приниження» Росії санкціями закине світ у газову пастку, який у світовому інформаційному просторі закликає країни Заходу піти на поступки РФ та зупинити нову «холодну війну»; оглядача The Washington Post Д.Ігнатіуса для просування риторики, що процес російських бомбардувань інфраструктури схожий на тактику у Чечні, де було зруйновано велику кількість міст, що саме до такого сценарію мають бути готові українці.

Ще одним прикладом слугує просування у грудні 2022 року ідеї, що колективний Захід все більше підштовхує Україну до «замороження» воєнного конфлікту, навіть якщо доведеться віддати частину своїх територій. Начебто «Захід» зацікавлений в тому, щоб Україна виступала інструментом для завдання шкоди РФ. Однак, за словами генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга у інтерв'ю Financial Times, саме Росія є тією країною, що прагне «заморозити» конфлікт взимку 2022–2023 р. з метою перегрупування та відновлення ресурсів, щоб мати змогу відновити сили й спробувати здійснити більший наступ навесні [2]. Зазначена риторика спрямована на те, щоб посіяти сумніви у допомозі та підтримці країнами Заходу української сторони, для того, щоб підірвати довіру та водночас виграти для себе час для відновлення ресурсів взимку.

Одна з тем, яку постійно просувають пропагандисти РФ – це недовіра, марність, безрезультатність застосування санкцій щодо Росії, які нібито не мають ніякої стримуючої дії для великої держави. Навіть, навпаки, відкривають нові перспективи та можливості, енергетичні перспективи, пов'язані зі зміною європейських партнерів на азійських. Поряд з даною риторикою водночас відбувається маніпулювання енергетичними ресурсами, шантажування та намагання примусити країни Заходу зняти санкції з РФ.

Відбувається підрив іміджу України в очах світової спільноти через розповсюдження кожного дня різних фейків, дезінформації, маніпуляцій у інформаційному просторі, наприклад:

- фейки щодо «злочинів» української армії (фейк «укронацисти стратили двох цивільних в Бахмуті», як і про розп'ятого хлопчика у 2014 році; фейки про збиті над Енергодаром безпілотники, до яких ніби-то ЗСУ прикріпили боєголовки з вибуховою речовиною та запустили по ЗАЕС);

- фейки щодо «західних найманців та нацистів» (виправдання авіаудару по о.Хортиця у квітні 2022 року тим, що на острові була база нацистів з Галіції та західних найманців);

- маніпулювання історичною пам'яттю (щодо історичної спадщини та походження України), використання лінгвістичних методів та засобів, прийомів маніпулювання (використання ярликів «фашист», «нацист», «укронацист», «неонацистський режим у Києві», які розпаковують історичну пам'ять щодо терору, пов'язаного зі злочинами у минулому нацистського режиму у Німеччині, наприклад, вживання слів «геноцид» та «**нацист**» зросло напередодні вторгнення РФ в Україну).

Перманентно спостерігається маніпулювання «ядерним питанням», просування нарративу про можливість застосування РФ ядерної зброї проти України/Заходу. Меседжі щодо використання ядерної зброї РФ просуваються як у інформаційному просторі, так і підкріплюються фактичною окупацією Запорізької АЕС, шантажування ядерною загрозою. Крізь призму ядерного шантажу ми можемо побачити бажання російської влади виторгувати для себе більше сильних аргументів у «переговорах» з українською стороною, з країнами Заходу, залякування, підтримка постійної психологічної напруги населення України та світу загалом, водночас, за такими діями ховається страх, слабкість та підлість правлячого режиму РФ. Наприклад, просування через The Washington Post нарративу, що спроба України повернути Крим може спровокувати в.путіна застосувати ядерну зброю. Метою є навіювання українцям думки про те, що повернення втраченої території несе в собі ядерну загрозу: «Видання The New York Post стверджувало, що в.путін готує потужну ядерну ракету «Ярс», здатну вразити США та Велику Британію. Метою маніпуляції є поширення думки про те, що подальша допомога країн Заходу робить їх «законною ціллю для російського удару» [3]. Зазначена маніпуляція спрямована на те, щоб світ

поступово відмовився від допомоги Україні, та водночас змусити українську сторону припинити чинити опір російській агресії.

Інформаційні впливи РФ на Україну. Розпалювання ворожнечі в Україні між владою та населенням, маніпулювання темою «зради», розкрадання державних коштів, ненависті між східною та західною частинами країни, як за настановами Сунь-Цзи у «Мистецтві війни»: підривайте престиж вождів противника і виставляйте їх на ганьбу народу, розпалюйте сварки і зіткнення серед народу ворожої країни, залучайте відомих постатей супротивника в злочинні заходи, підривайте віру народу ворожої країни в своїх богів і свої звичаї, будьте щедрі на обіцянки і подарунки для покупки відомостей і спільників, використовуйте допомогу найпідліших і мерзенних людей. Зокрема, розповсюдження дезінформації стосовно існування конфлікту між Головнокомандувачем ЗСУ В. Залужним та генералом О. Сирським, якого підтримує Офіс Президента, при цьому О. Сирський начебто у майбутньому може замінити В. Залужного.

Заперечення української культури, приниження національних здобутків, традицій, історії, переписування історичного минулого України та нав'язування комплексу «меншовартості», абсурдних цілей вторгнення під гаслами «денацифікації» і «демілітаризації», навішування ярликів «нацизму». При цьому даний наратив просувається не тільки в Україні, у закордонних ЗМІ, а також для формування стійкого уявлення про «неонацистський режим у Києві» у свідомості населення РФ. Провідна лінія пропаганди із початку війни: нацисти ховаються за спинами мирних мешканців, беруть їх в заручники, звідси і смерті цивільних.

Цілеспрямована кампанія терору та залякування українських дипломатичних установ за кордоном як метод інформаційно-психологічної війни: низка українських посольств у 15 країнах світу отримали у листопаді-грудні 2022 погрози різного типу – листи-бомби, фальшиві листи-бомби або листи, що містили частини тварин, наприклад очі корови чи свині. Загалом 33 випадки у 17 країнах: Австрія, Ватикан, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Казахстан, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, США, Угорщина, Франція, Хорватія, Чехія (28 закривавлених пакунків, 2 фейкових замінування, 1 випадок вандалізму та 1 замах на теракт). На всіх конвертах зазначається одна й та ж сама адреса відправника: автосалон Tesla в німецькому містечку Sindelfingen. Відправлення відбувалося із поштових відділень, які не були обладнані системами відеоспостереження. Виконавці кампаній терору вживали заходів, щоб не залишити на пакунках слідів своїх ДНК, що вказує на професійний рівень втілення цих акцій [4]. Варто відмітити, що кампанія терору проти українських дипломатів безпрецедентна за своїми масштабами не лише в контексті України, але і на світовому рівні.

Водночас для української держави при всіх негативних наслідках війни сформувалися найбільш значні перспективи та умови в інформаційному просторі з моменту набуття незалежності. Про Україну дізнався весь світ, про Україну говорять, а головне – Україну чують і хочуть слухати. Тому для нашої держави це шанс заявити про себе, свої цінності, традиції, історію, сформувати новий імідж в інформаційному просторі. Це яскраво засвідчили результати грудневого візиту голови української держави В. Зеленського до США та резонанс, який викликала ця подія у світовому інформаційному просторі.

Імідж України до моменту розв'язання РФ війни асоціювався з «країною-жертвою» з високим рівнем корупції у вищих ешелонах влади, з низькою інвестиційною привабливістю, нестабільним соціально-політичним кліматом. Проте сьогодні ми маємо зовсім інше сприйняття нашої держави, яка асоціюється з сучасним Давидом, який долає пекельного Голіафа. Іміджева кампанія Bravery, ініційована Міністерством цифрової

трансформації України, сприяла значній трансформації уявлення про нашу державу у сприйнятті світової спільноти. «Сміливість» стала тим меседжем і водночас національним ресурсом, який заклав основи для нового позиціонування України на міжнародній арені, викристалізування ідентичності для власного населення та згуртування навколо ідеї перемоги, миру та свободи.

Інформаційні впливи РФ на власне населення. Сенси, нарративи, які агресор формує у свідомості власного народу, впливи на громадську думку:

1. Виправдання війни, покладання вини за розв'язування агресії проти України на США, щоб підтримати мовчазне схвалення агресії серед населення РФ. Це війна не з Україною, а з колективним Заходом, на чолі з НАТО, які хочуть захопити родючі й багаті слов'янські землі, послабити Росію, призвести до зростання цін на зерно, енергоресурси (продукцію традиційного американського експорту). Тому дії РФ – це превентивні заходи, щоб не допустити вторгнення військ НАТО на територію РФ. Зокрема, экс-президент РФ Д. Медведєв заявив, що сумнівається у запевненнях НАТО щодо того, що Альянс не воює з РФ: «НАТО фактично оголосило Росії гібридну війну і постачає Україні величезні обсяги озброєнь, проте сам Альянс продовжує стверджувати, що не має наміру воювати з Росією... Керівники натовських країн в один голос співають, що їхні країни та весь блок не воюють із Росією. Але всі добре розуміють, що все інакше» [5].

Також, щоб підготувати російське суспільство до затяжної загарбницької війни, за висновками Інституту вивчення війни (ISW), лідер країни під час зустрічі з Радою при Президентові РФ з розвитку громадянського суспільства та прав людини 7 грудня 2022 зазначив, що «спецоперація» в Україні може бути «тривалим процесом», а придбання нової території – суттєвим результатом для Росії. Путін вигідно порівняв себе з російським царем Петром Великим, зазначивши, що Росія тепер контролює Азовське море, за яке воював і Петро Великий (апелювання до історичної пам'яті та символізація себе з великим імператором). Це звернення до російської імперської історії явно зображує нинішні путінські цілі в Україні як відверто імперіалістичні й досі максималістські. Путін змушує російську аудиторію очікувати затяжної війни, яка виснажує в Україні, яка, як і раніше, спрямована на завоювання додаткових українських територій [6]. При цьому путін додав, що «війну було розпочато не нами, а у 2014 після державного перевороту в Україні. Її було розпочато українською тоді владою, яка прийшла в коридори цієї влади за допомогою цього самого держперевороту, для придушення волевиявлення громадян, які проживали на Донбасі» [7]. У зазначеному виступі ми можемо бачити втілення правил пропаганди Й. Гебельса, зокрема звеличувати вождів і народ, постійно підтримуючи високий градус ідеологічного пафосу та істерії, що знову ж таки забезпечує мовчазну підтримку терору РФ у нашій державі.

2. Маніпулювання з соціально-психологічним механізмом – почуттям сорому. Російське суспільство – це суспільство сорому, а не вини. Почуття вини – внутрішнє, яке спирається на особисті цінності, настанови, переконання, не потребує участі іншого, сором, навпаки – це внутрішньо-зовнішнє переживання, критерії сорому визначаються складеними та нав'язаними так званими «нормами суспільства». Тобто сором – це розходження між ідеальним образом себе та соціальною репрезентацією. І саме через цей соціальний механізм влада будує меседжі для свого суспільства, викликаючи сором у жінок, що її чоловік, син, батько не хочуть воювати за Родину, та відповідно у чоловіків – що це за чоловік, який не воює за державу. Тобто сором виникає після того, як інший (людина, суспільство, держава) відмовляється від утвердження вашої цінності,

«нормальності». Для російського суспільства отримати свою ідентичність, визнання, підтвердження своєї величч, і через це уникнути сорому в умовах війни виражається у спробі суб'єктивуватись через насилля, отримати доказ свого існування через владу руйнування, щоб сформувати свою інакшу ідентичність, проте яку саме – незрозуміло. І на практиці ми маємо, що росіяни намагаються самоствердитись через насилля та владу, бо що може бути більшим проявом влади ніж повне руйнування, знищення людей, інфраструктури, бізнесу, економіки, особливо в умовах підігрівання владою та ЗМІ почуття ненависті до тих, хто живе як виявилось краще, в матеріальному, ціннісному, демократичному сенсі.

3. Згуртування власного населення навколо образу «зовнішнього ворога» – ця технологія дозволяє набагато простіше консолідувати суспільство всередині, при цьому РФ завжди може скинути власні проблеми та прорахунки, виправдати безпрецедентні військові витрати діями «Заходу». Класична технологія авторитарних та тоталітарних режимів, спрямована на мобілізацію населення проти «образу» зовнішнього ворога, виконує водночас декілька функцій – ще більша авторизація та узурпація влади з боку правлячого режиму, знищення демократичних традицій у прийнятті законів та управлінні суспільством, згортання прав і свобод людини і громадянина, подолання опозиційних настроїв, сепаратистських тенденцій, забезпечення мовчазного схвалення війни тощо.

Висновки. Таким чином, інформаційна політика України в умовах війни з РФ вимагає багатокompлексного та системного підходу, що включає врахування необхідності інформаційно-психологічного захисту особистості, суспільства загалом, держави та позицій України на міжнародному просторі. Подальші дослідження спрямовані на аналіз динаміки інформаційного впливу РФ на інформаційний простір України в умовах затягування військового конфлікту.

Список використаної літератури

1. Італійський генерал закликає ЄС відмовитися від «божевільної ідеї» виграти війну в Україні – ЦПД при РНБО. *УНН*. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1978579-italiyskiy-general-leonardo-trikariko-zaklikaye-yes-vidmovitis-vid-bozhevilnoyi-ideyi-vigrati-viynu-v-ukrayini-tsentr-protidiyi-dezinformatsiyi> (дата звернення: 26.05.2022).
2. NATO Secretary General: «Russia trying to freeze Ukraine conflict». *NATO*. 07 Dec. 2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_209981.htm (дата звернення: 9.12.2022).
3. Центр протидії дезінформації при РНБО України : Пропаганда кремля намагалася просувати наратив про «можливість застосування рф ядерної зброї проти України/Заходу». *АрміяINFORM*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/19/propaganda-kremlya-namagalasya-prosuvaty-naratyv-pro-mozhlyvist-zastosuvannya-rf-yadernoyi-zbroyi-proty-ukrayiny-zahodu/> (дата звернення: 20.12.2022).
4. Коріновська А. МЗС: погрози отримали українські дипломати в 15 країнах. Адреса відправника посилка – автосалон Tesla. *Суспільне новини*. 7 грудня 2022. URL: <https://suspilne.media/333504-mzs-pogrozi-otrimali-ukrainski-diplomati-v-15-krainah-adresa-vidpravnika-posilok-avtosalon-tesla/> (дата звернення: 15.12.2022).
5. Робейко О. У Росії перерахували цинічні «воєнні цілі» в Україні. *УНІАН*. 16.12.2022. URL: <https://www.unian.ua/war/u-rosiji-pererahuvali-cinichni-voyenni-cili-v-ukrayini-12080481.html> (дата звернення: 18.12.2022).
6. Hird K., Bailey R., Barros G., Williams M., Klepanchuk Y. Russian Offensive Campaign Assessment, December 7. *Institute for the Study of War*. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-december-7> (дата звернення: 10.12.2022).

7. Путін заявив, що «спецоперація» в Україні може бути тривалою. *Слово і діло: аналітичний портал*. 7 грудня 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/07/novyna/polityka/putin-zayavyv-speczoperacziya-ukrayini-mozhe-buty-tryvaloyu> (дата звернення: 12.12.2022).

INFORMATION FRONT OF RUSSIAN AGGRESSION IN UKRAINE 2022

Anna Rudnieva

*Zaporizhzhya National University,
Faculty of Sociology and Management, Department of Political Science
Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhya, Ukraine*

Yulia Malovana

*Zaporizhzhya National University,
Faculty of Sociology and Management, Department of Political Science
Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article examines the features of the information component of Russian aggression in the realities of the Russian-Ukrainian war using a wide arsenal of manipulative, propaganda methods and techniques, cyber attacks, disinformation, etc. The vectors of the informational influence of the Russian Federation are determined, aimed at the external – at the world community as a whole, at the Ukrainian population and authorities, within the country – at its own population.

Among the main information influences of the Russia on the world space have been analyzed the following narratives and messages: Russian influence on foreign expert environments, the use of foreign media, opinion leaders, journalists, politicians; shifting the blame for the resolution of the aggression against Ukraine to the USA, NATO, accusing Europe of supplying weapons to Kyiv; the narrative of the ineffectiveness of sanctions against the Russia, the harmfulness of sanctions for their countries; undermining the image of Ukraine in the eyes of the world community due to the spread of various fakes, disinformation, manipulations in the information space every day; manipulation of the «nuclear issue», promotion of the narrative about the possibility of the Russian Federation using nuclear weapons against Ukraine/the West.

Among the main information influences of the Russian Federation on the Ukrainian information space, the following narratives and messages have been studied: incitement of hostility in Ukraine between the authorities and the population, manipulation of the topic of «treason»; targeted campaign of terror and intimidation of Ukrainian diplomatic institutions abroad as a method of information-psychological warfare. Denial of Ukrainian culture, humiliation of national achievements, traditions, history, rewriting of the historical past of Ukraine and the imposition of an «inferiority» complex, absurd goals of invasion under the slogans of «denazification» and «demilitarization», labeling «nazism».

Among the main informational influences of the Russian Federation on its own population, the following are analyzed: justifying the war, blaming the United States for unleashing aggression against Ukraine in order to support the tacit approval of aggression among the population of the Russian Federation; manipulation of shame; rallying around the image of the «external enemy».

It is concluded that for the Ukrainian state, with all the negative consequences of the war, the most significant prospects and conditions in the information space have formed since independence.

Key words: information war, information policy, information influence, information space, state image, war, armed aggression, fake, manipulation, disinformation, propaganda.

УДК 316.7:[316.62:179.9]

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.23>

КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИКИ СОРОМУ

Ольга Свідерська

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
кафедра теоретичної та практичної психології
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

У статті досліджується взаємозв'язок політики сорому та культурних передумов її вияву у суспільстві. Сором розглядається як соціально сконструйована та історично обумовлена сутність, система чи психічний процес, який, у свою чергу, конструє індивіда як суб'єкта у системі соціально-політичних відносин. Сором має тісний взаємозв'язок із почуттям провини. Свого часу ще З. Фройд акцентував, що почуття провини вказує на інтерналізацію цінностей на протигагу сорому, який демонструє зовнішнє несхвалення з боку інших; давньогрецька культура трактувала сором як спосіб уникнення ганьби

Підкреслено, що сучасні популістичні політичні рухи часто нівелюють національний сором, роблячи акцент на національній гордості та ідентичності. Таке нехтування сорому сприяє зреченню історичного насильства, травми і страждань, які сформувалися в минулому, однак формує уявлення про необхідність будувати патріотичну, горду державу. Доведено, що усвідомлення сорому має здатність стимулювати суспільство до розвитку, у той час як його замовчення – стагнації.

Доведено, що через особливості політичної культури визначаються елементи змістовного характеру: довіра, рівність, свобода, терпимість та ін., з яких виводяться певні конфігурації – типи політичної культури. Одним із вражаючих наслідків сорому є вплив на політику таким чином, що можливо повністю ізолювати певні культурні групи. Мова йде про неприйняття однієї чи кількох груп через те, що вона є переможеною, викритою, аморальною чи неетичною. Акцентовано: вагомою детермінантою політики сорому є соціальні та культурні умови в яких відбувається соціалізація індивіда, формується його ідентичність, індивідуальні та колективні цінності. Дослідження політики сорому є важливим елементом у системі наукових міждисциплінарних досліджень та потребують подальшого глибинного вивчення.

Ключові слова: сором, політика сорому, політична культура, політичні цінності, символ, інституції.

Постановка проблеми. Приблизно від початку XIX ст. прагнення до національної гордості та відроза до сорому відігравали роль механізму самоствердження практично усіх сучасних національних держав (Баркан, 2000). Дуже показовим прикладом цього є політика польської партії «Право і справедливість», яскраві представники якої, оминаючи сором за злочини Другої світової війни перед єврейським народом, акцентують на національній ідентичності, гордості, а останнім часом на ролі жертви, намагаючись отримати післявоєнні відшкодування (репарації) від Німеччини. Дослідник сорому у інтеркультуральній освіті М. Зембилас вважає, що таке звернення до гордості сприяє нівелюванню історії насильства, травм і страждань, які свого часу мали місце у державі, яка постійно нівелює сором. До слова, у популістських промовах звернення до гордості підкріплене засудженням «маргінальних» груп, які через не підтримку такої політики звинувачуються у «ганьбі нації», «відсутності патріотизму», тощо. Інколи такий підхід формує відчуття,

ніби «підтримка національної історії без провини» може позбавити будь-якої відповідальності за минуле [15, с. 270]. Отже, сором є емоцією, яка дозволяє зробити певні соціально-політичні заміри. Свого часу Р. Декарт трактував сором як різновид людського суму. Фундаментом таких відчуттів він вважав самозакоханість індивіда, а головним стимулом – страх перед суспільною карою. Коріння сорому сягають міфологічної свідомості людини, й найбільш яскраві сюжети переплетені із біблійною історією Едемського саду і поняттям первородного гріха, у якому людина за порушення норм однієї спільноти покарана й переселена у іншу, викриту, не етичну.

Сором має тісний взаємозв'язок із почуттям провини. Свого часу ще З. Фройд акцентував, що почуття провини вказує на інтерналізацію цінностей на противагу сорому, який демонструє зовнішнє несхвалення з боку інших; давньогрецька культура трактувала сором як спосіб уникнення ганьби; Західна цивілізація через прийняття сорому інтерналізує переконання про правильне і неправильне, соціалізуючи людей навколо відчуття провини.

Отже, дослідження політики сорому потребує ґрунтовного аналізу із врахуванням комплексного, міждисциплінарного підходу. В основному така необхідність зумовлена тим, що сором належить до емоційно-почуттєвої сфери людини, однак через свою специфіку прояву його прийнято розглядати у контексті індивідуального та колективного, а відтак переживання сорому має тісний взаємозв'язок із спільнотою, в якій виховується, а пізніше соціалізується індивід. Важливу роль у трактуванні сорому у певній культурі є історичний досвід, а також ті норми, які дозволяють певним культурам розвиватися, через усвідомлення та прийняття сорому за певні історичні помилки, або ж, навпаки, зачинятися, відокремлюватися, культивувати сором, тим самим вирощуючи в собі образу, відчуття провини, намагання відсторонитися від певних спільнот.

Метою статті є аналіз культурних детермінант політики сорому у сучасних суспільствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цій статті здебільшого аналізується вплив культурних чинників на вияв політики сорому у сучасних суспільствах. Основні тези, викладені у статті опираються на дослідження Р. Інхлегарда, У. Еко, Д. Муазі, К. Рапйл, С. Мунд та ін. зарубіжних дослідників.

Формулювання цілей статті: актуалізація дослідження сорому та його взаємозалежність із політичною культурою; виокремлення основних особливостей ціннісної системи індивіда як конструкта, що формується внаслідок процесів соціалізації; визначення основних культурних чинників політики сорому. –

Виклад основного матеріалу. Нами вже було доведено, що початок ХХІ ст. характеризується певними труднощами адаптації індивіда до нових соціо-культурних викликів. Мова йшла, в тому числі й про те, що сучасна людина попри свою соціальну природу перебуває в умовах, які спонукають її до прийняття цілком індивідуалістичних рішень, адже саме в понятті індивідуалізації криються основні концепти загальної соціокультурної дійсності [8]. Передусім, варто зазначити, що досить часто будь-які зміни у сучасному суспільстві прийнято пояснювати глобалізацією. Глобалізація сприяє розмиванню геополітичних кордонів, поширенню інституційних норм, формує певні політичні уявлення, тощо. Для дослідників глобалізація завжди є або позитивною зміною, або ж негативною, залежно в якому контексті вона досліджується, і детермінантою якого процесу стає. Глобалізація змінює ціннісну систему. Причому ці зміни стосуються не лише соціуму, але й кожного індивіда, який у ньому проживає. Власне зміна ціннісної системи на індивідуальному рівні впливає на змінну ціннісної системи спільноти, і навпаки. Це взаємодетермінуючі показники й вони обоє є вагомими факторами впливу на інституційну систему. На переконання

Д. Муазі, глобалізація зайвий раз довела вагомість розуміння взаємозв'язку емоцій та усвідомлення складності світу, у якому ми живемо. Сучасні медіа та їхні способи комунікації із споживачами роблять цей взаємозв'язок ще тіснішим. Емоції «відображають та реагують на глобалізацію і, своєю чергою, впливають на геополітику» [6, с. 25]. Дослідник підкреслює вагомість емоцій у політичній системі, незалежно від того якими вони є: релігійними, національними, ідеологічними чи індивідуальними переживаннями. Основною причиною того, що сучасний глобалізований світ набув ознак «ідеального родючого ґрунту для розквіту чи навіть вибуху емоцій» Д. Муазі вбачає у поширенні відчуттів незахищеності, непевності, а відтак самовизначеності, які приходять разом із глобалізацією [6, с. 28].

Існує чимало способів пояснити чому у сучасному глобалізованому світі настільки важливим є вивчення емоцій у контексті політичної дійсності. У 2016 році, після перемоги на президентських виборах США Д. Трампа світ захопився дослідженням поняття пост-правди, оскільки досить часто промови колишнього американського президента були сповнені нахабства, сексизму, подекуди расизму та відвертого небажання підтримувати права мігрантів. Це відразу збільшило кількість досліджень, присвячених політичному хейту, шеймінгу та дискримінації. Йому вдавалося не лише підмінити факти, викривляти правду, з легкістю поширювати дезінформацію, але й здійснювати феноменальний емоційний запал серед свого електорату та його противників. Досить часто у публікаціях можна зустріти отождолення Д. Трампа із найбільш безсоромним політиком сучасності, а у його психологічному портреті зустрічається така характеристика як інфантильність.

З іншого боку, трактування сучасного індивідуалізованого суспільства звертається до культури атомізованого, замкненого індивіда, який характеризується невизначеністю, постійним невдоволенням, високим рівнем егоїзму, надмірними емоційними реакціями на події у соціумі. Досить влучною, на нашу думку, є теза Л. Дзоя, про те, що «справжнє зіткнення цивілізацій», з якого розпочалося ХХІ ст. полягає у протистоянні між культурами, в яких з одного боку, вихід до нових потреб ще заблокований міфами і традиціями, та культурою, з іншого боку, яка звела безмежне споживання до доктрини [2, с. 289]. Великий вплив, звісно здійснює і віртуальний простір, який ще більше наповнює людське життя самотністю та невизначеністю, а міжособистісну комунікацію перетворює на боротьбу символів ефемерної свободи, моралі чи достовірності.

До слова, мова символів є також чимось стійким та емоційно наповненим. Так, У. Еко підкреслює, що стійкі конотації (символи), як правило наділені конкретним емоційним змістом. Досить показовим є використання символізму на полі бою, до прикладу прапора. Емоційно забарвленими також є слова: «честь», «Батьківщина», «відвага», «гідність», та ін. [10, с. 131]. Інколи, на його переконання досить змінити одне слово на інше, більш символічне, для того, аби викликати у людини відповідні емоції. До такого символізму досить часто вдаються сучасні популісти, які звертається до «справжнього населення», обіцяють «повернути контроль», формують відчуття «гідності», уникаючи відповідальності за історичні злочини, чи притуплюючи колективний сором. У. Еко підкреслює важливість зосередженості засобів емоційного впливу у рамках знакових систем, оскільки одна із функцій знака полягає в активації емоцій [10].

Оскільки у даному дослідженні важливо підкреслити взаємозв'язок саме політичної культури та сорому, доцільно зауважити, що ціннісна система, як одна із її характеристик є, передусім, структурною цілісністю. На нашу думку, «її становлять надіндивідуальні, статусно-рольові та індивідуальні цінності, що проявляються на громадському, груповому й індивідуальному рівнях самосвідомості» [8, с. 162]. У нашому розумінні вагомою детермінантою політики сорому є політичний культурний код – імпринт, який визначає

політичну поведінку, культуру, дії та переконання народу [7, с. 312]. Політичні культурні коди характеризують політичну культуру: систему цінностей, орієнтацій та установок щодо політичної системи та її складових (інститутів державного управління, політичного режиму), різних суб'єктів політики, шаблонів політичної поведінки, і т. д. [7, с. 309].

Ціннісна система не лише впливає на політичний вибір, форми політичної поведінки, ступінь залученості індивіда до політичного процесу, рівень групової комунікації, інтереси та потреби різних спільнот, але й формує толерантне чи інтолерантне ставлення до інших у контексті соціально-політичної дійсності. Звідси ми можемо говорити про те, що саме внутрішні конструкти особистості на індивідуальному чи колективному рівні відповідатимуть за толерування у суспільстві сорому як політики, інструменту здійснення політичного маніпулювання, «моралізації спільноти» та ін.

У загальному, ціннісна система, як і політична культура є тими феноменами, які є найбільш стійкими перед змінами. Однак, це не означає, що вони зовсім не є гнучкими. До прикладу К. Рапайл зазначає: «культура може не змінюватися кілька поколінь, однак можливі і певні випадкові зміни, які діють схоже до імпринтів» [14, s. 85]. Мова йде про раптовість. Яскравим прикладом є зміна американської політики щодо тероризму після 11 вересня. Для світу таким викликом стала пандемія 2020 року, а сьогодні черговим зломом та викликом є російсько-українська війна. Такі імпринти можуть змінювати як внутрішню так і зовнішню політику країн на світовому рівні. Наприклад, відомо, що Польща побудувала стіну на кордоні із Білоруссю після міграційної кризи 2021 року. Однак, як зауважує М. Мафессолі: «динаміка культури не залежить від влади. Цивілізація може забарикадуватися від інших, однак культура може продовжити бути толерантною» [5, с. 160].

На переконання Р. Інхлегард, ціннісні орієнтації індивіда відображають ті умови, в яких відбувалася його соціалізація. Вони починають формуватися у достатньо ранньому віці, як реакція на соціальні, економічні та політичні умови того періоду, і, сформувавшись, зазвичай залишаються непохитними перед суспільними змінами [11, с. 58].

Як уже було нами зазначено, політична соціалізація носить характер двоєдиного процесу: «З одного боку, вона фіксує перехід вимог політичної системи, створеної суспільством, у внутрішню структуру індивіда у формі норм, цінностей, очікувань. З іншого – демонструє, наскільки вибірково індивід засвоює ці традиції, погляди, політичну культуру, закріплюючи їх у тих чи інших формах політичної поведінки, властивих малій соціальній групі, до якої він належить або ж прагне належати [8, с. 162].

У. Еко акцентує, що цінності – оптимальні умови, які допомагають індивіду досягнути його цілей у житті; способи досягнення цих цілей та їх наслідки для інших людей, які визначаються в моральних категоріях добра і зла. Якщо на індивідуальному рівні цінностями може бути любов, повага чи довіра, то на колективному – верховенство права, легітимність влади, терпимість [Еко]. На переконання української дослідниці І. Лебединської: «Світ заданий нам у певних соціокультурних координатах, де є полюси добра та зла» [4, с. 155]. Цей світ, продовжує міркування дослідниця, є надзвичайно простим, однозначним, гармонійним та адаптованим, однак у силу характеру людська природа прагне відсторонитися від інших, протилежних світів, які, гіпотетично можуть «зазіхати на нашу гармонію та спокій» [4, с. 155]. Доведено, що політична культура створює «концептуальну мережу зв'язків» у свідомості індивіда, формує структуровану систему цінностей і раціональних суджень, котрі відповідають наявним інститутам та організаціям на рівні суспільства [13, 7]. Згідно особливостей політичної культури певного суспільства, визначаються елементи змістовного характеру: довіра, рівність, свобода та ін., з яких виводяться певні конфігурації – типи політичної культури. Отже саме політична культура відповідає за

спроможність надавати знання про політику, забезпечувати індивіда ідентифікаційними та оціночними механізмами сприйняття, переживання та дій у політиці [3, с. 26].

Ціннісна система індивіда перетворюється у інституційну. З позиції права створюються закони та нормативні акти, які регулюють життя індивіда у суспільстві, за їхнє порушення передбачаються різні правові покарання. З позиції індивідуального виявлення ціннісної системи, людина чинить правильно не зі страху перед ймовірним покаранням, а з позиції чесності та моральності [1, с. 2]. У переліку цінностей об'єднаної Європи існує чітка заборона на дискримінацію у користуванні правами і свободами за такими ознаками: стать, національне та соціальне походження, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні та інші переконання; захист мов національних меншин та регіональних мов, право меншин на збереження своєї культурної самобутності [1, с. 11]. У контексті нашого дослідження, досить доречним згадати ґрунтовну дослідницьку роботу Мунт С., яка присвячена передусім квір-культури сорому. Отже Мунт розглядає сором як соціально сконструйовану та історично обумовлену сутність, систему чи психічний процес, який, у свою чергу, конструює індивіда як суб'єкта у системі соціально-політичних відносин. Для авторки сором – це емоція, у якій тіло функціонує як «архів почуттів», за її логікою людина не є відображенням ганьби, а швидше конститутованим нею суб'єктом під впливом її психічних процесів [12].

Сором, пише авторка – це дуже липка емоція. Якщо вона формується у людини під впливом зовнішнього середовища, то швидше за все залишить за собою і певний емоційний осад, до якого легко прив'язуються інші емоції: заздрість, ненависть, презирство, апатія, болісне самозаглиблення, приниження, лють, огида, та ін. У переважній більшості сором виникає власне через культуру й через особливості соціуму, який диктує загальні правила, формує норми, визначає що є моральним, а що ні, через певну ідеалізацію норм [12, с. 2]. Надмірна радикалізація інституційних норм може призводити до відчуття неперевершеності, особливості. Щось схоже колись ширилося у Німеччині, коли говорилося про унікальність арійської раси. Підсилення такої надмірної впевненості у своїй неперевершеності збільшують ворожість до інших народів чи культурних спільнот. У такі моменти, патріотизм легко перетворюється на ксенофобію, расизм чи інший прояв ненависті.

Мунт С. стверджує, що сором, діючи на різних рівнях, культурно виділяє певні групи. Політичні наслідки сорому можна спостерігати на національній та глобальній арені. Деякі нації, наприклад, Китай чи Ізраїль, можуть не мати сорому у своїй культурній психіці. Іншим націям, таким як колишні імперії Японія та Німеччина, довелося витратити десятиліття на відновлення національної уяви після війни [12, с. 3]. Для них ганьба, прийняття відповідальності за здійсненні проти людства злочини та усвідомлення сорому стали практично основою для національної реконструкції. «Подолане й опановане, приниження діє на народи так само, як і на окремих людей. Воно підсилює інстинкт суперництва» – підкреслює Д. Муазі [6, с. 76]. М. Зембилас наголошує, що нація сама може накликати «на себе» ганьбу через ставлення до інших народів чи етнічних груп, сформувавши переконання світової спільноти у збереженні форм расизму. Певні вчинки окремих політиків чи політичних еліт можуть ототожнюватися із цілим народом, через що може відчуватися сором [15, с. 108]. На переконання автора, одним із вражаючих наслідків сорому є реформування афективності й політичного простору: спільноти відвертаються від одних спільнот й наближаються до інших. Сором сприяє ізоляції певних соціо-культурних груп, або ж змушує їх мовчати [15, с. 267]. Отже, підсумовуючи, доходимо висновку, що політична культура є вагомим детермінантом у політиці сорому. Проходячи певні етапи свого становлення, практично кожна сучасна держава проходить через прийняття та усвідомлення сорому за історичне минуле, тільки для одних цей процес зумовлює ріст, а для інших стагнацію.

Висновки. Підвівши підсумки даної роботи констатуємо, що сором можна розглядати як соціально сконструйовану та історично обумовлену сутність, систему чи психічний процес, який, у свою чергу, конструює індивіда як суб'єкта у системі соціально-політичних відносин. Вагомою детермінантою політики сорому є соціальні та культурні умови в яких відбувається соціалізація індивіда, формується його ідентичність, індивідуальні та колективні цінності. Дослідження політики сорому є важливим елементом у системі наукових міждисциплінарних досліджень та потребують подальшого глибинного вивчення.

Список використаної літератури

1. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. Київ : ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив». 2013. 42 с.
2. Дзоя Л. Історія гордині. Психологія і межу розвитку. Львів: Видавництво «Астролябія». 2019. 384 с.
3. Зуйковська А. А. Система, структура та функції політичної культури в сучасному політико-культурному аналізі. *Наукові записки. Політичні науки*. Том 95. 2009. С. 23–26.
4. Лебединська І. В. Ідентичність і культура. Досвід психологічної інтерпретації. Київ: Золоті ворота. 2012. 278 с.
5. Маффесолі М. Час Племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2018. 262 с.
6. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ: Брайт Стар паблішинг. 2018. 184 с.
7. Свідерська О. І. Роль культурних кодів у конструюванні політичної дійсності в контексті інформаційно-когнітивної війни. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 43. С. 306–313.
8. Свідерська О. І. Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах: дис. ... канд. політ. наук. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2018. 222 с.
9. Eckstein H. A Culturalist Theory of Political Change. *The American Political Science Review*. 1988. Vol. 82. No. 3. P. 789–804.
10. Eco U. *Nieobecna struktura* Wydawnictwo KR. 2003. 418 s.
11. Inglehart R., Welzel Ch. *Modernization, Cultural Change, and Democracy The Human Development Sequence* Cambridge University Press New York URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/InglehartWelzel2006.pdf>
12. Munt S. *Queer attachments : the cultural politics of shame*. University of Sussex. 2007. 248 p.
13. Pye L., Verba S. *Political Culture and Political Development*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 565 p.
14. Rapaille C. *Kod kulturowy: jak zrozumieć preferencje współczesnego konsumenta, motywacje wyborców czy zachowania tłumu*. Warszawa, 2019. 367 p.
15. Zembylas M. (2008). The politics of shame in intercultural education. *Education, Citizenship and Social Justice*, 3(3), 263–280. URL: <http://doi.org/10.1177/1746197908095135>

CULTURAL DETERMINANTS OF THE POLITICS OF SHAME**Olha Sviderska**

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
Department of Theoretical and Practical Psychology
Stepana Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

The article examines the relationship between the politics of shame and the cultural preconditions for its manifestation in society. Shame is considered as a socially constructed and historically conditioned entity, system or mental process, which, in turn, constructs the individual as a subject in the system of socio-political relations. Shame is closely related to guilt. At one time, S. Freud emphasized that guilt indicates the internalization of values, as opposed to shame, which demonstrates external disapproval from others; ancient Greek culture interpreted shame as a way to avoid shame.

It is emphasized that modern populist political movements often suppress national shame by emphasizing national pride and identity. Such neglect of shame contributes to the renunciation of historical violence, trauma and suffering, which were formed in the past, but it forms an idea of the need to build a patriotic, proud state. It has been proven that the awareness of shame has the ability to stimulate society towards development, while its silencing leads to stagnation.

It is proved that due to the peculiarities of political culture, elements of a substantive nature are determined: trust, equality, freedom, tolerance, etc., from which certain configurations – types of political culture – are derived. One of the striking effects of shame is to influence politics in such a way that it is possible to completely isolate certain cultural groups. It is about rejecting one or more groups because they are defeated, exposed, immoral or unethical.

Emphasized: a significant determinant of the politics of shame is the social and cultural conditions in which an individual is socialized, his identity, individual and collective values are formed. The study of the politics of shame is an important element in the system of scientific interdisciplinary research and requires further in-depth study.

Key words: shame, politics of shame, political culture, political values, symbol, institutions.

УДК [329.11:316.344/.347]:323

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.24>

ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ В ІДЕОЛОГІЇ ПРАВОВОГО КОНСЕРВАТИЗМУ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ

Яна Сичова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті розглянуто взаємозв'язок політики ідентичності та ідеології правого консерватизму, а також обґрунтовано особливості вияву політики ідентичності в межах окресленої ідеології. Наголошено на активізації діяльності та підтримки правих консерваторів з огляду на глобалізаційні процеси, що становлять загрозу для національної ідентичності спільнот. Зазначено, що в сучасних умовах ключовим риторичним прийомом та стратегією політичної боротьби правих консерваторів є правий популізм.

Визначено специфіку сучасних правих партій, зокрема їхній фокус на питаннях постматеріального характеру, де політика постає як арена боротьби між цінностями й за цінності. Обґрунтовано зв'язок між ідеологією правого консерватизму та політикою ідентичності в теоріях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зауважено, що праві консерватори використовують дискурс ренаціоналізації та кризи національної ідентичності, а отже, апелюють до необхідності підтримки та захисту останньої від впливів Інших – «чужих». У цьому сенсі йдеться про так звану «негативну» ідентичність, тобто риторику виключення тих, хто не належить до національної спільноти як гомогенізованого ідеалу правих консерваторів. Це, своєю чергою, призводить до інструменталізації національної ідентичності з метою, з одного боку, конструювання «істинних» представників своєї національної спільноти, а з іншого боку, виключення з неї «чужинців». Як наслідок, постає загроза ексклюзивного (етнічного) націоналізму, об'єктом якого стають певні віктимні групи. Наголошено, що подібна риторика часто є ксенофобною та здатна спричинити суперечності у відносинах з іншими національними спільнотами.

Окреслено особливості політики ідентичності в межах ідеології правого консерватизму, з-поміж яких: «політика страху», «політика зведення кордонів», євроскептицизм і негативне ставлення до мультикультуралізму, політика пам'яті. Обґрунтовано роль політичних міфів у політиці ідентичності правих консерваторів, серед них: міф про змову, міф про «золоту добу», міф про рятівника, міф про єдність.

Ключові слова: правий консерватизм, правий популізм, національна ідентичність, політика ідентичності, політичний міф.

У сучасній політиці, за влучним зауваженням Р. Водак, спостерігається тенденція «зсуву праворуч» [1, с. 11], тобто активізація діяльності та збільшення підтримки правих партій. Це спричинено передусім глобалізаційними викликами та загрозами (послабленням суверенітету класичної національної держави на користь наднаціональних структур, соціально-економічним та культурним страхом перед «чужими», зменшенням ролі традицій тощо), що призводить до спроби ренаціоналізації – апелювання до необхідності захисту традиційної держави-нації, зокрема на рівні «боротьби» за культуру та ідентичність спільноти. *Метою статті* є обґрунтування зв'язку між ідеологією правого консерватизму та політикою ідентичності, а також з'ясування сутності останньої в умовах правого

консерватизму. Зауважимо, що належність до правого консерватизму ми визначаємо ідеологією націонал-консерватизму, елементом якої в умовах сучасного світу є новий правий популізм.

Г. Шипунов зазначає, що особливістю сучасних правих є їхнє звернення до питань постматеріального характеру (націоналізм, традиційні цінності, трактування меншин як загрози, декомунізація тощо) [2, с. 163–164]. Це, своєю чергою, засвідчує, що традиційні соціальні й матеріальні поділи відійшли на другий план, натомість, сучасна політика є ареною боротьби цінностей і за цінності. Зауважимо, що ідеологічний «портрет» сучасних правоконсерваторів зберігає своє консервативне ядро у вигляді пріоритету традицій і порядку, утім, доповнюється низкою сучасних індикаторів, з-поміж яких:

1. *Націоналізм та антиіммігрантська політика* (проголошення принципу вищості та надання привілеїв членам національної спільноти порівняно з тими, хто до неї не належить; жорсткий імміграційний контроль).

2. *Авторитаризм як інституційне втілення та реалізація ідеї сильної влади та держави* (наявність «сильного» центру, здатного гарантувати порядок, безпеку та соціальну гармонію).

3. *Національний капіталізм і «велферний шовінізм»* (підтримка та захист національного виробника, протидія іноземному фінансовому втручанню, забезпечення гідного життєвого рівня для представників національної спільноти).

4. *Ізоляціонізм, антиглобалізм чи євроскептицизм* (захист національної ідентичності, негативне ставлення до мультикультуралізму) [2, с. 177–178].

Зв'язок між ідеологією правого консерватизму та політикою ідентичності є предметом дослідницького інтересу вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, Л. Хорішко та Н. Горло вважають, що підйом правих політичних партій актуалізує дискурс кризи національної ідентичності, що є проявом політики ідентичності [3]. Ш. Берман, аналізуючи риторику демократів та республіканців у США, доходить висновку, що політика ідентичності «більш потужна та ефективна» у руках республіканців (консерваторів), оскільки останні є більш однорідною групою, порівняно з демократами. Крім цього, «позаяк політика – це боротьба між чітко обмеженими ідентифікаційними групами», загрози для колективної ідентичності, а отже, апелювання до необхідності її захисту, більш корисні для республіканців, аніж демократів [4]. Подібну думку висловлює Д. Альтман, зазначаючи, що «консерватори одержимі політикою ідентичності», яка витіснила клас як ключовий політичний поділ [5]. Й. Рідгрєн підкреслює, що в питаннях соціально-культурної політики праві стоять на консервативних позиціях, зокрема в контексті необхідності захисту та підтримки національної ідентичності [1, с. 72]. Б. Фортхнер стверджує, що імміграція, національна ідентичність та протидія корупційній системі є ключовими питаннями, які цікавлять правих популістів [1, с. 71]. Зауважимо, що ми розглядаємо правий популізм передусім як риторичну стратегію політичної боротьби правих консерваторів, а не окрему ідеологію. Визнаючи консервативне розуміння національної ідентичності в середовищі правих популістів, П.-А. Тагієф пропонує термін «популізм ідентичності», в основі якого – політика пам'яті й символізму, тобто надання культурному фактору ключового значення в об'єднанні індивідів у національну спільноту [6, с. 6–7].

М. Ауденампсен вважає, що популізм передбачає рефреймінг ідентичності національної спільноти шляхом негативної ідентифікації, тобто формування власної ідентичності («Ми») шляхом визначення того, ким ми не є («Вони») [7]. С. Харрісон і М. Брутер зазначають, що правих популістів можна розпізнати за індикатором так званої «негативної» ідентичності, тобто риторикою виключення всіх тих, хто відрізняється від «Нас» (як

гомогенізованого ідеалу), а отже, не належить до національної спільноти [1, с. 73]. По суті, це ексклюзивний (етнічний) націоналізм, який вирізняє правих популістів. Його об'єктом стають певні віктимні (від англ. victim – жертва) групи, як-от роми, євреї, мусульмани тощо. Відповідно, правоконсервативний дискурс ідентичності є націоналістичним, а сила націоналізму, згідно зі слухним зауваженням М. Гібернау, полягає в його «здатності формувати відчуття ідентичності» [8].

Оскільки правий популізм, як елемент ідеології правого консерватизму, спирається на ексклюзивну ідентичність, пов'язану з виключенням, цікавою є концепція популістського «хартленда» П. Таггарта [9, с. 278], що передбачає повернення до культурно гомогенного та морально чистого «місця», тобто «золотої доби», яка втілює ідеальні (традиційні) цінності. Очевидно, що в умовах сучасного світу, незважаючи на тенденції ренационалізації, така ідея є утопічною. Утім, праві популісти продовжують її інструменталізувати, і їхній успіх значною мірою пояснюється використанням опозиції – «антихартленда», тобто існування/повернення до чогось шкідливого чи руйнівного. Річ у тім, що такі опозиції передусім спрямовані на емоції та почуття людей, а отже, спричиняють ностальгію, ворожість, прагнення до реваншу тощо. Інструменталізуючи національну ідентичність, праві консерватори, з одного боку, мають на меті сконструювати «істинних» представників своєї національної спільноти, а з іншого боку, ізолювати всіх «чужинців», оскільки останні інтерпретуються як імовірна загроза для національної ідентичності.

Визнаючи наявність тісного зв'язку між ідеологією правого консерватизму, елементом якої є правий популізм, і спираючись на дослідницьку позицію Р. Водак [1], окреслимо особливості політики ідентичності в межах правого консерватизму, серед яких:

1. *«Політика страху»* – цілеспрямоване конструювання загроз для «Нас», «нашої нації», «наших прав», «нашої культури», «нашого суверенітету» тощо. Зазвичай праві консерватори провокують страх, який може бути спричинений як реальними, так і уявними небезпеками, утім, цей страх здебільшого гіперболізований і репрезентується в драматичній формі. Це може бути страх мігрантів («чужих»), страх безробіття, страх втрати ідентичності, традицій і цінностей, страх поглинання власної культури, автономії та ін. Оскільки існує конкретна загроза, існує також винуватець загрози. У цьому сенсі йдеться про політичну/етнічну/релігійну/сексуальну/мовну меншість, яка є причиною наявних проблем. У термінології Р. Водак така група уособлює «козла відпущення» або «паршиву вівцю», тобто ворога. У контексті ідентичності важливу роль у «політиці страху» відіграють міфи про народ як гомогенізований ідеал, який необхідно захищати від «чужих».

2. *«Політика зведення кордонів»*. Передусім йдеться про символічні кордони, конструювання яких є результатом «політики страху». Під кордонами в цьому випадку маються на увазі умови «включення» і «виключення» зі спільноти. Правопопулістське уявлення про народ як гомогенізований ідеал передбачає наявність гомогенної культури, мови, пам'яті тощо. Для реалізації цієї мети (чи принаймні наближення до неї) використовується риторика ізоляціонізму, що в крайньому вияві зводиться до ксенофобної, а доступ до національної спільноти та її ідентичності визначається за «принципом крові», тобто етнічності. Дискурс правих популістів зазвичай передбачає маніхейський поділ на «своїх» і «чужих», «друзів» і «ворогів», причому позиціонування власної спільноти відбувається за допомогою стратегій позитивної презентації, а «чужої» – шляхом негативної. Метою «політики зведення кордонів», таким чином, є збереження традиційної держави-нації, а також гарантування безпеки, зокрема й символічної.

3. *Євроскептицизм і негативне ставлення до мультикультуралізму*. Євроскептицизм логічно впливає зі страху втрати автономії на користь наднаціональних структур,

які «диктують» національним державам свої правила. Оскільки нація в межах правого консерватизму інтерпретується як «дім», поглиблення євроінтеграційних процесів, а також космополітичні цінності сприймаються як загроза національній спільноті, її ідентичності та традиційним цінностям. Своєю чергою, критика та протидія мультикультуралізму ґрунтується на інтерпретації останнього як способу денаціоналізації національної спільноти, уявленні про народ як гомогенізований ідеал, а також страху «чужих», які цей ідеал порушують. У крайньому вияві така позиція здатна спричинити нормалізацію ксенофобної, расистської риторики. Апелуючи до необхідності ренаціоналізації, праві консерватори позиціонують себе як патріотів-захисників національної держави, зокрема від наслідків глобалізації.

4. *Політика пам'яті (політика минулого)*. Оскільки колективна пам'ять є складовою ідентичності національної спільноти, правоконсервативні партії переосмислюють історію та інструменталізують минуле, акцентуючи на перемогах (героїчні міфи) та/або поразках (міф жертви) спільноти. Захист останньої вимагає віри в спільний наратив про минуле – таким чином формуються ревізійні наративи, які в драматизованій формі оповідають про минуле нації, поворотні моменти її історії. Ідеал правих консерваторів звернений у минуле («золота доба», «хартленд»), їхня риторика підкреслює величну історію національної спільноти та часто спричиняє ностальгію. Міфи, які використовують праві консерватори, підтверджують уявлення про народ як гомогенізований ідеал, прив'язаний до конкретної національної держави та її території, а також легітимізують наявний порядок денний і візії майбутнього.

Щодо міфів варто зауважити, що праві консерватори потребують їхнього використання, зокрема в контексті «переписування» історії (історичний ревізійнізм). Крім цього, «золота доба» – як ідеал правих консерваторів – пов'язана з традиційними цінностями, які вони підтримують. Для унаочнення зв'язку між ідеологією правого консерватизму та політикою ідентичності вважаємо за необхідне звернутися до теорії політичних міфів Р. Жирарде. Попри те що дослідник прямо не накладає свою теорію на конкретні ідеології, міфи, які він виділяє, характеризують правих консерваторів і їхню правопопулістську риторику. Отже, автор виділяє чотири основних міфи, серед яких [10]:

1. *Міф про змову* – по суті, ілюструє наявність «ворога» (реального чи уявного; внутрішнього або зовнішнього). Його дії завжди ґрунтуються на певному плані, є секретними та спрямовані проти загальної волі спільноти. Метою «ворога» є трансформація статус-кво з метою отримання власної вигоди.

2. *Міф про «золоту добу»* – є оповіддю про «величне минуле» спільноти та її героїчні здобутки. Зазвичай ідеться про певні час і місце (епоха, період тощо), у яких панувала патріархальна влада та традиційні цінності. Це, своєю чергою, гарантувало безпеку та передбачуваність розвитку. Гомогенність спільноти породжувала солідарність її членів, а значить, стійкість до загроз.

3. *Міф про рятівника* – уособлює легендарну героїчну постать, доля якої тісно пов'язана з долею спільноти. Його місія полягає в протистоянні загрозам, причому результат такої боротьби не обов'язково складається на користь спільноти. Ключовим у цьому сенсі є жертвна боротьба, брати участь у якій герою допомагають його знання, відвага, самовідданість, мудрість та ентузіазм. Часто рятівник наділений даром пророка.

4. *Міф про єдність* – ґрунтується на уявленні про народ як гомогенізований ідеал та спільну політичну долю. Важливу роль у цьому випадку відіграє опозиція «Ми – Вони», «друг – ворог». Поняття єдності в цьому сенсі двояке: з одного боку, єдність – це мета, результат порятунку спільноти, з іншого боку, вона є запорукою виживання групи в умовах загроз.

На нашу думку, міфи, запропоновані Р. Жирарде, чітко вписуються в ідеологію правого консерватизму, елементом якої є правий популізм. Так, наприклад, міф про змову ілюструє антиістеблішментську позицію; міф про «золоту добу» є складовою правої політики пам'яті, яка спричиняє ностальгію за «славним минулим»; міф про рятівника корелюється з харизматичним лідерством і «сильною» владою; міф про єдність уособлює дихотомію «Ми – Вони», яка консолідує спільноту проти «чужих». Усі ці міфи є основою правопопулістського дискурсу правих консерваторів.

Таким чином, формування нового соціокультурного порядку, значною мірою пов'язаного з глобалізаційними процесами, актуалізує діяльність правих політичних сил, зокрема правих консерваторів. У сучасних умовах вагомим елементом ідеології правого консерватизму є правий популізм, який ми розглядаємо як риторичний прийом, стратегію політичної боротьби правих консерваторів. Оскільки одним із наслідків глобалізації є трансформація традиційної держави-нації, зокрема «розмивання» національної ідентичності спільнот (євроінтеграція, космополітичні цінності, мультикультуралізм), праві консерватори апелюють до необхідності ренаціоналізації та захисту національної ідентичності. Під гаслом захисту батьківщини та її гомогенної культури праві консерватори інструменталізують дискурс ідентичності, зокрема її кризи. Використовуючи правопопулістську риторику, правоконсервативні політичні партії конструюють страх, уособленням якого стають «Вони» – «чужинці», «вороги». Оскільки ядром правого популізму є уявлення про народ як гомогенізований ідеал, праві консерватори, позиціонуючи себе як рятівників національної спільноти, використовують риторику ізоляціонізму, яка розмежовує «своїх» і «чужих» (екслюзивний націоналізм). У своєму крайньому вияві така позиція здатна спричинити ксенофобію, шовінізм та расизм, а отже, конфлікти з іншими національними спільнотами. Визнаючи тісний зв'язок ідеології правого консерватизму та політики ідентичності, вважаємо, що особливостями вияву останньої в межах правого консерватизму є: «політика страху», «політика зведення кордонів», євроскептицизм і негативне ставлення до мультикультуралізму, а також політика пам'яті. У контексті колективної пам'яті як складової ідентичності важливе місце в дискурсі правих консерваторів посідають політичні міфи, зокрема міф про змову, міф про «золоту добу», міф про рятівника та міф про єдність. Вони дають змогу не лише консолідувати спільноту навколо єдиного наративу про минуле, а й легітимізувати наявний порядок денний та візії майбутнього.

Список використаної літератури

1. Wodak R. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: SAGE Publications Ltd, 2015. 404 p.
2. Шипунов Г.В. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій: дис. ... док. політ. наук: 23.00.01. Львів, 2018. 542 с.
3. Khorishko L., Horlo N. National identity in the discourse of political elites of Poland and Hungary. *Amazonia Investiga*. 2021. №40. P. 9–16.
4. Berman Sh. Why identity politics benefits the right more than the left. *The Guardian*. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jul/14/identity-politics-right-left-trump-racism>
5. Altman D. How conservatives use identity politics to shut down debate. *The Conversation*. 2017. URL: <https://theconversation.com/how-conservatives-use-identity-politics-to-shut-down-debate-89026>
6. Priester K. Wesensmerkmale des Populismus. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 2012. №5-6. P. 3–9.

7. Oudenampsen M. Creatief met taal: Framing en populisme. *De Helling*. 2011. URL: <https://bureaudehelling.nl/artikel-tijdschrift/creatief-met-taal>
8. Bell D. Mythscapes: Memory, Mythology, and National Identity. *British Journal of Sociology*. 2003. URL: https://www.academia.edu/1946744/Mythscapes_Memory_Mythology_and_National_Identity_British_Journal_of_Sociology_2003
9. Taggart P. Populism and representative politics in contemporary Europe. *Journal of Political Ideologies*. 2004. №3. P. 269–288.
10. Stoica M. Political Myths of the Populist Discourse. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/331175394_Political_Myths_of_the_Populist_Discourse

IDENTITY POLITICS WITHIN THE IDEOLOGY OF RIGHT-WING CONSERVATISM: RELATIONSHIP AND FEATURES OF MANIFESTATION

Yana Sychova

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article examines the relationship between identity politics and the ideology of right-wing conservatism, and substantiates the peculiarities of the manifestation of identity politics within the outlined ideology. Intensification of activities and support of right-wing conservatives is emphasized in view of globalization processes that pose a threat to the national identity of communities. It is noted that in modern conditions, right-wing populism is the key rhetorical technique and strategy of political struggle of right-wing conservatives.

The specifics of modern right-wing parties are determined, in particular, their focus on issues of a post-material nature, where politics appears as an arena of struggle between values and for values. The connection between the ideology of right-wing conservatism and identity politics in the theories of domestic and foreign researchers is substantiated. It is noted that right-wing conservatives use the discourse of renationalization and the crisis of national identity, and therefore appeal to the need to support and protect the last one from the influence of Others. In this sense, the so-called "negative" identity is meant, that is, the rhetoric of excluding those who do not belong to the national community as a homogenized ideal of right-wing conservatives. This, in turn, leads to the instrumentalization of national identity with the aim, on the one hand, of constructing "true" representatives of one's national community, and on the other hand, excluding "foreigners" from it. As a result, there is a threat of exclusive (ethnic) nationalism, the object of which is certain victim groups. It is emphasized that such rhetoric is often xenophobic and can cause conflicts in relations with other national communities.

The features of identity politics within the ideology of right-wing conservatism are outlined, including: "politics of fear", "politics of construction borders", euroscepticism and a negative attitude to multiculturalism, politics of memory. The role of political myths in identity politics of right-wing conservatives is justified, among them: the myth of the conspiracy, the myth of the "golden age", the myth of the savior, the myth of unity.

Key words: right-wing conservatism, right-wing populism, national identity, identity politics, political myth.

УДК 327:[334+339.95](520+477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.25>

ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЯПОНІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Вікторія Циганюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
факультет історії, політології та міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин
вул. Шевченка Тараса, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна*

Стаття присвячена питанню змін у зовнішній політиці Японії в умовах російсько-української війни. Адже сьогодні важко переоцінити стрибок, який Японська Держава зробила у відповідь на російську агресію. З моменту вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року Японія активно підтримувала спротив українців, надаючи нелетальне оборонне обладнання, екстрену гуманітарну та фінансову допомогу і приймала евакуйованих.

Японія також приєдналася до міжнародних санкцій за допомогою кількох фінансових заходів, таких як обмеження операцій з центральним банком Росії та виключення окремих російських банків із SWIFT. Після доповіді про військові злочини Росії прем'єр-міністр Фуміо Кішіда оголосив, що Японія також припинить імпорт російської нафти та вугілля.

Проте таке рішення Японії є неоднозначним. Оскільки Росія була одним із небагатьох партнерів у диверсифікації енергетичних ресурсів Японії, які надмірно залежать від Близького Сходу, забезпечення стабільного постачання енергетичних ресурсів буде найближчим завданням уряду Японії в наступні роки. Тому після війни в Україні Японська Держава буде змушена вести «війну на три фронти» з Росією, Китаєм і Північною Кореєю. З посиленням тиску на існуючий порядок з боку цих ревізіоністських держав ситуація безпеки в Японії стала складнішою, ніж будь-коли.

Крім того, японський уряд, наукові кола та широка громадськість поділяють критичне ставлення уряду Японії до російського вторгнення в Україну, яке ґрунтується на правових та гуманітарних поглядах. Існує також сильна громадська підтримка економічних санкцій проти Росії з боку міжнародного співтовариства. Водночас очевидно, що японська економіка та основні галузі промисловості зазнають серйозної шкоди від війни в Україні. Таким чином, існує величезна прірва між політичною та громадською підтримкою Японії подальшого захисту України від Росії та статусом Японії як економічної держави.

Ключові слова: російсько-українська війна, Японія, зовнішня політика, міжнародна безпека.

Виклад основного матеріалу. До початку російсько-української війни Японія під керівництвом колишнього прем'єр-міністра Сіндзо Абе була налаштована на досягнення історичного прориву у відносинах з Російською Федерацією (РФ). Тому період російсько-українського збройного протистояння став одним з найскладніших для Японської Держави, оскільки поставив С. Абе перед тактичною дилемою солідарності з міжнародним співтовариством щодо запровадження санкцій проти Росії та продовження співпраці з РФ.

Варто зауважити, що за перші чотирнадцять місяців перебування на посаді С. Абе зустрічався з російським президентом Володимиром Путіним п'ять разів – це більше, ніж з будь-яким іншим главою держави чи уряду. Очільники держав мали намір досягти компромісу для вирішення територіальної суперечки щодо чотирьох південних островів Курильського архіпелагу і нарешті – через сім десятиліть після закінчення війни – укласти

мирний договір. Ці плани були поставлені під загрозу через війну в Україні та санкції, введені проти Росії країнами Групи семи (G7) [10].

Ще однією перешкодою було те, що Японія є найбільшим у світі споживачем зріженого природного газу (СПГ), другим за величиною імпортером вугілля та третім за величиною покупцем нафти. Пробуючи диверсифікувати свої джерела постачання, щоб зменшити залежність від близькосхідних виробників нафти та газу, японський кабінет міністрів на чолі з колишнім прем'єром опинився в скрутному становищі, намагаючись збалансувати тиск з боку Сполучених Штатів Америки (США) щодо посилення санкцій проти Москви.

Як наслідок, у 2014 році реакція Японії на початок гібридної війни в Україні була більш нейтральною порівняно з відповіддю США та Європейського Союзу (ЄС) [4]. Основною причиною відсутності чіткої позиції уряду Японії була можливість порушення обережної дипломатичної гри, яку С. Абе вів з Росією.

Під час свого другого терміну прем'єр-міністр С. Абе зробив відносини з РФ центром японської дипломатії. У квітні 2013 року він став першим прем'єр-міністром Японії, який відвідав Москву за останнє десятиліття, а в листопаді 2019 року Росія та Японія започаткували нову структуру співпраці у формі переговорів «2+2» між міністрами закордонних справ і міністрами оборони обох країн. С. Абе також був одним із небагатьох іноземних лідерів, які відвідали церемонію відкриття зимових Олімпійських ігор у Сочі у лютому 2014 року [3].

Вищезгадані дипломатичні маневри С. Абе були підпорядковані одній меті – відновленню переговорів з питань територіальної суперечки між Японією та Росією щодо так званих Північних територій (у РФ їх називають Курильськими островами). Отримання офіційного визнання проблеми з боку Москви та відновлення переговорного процесу, який призупинився з 2003 року, не тільки суттєво зміцнювало позицію Японії в її територіальних суперечках з Китаєм і Південною Кореєю, але й підвищувало внутрішній рейтинг С. Абе.

Однак окупація та анексія Москвою українського Криму у березні 2014 року і введення санкцій G7 поставила Японію перед непростим вибором. Відмова від підтримки санкцій G7 проти РФ суперечила б традиційній зовнішній політиці Японської Держави з низьким рівнем ризику, а також її утвердженій ролі як відповідального члена міжнародного співтовариства [9]. Проте підтримка санкцій зводила б нанівець досягнуті домовленості з питань вирішення важливої для Токіо територіальної суперечки.

Однак незважаючи на ризики, уряд Японії все ж ввів санкції проти РФ у березні 2014 року – через два дні після того, як референдум у Криму проклав шлях для анексії Москвою півострова в Чорному морі. Токіо також відклав переговори щодо полегшення візових вимог і заморозив низку угод у сфері нових інвестиційних можливостей, космосу і запобігання ризикованій військовій діяльності. Крім того, С. Абе заявив, що Японія надасть Україні рятувальний пакет у розмірі близько 1,5 млрд доларів США, що відповідає японській дипломатії чекових книжок. Колишній прем'єр-міністр також зазначив, що Японія не братиме участі в запланованій зустрічі G8 в Сочі в червні 2014 року [5].

Проте така політика була значно м'якшою, ніж та, яку проводили ЄС і США. Причиною цього були можливі економічні наслідки у випадку посилення Токіо санкційного тиску. Адже станом на 2015 рік імпорт сировини нафти та скрапленого газу з Росії в Японію становив 7% і 10% відповідно. Тому активна антиросійська позиція могла виявитися згубною для Японії, яка з моменту консервації АЕС стала ще більш залежною від іноземних енергоресурсів [16]. Окрім того, Японія могла втратити дозвіл на вилов риби в Охотському морі, яке є частиною виключної економічної зони Росії.

Ще більш актуальним було питання про те, які саме санкції Японія змогла б ефективно запровадити. Незважаючи на товарообіг між двома країнами в розмірі близько 31 млрд доларів США, загальна частка Японії в російській економіці становить лише 4%. Російські політичні та бізнесові еліти не володіють нерухомістю в Японії, не зберігають свої гроші в японських банках, а це означає, що заборона на видачу віз і заморожування активів навряд чи мали б суттєве значення [7]. Росія також могла накласти обмеження на експорт машин японського виробника, перейшовши на більш дешеву продукцію, виготовлену в Китаї та Південній Кореї.

Тому уряд С. Абе, дотримуючись стратегії зближення з Росією, вирішив обмежитись поміркованими церемоніальними санкціями, які б не викликали значної реакції Москви, увага якої була сфокусована анексії Кримського півострова.

Порушення суверенітету України та норми міжнародного права вимагали від нового уряду Японії формування більш чіткої позиції. Геополітичні взаємозв'язки в ХХІ столітті зрештою скорочують географічні відстані, кидаючи Токіо в дилему щодо того, як врегулювати відносини з Росією, яка анексувала Кримський півострів та окупує українські області.

Уже з 2020 року після майже десятиліття тісних міждержавних зв'язків японсько-російські відносини вступили у нову фазу, визначену санкціями та дистанціюванням від давніх дискусій щодо Північної території Японії. Ці зміни відбулися одночасно з приходом до влади нового прем'єр-міністра Японії Фуміо Кішіди, який зайняв чітку позицію в питанні територіальної цілісності України, підтримавши її суверенітет та засудивши дії РФ [11].

Тому у лютому 2022 року Японія почала проводити паралельну політику зі США та європейськими країнами щодо запровадження санкцій проти Росії. На додаток до визнання ймовірних військових злочинів, скоєних російськими військами в Україні, Японія оголосила, що слідуватиме ЄС і країнами G7 у питаннях заборони імпорту російського вугілля.

Перед початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну прем'єр-міністр Японії надав 100 млн доларів позик українському уряду, а згодом додав ще 100 млн доларів грантів допомоги для підтримки української сторони [1].

Окрім цього, уряд Японії також запропонував притулок українцям, які тікали зі своєї зруйнованої війною країни, і, на подив багатьох, такий же притулок громадянам Росії, які виступали проти вторгнення їхньої держави в Україну. 4 березня 2022 року Ф. Кішіда заявив, що Японія надасть нелетальне озброєння українцям, які воюють захищаючи свою країну. Сили самооборони Японії надали Збройним Силам України бронешилети та шоломи, медичне приладдя, пайки та генератори [2].

Хоча переважна симпатія японського народу до України дозволила уряду Японії легковажити, опитування громадської думки засвідчило рішуче засудження японцями вторгнення Росії в Україну. Згідно з опитуванням Yomiuri Shimbun від 7 березня 2022 року, 82% японців підтримують реакцію свого уряду на російсько-українську війну. Громадяни Японії вийшли на демонстрації з підтримки українців, а кольори українського прапора майоріли на будівлі столичного уряду Токіо та численних японських замках по всій країні. До підтримки українців долучились й окремі бізнес-лідери, зокрема, генеральний директор Rakuten Хіроші Мікітани оголосив, що його родина пожертвує один млрд ієн (8,7 млн доларів) на допомогу Україні [18].

Наведені факти, дають можливість виділити кілька ключових факторів, котрі не тільки мотивують реакцію Японії на російсько-українську війну, а й також частково передбачають ймовірну реакцію Японської Держави на інші конфлікти.

По-перше, масштаб і характер війни різко відрізняються від російського вторгнення в Крим у 2014 році чи інших випадків, коли Японія виявляла набагато більше нерішучості. У поточній ситуації мало двозначності: конфлікт набагато гостріший, а роль Росії як агресора незаперечна. Крім того, опір українського народу перед лицем вторгнення викликав співчуття урядів і громадськості в усьому світі, включно з більшою частиною населення Японії.

По-друге, дії Росії підривають правила та норми, що регулюють міжнародний порядок. Японія була основним бенефіціаром міжнародного порядку після Другої світової війни, і протягом останнього десятиліття відігравала все більш помітну роль у захисті своїх принципів та інститутів. Якщо країни порушують основоположний принцип державного суверенітету без наслідків, це дестабілізує міжнародні відносини таким чином, що загрожує національним інтересам Японії. Еліти, а також японська громадськість побоюються такої тенденції. Наприклад, опитування Nikkei, опубліковане 28 лютого 2022 року, показало, що 77% респондентів у Японії стурбовані тим, що вторгнення в Україну збільшує ймовірність застосування Китаєм сили проти Тайваню [17].

По-третє, країни Заходу та Сходу сьогодні чітко усвідомлюють важливість подій в одному геополітичному регіоні та їх наслідки для інших регіонів. Японія прихильна до посилення участі Європи в Індійсько-Тихоокеанському регіоні, як способі побудови коаліцій з партнерами-однодумцями для вирішення складних регіональних проблем. Виявляючи солідарність з Європою щодо України, Японія сприяє посиленню ефекту санкцій інших країн і сигналізує своїм європейським партнерам, сподіваючись, що вони відповідатимуть взаємністю у випадку подібних непередбачених ситуацій в Індо-Тихоокеанському регіоні, наприклад, у Тайванській протоці чи Південно-Китайському морі.

Зрештою, невдача минулої політики примирення Японії з РФ та спроби покращити територіальну суперечку попередніми адміністраціями проклала шлях для більш жорсткої дипломатії нового прем'єра Ф. Кішіди. Тому нинішню кризу в рамках діалогу Японія-росія можна розглядати як відхід від традиційної політики і більш тісну солідарність Токіо з політикою Заходу [6].

Поряд з цим не можна не враховувати і того, що така політика містить в собі обмеженість ресурсів та ставить Японію в залежність від РФ, а пошук альтернативних джерел у розпал глобальної кризи ускладнює цю проблему. Тому, на відміну від західних країн, Токіо більш неохоче переживає повне розмежування з Москвою. Це змусило уряд Ф. Кішіди оголосити про своє рішення щодо поступового припинення імпорту вугілля та нафти з РФ.

На противагу урядовим колам більшість японської громадськості підтримує жорсткі стримуючі заходи проти Росії. Крім того, якби Японія цього разу відмовилася від західної коаліції, було б важче закликати до солідарності з питань безпекової кризи в Азії. З іншого боку, Японія, ймовірно, зіткнеться з посиленням військового й політичного тиску як з боку Росії, так і Китаю, чого лідери Японії намагалися уникнути.

Водночас зауважимо, що Японія має один із найнижчих показників власної енергозабезпеченості в Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – 11,2% у 2022 році [8]. Будучи бідною на ресурси острівною країною, більш вразливою, ніж будь-яка інша країна, до змін на глобальних енергетичних ринках, спричинених російсько-українською війною, ресурси природного газу в Японії в основному покриває за рахунок імпорту СПГ. У додачу СПГ має вирішальне значення, оскільки забезпечує 36% електроенергії в країні, згідно з даними 2021 року. Більшість поставок СПГ в Японію залежить від довгострокових контрактів [13].

Погрожуючи правам японських та європейських інвесторів, президент Росії В. Путін оголосив про намір РФ націоналізувати нафтогазовий проект «Сахалін-2». Це рішення також збільшує ризик того, що Сахалін-2 призупинить контрактне постачання СПГ до Японії через те, що Токіо критикує Кремль за його вторгнення в Україну [12]. Таким чином, частка Японії в проєкті, а отже, і її енергетична безпека, знаходиться в підвищеному стані. Ці події також наблизили Японію до втрати цінного запасу палива в той час, коли електромережа країни найменш готова до цього.

Однак після того, як G7 оголосила про обмеження ціни на сирину нафту, що експортується з Росії, Ф. Кішіда запропонував встановити верхню межу на рівні половини поточної ціни російської сирової нафти: «Ми досягли угоди про те, що міжнародне співтовариство встановить систему, за якої ціна на російську нафту буде обмежена приблизно половиною нинішньої ціни, і міжнародна спільнота не буде купувати або дозволяти купувати нафту вище цього рівня».

Усі ці події дали Японії новий імпульс для прискорення інвестицій в енергоефективність, електрифікацію та відновлювані джерела енергії, які пропонуються як вихід із глобальної кризи на енергетичному ринку. Зокрема, перспектива офшорної вітроенергетики рекламується як засіб від зростаючої залежності Японії від вугілля, але доцільність передачі такої енергії з офшорних установок у великі міста залишається проблемою.

До того ж в березні 2022 року Ф. Кішіда відкинув прагнення Японії до територіального врегулювання спірних з Росією земель. У відповідь на це РФ внесла Японію в список країн, які «вчинили недружні дії» проти неї разом із США, європейськими країнами, Канадою, Тайванем, Південною Кореєю та багатьма іншими [15].

З огляду на це, варто зауважити, що російсько-українська війна вже вплинула на два аспекти зовнішньої політики Японії. Перший – це використання Японією фінансових санкцій проти окремих осіб або корпорацій як важеля впливу на поведінку інших держав. Безперечно, Токіо був рішучим прихильником санкцій під керівництвом ООН, особливо проти Північної Кореї за розповсюдження ядерної зброї. Японія також зберігає односторонні санкції проти Пхеньяна, які вона продовжила в квітні 2021 року ще на два роки. Проте використання фінансових санкцій було непопулярним у Японії, особливо серед японських транснаціональних корпорацій, яким доводилося боротися зі складними санкціями США по всьому світу.

По-друге, повномасштабне вторгнення Росії в Україну прискорило розгляд стратегічного потенціалу Японії. Цього року Токіо обговорюватиме власну готовність до оборони, включно з можливістю додавання до свого арсеналу наступальних ударних можливостей, і тепер більше буде наслідувати Європу, коли справа доходить до її військових інвестицій. Оголошення канцлера Німеччини Олафа Шольца про збільшення витрат на оборону до 2% ВВП стало прецедентом для Токіо, яке так само прагне виділяти більшу частку національного доходу на свою армію [14].

Проте ідеї щодо більш драматичних перетворень японської військової потужності, такі як пропозиція колишнього прем'єр-міністра С. Абе про «обмін ядерною зброєю», навряд чи будуть прийняті. Прем'єр-міністр Ф. Кішіда, уродженець Хіросіми та рішучий прихильник ядерного роззброєння, відкинув ідею розміщення ядерної зброї на японській землі та заявив, що Японія не зацікавлена просити Сполучені Штати розмістити ядерну зброю в на своїй території. Крім того, багато хто в Японії, єдиній країні, проти якої було застосовано ядерну зброю, також буде противитися ідеї такого озброєння.

У той час як японський прем'єр-міністр Фуміо Кішіда чітко сформував свою позицію у ставленні до війни Росії проти України, сьогодні все ще залишається незрозумілим його план щодо вирішення енергетичної дилеми, що постала перед Токіо.

Висновки. Безперечно, російсько-українська війна матиме істотний вплив на зміну глобального енергетичного ландшафту, а важливою його складовою стане відхід від викопного палива та формування міжнародного порядку в довгостроковій перспективі. На відміну від Європи, Японія менше залежить від російських ринків, тож її політика відрізнятиметься тим, що Токіо все ще не наважується суттєво змінити залежність від російської енергії в короткостроковій перспективі. Навіть такої руйнівної війни, як російсько-українська, недостатньо, щоб раптово втілити в життя прагнення Японії до енергетичної самодостатності.

Проведений нами аналіз переформатування зовнішньої політики Японії в контексті російсько-української війни дає змогу підтвердити доктринальну зміну принципів ведення зовнішньої політики не лише в Європі, але й в Азії. Найбільш помітно це можна прослідкувати у зміні характеру ведення зовнішньої політики Японії, офіційно пацифістської країни, яка рішуче відповіла на агресію Росії та прискорила оборонні реформи. Адже жорстока реальність показує, що ядерна нація здатна діяти безкарно, зважаючи лише на власні експансіоністські інтереси.

Підсумовуючи викладений матеріал, відзначимо те, російсько-українська війна стала поворотним моментом у зміні зовнішньої політики Японської Держави, яка демонструє свою готовність і роль у протистоянні новим глобальним викликам. Враховуючи турбулентність сучасних міжнародних відносин, боротьбу між США та КНР за першість у формуванні нового світового порядку та реваншистську політику РФ, цілком ймовірно, що Японія шукає нові шляхи зміцнення стратегічного партнерства з США та країнами Заходу.

Список використаної літератури

1. Вплив російсько-української війни на Індо-Тихоокеанський регіон. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/16/vplyv-rosijsko-ukrayinskoji-vijny-na-indotyhookeanskij-region/> (дата звернення: 23.12.2022)
2. Гриценко А., Україна – Японія: контури перспективної співпраці. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/yaponiya_150422.pdf (дата звернення: 23.12.2022)
3. Ковенько А. Війна в Україні показала хто наш друг, а хто друг Путіна. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/vijna-v-ukraini-pokazala-xto-nash-drug-a-xto-drug-putina/> (дата звернення: 23.12.2022)
4. Корсунський С. «Золотий тиждень» японської дипломатії: що робить Японія для зміцнення підтримки України в Азії? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yaponiya-pidtrymka-ukrayiny/31831080.html> (дата звернення: 23.12.2022)
5. Як російсько-українська війна змусила Японію відновити конфлікт з РФ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/21/7139786/> (дата звернення: 23.12.2022)
6. Bodnar V. Ukraine and Japan signed a memorandum on cooperation in defense area. URL: <https://twitter.com/vasylbodnar/status/1050828761501851648> (дата звернення: 23.12.2022)
7. Chang F., Japan-Russia Relations After the Russian-Ukrainian War. URL: <https://www.fpri.org/article/2022/06/japan-russia-relations-after-the-russian-ukrainian-war/> (дата звернення: 23.12.2022)
8. Dominguez G., “Japan dismayed at Russia’s missile deployment to disputed islands, says report,” *Jane’s Defence Weekly*, November 25, 2016.
9. Griffiths J., Japan’s hope of reclaiming Kuril Islands sinks as Russia’s war in Ukraine raises animosity in the Pacific. URL: <https://www.theglobeandmail.com/world/article-russia-war-japan-kuril-islands/> (дата звернення: 23.12.2022)

10. Japan sees increasing threat to Taiwan amid Russia's invasion of Ukraine. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/jul/22/japan-sees-increasing-threat-to-taiwan-amid-russias-invasion-of-ukraine> (дата звернення: 23.12.2022)
11. Japan Stands With Ukraine. URL: https://japan.kantei.go.jp/ongoingtopics/pdf/jp_stands_with_ukraine_eng.pdf (дата звернення: 23.12.2022)
12. Japan to maintain sanctions on Russia as Ukraine war drags on. URL: <https://english.kyodonews.net/news/2022/08/eb0550007421-urgent-japan-says-to-keep-russia-sanctions-in-place-amid-ukraine-war.html> (дата звернення: 23.12.2022)
13. Katsumi I., Japanese Perspectives on the Ukraine War. URL: <https://blogs.prio.org/2022/06/japanese-perspectives-on-the-ukraine-war/> (дата звернення: 23.12.2022)
14. Kuo M., Ukraine War: The Impact on Japan-Russia Relations. URL: <https://thediplomat.com/2022/05/ukraine-war-the-impact-on-japan-russia-relations/> (дата звернення: 23.12.2022)
15. Russia's invasion of Ukraine 'tramples on the UN Charter' says Japanese Prime Minister. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/09/1127301> (дата звернення: 23.12.2022)
16. Satake T., How Japan's Russia policy changed after Ukraine. URL: <https://www.eastasiaforum.org/2022/06/24/how-japans-russia-policy-changed-after-ukraine/> (дата звернення: 23.12.2022)
17. Six months on, Ukraine war still reverberating across Japan and Indo-Pacific. URL: <https://www.japantimes.co.jp/news/2022/08/24/national/ukraine-war-japan-impact/> (дата звернення: 23.12.2022)
18. Ukraine war has pushed Japanese away from war-renouncing stance, political analyst says. URL: <https://www.cnn.com/2022/05/24/ukraine-war-has-pushed-japanese-away-from-war-renouncing-stance-political-analyst-says.html> (дата звернення: 23.12.2022)

REFORMATION OF THE JAPAN'S FOREIGN POLICY IN THE CONDITIONS OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

Viktoriia Tsyhaniuk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Faculty of History, Political Science and International Relations,
Department of International Relations
Shevchenko Tarasa str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The article is devoted to the issue of changes in Japan's foreign policy in the context of the Russian-Ukrainian war. It is difficult to overestimate the leap that the Japanese State made in response to Russian aggression. From the RF full-scale invasion of Ukraine in 2022, Japanese government has been supporting Ukrainian resistance by providing non-lethal defense equipment, hosting evacuees, providing humanitarian and financial aid etc.

For Japan, fishing near Sakhalin and the islands of the Kuril ridge is important, as well as some areas of business with the Russian Federation, in particular the purchase of liquefied gas. Russia buys used Japanese cars in large quantities, which the Japanese dream of getting rid of.

The events in Ukraine were perceived in Japan as a flagrant violation of international law, the UN Charter and the obligations of the country, a permanent member of the UN Security Council. Japan is closely monitoring the course of hostilities, is a participant in the Rammstein format, and is providing the assistance that is possible and necessary today. Meanwhile, there are still many areas in which the additional disclosure of Japan's leading role is in our common interests. We are talking about the reconstruction of the destroyed

infrastructure, the mobilization of donors for the reconstruction fund, which is expected to be created at the end of this year or in the spring of next year in one form or another, and decisive steps to eradicate nuclear terrorism.

Statements and condemnation have already exhausted their potential. The next year has every sign of being decisive in punishing the aggressor who brought the world to the brink of the Third World, a nuclear war. Japan has the potential and is fully capable of initiating just solutions that will restore peace to Europe and thereby strengthen peace in Southeast Asia. Both are in our common interests.

Key words: Russian-Ukrainian war, Japan, foreign policy, international security.

УДК 32:351.86

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.26>

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Андрій Шемчук

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби,
кафедра парламентаризму
вул. Антона Цедіка, 20, 03057, м. Київ, Україна*

У статті уточнено поняття «політична безпека»; визначено її складові – зовнішня і внутрішня та їх функції, виконання яких сприяє забезпеченню організаційної сталості держав, їхніх систем управління та ідеологій, які забезпечують їм легітимність.

З'ясовано, що дослідженню проблем безпеки приділили увагу достатня кількість науковців, але більшість із них розглядали питання економічної, інформаційної й іншої безпеки; меншість – політичній безпеці, яка є міждисциплінарною категорією і виступає об'єктом дослідження не лише в політології та публічному управлінні, а й в новому напрямі науки про безпеку – секьюритології, яка ще не має достатньої теоретико-методологічної бази.

З'ясовано, що політична безпека забезпечує вирішення лише тієї частини задач національної і державної безпеки, яка включає, зокрема, усунення і врегулювання політичних конфліктів та глобальних викликів, пов'язаних із конфліктом світогляду та чинниками консолідації в соціумі, формуванням національної ідеї та творенням політичної нації, стратегічним партнерством та врегулюванням регіональних питань, «заморожених» і відкритих воєнних конфліктів. Її суб'єктами виступають президент, парламент, виконавчі органи влади, служба безпеки, державна прикордонна служба, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, збройні сили, інші військові формування, утворені згідно із законами країни, громадяни країни та їх об'єднання.

Визначено, що об'єкти забезпечення політичної безпеки в країні утворюються конституцією і нормативно-правовими актами.

Охарактеризовано конституційний правовий базис провідних демократичних державах світу (США, Франція, Німеччина, Турція, Польща), який окреслює характер відносин суб'єктів політичної безпеки та магістральні вектори розвитку суспільства, які потребують політичного (невоєнного, «м'якого») захисту.

Запропоновано посилити координацію відомств, державних і недержавних інституцій, які гарантують чи підтримують забезпечення політичної безпеки в Україні, особливо в умовах воєнного стану.

Ключові слова: безпека, політична безпека, державна безпека, національна безпека, парламент.

Постановка проблеми. На початку 90 рр. ХХ ст. поняття політичної безпеки пов'язувалося з ліберальним утопічним прагненням до миру на світовій арені після Холодної війни. Через певний час її розглядали як дискусію навколо природи й законності гуманітарної допомоги. У другому десятилітті ХХІ ст. постала потреба значно складнішої і досконалої дискусії навколо цієї концепції. Адже встановлено, що суб'єктами дослідження політичної безпеки є національні інтереси та основні загрози особистості, суспільству і держави, а її об'єктами дослідження – суспільство, особистість і держава.

Не зважаючи на трансформаційні процеси, які відбуваються у світі, важливими залишаються питання організаційної сталості держав, їхніх систем управління, а також ідеологій, які забезпечують їм легітимність. У ході дослідження з'ясовано, що поняття політичної безпеки до цього часу продовжує залишатися мало вивченим, підходи до його формулювання зазнають змін згідно з трансформацією загальних суджень щодо політичної науки та вимагають уточнень і доповнень.

Відповідно до Доповіді Організації Об'єднаних Націй щодо стану людського розвитку, що було оприлюднено 1994 року, політичною безпекою є одна із категорій, яка виражає головні потреби безпеки особи. Нині, політична безпека розглядається як забезпечення органами публічної влади достатнього рівня захищеності інтересів держави від впливу зовнішніх і внутрішніх викликів, загроз і небезпек, а також – як відсутність загроз базовим цінностям суспільства і держави.

Однак у сучасних умовах з'являються нові виклики і небезпеки, які потребують нових шляхів усунення. Важливими, серед них є ті, що «ґрунтуються на збільшенні довіри й підтримки з боку громадян, зростанні чисельності людей, які турбуються про утвердження існуючого політичного ладу та усвідомлено сприяють його політиці, висуненню у владу достойних громадян» [13].

Тому, питання дослідження проблем політичної безпеки залишаються актуальними і потребують додаткового теоретичного і практичного обґрунтування.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню окремих аспектів політичної безпеки присвячено праці вітчизняних науковців: Ю. Павлютіна, в якій розглядаються інструменти політичної безпеки – економічні, інформаційні, нормативно-правові, політичні, воєнні [9]; О. Власюк, в якій розглядаються різні сфери безпеки держави (внутрішньополітична, зовнішньополітична, економічна, гуманітарна і соціальна, регіональна, воєнна, інформаційна), а також забезпечення національної безпеки України в умовах російської агресії» [2]; О. Косілова – зміст поняття «політична безпека», роль і значення політичної безпеки в системі національної безпеки [6]; Х. Приходько – конституційно-правового контексту політичної безпеки України, яка є складовою національної безпеки держави [10]; М. Орел – «доцільність розробки Стратегії забезпечення політичної безпеки України, яка розглядається автором як своєрідний інструмент суб'єктів державного управління [8].

Варто зазначити, що у науковому дискурсі дослідження політичної безпеки держави є надто опосередкованим, а визначення самого терміну «політична безпека» достатньо обмежене, що потребує поглиблення наукових розробок у даному напрямку. Більшість наукових поглядів зосереджені на розгляді політичної безпеки як комплексу спеціальних заходів захисту конституційного ладу, забезпечення державотворення та формування ефективної державної політики, що особливо загострилося в умовах військового протистояння України Російській Федерації [17].

Мета дослідження. Уточнити сутність і структуру поняття «політична безпека» і на їх основі проаналізувати стан її забезпечення у провідних демократичних державах світу і в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «безпека» визнається як міждисциплінарна категорія, яка характеризує «діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення, запобігання, послаблення, відвернення загрози, здатної загубити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей, завдати невідшкодованих збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку» [12, с. 32].

Поняття «безпека» набуло поширення ще в XII столітті. Воно означало спокійний стан духу особи, яка почувалася захищеною від будь-якої небезпеки. Перший раз поняття «державна безпека» було використано в «Положенні про заходи до охорони державного порядку та громадського спокою» від 14 серпня 1881 року. Термін «національна безпека» запроваджено в політичну лексику 1904 р. тодішнім президентом Сполучених Штатів Америки Т. Рузвельтом. З того часу, в основному з воєнно-політичного погляду, в США, а також інших західних державах під «безпекою» (security) розуміють стан, який вважається наслідком виконання оборонних заходів, що покращують захист держави від ворожих актів або інших типів зовнішнього втручання. Крім того, безпеку вивчають як сукупність заходів заради захисту від будь-якого зовнішнього впливу, націленого на порушення результативності діяльності об'єкта.

Водночас розрізняють воєнну, екологічну, економічну, інформаційну, пожежну, політичну, продовольчу, радіаційну, соціальну, технічну, транспортну, фінансову, ядерну безпеку.

Згідно з визначенням, поданим у Доповіді ПРООН про людський розвиток 1994 року, зважаючи на свою природу, переважне число громадян рефлексивно усвідомлюють, що значить безпека – зменшення голоду, хвороб, злочинності й репресій.

Додана вартість оприлюднення Доповіді ПРООН 1994 року полягала не тільки у визначенні терміну «безпека людини», але й в обґрунтуванні цієї концепції приналежно до людської гідності. Це було результатом, по-перше, зростаючого визнання того, що громадянські війни та внутрішньодержавні конфлікти переважають звичайні міждержавні конфлікти і стають дедалі більшим джерелом людських страждань; по-друге, поширення процесів демократизації у всій міжнародній системі; по-третє, появі гуманітарного втручання та по-четверте, зростаючому усвідомленню того, що динаміка глобалізації сприяє розповсюдженню бідності, безробіття та соціальному викривленню, спричиненими економічними кризами [14].

А втім варто звернути увагу на те, що, визначаючи термін «політична безпека», Доповідь ПРООН головною категорією вважає якраз поняття «страху загрози». Політична безпека розумілася як «запобігання урядовим репресіям, запобігання систематичному порушенню прав людини та усуненню загроз мілітаризації (окупація, заперечення прав на самовизначення)» [15].

Зокрема, під *політичною безпекою держави* ми розуміємо *високий* рівень ефективності державної політики щодо забезпечення захищеності національних інтересів політичної сфери, що в свою чергу передбачає таку організацію діяльності інститутів державного управління, що несуть відповідальність за гарантування та захист політичного суверенітету, територіальну цілісність, політичну незалежність, яка повністю задовольняє потребу у забезпеченні конституційного ладу держави, тобто формуванні та реалізації нею незалежної внутрішньої та зовнішньої політики (*авторське визначення*).

Зазначимо, що збалансована внутрішня політична безпека держави віддзеркалює стан її політичної системи, що гарантує сталий розвиток соціуму, виражає інтереси всіх його соціальних прошарків, допомагає об'єднати народ та дає змогу результативно розв'язувати завдання економічного, соціального і культурного розвитку.

Її, як правило, досягають за допомогою результативної, соціально орієнтованої, узгодженої роботи державних органів, а також інститутів громадянського суспільства, що забезпечують і захищають політичні, соціальні інтереси людини й груп суспільства, допомагають досягти стану громадської злагоди й соціального партнерства на внутрішньому рівні країни.

До головних складників внутрішньої політичної безпеки віднесено:

- державно-управлінський складник, який гарантує результативне функціонування державної влади й системи управління органами державної влади різних рівнів;
- суспільно-політичний складник, в структурі якого виражаються й гарантуються політичні інтереси деяких категорій громадян й соціуму загалом, створюються відповідні умови для соціально-політичних прав громадян, здійснюється їхня політична діяльність в несилових видах;
- суспільно-конфліктологічний складник, який гарантує ненасильницьке вирішення внутрішніх суспільних конфліктів;
- ідеологічно-інформаційний складник, який ґрунтується на ідеологічному, соціально-психологічному й інформаційному забезпеченні суспільно-політичної стабільності.

Зовнішня політична безпека держави є сукупністю заходів з метою створення відповідних умов для зовнішньополітичної стабільності за допомогою формування дієвого механізму утвердження державного суверенітету, її правового й політичного статусу на світовому та регіональному рівнях.

Її головними складниками, які забезпечують зовнішньополітичну стабільність держави, є: захист територіальної цілісності та недоторканності кордонів; захист зовнішнього державного суверенітету від політичного диктату; зростання кількості країн-стратегічних партнерів і можливих союзників; співробітництво з іншими країнами в правовій, політико-дипломатичній, економічній, військово-політичній та інформаційній галузях.

Схематично продемонструємо складові внутрішньої і зовнішньої систем політичної безпеки та їх основні функції (див. рис. 1).

Як бачимо з рис. 1, для забезпечення політичної безпеки в державі мають бути реалізовані всі її складові та їхні функції. І цьому має сприяти створений конституційний правовий базис, який окреслює характер відносин суб'єктів політичної безпеки та магістральні вектори розвитку суспільства, які потребують політичного (м'якого) захисту.

Наприклад, у США це Стратегія національної безпеки США; у ФРН – «Біла книга» про безпеку від 1972 року, яка змінюється кожні 14 років за такими векторами інтересів, як конституційні права й свободи нації, стратегічні інтереси, міжнародна співпраця; в Туреччині – «Політичний документ про національну безпеку»; у Великобританії – Стратегія національної безпеки Великобританії «Безпека у взаємозалежному світі», яка періодично змінюється, але сталою залишає концепцію політичного і воєнного лідерства у світі; у Польщі – Стратегія національної безпеки Польщі, положення якої впорядковані

Система політичної безпеки	
Внутрішня складова	Зовнішня складова
- віддзеркалює стан політичної системи; - гарантує сталий розвиток соціуму; - виражає інтереси всіх його соціальних прошарків; - допомагає об'єднати народ; - сприяє вирішенню завдань економічного, соціального і культурного розвитку	- сприяє захисту територіальної цілісності та недоторканності кордонів; - сприяє захисту зовнішнього державного суверенітету від політичного диктату; - забезпечує зростання кількості країн-стратегічних партнерів і можливих союзників; - забезпечує співробітництво з іншими країнами в правовій, політико-дипломатичній, економічній, військово-політичній та інформаційній галузях

Рис. 1. Система політичної безпеки, її складові та функції

із Стратегічною концепцією НАТО та Європейською стратегією безпеки; в Україні – Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [11], яка визначає: пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки; поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов; основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки; напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони; ресурси, необхідні для реалізації Стратегії.

У зазначених документах висвітлюють систему офіційних поглядів на роль відповідної держави у світовому порядку, її національні цінності, завдання, цілі та інтереси, яких вона намагається досягнути та забезпечити зовнішній та внутрішній політиці, разом із тим містить і норми про сили, засоби та способи попередження або знешкодження загроз як ззовні, так і зсередини держави. На їх основі вибудовується законодавча база, яка визначає основи організації та принципи функціонування системи забезпечення безпеки.

Водночас такі стратегічні документи містять положення, які «стають орієнтиром для формування та реалізації єдиної загальнодержавної політики у сфері захисту національних інтересів, розробки більш вузьких концепцій та доктрин забезпечення безпеки в найважливіших сферах на кшталт військової, міжнародної, економічної, екологічної, інформаційної» [5, с. 3–4].

На макрорівні конституційно-правові гарантії політичної безпеки мають значення правил гри, котрі формують поведінку політичних суб'єктів. Це «червоні лінії», котрі неможливо ліквідувати чи подолати, не досягнувши конституційного консенсусу, а також значних консультацій. За В. Антоновим, «політичній системі держави притаманні певні особливості, зокрема: вона відображає найбільш суттєві аспекти економічного ладу держави; визначає зміст та джерело утвердження державної влади; закріплює на законодавчому рівні принципи діяльності інститутів політичної влади та їх спрямованість; закладає конституційно-правове підґрунтя системи забезпечення національної безпеки та оборони; визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики держави» [1, с. 75].

Розбіжності між конституційно-правовим визначенням і політичним досвідом зумовлюють додаткові умови для виникнення викликів перед політичною безпекою. Ними можуть стати руйнівна політична поведінка, неправильний вибір політичних альтернатив, односторонні дії без консультацій з іншими учасниками політичного процесу на базисі своїх егоїстичних переконань і потреб. Як переконує В. Антонов, «більшість сучасних політичних партій характеризується як де-факто виборчі проекти, мета яких – отримання влади, а не лобювання інтересів тієї чи іншої спільноти та пошук суспільного консенсусу. Влада використовується ними як засіб отримання (розподілу) матеріальних ресурсів, а не як інструмент суспільного розвитку держави» [1, с. 76].

Тому для забезпечення політичної безпеки в кожній країні формується власна система, *об'єктами* якої є політичні права й свободи, щоденні види вираження політичних інтересів, а також політичної діяльності громадян; громадські інститути й суспільні відносини в їх політичній площині; держава, її конституційний лад, суверенність, незалежність та територіальна цілісність, спадковість демократичних традицій функціонування, а її *суб'єктами* виступають президент, парламент, виконавчі органи влади, служба безпеки, державна прикордонна служба, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, збройні сили, інші військові формування, утворені згідно із законами країни, громадяни країни та їх об'єднання.

У США, наприклад, для напрацювання Стратегій національної безпеки створена відповідна типова структура й виділяються складники у формі *фундаментальних інтересів*, які виражаються у вигляді «забезпечення безпеки, процвітання та свободи американського громадянського суспільства; доктрини, яка забезпечує національні інтереси в розумінні конкретного діючого президента США та місія держави, її цілі та завдання у відповідності із сучасними реаліями; визначених цільових установок, які будуть реалізовуватись силами суб'єктів безпеки, якими в США можуть поставати президентські адміністрації, державні структури, групи впливу, комерційні та некомерційні організації тощо» [16].

Наголосимо, що перший раз безпекову стратегію США презентувала Адміністрація Р. Ніксона, а 1986-го р. було ухвалено закон Голдуотера-Нікольса, відповідно до якого «Стратегія національної безпеки» визначена обов'язковим документом для кожної нової адміністрації президента США. Сполучені Штати Америки формують свої стратегії, базуючись на концепції беззаперечного й тотального домінування (лідерства) з позиції сили, яка ґрунтується на принципах цілковитої переваги у воєнному, технологічному, економічному, інформаційному секторах. У низці новітніх засобів безпекової політики США, крім того, значущу функцію мають невійськові інструменти – економічні, фінансові, науково-технологічні, інформаційні, культурні тощо, котрі умовно об'єднуються поняттям «м'який вплив», що істотно збільшує змоги держави бути не лише центром тяжіння для інших акторів міжнародних відносин, а й чинити на них результативний несиловий тиск.

Як зауважується, США забезпечують лідерство з позиції сили. Однак «розумна» стратегія безпеки не ґрунтується тільки на військовій силі. Концепція «розумної сили... передбачає вдосконалення, збалансування й інтеграцію усіх силових інструментів: оборони, дипломатії, економіки, допомоги з розвитку, внутрішньої безпеки, розвідки, стратегічних комунікацій, потенціалу американського народу і приватного сектора» [3, с. 5].

Здійснивши аналіз системи забезпечення безпеки іноземних держав, можливо дійти висновку, що здатність держави результативно виконувати забезпечення політичної безпеки залежить від результативної координації відомств, державних і недержавних інституцій, котрі гарантують чи підтримують забезпечення безпеки. Її головними принципами є: законність державної влади; демократична спадщина системи правління й політичного устрою; додержання балансу політичних інтересів людини, соціуму, держави; перевага ненасильницьким заходам під час розв'язання внутрішніх і зовнішніх проблем, яким властивий політичний характер; вчасність, комплексність і відповідність заходів забезпечення політичної безпеки держави; стабільність у суспільстві, а також злагода серед громадян; цілісність і збалансованість системи політичної безпеки, її інтегрованість у систему національної безпеки.

Наразі в політичній науці намагаються виділити показники (індикатори) політичної безпеки, завдяки котрим можна виокремити виклики й загрози політичній безпеці держави.

Система показників політичної безпеки суспільства є сукупністю найважливіших макрополітичних показників. Вони характеризують відповідність стану суспільної системи визначеним критеріям політичної безпеки. Функція таких індикаторів полягає в «попередженні» про порогові або небезпечні зміни політичного стану. Відхилення вимірюваних параметрів цих показників від визначеного як оптимальний рівень, що характеризує стан політичної безпеки і визначає національний інтерес у цій галузі, є свідченням загрозливих впливів.

До другої половини XX ст. система політичної безпеки, в основному, була спрямована на захист інтересів та потреб політичної і політико-управлінської еліти [4] та захист політичного ладу. Нині, як зазначають науковці [7], ця система набула нових функцій, пов'язаних із:

- політизацією всього суспільного життя і переростанням негативних економічних, соціальних, духовно-етичних, криміногенних та інших процесів у політичні загрози;
- підвищенням погроз і викликів міжнародного плану, які здатні підірвати або ослабити зовнішньополітичні позиції держави, а від так і збільшенням функції аналізу, прогнозу і розробки заходів проти негативних процесів в основних сферах життя суспільства;
- зміцненням політичної потужності держави як здатності влади, державного і суспільного устрою використовувати матеріальні і духовні ресурси країни на виконання завдань, що стоять перед нею;
- реальним повномасштабним воєнним вторгненням РФ на територію України, розпочатим 24 лютого 2022 року.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження дійшли висновку, що політична безпека як наукова категорія політології – видова складова національної безпеки, яка характеризується високим рівнем ефективності державної політики щодо забезпечення захищеності національних інтересів політичної сфери; має зовнішню і внутрішню складові; забезпечується суб'єктами політичної влади в державі.

Подальшого вирішення потребують питання розвитку теоретичних аспектів політичної безпеки й ефективність їх практичного застосування в публічній політиці. Також важливим є розвиток нового напрямку у науці про безпеку (секьюритологія), яка досі до кінця не сформувалася й не одержала потужної теоретико-методологічної основи та чіткої структури.

Список використаної літератури

1. Антонов В.О. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України. Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 75–79.
2. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці. К. : НІСД, 2016. 528 с.
3. Городня Н. Стратегія національної безпеки США 2015 р.: нові акценти і пріоритети. Вісник Київського університету. Історія. 2014. Вип. 5(123). С. 5–9.
4. Елітознавство: підручник /кол. Автор.; за ред.. В.А.Гошовської, Л.Г.Комахи. 2-е видання, перероблене та доповнене. Кітв: Вид-во «Центр учбової літератури», 2022. 220 с.
5. Забезпечення безперервності процесу управління у сфері національної безпеки. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень: веб-сайт. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/3257>
6. Косілова О.І. Політична безпека в системі національної безпеки України. Правова інформатика. 2011. № 1 (29). С. 72–78.
7. Кравчук О. Особливості політичної безпеки України. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, 2011. Вип. 23. С. 85–89.
8. Орел М. Г. Концептуальна структура процесу розробки стратегії забезпечення політичної безпеки. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 1. С. 86–92.
9. Павлютін Ю. Політична безпека в системі заходів із забезпечення національної безпеки України. Честь і закон, 2020. Том 4 № 75. С. 49–55. DOI: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2020/4/75/220566>
10. Приходько Х.В. Політична безпека України: конституційно-правовий контекст. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 36–40.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»; Указ Президента України №392/2020 <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

12. Циганов В.П. Політична безпека і безпечна політика : складові, ознаки, стан, тенденції. К. : Ніка центр, 2006. 112 с.
13. Шемчук Андрій. Основні загрози політичній безпеці України та шляхи їх усунення. Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу : матеріали щорічного Всеукраїнського круглого столу (Київ, 23 листоп. 2022 р.) : / за заг. ред. Л.Г. Комахи, В.А. Гошовської. – Київ : Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби КНУ імені Тараса Шевченка, 2022.
14. Acharya, A. (2001). Human security: East versus west. *International Journal*, 56, 442-460.
15. UNDP. (1994). *Human Development Report 1994*. (p. 226). New York
16. Snider D.S., *The National Security Strategy: Documenting Strategic Vision*. Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. Carlisle Barracks, March 15, 1995. p. 21 p.
17. Valentyna Goshovska, Artem Gandziuk, Lydiia Danylenko, Andrii Shemchuk, Andrii Hachkov. Problems of information provision of political security of Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 2022, special issue 12/02-XXX p. 134–139. ULR: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120231/papers/A_24.pdf (Web of science).

THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF POLITICAL SECURITY

Andriy Shemchuk

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service,
Department of Parliamentarism
Anton Tsedik str., 20, 03057, Kyiv, Ukraine*

The article specifies the concept of "political security"; its components are determined – external and internal and their functions, the performance of which contributes to ensuring the organizational stability of states, their management systems and ideologies that provide them with legitimacy.

It was found that a sufficient number of scientists paid attention to the study of security problems, but most of them considered the issues of economic, information and other security; the minority – political security, which is an interdisciplinary category and is the object of research not only in political science and public administration, but also in the new direction of the science of security – securitology, which does not yet have a sufficient theoretical and methodological base.

It was found that political security provides a solution to only that part of the tasks of national and state security, which includes, in particular, elimination and settlement of political conflicts and global challenges related to the conflict of worldview and factors of consolidation in society, the formation of a national idea and the creation of a political nation, strategic partnership and settlement of regional issues, "frozen" and open military conflicts. Its subjects are the president, parliament, executive authorities, security service, state border service, local state administrations, local self-government bodies, armed forces, other military formations formed in accordance with the laws of the country, citizens of the country and their associations.

It was determined that the objects of ensuring political security in the country are approved by the constitution and regulatory legal acts.

The constitutional legal basis of the leading democratic states of the world (USA, France, Germany, Turkey, Poland) is characterized, which outlines the nature of relations between subjects of political security and the main vectors of society's development, which require political (non-military, "soft") protection.

It is proposed to strengthen the coordination of departments, state and non-state institutions that guarantee or support the provision of political security in Ukraine, especially in the conditions of martial law.

Key words: security, political security, state security, national security, parliament.

НОТАТКИ